

T. C.
KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**MAKROEKONOMİK GÖSTERGELER IŞIĞINDA ULUSAL VE ULUSLARARASI
KRİZLER: KARŞILAŞTIRMALI TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Hazırlayan

Evin AKGÜN

094203011004

İktisat Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

KARAMAN 2014

T. C.
KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**MAKROEKONOMİK GÖSTERGELER IŞIĞINDA ULUSAL VE ULUSLARARASI
KRİZLER: KARŞILAŞTIRMALI TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Hazırlayan

Evin AKGÜN

094203011004

Danışman

Doç. Dr. Mehmet ALAGÖZ

İktisat Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

KARAMAN 2014

**MAKROEKONOMİK GÖSTERGELER İŞİĞİNDA ULUSAL
VE ULUSLARARASI KRİZLER: KARŞILAŞTIRMALI
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 12.02.2014

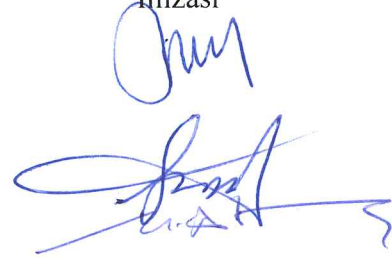
Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

Başkan: Prof. Dr. İbrahim ÖRNEK

Üye: Doç. Dr. Seyhan TAŞ

Üye: Doç. Dr. Mehmet ALAGÖZ

İmzası

Bu tez, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 23.01.2014 tarih ve 03/16 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Enstitü Müdürü : Doç. Dr. Zülfi GÜLER

Mühür
İmza

ÖNSÖZ

Ülke ekonomisinde istikrarsız bir dönemi ifade eden kriz kavramı, 1929'da yaşanan büyük buhranla birlikte akademik çalışmalarda sıklıkla yer edinmeye başlamıştır. Bu çerçevede meydana gelen ulusal ve uluslararası krizlerin nedenleri, ülke ekonomisine etkileri ve çözüm önerileriyle vurgu yapan geniş bir literatür oluşmaya başlamıştır. Bu çalışmada, 1929 yılından bu yana yaşanmış belli başlı ulusal ve uluslararası krizlerin Türkiye'deki temel makroekonomik değişkenler üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde, teorik yaklaşımlar çerçevesinde ekonomik kriz modellerine yer verilmiş, ikinci bölümünde veri setleri oluşturularak ekonomik krizlerin analizi yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise çalışma kapsamına dâhil olan ulusal ve uluslararası ekonomik krizlerin Türkiye ekonomisi üzerindeki meydana getirdiği etkiler karşılaştırılmıştır. Çalışmanın amacı; ulusal ve uluslararası ekonomik krizler öncesi ve sonrasına ait Türkiye'deki makro göstergelerdeki değişimleri ortaya koyabilmek ve gelecekte karşılaşılması muhtemel krizlerde uygulanacak politika matrislerinin oluşumuna katkı sağlamaktır.

Çalışmanın ortaya çıkmasında konunun seçiminden, gerekli olan araştırmaların yapılmasına, tezin yazımına ve sonuçlandırılmasına kadar geçen her aşamasında değerli zamanlarını benden esirgemeyerek yönümü bulmamı sağlayan, samimi telkinleri ile özgüvenimi kazanmamı sağlayan çok değerli hocam Doç. Dr. Mehmet ALAGÖZ'e en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

MAKROEKONOMİK GÖSTERGELER IŞIĞINDA ULUSAL VE ULUSLARARASI KRİZLER: KARŞILAŞTIRMALI TÜRKİYE ÖRNEĞİ

ÖZET

Ekonomik krizler, sürekli olarak ekonomide karşılaşılan bir olgu halini alması ve 1929 Dünya Ekonomik Buhranının çok büyük boyutlu olması ile birlikte iktisat literatüründe önemli bir yer edinmiştir.

Çalışma kapsamına alınmış ekonomik krizler, teorik yaklaşımlar çerçevesinde ele alınmış, bu krizlerin Türkiye ekonomisine ait temel makroekonomik göstergeler üzerinde meydana getirdiği etkiler araştırılmıştır. Oluşturulan veri setleri ile yapılan analizler sonucunda krizlerin tahmin edilebilirliğine ilişkin olarak makroekonomik göstergeler ana hatlarıyla ulusal krizlerde müspet, uluslararası krizlerde menfi sonuçlar doğurmuştur. Daha somut bir ifadeyle ulusal krizlerde makro göstergeler, krizlerden önce istikrarsızlaşmaya başlayarak krizlerin öngörülebilmesine yardımcı olmuştur. Uluslararası krizler öncesinde ise makro göstergeler, krizin öngörülmesini sağlayacak şekilde istikrarsızlaşma sergilememiştir. Krizler sonrasında ise makro değişkenler, uygulanan ekonomi politikaları karşısında ulusal ve uluslararası krizlerde farklı sonuçlar doğurmuştur. Başka bir ifadeyle, ulusal krizlerde izlenen ekonomi politikaları ile kötüleşen makro değişkene anında müdahale edilebilirken, uluslararası krizlerde makro göstergelerdeki kötüleşme krizden sonra bir süre daha devam etmiş ve hatta zaman zaman daha da kötüye gitmiştir. Bu krizlerde uygulanan ekonomi politikaları ile makro göstergedeki düzelmeye ulusal krizlere nispetle daha yavaş olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ulusal Krizler, Uluslararası Krizler, Makroekonomik Göstergeler.

**NATIONAL AND INTERNATIONAL CRISIS IN THE LIGHT OF
MACROECONOMIC INDICATORS: COMPARATIVE TURKEY SAMPLE**

ABSTRACT

Economic crises have gained an important place in economics literature since they became a fact encountered consistently and the World Economic Depression in 1929 was a very large scale depression.

Economic crises included in the study were discussed (handled) within the frame of theoretical approaches and the effects of these crises on the macroeconomic indicators of Turkish economy were searched. As a result of the analysis with the data sets created, macroeconomic indicators relating to the predictability of crisis have positive consequences in national crises and negative consequences in international crises. More tangibly, macroeconomic indicators in national crisis helped to foresee the crisis by beginning to destabilize before the crisis. Before the international crises, macro indicators didn't present a destabilization that helps to foresee the crises. After the crisis, macro indicators have different consequences in national and international crises in the face of economics policies applied. In other words, while macro variables worsening with the economy policies followed in economic crises can be interfered, deterioration of the macroeconomic indicators in international crises continued for a while after the crises and occasionally it has gone worse. The improvements in macro indicators as well as the economic policies implemented in these crises were slower compared to the international crises.

Key Words: National Crisis, International Crisis, Macroeconomic Indicators.

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
KISALTMALAR.....	viii
TABLolar LİSTESİ.....	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM (EKONOMİK KRİZ GENEL BİR ÇERÇEVE).....	5
I.1. Ekonomik Kriz Tanımlamaları.....	8
I.2. Ekonomik Krizlerin Mahiyeti	15
I.3. Ekonomik Krizlerin Nedenleri	18
I.3.1. Finansal Piyasalardaki Aksaklıkların Yol Açtığı Krizler.....	18
I.3.2. Sürdürülemez Ekonomik Politikaların Yol Açtığı Krizler.....	19
I.3.3. Finansal Paniğin Yol Açtığı Krizler.....	20
I.3.4. Asimetrik Bilgi ve Ahlaki Tehlikenin Yol Açtığı Krizler	21
I.3.5. Bulaşma Etkisi ile Oluşan Krizler	24
I.4. Ekonomik Krizleri Açıklamaya Yönelik Kuramsal Yaklaşımlar	25
I.4.1. Serbest Piyasa Yaklaşımı	27
I.4.1.1. Klasik Yaklaşım	27
I.4.1.2. Neo-Klasik Yaklaşım	29
I.4.1.3. Yeni Liberal Yaklaşım	31
I.4.1.3.1. Monetarist Yaklaşım	32
I.4.1.3.2. Arz Yanlı Yaklaşım.....	34
I.4.1.3.3. Rasyonel Beklentiler Yaklaşımı.....	39

I.4.2. Müdahaleci Yaklaşım.....	41
I.4.2.1. Keynesyen Yaklaşım.....	41
I.4.2.2. Post-Keynesyen Yaklaşım.....	44
I.4.3. Marxist Yaklaşım	44
I.5. Krizleri Açıklamaya Yönelik Kuramsal Yaklaşımların Değerlendirilmesi	46
I.6. Ekonomik Kriz Çeşitleri.....	48
I.6.1. Reel Sektör Krizleri.....	49
I.6.2. Finansal Krizler	50
I.6.2.1. Bankacılık Krizleri	51
I.6.2.2. Döviz Krizleri.....	53
I.7. Ekonomik Krizleri Açıklayan Modeller.....	54
I.7.1. İkiz Krizler.....	56
I.7.2. Birinci Nesil Para Krizi Modelleri	58
I.7.3. İkinci Nesil (Kendi Kendini Doğrulayan) Para Krizi Modelleri.....	60
I.7.4. Üçüncü Nesil Para Krizi Modelleri.....	63
II. BÖLÜM (EKONOMİK KRİZLERİN TARİHİ GELİŞİMİ (1929 – 2012)).....	65
II.1. Ulusal Krizler.....	68
II.1.1. 1946 Devalüasyonu.....	69
II.1.2. 24 Ocak 1980 Kararları.....	77
II.1.3. 5 Nisan 1994 Kararları.....	89
II.1.4. 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri.....	101
II.2. Uluslararası Krizler ve Türkiye Ekonomisine Etkileri	113
II.2.1. 1929 Dünya Ekonomik Krizi	114
II.2.2. Birinci ve İkinci Petrol Krizleri	125

II.2.3. 1997 – 1998 Ekonomik Krizleri	134
II.2.4. 2008 Dünya Ekonomik Krizi	147
III. BÖLÜM (EKONOMİK KRİZLERİN MODELLER VE EKONOMİK POLİTİKALAR ÇERÇEVESİNDE ANALİZİ)	160
III.1. Ulusal Krizlerin Makroekonomik Göstergelerle Değerlendirilmesi	166
III.1.1. GSYH ve Büyüme	166
III.1.2. İstihdam	172
III.1.3. Dış Ticaret Dengesi	174
III.1.4. İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	177
III.1.5. Cari İşlemler Dengesi ve GSYH İçindeki Payı	180
III.1.6. Uluslararası Rezervler	183
III.1.7. Uluslar arası Rezervler/Para Arzı	186
III.1.8. KVDB/Uluslararası Rezervler	187
III.1.9. Bütçe Dengesi ve GSYH İçindeki Payı	189
III.1.10. Dış Borç Stoku ve GSYH İçindeki Payı	195
III.1.11. Dış Borç Stoku/İhracat	201
III.1.12. Dış Borç Servis Oranı	203
III.1.13. Kamu Borç Stoku ve GSYH İçindeki Payı	205
III.1.14. Enflasyon	209
III.2. Uluslararası Krizlerin Ekonomik Göstergelerle Değerlendirilmesi	212
III.2.1. GSYH ve Büyüme	212
III.2.2. İstihdam	219
III.2.3. Dış Ticaret Dengesi	221
III.2.4. İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	224
III.2.5. Cari İşlemler Dengesi ve GSYH İçindeki Payı	226

III.2.6. Uluslararası Rezervler	229
III.2.7. Uluslararası Rezervler/Para Arzı	230
III.2.8. KVDB/Uluslararası Rezervler	231
III.2.9. Bütçe Dengesi ve GSYH İçindeki Payı	232
III.2.10. Dış Borç Stoku ve GSYH İçindeki Payı	236
III.2.11. Dış Borç Stoku/İhracat	239
III.2.12. Dış Borç Servis Oranı	241
III.2.13. Kamu Borç Stoku ve GSYH İçindeki Payı	242
III.2.14. Enflasyon	244
III.3. Ulusal ve Uluslararası Krizlerin Makro Göstergeler Işığında Karşılaştırılması	246
III.3.1. Ulusal ve Uluslararası Reel Krizlerin Karşılaştırılması	248
III.3.1.1. Ulusal ve Uluslararası Reel Krizlerin Öngörülebilirliğine İlişkin Genel Bir Değerlendirme	258
III.3.2. Ulusal ve Uluslararası Finansal Krizlerin Karşılaştırılması	262
III.3.2.1. Ulusal ve Uluslararası Finansal Krizlerin Öngörülebilirliğine İlişkin Genel Bir Değerlendirme	287
SONUÇ	294

KISALTMALAR

GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
TEFE	: Toptan Eşya Fiyat Endeksi
TÜFE	: Tüketici Fiyat Endeksi
KVDB	: Kısa Vadeli Dış Borçlar
İMKB	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TMSF	: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
KOBİ	: Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development
OPEC	: Organisation of Petroleum of Exporting Countries
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
IMF	: International Monetary Fund
AGÜ	: Az Gelişmiş Ülke
DP	: Demokrat Parti
TL	: Türk Lirası

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Ekonomik Krizlerin Oluşumu.....	49
Tablo 2. Kriz Modelleri.....	56
Tablo 3. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1943-1945).....	70
Tablo 4. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1943-1945) (%).....	71
Tablo 5. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1946).....	72
Tablo 6. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler(1946) (%).....	73
Tablo 7. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1947-1949). 73	
Tablo 8. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler(1947-1949) (%).....	74
Tablo 9. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1977-1979). 79	
Tablo 10. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler(1977-1979) (%).....	80
Tablo 11. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1980).....	82
Tablo 12. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1980) (%).....	83
Tablo 13. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1981-1983).....	85
Tablo 14. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1981-1983) (%).....	87
Tablo 15. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1991-1993).....	91
Tablo 16. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1991-1993) (%).....	93
Tablo 17. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1994).....	94
Tablo 18. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1994) (%).....	97

Tablo 19. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1995-1997).....	98
Tablo 20. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1995-1997) (%).....	99
Tablo 21. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1997-1999).....	102
Tablo 22. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1997-1999) (%).....	103
Tablo 23. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (2000-2001).....	104
Tablo 24. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (2000-2001) (%).....	106
Tablo 25. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (2002-2004).....	108
Tablo 26. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (2002-2004) (%).....	111
Tablo 27. Büyük Buhran Yıllarında Dünya Üretimi ve Ticareti.....	118
Tablo 28. Kriz Sonrası Sanayi Üretim İndeksi.....	118
Tablo 29. Başlıca Ekonomilerde 1929 Buhranı Boyunca Büyüme Hızları (%).....	120
Tablo 30. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1926-1928).....	121
Tablo 31. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1926-1928) (%).....	121
Tablo 32. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1929).....	122
Tablo 33. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1929) (%).....	122
Tablo 34. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1930-1932).....	123
Tablo 35. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler(1930-1932) (%).....	123

Tablo 36. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1970-1972).....	128
Tablo 37. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1970-1972) (%).....	129
Tablo 38. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1973-1974).....	130
Tablo 39. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1973-1974) (%).....	131
Tablo 40. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1975-1977).....	132
Tablo 41. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1975-1977) (%).....	133
Tablo 42. Doğu Asya Ülkeleri Kriz Öncesi Analiz.....	138
Tablo 43. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1994-1996).....	140
Tablo 44. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1994-1996) (%).....	141
Tablo 45. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1997-1998).....	143
Tablo 46. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1997-1998) (%).....	144
Tablo 47. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1999-2001).....	145
Tablo 48. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1999-2001) (%).....	146
Tablo 49. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (2005-2007).....	151
Tablo 50. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (2005-2007) (%).....	152
Tablo 51. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (2008).....	153
Tablo 52. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (2008) (%).....	154

Tablo 53. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (2009-2011).....	156
Tablo 54. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (2009-2011) (%).....	158

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Ekonomik Krizlerin Oluşumu.....	12
Şekil 2. Ekonomik Kriz Süreçleri.....	13
Şekil 3. Basitleştirilmiş Olarak Ekonomik Kriz Süreçleri.....	14
Şekil 4. Laffer Eğrisi.....	35
Şekil 5. Sermaye Hesabı Krizi ve Kredi Daralması Arasındaki Nedensellik Bağları.....	52
Şekil 6. Gelişmiş Yedi Ekonominin 1973 Petrol Krizi Sonrası Makroekonomik Performansı.....	126
Şekil 7. GSYH ve Kişi Başına GSYH (1943-1949).....	166
Şekil 8. GSYH ve Kişi Başına GSYH (1977-1983).....	167
Şekil 9. GSYH ve Kişi Başına GSYH (1991-1997).....	168
Şekil 10. GSYH ve Kişi Başına GSYH (1997-2004).....	169
Şekil 11. Büyüme (1943-1949) ve (1977-1983).....	169
Şekil 12. Büyüme (1991-1997) ve (1997-2004).....	170
Şekil 13. İstihdam (1943-1949) ve (1997-1983).....	172
Şekil 14. İstihdam (1991-1997) ve (1997-2004).....	173
Şekil 15. Dış Ticaret Dengesi (1943-1949) ve (1977-1983).....	175
Şekil 16. Dış Ticaret Dengesi (1991-1997) ve (1997-2004).....	176
Şekil 17. İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (1943-1949) ve (1977-1983).....	177
Şekil 18. İhracatın ithalatı Karşılama Oranı (1991-1997) ve (1997-2004).....	179
Şekil 19. Cari İşlemler Dengesi ve GSYH İçindeki Payı (1977-1983).....	181

Şekil 20. Cari İşlemler Dengesi ve GSYH İçindeki Payı (1991-1997).....	182
Şekil 21. Cari İşlemler Dengesi ve GSYH İçindeki Payı (1997-2004).....	183
Şekil 22. Uluslararası Rezervler (1991-1997) ve (1997-2004).....	185
Şekil 23. Uluslararası Rezervler/Para Arzı (1991-1997) ve (1997-2004).....	186
Şekil 24. KVDB/Uluslararası Rezervler (1991-1997) ve (1997-2004).....	188
Şekil 25. Bütçe Dengesi ve GSYH İçindeki Payı (1943-1949).....	191
Şekil 26. Bütçe Dengesi ve GSYH İçindeki Payı (1977-1983).....	192
Şekil 27. Bütçe Dengesi ve GSYH İçindeki Payı (1991-1997).....	193
Şekil 28. Bütçe Dengesi ve GSYH İçindeki Payı (1997-2004).....	194
Şekil 29. Dış Borç Stoku ve GSYH İçindeki Payı (1977-1983).....	197
Şekil 30. Dış Borç Stoku ve GSYH İçindeki Payı (1991-1997).....	198
Şekil 31. Dış Borç Stoku ve GSYH İçindeki Payı (1997-2004).....	199
Şekil 32. Dış Borç Stoku/İhracat (1977-1983) ve (1991-1997).....	201
Şekil 33. Dış Borç Stoku/İhracat (1997-2004).....	202
Şekil 34. Dış Borç Servis Oranı (1991-1997) ve (1997-2004).....	204
Şekil 35. Kamu Borç Stoku ve GSYH İçindeki Payı (1977-1983).....	206
Şekil 36. Kamu Borç Stoku ve GSYH İçindeki Payı (1991-1997).....	207
Şekil 37. Kamu Borç Stoku ve GSYH İçindeki Payı (1997-2004).....	208
Şekil 38. Enflasyon (1943-1949) ve (1977-1983).....	210
Şekil 39. Enflasyon (1991-1997) ve (1997-2004).....	211
Şekil 40. GSYH ve Kişi Başına GSYH (1926-1932).....	212
Şekil 41. GSYH ve Kişi Başına GSYH (1970-1977).....	213
Şekil 42. GSYH ve Kişi Başına GSYH (1994-2001).....	214
Şekil 43. GSYH ve Kişi Başına GSYH (2005-2011).....	215

Şekil 44. Büyüme (1926-1932) ve (1970-1977).....	216
Şekil 45. Büyüme (1994-2001) ve (2005-2011).....	217
Şekil 46. İstihdam (1926-1932) ve (1970-1977).....	219
Şekil 47. İstihdam (1994-2001) ve (2005-2011).....	220
Şekil 48. Dış Ticaret Dengesi (1926-1932) ve (1970-1977).....	221
Şekil 49. Dış Ticaret Dengesi (1994-2001) ve (2005-2011).....	222
Şekil 50. İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (1926-1932) ve (1970-1977).....	224
Şekil 51. İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (1994-2001) ve (2005-2011).....	225
Şekil 52. Cari işlemler Dengesi ve GSYH İçindeki Payı (1970-1977).....	226
Şekil 53. Cari işlemler Dengesi ve GSYH İçindeki Payı (1994-2001).....	227
Şekil 54. Cari işlemler Dengesi ve GSYH İçindeki Payı (2005-2011).....	228
Şekil 55. Uluslararası Rezervler (1994-2001) ve (2005-2011).....	229
Şekil 56. Uluslararası Rezervler/ Para Arzı (1994-2001) ve (2005-2011).....	230
Şekil 57. KVDB/Uluslararası Rezervler (1994-2001) ve (2005-2010).....	231
Şekil 58. Bütçe Dengesi ve GSYH İçindeki Payı (1926-1932).....	232
Şekil 59. Bütçe Dengesi ve GSYH İçindeki Payı (1970-1977).....	233
Şekil 60. Bütçe Dengesi ve GSYH İçindeki Payı (1994-2001).....	234
Şekil 61. Bütçe Dengesi ve GSYH İçindeki Payı (2005-2011).....	235
Şekil 62. Dış Borç Stoku ve GSYH İçindeki Payı (1970-1977).....	236
Şekil 63. Dış Borç Stoku ve GSYH İçindeki Payı (1994-2001).....	237
Şekil 64. Dış Borç Stoku ve GSYH İçindeki Payı (2005-2011).....	238
Şekil 65. Dış Borç Stoku/İhracat (1970-1977) ve (1994-2001).....	239
Şekil 66. Dış Borç Stoku/İhracat (2005-2011).....	240
Şekil 67. Dış Borç Servis Oranı (1994-2001) ve (2005-2011).....	241

Şekil 68. Kamu Borç Stoku ve GSYH İçindeki Payı (1994-2001).....	242
Şekil 69. Kamu Borç Stoku ve GSYH İçindeki Payı (2005-2011).....	243
Şekil 70. Enflasyon (1970-1977) ve (1994-2001).....	244
Şekil 71. Enflasyon (2005-2011).....	245
Şekil 72. Ulusal ve Uluslararası Reel Krizlerde GSYH (Bin \$).....	248
Şekil 73. Ulusal ve Uluslararası Reel Krizlerde Büyüme (%).....	249
Şekil 74. Ulusal ve Uluslararası Reel Krizlerde Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$).....	250
Şekil 75. Ulusal ve Uluslararası Reel Krizlerde İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)...251	
Şekil 76. Ulusal ve Uluslararası Reel Krizlerde Cari Denge (Milyon \$).....	252
Şekil 77. Ulusal ve Uluslararası Reel Krizlerde Cari Denge/GSYH (%).....	253
Şekil 78. Ulusal ve Uluslararası Reel Krizlerde İstihdam (Bin).....	254
Şekil 79. Ulusal ve Uluslararası Reel Krizlerde Bütçe Dengesi (BinTL).....	255
Şekil 80. Ulusal ve Uluslararası Reel Krizlerde Bütçe Dengesi/GSYH (%).....	256
Şekil 81. Ulusal ve Uluslararası Reel Krizlerde Dış Borç Stoku (Milyon \$).....	257
Şekil 82. Ulusal ve Uluslararası Reel Krizlerde Dış Borç Stoku/GSYH (%).....	257
Şekil 83. Ulusal Finansal Krizlerde GSYH (Bin\$).....	262
Şekil 84. Uluslararası Finansal Krizlerde GSYH (Bin\$).....	262
Şekil 85. Ulusal Finansal Krizlerde Büyüme (%).....	264
Şekil 86. Uluslararası Finansal Krizlerde Büyüme (%).....	264
Şekil 87. Ulusal Finansal Krizlerde Dış Ticaret Dengesi (Milyon\$).....	266
Şekil 88. Uluslararası Finansal Krizlerde Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$).....	267
Şekil 89. Ulusal Finansal Krizlerde İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%).....	268
Şekil 90. Uluslararası Finansal Krizlerde İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%).....	269
Şekil 91. Ulusal Finansal Krizlerde Cari Denge (Milyon \$).....	270

Şekil 92. Uluslararası Finansal Krizlerde Cari Denge (Milyon \$).....	270
Şekil 93. Ulusal Finansal Krizlerde Cari Denge/GSYH (%).....	271
Şekil 94. Uluslararası Finansal Krizlerde Cari Denge/GSYH (%).....	272
Şekil 95. Ulusal Finansal Krizlerde İstihdam (Bin).....	273
Şekil 96. Uluslararası Finansal Krizlerde İstihdam (Bin).....	273
Şekil 97. Ulusal Finansal Krizlerde İşsizlik (%).....	274
Şekil 98. Uluslararası Finansal Krizlerde İşsizlik (%).....	275
Şekil 99. Ulusal Finansal Krizlerde Bütçe Dengesi (Bin TL).....	276
Şekil 100. Uluslararası Finansal Krizlerde Bütçe Dengesi (Bin TL).....	276
Şekil 101. Ulusal Finansal Krizlerde Bütçe Dengesi/GSYH (%).....	278
Şekil 102. Uluslararası Finansal Krizlerde Bütçe Dengesi/GSYH (%).....	278
Şekil 103. Ulusal Finansal Krizlerde Dış Borç Stoku (Milyon \$).....	279
Şekil 104. Uluslararası Finansal Krizlerde Dış Borç Stoku (Milyon \$).....	280
Şekil 105. Ulusal Finansal Krizlerde Dış Borç Stoku/GSYH (%).....	282
Şekil 106. Uluslararası Finansal Krizlerde Dış Borç Stoku/GSYH (%).....	282
Şekil 107. Ulusal Finansal Krizlerde İç Borç Stoku (Bin \$).....	283
Şekil 108. Uluslararası Finansal Krizlerde İç Borç Stoku (Bin \$).....	284
Şekil 109. Ulusal Finansal Krizlerde Kamu Borç Stoku/GSYH (%).....	285
Şekil 110. Uluslararası Finansal Krizlerde Kamu Borç Stoku/GSYH (%).....	285

GİRİŞ

Ekonomik faaliyetler sürekli olarak aynı düzeyde gerçekleşmemektedir. Dalgalanmalarla birlikte canlanma, refah, daralma ve bunalım dönemleri birbirini takip etmektedir. 18. yüzyılda gerçekleşen Sanayi Devrimi ile birlikte önem kazanmaya başlayan devresel dalgalanmalar içinde, “ekonomide aniden ve beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan olayların, makro açıdan ülke ekonomisini, mikro açıdan ise firmaları ciddi anlamda sarsacak sonuçlar ortaya çıkarması” olarak tanımlanması mümkün olan “kriz” kavramının iktisat literatüründe farklı isimlerle incelenmesi 1929 Dünya Ekonomik Buhranından sonra olmuştur. Ekonomik krizler; sürekli olarak ekonomilerde karşılaşılan bir olgu halini alması ve 1929 Dünya Ekonomik Buhranının çok büyük boyutlu olması ile birlikte iktisat öğretilerinde önemli bir yer edinmiştir.

Bütün krizler etki ve şiddet dereceleri farklı olarak ülke ekonomisini ve sosyal yapısını önemli ölçüde etkilemektedir. Makro düzeyde ülkeler, mikro düzeyde hane halkı, firmalar ve organizasyonlar gibi ekonomik birimler için hayati önem taşıyan ekonomik krizler, ekonomide istikrarı sağlamak amacıyla uygulanacak politikalar veya programların seçimi üzerine kurulmuştur. Yüksek enflasyon, döviz sıkıntısı, ekonomik durgunluk, işsizlik gibi ekonomik dengelerin bozulması durumlarında kendisini gösteren ekonomik istikrarsızlıklar için farklı istikrar programları uygulanmaktadır. Krizlere neden olan sebepler doğru saptanmadıkça krizden çıkışa çözüm aramak mümkün olamamaktadır. Kriz dönemlerinde ekonominin ve siyasetin kilitlenmesi, sosyal huzursuzluklar krizlerin nedenleri değil, sonuçlarıdır.

Reel ve finansal sektörlerde arz fazlalığı veya talep daralması, üretim, istihdam ve fiyatlar genel seviyesinde ortaya çıkan ani konjonktürel dalgalanmalar gibi

“ekonomik” nedenlerin yanı sıra; ülke düzeyinde ortaya çıkan bir doğal afet, siyasal ve teknolojik alanlardaki hızlı değişimler gibi “ekonomik olmayan” nedenler de krizin ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir.

19. yüzyılla birlikte sanayileşen İngiltere, Fransa, Almanya ve diğer batı ülkelerinde dikkati çeken refah, duraklama ve bunalım dönemleri, daha sonraları gelişmekte olan ülkelerde de ortaya çıkmaya başlamıştır. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde, ülke içi ve ülke dışı nedenlere bağlı olarak farklı türde krizler sıklıkla yaşanmaya başlamıştır. Günümüzde ise ekonomik krizler, küreselleşme sürecinin ve teknolojik gelişmenin hız kazanmasının sebep olduğu ekonomik olumsuzlukların en belirgin örneğidir. Küreselleşme ile birlikte krizlerin hızla daha geniş alana yayılması kaçınılmaz olmuştur.

Tüm bu gelişmeler sonucunda, “ekonomide normal olmayan bir durum” olarak da tanımlanan ekonomik krizlere karşı mücadele etme gereği doğmuştur. Ancak bunun için öncelikli olarak ekonomik krizlerin tanınması ve analiz edilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada; meydana gelecek muhtemel krizlerin olumsuz etkilerini en aza indirebilmek veya bu krizlerin oluşumunu engelleyecek önlem ve politikaları ortaya koyabilmek için, 1929 sonrası dönemde meydana gelen ulusal ve uluslararası krizlerin anatomisi çıkarılarak karşılaştırmalı analizi yapılacaktır. Kriz dönemlerinde izlenmesi gereken ekonomik ve sosyal politikaları tespit etmek çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu amaçla, krizlerin hangi koşullarda meydana geldiği teorik olarak incelenerek bu krizlerin ulusal ve uluslararası çapta ekonomik, politik ve sosyo-kültürel nedenleri araştırılacaktır. Ortaya konulan ekonomik krizlere ilişkin teorik yaklaşımlardan sonra konu Türkiye bağlamında ele alınarak, bu krizlerin Türkiye’yi hangi yönlerden etkilediği incelenecek, oluşması

muhtemel kriz durumlarında, izlenmesi gereken ekonomik ve sosyal politikalara işaret edilecektir.

Ulusal ve uluslararası ekonomik kriz dönemlerindeki temel makroekonomik değişkenlerin inceleneceği çalışmanın kısıtı; ulusal kriz kapsamında, 1946 Krizi, 1980 Kararları, 1994 Krizi, 2000-2001 Krizleri ile uluslararası kriz kapsamında, 1929 Büyük Buhranı, 1973-74 Petrol Krizleri, 1997-98 Asya ve Rusya Krizleri ile 2008 Küresel Ekonomik Kriz olacaktır.

Konu ile ilgili verilecek teorik bilgilerden sonra bu dönemde büyük çapta etkiler uyandıran belli başlı ulusal ve uluslararası krizler karşılaştırmalı olarak ele alınarak, temel ekonomik göstergelerle analiz edilecektir. 1929 yılından bu yana yaşanan ulusal ve uluslararası krizlerin Türkiye'ye yansımaları belirlenen makroekonomik değişkenler çerçevesinde incelenerek, Türkiye'nin bu krizlerden nasıl etkilendiği ortaya konulacak, bundan sonra çıkması muhtemel krizler için krizden hızlı çıkış politikaları öngörülmeye çalışılacaktır. Bu yönüyle çalışma; ekonomide yaşanmış örneklerden yola çıkarak, yaşanması muhtemel konjonktürel daralmanın olumsuz etkilerini bertaraf etme veya en aza indirme mücadelesine ışık gösterme niteliği taşımaktadır.

Siyasi ve ekonomik konjonktür dönemlerinin benzerliği dikkate alınarak yapılacak olan analizde; reel krizler kapsamında 1980 ulusal krizleri ile 1973 ve 1974 uluslararası petrol krizlerinin, finansal krizler kapsamında ise 1994, 2000 ve 2001 ulusal krizleri ile 1997, 1998 ve 2008 uluslararası krizleri seçilmiş makro ekonomik göstergeler çerçevesinde karşılaştırılacaktır. Ülkemizin makroekonomik göstergelerinin ulusal ve uluslararası krizler öncesi ve sonrasındaki değişimi ve gelişimi ortaya konularak, gelecekte

karşılaşılması muhtemel krizlerde uygulanacak politika matrislerinin oluşumuna katkı sağlanacaktır.

I. BÖLÜM (EKONOMİK KRİZ GENEL BİR ÇERÇEVE)

Krizler, hoş olmayan fakat insana çok şey öğreten ve zamanın akıl almaz hızlı aktığı dönemlerdir. Kriz, yönetmek zorunda kaldığımız dönemin ardından insanın akılda en çok kalan kişilerin karakteridir. İktisat teorisinin öğretmediği çok şeyi insan krizler sırasında gözler ve öğrenir (Gültekin, 2008: 29). Ekonomi kavramının doğması ile birlikte ortaya çıkan kriz kavramı, iktisat bilimini en çok meşgul eden konulardan biri olmuştur. 1929 yılında yaşanan büyük buhranla birlikte üzerinde daha fazla durulması gerektiği anlaşılmıştır.

Ekonomide kriz dendiğinde neyin anlaşılması gerektiği konusunda bir görüş birliği yoktur (Eğilmez, 2008: 48). Kriz; kimilerine göre enflasyon, kimilerine göre resesyon ve deflasyon kavramları ile eş anlamlı olarak ifade edilmektedir. Sosyal Bilimler alanında buhran, bunalım, sıkıntı gibi kelimelerle eş anlamlı olarak kullanılan kriz kavramı, bu kötüye gidişlerin ‘birdenbire’ olması dolayısıyla; konjonktürün değişik dönemlerinde ortaya çıkan ‘enflasyon’, ‘deflasyon’, ‘resesyon’ gibi gelişmelerden ayrılmaktadır. Can Aktan ve Hüseyin Şen’e göre (Aktan & Şen, 2002: 2);

“Enflasyon gerek devlet, gerekse birey ve firmalar açısından bir ‘sorun’dur ancak ‘kriz’ değildir. ‘Hiperenflasyon’ ise bir krizdir. Çünkü hiperenflasyon, fiyatlar genel seviyesinin aniden ve beklenmedik bir biçimde hızla artmasıdır. Örneğin, bugün Türkiye’nin yaklaşık yirmi yıldır içinde bulunduğu kronik enflasyon ortamını kriz olarak adlandırmak doğru değildir. Buna karşın 1980’li yıllarda birçok Latin Amerika ülkesinde, 1990’lı yıllarda ise sosyalizmin yıkılması ile birlikte piyasa ekonomisine geçiş yapan ülkelerde aniden ortaya çıkan hiperenflasyon gerçek anlamda bir kriz olarak adlandırılabilir.”

Tüm bunlara esas olarak; enflasyon, deflasyon, resesyon gibi sürdürülemez olduğu herkes tarafından kabul edilen ekonomik yapıların, herhangi bir tetikleyici

durumun etkisiyle fiilen sürdürülemez hale gelmesi de ‘kriz’ anını temsil eder niteliktedir. Farklı şekilde ifade etmek gerekirse; kriz boyutuna ulaşmasa da önemli ekonomik çalkantılar zaman içinde birikip, çoğu zaman yeni krizlere zemin hazırlamaktadır. Kriz, dalgalanma, çöküntü gibi ifadelerin farkını Mahfi Eğilmez şu örnekle pekiştirmiştir (Eğilmez, 2008: 49); “2007’de ABD piyasasında yaşanan subprime mortgage kredilerindeki batışların yol açtığı küresel sarsıntı o haliyle kalmış olsaydı ona kriz yerine dalgalanma denecekti. Ama gelişim 2008’de mortgage kredi piyasasının iki dev kurumu Fannie May ile Freddie Mac’in kamu kesimince devralınca ve bu banka batışlarına yayılan bir süreç halini alınca kriz denmeye başlandı.”

Kimileri tarafından durgunluk ve deflasyon, kimilerince resesyon, kimilerince de enflasyon olarak tanımlanan ekonomik krizler için şu ifade daha birleştirici bir tanım olarak ön plana çıkmaktadır: “Resesyon bir ekonomide büyümenin eksiye düşmesidir ve bu gelişime işsizlik oranındaki artış da eşlik eder. Resesyon, konjonktür dalgasının en düşük olduğu düzeydir ve bu düzeyde GSYİH, istihdam, talep gibi birçok makroekonomik gösterge düşüş halindedir.” Durgunluk dendiğinde ise ekonomide büyüme hızının sıfıra yaklaşması anlaşılmaktadır. Bunlara ek olarak finans kesiminde ortaya çıkan krizlerin her birinin ekonomik kriz olarak tanımlanması gerektiği de ileri sürülmektedir (Günsoy & Günsoy, 2009: 197).

Kriz olarak adlandırılan kavram, taşıdığı özelliklerin yanı sıra, gerçekleştiği sektör, ülke ve etkisinin boyutları dikkate alınarak da değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Bu bakımdan krizler en yoğun hissedildiği iş sahasına göre adlandırılmış; aşırı üretim krizi, eksik tüketim krizi, mali kriz, banka ve kredi krizi, borsa krizi, işsizlik krizi, politik kriz gibi terimler kullanılmıştır. Bu ayırımı temel teşkil eden husus, krizin özelliklerinden

ziyade, hangi ülke ve sektörde gerçekleştiği ve etkisinin boyutudur. “Gelişmiş ülkelerde veya büyük ölçekli sektörlerde hiçbir etki yaratmayacak boyutta bir olgu, gelişmekte olan ülkelerde veya küçük ölçekli sektörlerde olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir”(Aykaç, 2001: 48). Bu bakımdan ele alındığında, krizi yaratan olguların özelliklerinden hareket ederek genel bir kanaat oluşturmak yerine krizi, meydana getirdiği sonuçlar bakımından değerlendirmek daha gerçekçi bir yaklaşım olacaktır.

Küreselleşmeyle birlikte ekonomik krizler tüm dünyaya hızla yayılmaya başlamıştır. O nedenle artık krizlere karşı uluslararası organizasyonların kurulması, denetim ve gözetimin uluslararası organizasyonlarla yapılması fikri, giderek daha yoğun bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır (Sağlam, 2008: 171-172). Küresel ekonomik değişimler, entegrasyon düzeyine bağlı olarak, sistem içindeki tüm ülkeleri etkilemektedir. Ancak bu etkilenme her ülke için aynı düzeyde olmayıp ülkelerin denetim mekanizması, yönetimin becerikli olup olmaması, sağlam bir ekonomik ve siyasi yapı oluşturup oluşturmadıklarına göre değişmektedir. Sonuç olarak krizlerde asıl belirleyicinin ülkelerin kendi iradeleri olduğu söylenebilmektedir.

Küresel etki kapsamında, zaman zaman ortaya atılan komplo teorilerine de değinmek gerektiği, Erdal Sağlam'ın makalesinde yer alan şu örnekle pekiştirilebilir (Sağlam, 2008: 171-187); ”Özellikle 2001 krizinde Türkiye’yi krize yabancıların götürdüğü çok söylenmiştir. Elbette ülkelerin ekonomik güçlerini, birbirleri üzerinde kullanmaktan kaçınmadıkları, bu yolla siyasi sonuç almaya çalıştıkları bir gerçektir. Bu doğaldır da. Ancak bu durum, sağlam bir ekonomi ve iyi yönetimin, yabancı etki ne olursa olsun, ülkeyi krizden koruyacağı gerçeğini de değiştirmemektedir”. Bankacılık sisteminin yabancılaştığı ülkeler için de durum böyledir.

Küresel çaptaki hareketler, ülkelerin izlediği ekonomik politikalar üzerinde tetikleyici rol oynayarak ülkeleri krize sürüklemekte ve sağlam olmayan bir yapı oluşmasına zemin hazırlamaktadır.

Finans sektöründe ortaya çıkan krizlerin de ‘ekonomik kriz’ kapsamında değerlendirilmesi gerekliliği konusunda görüş birliği olmadığı gibi, bu krizlerin her birinin tam olarak ne ifade ettiği konusunda da görüş ayrılıkları mevcuttur. Kriz bağlamında ortaya atılan görüşlerden biri; krizin, finansal krizin reel sektöre yansımaları sonucunda ortaya çıktığı şeklindedir. Dolayısıyla bu görüşe göre kriz aslında yatırım bankaları krizidir. Söz konusu bankaların aktiflerinde yer alan, zehirli kâğıt olarak nitelendirilen finansal varlıkların yüksekliği, bankaların ayırdıkları karşılıklar nedeni ile büyük ölçüde bankaları zarara uğratmakta, yükümlülüklerini yerine getiremez hale getirerek sermaye yetersizliğine yol açmaktadır.

Gayrimenkul piyasasında oluşan balonun finansal sektör aracılığı ile yansımaları ve kriz oluşturması diğer bir görüştür. Özellikle 2000’li yılların başlarından itibaren dünyada yaşanan hızlı ekonomik büyüme ve likidite genişlemesi özellikle taşınmaz mal piyasasında iyimser bir hava oluşturmuş, bu da hızlı fiyat yükselişi anlamına gelen balon ya da köpüğün oluşmasına yol açmıştır.

I.1. Ekonomik Kriz Tanımlamaları

Sosyal Bilimlerdeki diğer tüm kavram ve uygulamalarda olduğu gibi, “kriz” kavramı üzerinde de bir tanım birliği yoktur. Bazı araştırmacılar krizin ayırt edici özelliği üzerinde durarak kriz kavramını, “tehdit edici koşula müdahale edebilmede yetersiz durumda kalma” olarak tanımlarken, bir kısım yazarlar da “beklenmeyen koşulların

üstesinden gelme gerekliliği ve ivediliği” üzerinde durarak açıklamaya çalışmışlardır. Kaufman ve arkadaşlarına göre de kriz kavramı görelî olarak belirsiz bir kavramdır ve farklı tanım biçimleri, biraz da bu belirsizlikten kaynaklanmaktadır (Tutar, 2000: 15-16). Çıkış noktası veya ayırt edici özelliği ne olursa olsun, ekonomik krizlerin ekonomik yapıyı oluşturan çeşitli mekanizmaların işlerliğini kaybetmesi şeklinde ortaya çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Ekonomik krizleri tanımlamak için; öncelikle kriz kavramının etimolojik anlamlarına bakılması faydalı olacaktır. Yunanca krisis sözcüğü, sadece kriz ve kritik, yani farklılık ve çelişki anlamında değil, aynı zamanda karar verme vurgusuna da sahiptir. Kriz anı, bir şeyin sürüp sürmeyeceğinin ortaya çıktığı bir andır. Kriz sosyal bir süreç olup etkileri sadece ekonomiyle sınırlı değildir (Brunkhorst, 1995: 126). Ayırmak, bölmek, karar vermek gibi anlamlara gelen kriz sözcüğü; birbirinden farklı fakat birbiriyle ilişkili anlamları barındırmaktadır. Bir hastalığın seyrinde dönüm noktası, bir şeyin gelişiminde dönüm noktası, kesin ve yaşamsal önemde zaman, olay, aşama ya da durumu ifade eder (Üstünel, 2006: 4). Çoğu kez ekonomik konjonktür kelimesiyle birlikte ele alınan ekonomik kriz kavramı: “olayların değişik yönde gelişmesiyle meydana gelen karışık durum”, “bir ülkenin, toplumun veya kuruluşuna yaşamında meydana gelen güç dönem” veya “bunalım içinde bulunmak” gibi alternatif ifadelerle tanımlanabilir (Millî Eğitim Bakanlığı, 2000: 1769-1770).

Dolayısıyla kriz ‘son’ anlamına gelmekten çok, yeni uyumlamalar yoluyla ‘son’dan uzaklaşmayı da ifade edebilmektedir. Bu bağlamda kriz; hastalıklı sosyal, ekonomik ve siyasi bir varlığın yaşamını önceki gibi sürdüremediği ve kendisine yeni bir yaşam şansı tanıyacak olan ‘dönüşüm’e zorlandığı bir dönemdir (Üstünel, 2006: 4). Tüm

sosyal, ekonomik ve doğal alanlarda ortaya çıkabilen kriz kavramının ortak özelliği; bu alanlardaki gelişmelerin, eski veya mevcut şartları değiştirebilmesi ve bu değişimin sıkıntılı, köklü, bazen de tahripkâr olmasıdır. Kriz dönemlerinde ortaya çıkan esas durum, eskinin yetersiz kalmasıdır. Bu durum, bir krizin aynı zamanda bir yeniliğin de habercisi olduğunu gösterir (Dumrul, 2003: 1).

Ekonomi alanında kriz, bazı kesimlerin ya da sınıfların diğer bir kesim ya da sınıflar üzerinde başat ilişki kurma fırsatı elde etmesi anlamı taşırken; sözcük, diğer yönüyle dışsal nedenlerden kaynaklanan, beklenmedik bir zamanda ortaya çıkan sancılı bir dönemi ifade etmektedir. Krizin bazı kesimler için eskiye göre daha güçlü yeniden yapılanma anlamında bir fırsat olabilmesi, bazı kesimlerin gerçek anlamda bunalımı ve çöküşünü gerektirdiği ölçüde her iki anlam birbirini tamamlayıcıdır (Üstünel, 2006: 4).

Farklı yaklaşımlardan yola çıkarak bazı kriz tanımları yapılacak olunursa kriz; “bir örgütün (aile, şirket, belediye, bakanlık, sivil toplum vb.) üst düzey hedeflerini ve işleyiş düzenini tehdit eden, bazen de örgütün yaşamını tehlikeye sokan ve ivedi tepki gösterilmesini gerektiren, örgütün kriz öngörme ve önleme mekanizmalarının yetersiz kalmasına neden olan, örgütte gerilim yaratan bir durumdur”(Can, 1997: 312). Daha genel bir tanımla kriz, beklenmeyen ve önceden sezilemeyen, acele cevap verilmesi gereken, örgütlerin önleme ve uyum mekanizmalarını etkisiz hale getirerek, mevcut değerlerini, amaçlarını ve işleyiş düzenini tehdit eden gerilim durumudur (Dinçer, 1992: 314).

Bir başka tanımla kriz, krize kaynaklık eden faktörler karşısında organizasyonların örgütsel ve yönetsel süreçlerinde işleyiş bozukluklarına ve örgütsel düzenin büyük ölçüde sarsılmasına neden olan ve plansız bir biçimde ortaya çıkan sorunların giderilmesi için, mevcut çözüm yollarının yetersiz kalması sonucu çaresizlikle

iç içe gelişen gerilim durumudur. (Tutar, 2000: 15-16). Krizlerin gerilimli ve sancılı ortamlar yarattığı göz önünde bulundurulduğunda, kriz yönetiminin aynı zamanda stres yönetimini de gerekli kılması kaçınılmaz olmaktadır.

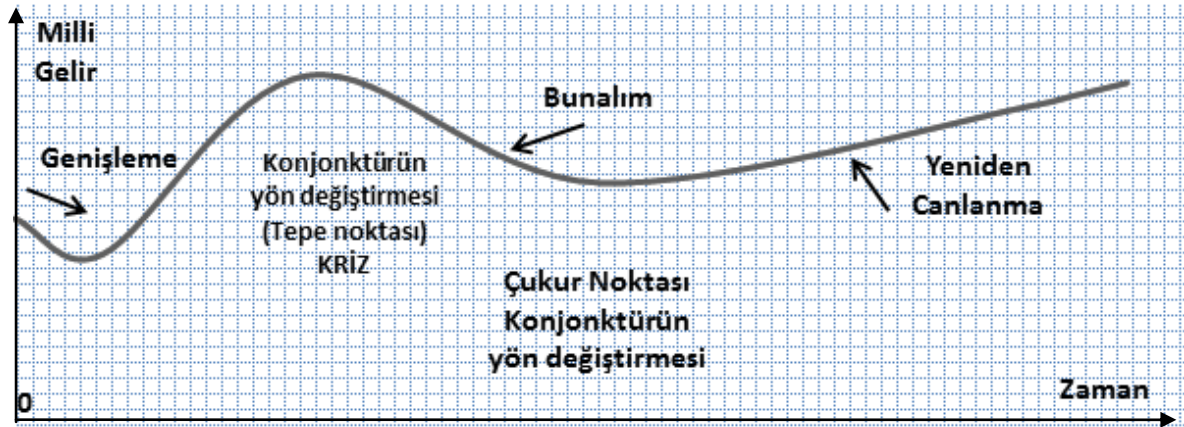
Marx'ın ürettiği modelde, iktisadi kriz önemli ve başat bir belirleyicidir. Dolayısıyla, ekonomik krizin genel tanımında, Marx'ın ve yeni Ortodoks Marxistlerin üzerine gitmek gerekecektir. Buna göre ekonomik kriz, kapitalist yeniden üretimin iktisadi ve siyasi ilişkilerindeki genel aksaklıklar toplamıdır (Kazgan, 1974: 65). Üretim tarzı ve sermaye birikiminden oluşan ekonomik yapı sağlıklı olduğu zaman, her türlü etkiye karşı koyup kendisini hemen toparlarken; mevcut üretimin sermaye birikimini sağlayacak noktanın gerisinde kalması, sermaye birikiminin daralması, üretim ve dolaşım bütünlüğünün kesintiye uğramasıyla sistemin işlerliğini kaybetmesi durumunda çöküşle karşılaşabilmektedir.

Tüm bu tanımlamalar doğrultusunda kapsamlı olarak kriz tanımlaması şöyle yapılabilir; “Kriz, bir ülkenin her türlü hedef ve menfaatlerini, siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel hayatını olumsuz yönde etkileyen; aniden ve beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan; karar vermek için zaman baskısının olduğu; yüksek oranda stres oluşturan; önceden önlem alınabilmekle birlikte tümüyle engellenmenin çok zor olduğu; iyi yönetildiğinde fırsatlara dönüştürülebilecek; bozulan olağan durumu tekrar eski duruma getirmeye yönelik bir karmaşa ve güçlükler sürecidir”(Filiz, 2006: 29).

Klasik, Neo-Klasik, Keynesyen, Post-Keynesyen bütün yaklaşımların kriz adına ulaştıkları genel eğilimler şu dört aşamada özetlenebilir (Eroğlu & Albeni, 2002: 92-93):

1. Aşama (genişleme devresi): Tüketim artışı beraberinde uyarılmış yatırımları harekete geçirici bir etki meydana getirir. Milli gelirden düzenli dalgalanmalar oluşur. Çarpanın işlemesiyle birlikte genişleme kümülatif bir sürece girer.
2. Aşama (resesyon devresi): Genişleme dönemi içerisinde tam istihdam düzeyine yaklaşıldıkça gelir ile tüketim arasındaki fark açılmaktadır. Bu aradaki farkın özellikle uyarılmış yatırımlarla giderilmesi gerekirken otonom yatırımlarla da doyuma ulaşmış olması handikap oluşturur. Göstergesi, önceki döneme kıyasla ekonomik büyümede meydana gelen aşırı azalışlardır.
3. Aşama (depresyon devresi): Önceki aşamaların bir sonucu olarak bu dönemde 3-5 yıl sürebilen yüksek işsizlik yaşanmaktadır.
4. Aşama (deflasyon devresi): Fiyatlar genel düzeyinde sürekli gerilemeler yaşanmaktadır. Fiyatlardaki bu gerilemeler, üretim tesislerindeki kapasitelerin çok altında çalışmasına neden olur. Bu durum aynı zamanda diğer üretim faktörlerinin de atıl kalması ile sonuçlanır. Bu süreç uzarsa ekonomide sanayileşmenin tersine bir hareket oluşur.

Şekil 1. Ekonomik Krizlerin Oluşumu

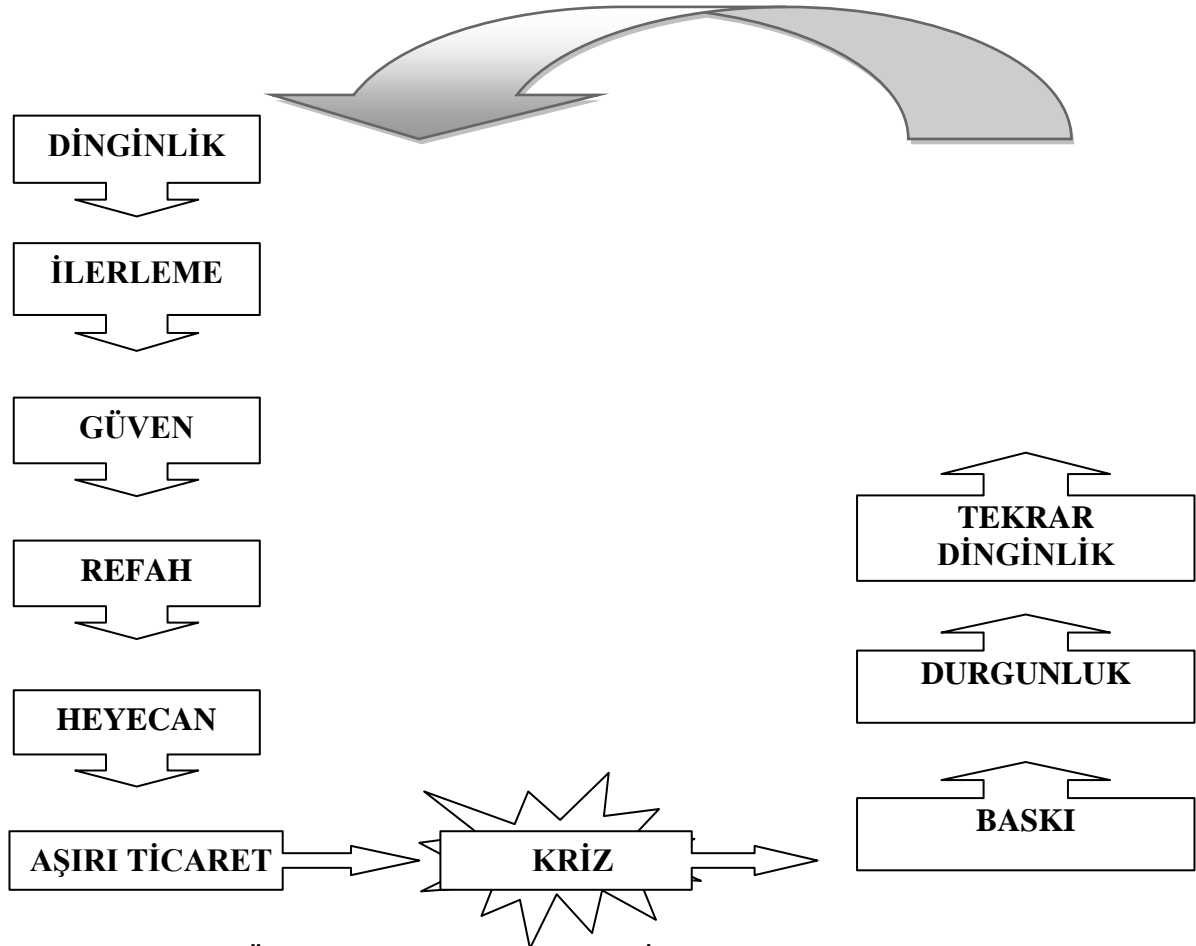

Kaynak: Bernard Rosier, İktisadi Kriz Kuramları, (Çev. Nurhan Yentürk), İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s.20

1850'lerde Banker Lord Overstone, kriz süreçlerini şöyle tanımlamıştır:

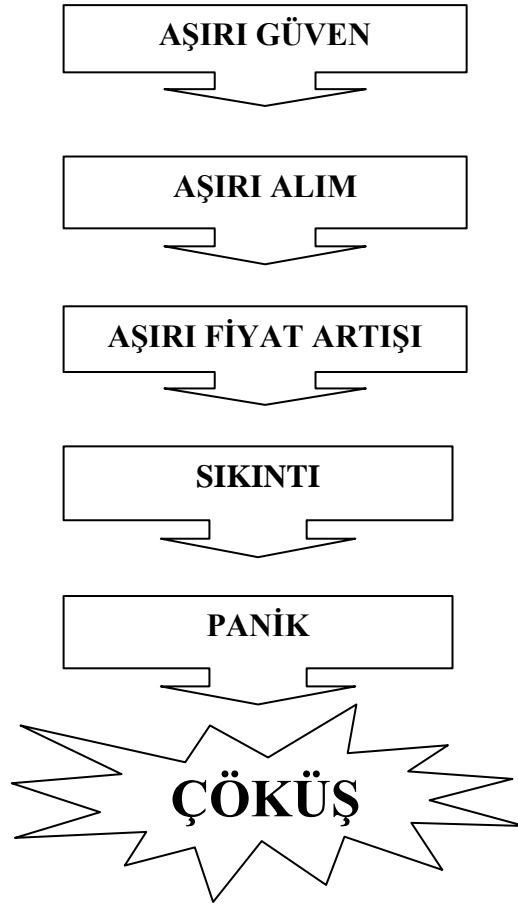
Şekil 2. Ekonomik Kriz Süreçleri

Kaynak: Hakan Özerol, Kriz Geliyorum Der, İş ve Yönetim Serisi:33, Elma Yayınevi, Ankara, 2009, s.73

Süreç farklı zaman dilimlerine yayılabilir. Bazen birkaç gün, bazen birkaç yıl. Ama mutlak olan şey, beklentilerin güven duyma halinden gelecekteki güvensizlik haline doğru değişimidir. 150 yıllık bir geçmişten gelen bu kapsamlı süreç tanımlaması biraz daha basitleştirilirse şu söylenebilir: Aslında tüm krizlerin döngüsü aynıdır (Özerol, 2009: 73-74).

Şekil 3. Basitleştirilmiş Olarak Ekonomik Kriz Süreçleri

Kaynak: Hakan Özerol, Kriz Geliyorum Der, İş ve Yönetim Serisi: 33, Elma Yayınevi, Ankara, 2009, s.74

Ekonomik krizleri incelemek için farklı literatürden alınan tanımların ortak yönlerini Orhan Bilge'nin ifadeleri ile şu şekilde özetlemek mümkündür (Bilge, 2009: 24): “Ekonomik krizler; aniden, önceden bilinmeyen, beklenmedik bir anda ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan enflasyon, deflasyon, devalüasyon, stagflasyon veya resesyon gibi durumlar bir süreci belirtmekte olup bir anın tanımlamaları değildir. Bu açıdan, sürekli bir enflasyon veya sürekli bir resesyon gibi ekonomik durumlar ekonomik kriz olmamaktadır”. Örneğin, yıllık % 8-9 seyrinde giden enflasyon oranları ekonomik kriz olarak tanımlanmazken, bir anda belirli bir takım iktisadi faktörler sonucu enflasyon oranı % 9 gibi bir rakamdan % 150'lere fırlarsa bu hiperenflasyondur ve ekonomik kriz olarak değerlendirilebilmektedir.

Bu açıdan bakıldığında ekonomik krizlerin iki temel özelliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bir tanesi ekonomik krizlerin önceden kesin olarak tahmin edilemeyen, bilinmeyen bir anda ortaya çıkmasıdır. Diğeri ise ekonomik krizlerin şiddetidir. Düşük seviyede veya şiddette bir olumsuz etkiye sahip ani iktisadi olaylar kriz kapsamına girmemektedir. Enflasyon oranındaki % 5'lik bir şiddeti düşük olacağından ekonomik kriz olarak değerlendirilmez.

I.2. Ekonomik Krizlerin Mahiyeti

Ekonomik krizler bir ekonomideki istihdam hacmi, fiyatlar genel seviyesi, döviz kurları ve faiz oranları gibi temel makroekonomik değişkenler üzerinde olumsuz etkiler yaratırlar. Krizlerin neden olduğu bu olumsuz etkilerin azaltılması ve yüksek enflasyon, ekonomik durgunluk, işsizlik gibi bozulan ekonomik dengelerin düzeltilebilmesi için birtakım ekonomik istikrar politikaları uygulanmaktadır. En az krize neden olan faktörler kadar, krizlerin ekonomik yapıda yol açtığı problemler de ekonomik krizlerin tanınması ve analiz edilmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Ekonomi politikaları bu problemlerden yola çıkılarak oluşturulmakta ve krizlerin neden olduğu olumsuz etkilerin azaltılması için kullanılmaktadır. Bu politikalar, ekonominin bir daha krizle karşılaşmaması için gerekli önlemlerin alınmasını baz alan ve ekonomik istikrarın sağlanmasını amaçlayan para, maliye ve gelirler politikalarını kapsayan Ortodoks ve Heterodoks istikrar programlarını içermektedir.

Enflasyon, stagflasyon, depresyon gibi fiyat istikrarsızlıkları ekonomik krizlerin neden olduğu problemlerdir. Fiyat istikrarsızlığının en çok görünen şekli olan enflasyon, fiyatlar genel seviyesindeki sürekli artış olarak ifade bulmaktadır. Enflasyon, Birinci Dünya Savaşından günümüze kadar geçen zamanda ülkelerin sıklıkla karşılaştığı

bir durumdur. Talep enflasyonu, maliyet enflasyonu, fiyat enflasyonu, ithal enflasyonu, yapısal enflasyon olarak karşımıza çıkan enflasyonların ortak özelliği hükümetlerin büyük bütçe açıklarını finanse etme gereksinimi sonucu para arzında meydana gelen büyük artışlardır. Enflasyon oranı arttıkça toplanan vergilerin reel değerindeki hızlı düşüşler bütçe açıklarını arttırır. Bu durumda kamu harcamalarının kısılmasını gerektiren politikalar uygulanmalıdır.

Ekonominin en temel faktörleri olan üretim ile tüketim, arz ve talep arasında oluşan dengesizlikler, ekonomik krizin nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Bu dengesizlik, gelişmekte olan ülkelerde üretim seviyesinin düşük olmasıyla oluşmaktadır. 1970'lerde yaşanan stagflasyon, yüksek işsizlik, düşük büyüme ve yüksek enflasyon gibi ekonomik istikrarsızlığın, üretimi artırmaya yönelik sosyal politikalar uygulanması ile aşılabileceği savunulmuştur (Fırat, 2006: 9).

Sanayi üretimi yetersizliği ile teknoloji ve teorik bilgi birikimi eksikliğine dayanan üretim yetersizliği, yapısal üretim yetersizliği olarak tanımlanır. Yurtiçi üretimle karşılanmayan bir üretim yurt dışından karşılanmaktadır. Üretim-tüketim dengesinin kurulabilmesi için yurtdışından alınmak zorunda olunan malların parasal değerine eşdeğer bir malı dışarı satabilecek güce sahip olunmalıdır (Akdiş, 1992: 63). Böylece dış denge korunmuş olunacaktır.

Üretim yetersizliğinin yapısal olmayan nedenleri ise kötü yönetilen bir ekonomiden ve iyi uygulanamayan para politikasından kaynaklanmaktadır. Reel ekonominin devlet tarafından yeterli derecede desteklenmesi, üretim kapasitesinin gelişmesini sağlayan son derece önemli bir faktördür. Bu bağlamda sermayenin üretim dışı alanlardan reel sektöre yönelmesini sağlayacak teşvik edici politikalar uygulanmalıdır.

Hatta sermayeyi reel sektörün dışında değerlendiren ve bundan gelir elde eden kesime uygulanan vergi ve denetimler artırılmalıdır. Buna bağlı olarak ülkedeki kıt sermayeyi daha yoğun bir şekilde üretime yönlendirebilmek için kamu sektöründe iç borçlanma politikalarına son verilmelidir (Akdiş, 1992: 65).

Ülkeleri ekonomik krize iten faktörler arasında ödemeler bilançosu açığı önemli bir yer tutmaktadır. Bir ülkenin belirli bir dönemde dış dünya ile gerçekleştirmiş olduğu tüm iktisadi faaliyetlerinin muhasebe kaydı olan ödemeler bilançosundaki açık ya da fazlalar dengesizliklere neden olmaktadır. Bu dengesizlikler yurt dışından ithal edilen mal ve hizmetlerle, yurt dışına ihraç edilen mal ve hizmetler arasındaki parasal değer farklı olmasından kaynaklanır. Ödemeler bilançosu dengesizliği bir ülkenin milli gelirini doğrudan etkilemektedir. İthalat milli geliri negatif yönlü etkilerken, ihracat pozitif yönlü etkilemektedir.

Politikacıların, devlet gelirlerinden çok daha fazlasını harcama eğiliminde olması, gelirler ile giderler arasındaki açığın çevrilemeyecek boyutlara gelinceye kadar büyümesine neden olur. Açık, çevrilemeyecek hale geldiğinde ise acil ihtiyaçların karşılanması için bile ithalat yapılamaz hale gelinir. Bürokratların çok sık karşılaştığı durumlar olan; benzin alacak döviz bulunamadığında, memur maaşları ödenemediğinde ve bunları karşılamak için borç bulunamadığında kriz kendini göstermektedir. Küreselleşme ile bu süreç daha karmaşık bir hal alsa da krizin nedenleri kabaca aynı tıkanmalardan kaynaklanmaktadır.

Keynes'e göre krizlerin nedeni kötü yönetim veya ekonomi dışı nedenlerdir. Bu anlamda devletin ekonomiye müdahalesi gerekmektedir. Kapitalist sistem, krizleri yapısal-kronik olarak değerlendirir. Yani kapitalist sistemde krizler sermayenin bunalımını

ve sıkışıklığını aşma araçlarıdır. Sosyalistlere göre krizler kapitalist sisteme özgü bir dönüşüm olarak değerlendirilmiştir.

I.3. Ekonomik Krizlerin Nedenleri

Nedenleri bakımından ekonomik krizlere şu beş temel başlık altında değinilebilir;

I.3.1. Finansal Piyasalardaki Aksaklıkların Yol Açtığı Krizler

Krizin nedenleri tartışılırken finans sektörünün tek başına kriz yaratıp yaratmadığı irdeleme kapsamına girmekte, finans sektörünün reel sektöre ne ölçüde yardımcı ve bağımlı olduğu sorularına yanıt aranmaktadır. Finans sektöründe başlayan krizin reel sektöre yayılması şeklindeki yaklaşım önsel bir kabul olarak görülmektedir. Ekonomik analizde apriori (önsel) kabuller olmamalıdır. Finans sektörü aracı bir sektördür ve yarattığı katma değer de son derece sınırlıdır. Finans sektörü krizin tetikleyicisi olabilir, krizi derinleştirebilir, ancak tek başına kriz yaratamaz (Akgüç, 2008: 8).

Finansal krizlerin ardında yatan en önemli faktör; gelişmekte olan ülke ekonomilerinin, gerekli düzenleme ve altyapıyı oluşturmadan, bankacılık sektöründe denetim ve gözetimin yetersiz olduğu bir ortamda finansal liberizasyon sürecine girmeleridir. Liberal yapıya uygun denetim mekanizmaları olmaksızın yasal sınırların genişlemesi ya da ortadan kalkması, sermaye yeterlilik oranı düşük finansal işletmeleri cesaretlendirerek ahlaki tehlike sorununa yol açar.

Farklı coğrafyalarda ve farklı makroekonomik şartlarda ortaya çıkan finansal krizler kendine özgü unsurlara sahip olduğundan öngörülebilmesi pek mümkün

olmamaktadır. Ancak farklı nedenle ortaya çıkan finansal krizlerin sonuçları şaşırtıcı bir biçimde aynı olmaktadır. Zira milli gelirin düşmesi sonucu ülke ekonomisi fakirleşmekte, mali piyasalardaki dalgalanmaların artması sonucu da yatırımcılar zarar etmekte ve dolayısıyla işsizlik artmaktadır. 1997 Asya krizi ve 1998 Rusya krizlerinin ardından finansal krizlere karşı yeni yaklaşımlar geliştirilmiş, uluslararası mali sistemin istikrarının artırılması yolunda genel bir görüş birliğine varılmıştır. Krizlerin tedavisi yerine önlenmesi ya da önlenemese dahi en az kayıpla aşılması konusunda çözüm önerilerinin sunulduğu yaklaşımların temelinde küreselleşme sürecine yeniden güven sağlama amacı bulunmaktadır (Erdoğan, 2006: 4).

I.3.2. Sürdürülemez Ekonomik Politikaların Yol Açtığı Krizler

Krugman öncülüğünde geliştirilmiş pek çok modele göre; merkez bankasının bütçe açıklarını finanse etmek amacıyla para basmasının, sabit kur rejimi ile uyumsuzluğu sonucunda ödemeler dengesi krizlerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu modellere göre uluslararası rezervlerin giderek azalıp tükenmesiyle sabit kur rejimi terk edilip, dalgalı kur rejimi benimsenmektedir. “Devletin ekonomideki etkinliğinin azaltılmasını, devletin küçülmesini öneren neo-liberal politikalar ve özelleştirmeler de krizin şiddetini arttıran diğer bir etmen olmuştur” (Akgüç, 2008: 8).

Kapitalizm doğası gereği zaman aralıkları ile kriz üretmekte, üretim-tüketim dengesizlikleri yaratmaktadır. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, soğuk savaşın getirdiği askeri harcamalar, zaman zaman bölgesel sıcak savaşlar, devletin sosyal harcamaları krizlerin boyutunu sınırlı tutmuş, 1929 düzeyinde bir kriz yaşanmasını engellemiştir.

“Diğer taraftan, aşırı genişletici para ve maliye politikaları banka kredilerinin hacminde ve diğer firmaların da finansal kaldıraç oranlarında ölçsüz bir büyümeye yol açmakta, işletmelerin borçları ve bu borçlarla reel varlıklara yapılan yatırımlar aşırı artmaktadır” (Erdağ, 2007: 15). Savaş sonrası dönemde pek çok sanayileşmiş ülkede görülen bankacılık krizlerinde aşırı kredi genişlemesi gibi makroekonomik istikrarsızlıkların önemli bir payı vardır.

I.3.3. Finansal Paniğin Yol Açtığı Krizler

“Banka İflası” modeline göre; “finansal panik, finansal piyasalarda bir çoklu-denge durumudur. Finansal piyasalarda panik, kısa vadeli borçların, kısa vadeli varlıkları aşması, mevcut kısa vadeli borçların ödenmesi için gerekli tüm krediyi tek başına sağlayacak büyüklükte bir kreditorün ve son kredi merciinin olmadığı durumlarda görülmektedir”(Diamond & Dybvıng, 1991: 401-419). Bu modelde her bir kreditorün, borcunu ödeme yeteneği olmayan kurumlardan kredilerini geri çekmeleri, büyük bir olasılıkla diğer kreditorlerin de kendilerini geri çekmeleri sonucunu doğuracağından, rasyonel olmayan bir davranış olarak görülmektedir.

Finansal paniğin yol açtığı krizlerde tasarruf sahiplerine has sürü psikolojisi krizi tetikleyen temel etkidir. Banka bilançolarının aktifi tarafındaki bozulma sonucu bankalar tasarruf sahiplerine karşı taahhütlerini yerine getirememeye başlayınca tasarruf sahipleri, diğerlerinin de aynı şekilde davranacağını düşünerek süratle bankalardan mevduatlarını çekmeye başlarlar.

I.3.4. Asimetrik Bilgi ve Ahlaki Tehlikenin Yol Açtığı Krizler

Tam rekabet koşullarının geçerli olduğu bir finansal sistemde fonlar en verimli alanlara tahsis edilir. Ancak gerçek hayatta finansal sistem, tam rekabet koşullarından oldukça uzak ve karmaşık bir işleyişe sahiptir. Gerçek hayatta finansal piyasa aktörleri, tam rekabet piyasasında olduğu gibi “tam bilgi” değil, “asimetrik bilgi” sahibidirler. Asimetrik bilgi, taraflar arasındaki bilgi eşitsizliği olup bu olgu finansal krizlerin başlangıcıdır. İktisat literatüründe ahlaki tehlikenin yol açtığı krizler, ekonomik ilişkide “bir tarafın diğerine göre daha iyi veya daha fazla bilgi sahibi olması” anlamına gelen “asimetrik enformasyon” veya “enformasyon asimetrisi” veya “asimetrik bilgi” olarak farklı isimlerle nitelendirilen kavramdan kaynaklanmaktadır.

Asimetrik bilgi yaklaşımı, finansal krizleri açıklamayı amaçlayan ve son yıllarda ortaya çıkmış olan modern bir teoridir. Finansal piyasaların etkinliği, piyasadaki aktörlerin piyasanın işleyişi hakkındaki bilgilere aynı ölçüde sahip olma şartına bağlanmaktadır. Finansal bir sözleşmedeki tarafların sahip oldukları bilgilerin farklı olması durumunda asimetrik bilgi sorunu ortaya çıkar. Piyasada borç alan, borç verene göre daha avantajlı konumdadır. Çünkü borç alan, üstlendiği yatırım projeleri konusunda borç verenden daha fazla bilgiye sahiptir (Şen, 2006: 1).

Asimetrik bilgi yaklaşımına göre finansal kriz, finansal piyasalardaki bilgi akışının azaldığı ve bundan dolayı finansal piyasaların görevlerini yapamadığı durumlarda ortaya çıkar. Uygulamada, asimetrik bilgi problemini çözmek için önerilen tedbirlerin tümü, piyasalardaki bilginin artırılmasını amaçlamaktadır. Ancak bu problemi tam olarak ortadan kaldırmak mümkün değildir. Finansal piyasalar tam rekabet koşullarında işlem görmemekte, önemli miktarlarda işlem ve bilgi maliyetleri taşımaktadırlar. Bilgi problemi,

finansal sistemin karmaşık yapısını etkilemekte ve para politikasının ekonomiye aktarımı yoluyla önemli makro sonuçlar doğurabilmektedir.

Asimetrik bilgi, iki önemli sorunu da beraberinde getirmektedir: ters seçim (adverse selection) ve ahlaki riziko (moral hazard) (Şen, 2006: 1). Ters seçim, finansal işlem gerçekleşmeden önce; ahlaki riziko ise finansal işlem gerçekleştikten sonra meydana gelmektedir. Asimetrik bilginin neden olduğu sorunların ortadan kaldırılabilmesi için yasal düzenlemeler, bilginin piyasalaştırılması ve finansal aracılık şartlarının oluşturulması gerekmektedir. Bu koşullar sağlanamaz ve asimetrik bilginin önüne geçilemezse, tasarruf sahipleri boyutunu tahmin bile edemedikleri risklere katlanmak yerine fonlarını ellerinde likit olarak tutacaklardır. Tasarruflarını yerel para birimine kıyasla daha fazla güvendikleri, daha istikrarlı bir değere dönüştürüp yastık altı edeceklerdir.

Ters seçim, piyasada işlem gerçekleşmeden önce asimetrik bilgi olgusunun neden olduğu bir sorundur. Ters seçim sorunu “limon problemi” olarak da bilinir. Limon tabiri İngilizcede, kullanılmış kötü arabalar için kullanılır. Otomobil piyasası konunun daha kolay anlaşılması ve somutlaştırılması için seçilmiştir. Ters seçim probleminin finansal piyasanın işleyişine nasıl etki ettiği George Akerlof’ un ünlü makalesinde (The Market for “Lemons”: Quality, Uncertainty, and the Market Mechanizm) anlatılmıştır (Akerlof, 2007).

Akerlof’a göre piyasada dört tür otomobil olduğu varsayılmıştır: Yeniler, kullanılmış olanlar, iyiler ve limonlar. Bireyler iyi veya limon olduğunu bilmeden yeni bir otomobil satın alırlar. Fakat bir süre sonra aldıkları otomobilin kalitesi hakkında bilgi sahibi olurlar, örneğin otomobilin limon olduğu sonucuna varabilirler. Elbette varılan bu sonucun doğruluğu, başlangıçtaki orijinal tahminin doğruluğundan daha kesindir. Böylece

bilgi asimetrisi oluşur. Şu durumda, otomobilin kalitesi hakkında satıcılar, alıcılardan daha fazla bilgi sahibidirler. Kullanılmış otomobilin potansiyel alıcıları kalitesini değerlendiremedikleri için otomobilin iyi veya limon olduğunu bilmezler. Bu nedenle alıcıların ödeme yapacakları fiyat, piyasadaki ortalama kalitedeki bir otomobili yaratır (Akerlof, 2007).

Eğer araba limonsa, arabanın sahibi ortalama fiyattan araba satmaya razı olacak; böylece arabaya ödenen fiyat, limonun değerinden daha yüksek olacaktır. Bu durumda düşük kaliteli mal satanlar bir prim elde edeceklerdir. Eğer araba limon değilse, satıcı arabanın değerinin, alıcının ödemeye razı olduğu fiyattan daha yüksek olduğunu bildiği için arabasını satmak istemeyecektir (Şen, 2006: 3).

Ters seçim sonucunda çok az sayıda kullanılmış iyi araba piyasaya gelecektir. Piyasadaki kullanılmış bir arabanın ortalama kalitesi düşük olduğu için ve çok az sayıda kişi limonu satın almak isteyeceği için sınırlı sayıda araba satılacak, sonuç olarak kullanılmış araba piyasası etkin olarak işlemeyecektir. Akerlof bu yönüyle limon problemi ile Gresham Kanunu arasında bir benzerlik kurmaktadır. Piyasada en çok satılan otomobilin limon olması, kötü otomobillerin iyileri piyasadan kovması anlamına gelmektedir. Limon problemi ile Gresham Kanunu arasındaki tek fark; limon probleminde otomobil hakkında alıcı ve satıcılar farklı bilgi düzeyine sahip iken, Gresham Kanunu'nda hem alıcı hem de satıcılar iyi ve kötü para hakkında aynı bilgiye sahiptirler.

Limon problemi finansal piyasalarda; potansiyel kredi alıcılarının kendilerinin hangi risk grubuna dâhil olduklarını bilmelerine karşın, borç verenlerin her bir borç alıcının hangi sınıfa dâhil olduğunu bilmemesi nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Krediyi alacak olan birey, beklenen karları yüksek ve riski düşük olan iyi bir firma ile beklenen

karı düşük ve riski yüksek bir firma arasında ayırım yapamaz. Bu durumda alıcı, ortalama kalitedeki bir hisse senedi fiyatını ödemeye razı olacaktır. İyi kaliteli bir firmanın yöneticileri alıcıdan daha fazla bilgiye sahip ve kalitelerinin farkında ise, hisselerini ortalama kalitede bir firmanın fiyatından satmak istemeyecektir. Kötü kaliteli firmalar bu fiyattan satmaya razı olan firmalar olacaktır. Alıcı, kötü kaliteli firmaların hisselerini satın almak istemeyecek, dolayısıyla hisse senedi piyasası etkin olarak çalışmayacaktır.

Ahlaki tehlike ise; iktisadi ajanların davranışlarının sonuçlarına katlanmadıkları durumlarda kendi faydalarını maksimize etmek için başkalarının zararına olacak şekilde davranmaları şeklinde tanımlanmaktadır (Erdağ, 2007: 17). Finansal işlemin gerçekleşmesinden sonra ortaya çıkan bir asimetrik bilgi problemi olan ahlaki riziko faktöründe borç verenler, borç alanların yatırım projelerinin kalitesini belirleme güçlüğü yaşarlar. Krediyi kullanan kişi ya da kurum, kredi veren açısından ahlaki olmayan faaliyetlerde bulunduğu, kredi veren bir risk ile karşı karşıya gelmektedir. Krediyi kullanan, kendi güç ve prestijini artıran karsız yatırım faaliyetlerine de girişebilir. Aldığı krediyi risk içeren projelerde kullanan müteşebbis başarılı olduğu takdirde kazanmaktadır. Ancak proje başarısızlıkla sonuçlandığında, bunun maliyetine katlanmak zorunda olan taraf krediyi veren olacaktır. Kredi alan ve veren taraf arasında ahlaki tehlikenin sebep olduğu bu çıkar çatışması nedeniyle kreditorler kredi vermeme kararı alabilir. Bu durum da yatırımların düşmesine neden olacaktır.

I.3.5. Bulaşma Etkisi ile Oluşan Krizler

Bulaşıcı bir hastalık gibi sirayet etkisi göstermesi krizlerin diğer bir özelliğidir. Herhangi bir sektörde ortaya çıkan kriz diğer sektörleri de etkisi altına alabilmektedir. Ne var ki literatürde ikinci nesil kriz modelleri başlığı altında ele alınan “bulaşma etkisi ile

ortaya çıkan kriz” modellerinde yerli ekonomide ortaya çıkan kriz ile diğer ekonomilerde yaşanan krizler arasında bağ kurulmaktadır (Erdağ, 2007: 19). Bulaşma etkisi ile oluşan krizleri “spillover (yayılma etkisi)” kavramı ile de açıklamak mümkündür. Öncü bir piyasadaki krizin, yayılma etkisi ile sıçrayarak diğer piyasalara bulaşması spillover etkisi adını almıştır.

I.4. Ekonomik Krizleri Açıklamaya Yönelik Kuramsal Yaklaşımlar

Bir bilim dalı olarak iktisat, dünyadaki kaynakların sınırlı, insan ihtiyaçlarının sınırsız olması yüzünden kaynakların daha verimli bir şekilde kullanılabilmesini sağlamak amacıyla kurulmuştur. Özü itibariyle “kıt kaynaklar - sınırsız gereksinimler” arasında denge koşullarını araştırırsa da, son 25-30 yılda “iktisat” denince akla kriz gelmeye başlamıştır. Öyle ki “iktisat” ve “kriz” kelimeleri aynı anlamı çağrıştırır hale gelmiştir.

İktisat kuramında ekonomik krizin ne olduğu ve hangi koşullarda küresel özellik taşıdığı her zaman tartışma konusu olmuştur. Tarihin her döneminde krizler yaşanmış, üretim yapanlar yaşanan krizlerden olumsuz etkilenmişlerdir (Özsoylu, Ünlükaplan ve Gedik, 2010:1). Krizlerden her ne kadar yalnızca üreticiler olumsuz etkileniyor gözükse de, toplumların ve devletlerin de etkilendiği göz önünde bulundurulmalıdır. Üreticilerin uğradığı zararlar, devletin krizden nasıl etkilendiği ve krizlerin çıkış nedenleri Sosyal Bilimler alanında hep bir tartışma konusu olmuş, bu nedenle krizlerin ortaya çıkış nedenleri konusunda ortaya atılmış farklı görüşleri incelemek önemli hale gelmiştir. Tarihsel süreç içerisinde yaşanan yapısal ve konjonktürel krizler çeşitli ekonomik yaklaşımlar tarafından ele alınmış ve her bir ekol kendi yaklaşımı çerçevesinde kriz olgusu ve dinamikleri üzerine teorik çerçeve oturtmaya çalışmıştır. Bundan dolayıdır ki tüm kuramlar, mutlaka içinde buldukları zamanı, yazarlarının dünya

görüşlerini, toplumdaki yerlerini, çıkar ve umutlarını mutlak anlamda yansıtmaktadır (Üstünel, 2006: 11). Bu nedenle her bir yaklaşım çerçevesinde, kararlarda farklı çıkar çelişkilerinin barındığı bir toplumun yansımasını görmek mümkündür. Farklı teorik çerçeve ile yaklaşan tüm kuramların ortak yönü; krizlerden çıkışı gerçekleştirmek amacıyla iktisat politikaları önermek ve krizin ortaya çıkmasını engelleyecek önlemler aramaktır.

Ekonomik olaylar tarihsel perspektif bağlamında ele alındığında iktisat teorisinin, kapitalizmin değişik evrelerine açıklama getirmek amacıyla geliştirildiği sonucuna varılabilir. Dünya çapında yaşanan her kriz, yeni iktisat teorilerine ya da yeni yönelişlere yol açan kavramlar geliştirilmesine ortam sağlamaktadır. 18. yüzyıl Sanayi Devrimi sırasında doğan klasik iktisat, 1973 dünya bunalımıyla yerini neo-klasik iktisada bırakmış ve mikro iktisat ortaya çıkmıştır. 1929 krizinde Keynesçi iktisat ve makro iktisat doğmuştur (Köymen, 2007: 21). Küresel ekonominin karşılaştığı ilk büyük kriz olan 1929 buhranı, krizlere yönelik kuramsal yaklaşımların değişiminde dönüm noktası oluşturmuştur. Buhran öncesinde ekonomik düzen içinde doğal bir seyir olarak algılanan krizler, buhrandan sonra üzerinde yoğun bir şekilde tartışılır olmuştur. Buhranın yaratmış olduğu ekonomik ve sosyal koşullar Keynesyen iktisadi uygulamaları gündeme getirirken, 1973 krizinin stagflasyon ortamı, Yeni Liberal öğretiyi ön plana çıkarmıştır. 2008 küresel krizine kadar genel kabul gören Yeni Liberal öğreti, bu krizle birlikte tartışılmaya başlanmış ve krizi aşmak için uygulanan kamusal müdahaleler piyasa ekonomisinden sapma olup olmayacağı konusunu gündeme getirmiştir.

Tarihsel süreç incelendiğinde serbest piyasa ekonomilerinde iktisadi çevrimlerin temelde iki şekilde gerçekleştiği görülmektedir. Kriz olduğunda kamu sektörünün milli ekonomi içindeki payı yüksek ise kamu harcamalarının azaltılması

önerilmektedir. Kriz olduğunda piyasa koşulları hâkimse devlet müdahaleleri gündeme gelmektedir (Acar & Şahin, 2009).

Bu bağlamlardan yola çıkılarak, ilk olarak farklı iktisadi görüşler açısından krizlerin oluşum nedenleri ve daha sonra krizleri açıklamak üzere geliştirilmiş kuramlar incelenecektir.

I.4.1. Serbest Piyasa Yaklaşımı

Serbest piyasa yaklaşımına göre kriz olağanüstü durumları niteler. Piyasa mekanizması kendisini düzenleyen bir sistem olarak ele alındığında, ekonomik ve sosyal alandaki aksaklıklar piyasa ekonomisinin içinde var olan güçlerce giderileceğinden devletin ekonomiye müdahale etmesi gereksizdir.

Ekonomide genel denge halinin sürekliliğini ve dolayısıyla dengesizliğin geçiciliğini vurgulayan serbest piyasa yaklaşımı, klasik ve neo-klasik görüşler başlığı altında incelenecektir.

I.4.1.1. Klasik Yaklaşım

İktisat biliminin temelleri 18. yüzyılın sonlarında kuramsallaşmaya başlayan Klasik doktrin ile birlikte atılmış, ekonomide tam rekabet koşullarının geçerli olduğu piyasa ekonomisi yaklaşımı bu dönemden itibaren literatüre girmeye başlamıştır. Klasik dönem Adam Smith ve John Baptiste Say ile başlayan başlangıç yıllarında ekonomik krizlerin açıklanmasına belirgin bir katkı sağlanamamıştır. Bu dönem, Adam Smith'in işbölümü ve uzmanlaşmanın olduğu her durumda herhangi bir ekonomik göstergenin kötüye gitmeyeceğini savunduğu dönem olmuştur. Çünkü işbölümünün son derece önemli

olduğu imalat döneminde işbölümü ve uzmanlaşma geliştikçe işçi sayısı artırılarak üretimi artırmak ve maliyeti düşürmek mümkündür.

Klasik yaklaşımı geçerli kılan dört teoriden biri olan Mahreçler Yasası'nın 'her arz kendi talebini yaratır' savı, paranın sadece değişimi kolaylaştıran bir araç olduğu düşüncesinde temellenmektedir. Diğer bir anlatımla satış, para sayesinde değil, diğer mallar sayesinde yapılmaktadır. Bu durumda gerçek satın alma gücü para değil, mallar tarafından temsil edilir. Dolayısıyla, üretilip piyasaya sürülen bir mal aynı zamanda bir talep yaratmaktadır. Pazara sürülen mal miktarını karşılayacak gelir, talep olarak piyasaya yöneleceğinden, aşırı üretim krizlerinin yaşanması olanaksızdır. Arz ve talebin böylesine uyumlu işlendiği piyasalarda üretime katılan herkes yaratılan gelirden adil bir şekilde payını almaktadır. Piyasaya katılan herkes aynı anda hem alıcı hem satıcı olduğundan piyasaya sürülen her mal kendi değerine eşit bir pazar yaratır. Stoklamanın da olmadığı bu piyasada arz ve talep dengesi sağlandığından ekonomide bir bunalım yaşanmayacaktır.

Para miktarındaki değişmelerle fiyatlar arasındaki ilişkileri saptamaya çalışan Miktar Teorisi, Klasik yaklaşımı geçerli kılan bir diğer teoridir. Miktar Teorisi, ekonomide talep açığının ortaya çıkmayacağı fikrini temellendirmeye yönelik bir makro yaklaşımdır. Atıl ankeslerin bulunması sadece para piyasalarının henüz dengeye gelmediğini işaret eder. Bunun dışında para piyasaları her zaman dengeye gelir (Üstünel, 2006: 13). Klasiklerin akıl yürütme biçimi şöyle işler: Her kişi çıkarını (karını) azamileştirmeye çalışırken aynı zamanda toplumun çıkarına da hizmet eder. Aralarındaki rekabet üretim maliyetini düşürür, böylece fiyatların düşmesine yol açarak tüketicinin yararına olur; rekabet edemeyen üreticiler batır; bu da iyidir (Köymen, 2007: 25).

Smith ve Say'ın ekonomik krizleri öngörmeyen yaklaşımına karşın diğer bir klasik olan David Ricardo, ekonominin zaman içinde sorunlar yaşayabileceğini vurgulamış ve herhangi bir ekonominin tabi gelişme sürecinin ardından durgunluğa gireceğini vurgulamıştır. Ekonomik durgunluk kavramına 'azalan verimler yasası' ve 'rant teorisi' yaklaşımlarıyla açıklık getiren Ricardo'ya göre; kıt olan verimli toprakların yerini zamanla verimsiz topraklar alır. Emek ve sermayede de azalan verimler yasası geçerlidir. Bu iki gerçeklik bir süre sonra durgunluğa yol açmaktadır (Hiç, 1974: 4-11).

Klasik iktisat yaklaşımının ekonomik krizleri değerlendirmede kullandığı Miktar Teorisi ve Mahreçler Yasası, ekonomide tam istihdam ve tam kullanım dengesinin, piyasanın 'görünmez el'i sayesinde herhangi bir müdahaleye lüzum kalmadan var olduğunu gösterir. Adam Smith'den Marshall'a kadar klasik iktisatçıların kendi sistematik incelemeleri içinde üstün körü bir biçimde inceledikleri ve ritmik dalgalanmalar olarak gördükleri krizler, tıpkı hastalıklar gibi ticaret ve sanayinin egemen olduğu toplumların bir koşuludur. Refah dönemlerinin muntazam ve ritmik bir şekilde krize dönüşmesi, daha sonra atlatılması ve yeniden refah dönemine yönelmesi söz konusudur (Savaş, 1997: 628). Deprem, sel felaketi, savaşlar, siyasasi gaflar gibi dışsal faktörlerden kaynaklanan krizler, piyasa ekonomisinin işleyişini engelleyen bu koşullar ortadan kalktığında atlatılacak ve ekonomi normal seyrinde devam edecektir.

I.4.1.2. Neo-Klasik Yaklaşım

19. yüzyılın ilk yarısında iktisadi düşüncüyü yönlendiren klasik iktisatçılar krizleri, sermaye birikiminin gelişimi sırasında rastlantısal olarak ortaya çıkan kazalar olarak görmektedirler. Bu, İngiliz iktisatçı W. S. Jevans, Avusturyalı iktisatçı Carl Menger ve özellikle Genel Denge Teorisi'nin kurucusu Leon Walras'ın çalışmalarından

kaynaklanarak 19. yüzyılın sonunda kurulan iktisadi okul için de geçerlidir (Aydın, 2003: 48). Klasik okuldan Jean Baptise Say'ın açıklamalarının dışına çıkmaksızın, paranın yegâne işlevinin mübadele olduğuna ilişkin vurguyu devam ettirmiş ve “Mahreçler Kanunu” nu miras olarak almış olmasına rağmen, Neo-klasik Okul ismini almıştır.

Bugün “iktisat” olarak okutulan egemen akımı temsil eden Neo-klasikler Say Yasası'nı Klasik Okuldan devralmışlardır. Neo-klasik modelin yapısında denge kuramsal olarak otomatiktir. Bu nedenle kriz mantiken olanaksızdır. Çünkü modelin tasavvur ettiği sistem, mükemmel işleyen bir rekabet temeli üzerine kuruludur. Kavramsallaştırılması mümkün olmayan ancak pratikte gözlemlenen dengesizlikler ve krizler, serbest piyasa ekonomisini engelleyen dışsal faktörlerden kaynaklanmaktadır. Bu dışsal faktörler; savaşlar, deprem, sel felaketi gibi doğal afetler, siyaset politikaları gibi ekonominin işleyişi dışında gelişmekte olup bu faktörlerin ortadan kalkması durumunda, klasik yaklaşımda olduğu gibi ekonomi normal seyrine dönecektir.

Miktar Teorisi'nin temel varsayımlarını olduğu gibi alan ve teoriye yeni yorumlar getiren neo-klasik yaklaşım, teorinin liberal düşüncelerle örtüşen yönüne ağırlık vermiş, özellikle kamu müdahalelerine karşıt bir duruş sergileyerek doğal düzen anlayışını desteklemiş ve teorinin klasik varsayımlarına ilave olarak bireyin arzu ettiği “ankes miktarı” kavramını eklemiştir. Buna göre, “para arzı arttığında bireyin elindeki para, planladığı para miktarını aşacağı için, bu miktar doğrudan harcamalara yönelecektir. Bu arada üretim artışını uyarıcı bir etken olmayınca, para arzı ve dolayısıyla harcamalardaki artış, fiyatlarda yükselmeye neden olacaktır” (Üstünel, 2006: 18). Fiyat artışı bireyler tarafından arzulanan düzeye ininceye kadar devam edecektir. Cambridge etkisi olarak

adlandırılan bu durum, Neo-klasik İktisatçılar tarafından ekonomide neden talep açığı olmayacağına mekanizmasını açıklamak üzere kullanılmaktadır.

I.4.1.3. Yeni Liberal Yaklaşım

Yeni liberalizm (ya da neo-liberalizm), kapitalizmin 1970'lerdeki krizi aşmasını sağlayan kişisel özgürlük, bireysellik, kişisel sorumluluk, rekabet gibi retorik kavramlar üzerine kurulu ideolojik bir formasyon olarak doğmuştur. Neo-liberalizm, devletin ekonomiden elini çekmesi ve tam rekabet şartları altında piyasayı özel sermayenin yönetmesi gerektiğini savunur. 1929 Ekonomik Buhranı ile tarihe karışmış olan “bırakınız yapınlar” şiarı neo-liberalizm ile yeniden uygulama alanı bulmuştur. Buna göre, toplumsal refahın maksimizasyonu serbest piyasa şartlarında olacaktır ve ekonomideki her türlü sorun, doğal olmayan tekellerin (örneğin sendikalar) piyasaya müdahalesinden kaynaklanmaktadır (Erdoğan, 2011).

1973 krizinin analizini yapan neo-liberaller, 1980'den başlayarak Keynes'in talebe önem ve öncelik veren analizine karşı “arz eksenli” iktisat politikalarının yatırımları artıracığını ve ekonomileri istikrara kavuşturacağını iddia ediyorlardı. Bu politikaların işleyiş mekanizması ise şöyle idi; özel sektörün vergileri indirilecek, böylece maliyet düşecek, girişimcilere ucuz kredi sağlanarak özel sektör yatırımları artırılacak, böylece işsizlik azalacak dolayısıyla mal ve hizmetlerin arzı artacak, sonuç olarak fiyatlar düşecek ve enflasyonla mücadele edilmiş olacaktır.

Neo-liberal politikanın ekonomideki somut görünümünden birkaçı şu şekilde sıralanabilir: hükümet harcamalarının azaltılması, kamu hizmetlerinin satılması (özelleştirme), üretimin baskı altına alınması ve devlet düzenlemelerinin olanaklar

ölçüsünde ortadan kaldırılması. Bu politikalar 1980'lerden itibaren ABD, İngiltere, Almanya gibi ülkelerde Reagan, Thatcher ve Kohl gibi liderler tarafından; IMF'den borç almak durumunda kalmış ülkelere sert bir biçimde uygulanmıştır.

Türkiye'de ise, 24 Ocak 1980 Kararları olarak bilinen neo-liberal yapısal dönüşüm kanlı 1980 Darbesi ile gerçekleştirildi. Devletin ekonomideki payını küçültmeye yönelik tedbirler alınmış, % 33 oranında devalüasyon yapılmış, tarım ürünlerindeki destekleme alımları ve bir dizi sübvansiyon kaldırılmış, dış ticaret serbestleştirilmiş ve yabancı sermaye yatırımları teşvik edilmiştir.

I.4.1.3.1. Monetarist Yaklaşım

Monetarist görüşün oluşumunda ve tanıtımında önemli bir isim olan Milton Friedman, bilimsel çalışmalarının önemli bir kısmını miktar teorisinin yeni bir biçimde yorumlanmasına ayırmıştır. Monetarizm de büyük ölçüde Friedman'ın bu yöndeki çalışmaları çerçevesinde doğmuş ve gelişmiştir (Güran, 1999: 266). Monetarizm, Keynesyen öğretiye alternatif olarak, serbest piyasa ekonomisinin hâkim olduğu ve ekonomide para arzına geniş yer veren bir kuram olarak ortaya çıkmıştır.

Monetarist yaklaşımın temel varsayımları şu şekilde özetlenebilir: ekonomideki istikrarsızlıkların yegâne kaynağı para arzındaki dalgalanmalardır. Parasal genişleme kısa vadede gelirleri artıran, ancak uzun vadede enflasyona yol açan bir etkidir. Maliye politikaları ekonomik istikrarı kalıcı olarak sağlayamaz ve bu alanda sınırlı bir etkiye sahiptir. Bunun nedeni, milli gelirin temel belirleyeni olan tüketimin, cari kullanılabilir gelirin değil, beklenen sürekli gelirin bir fonksiyonu olmasıdır. Bunun sonucu

olarak, vergi politikası yoluyla cari kullanılabilir gelir üzerinde yapılacak değişiklikler toplam talep düzeyini etkilemeyecektir.

Doğal işsizlik oranı kavramı yaklaşımın diğer bir varsayımdır. “Friedman’a göre doğal işsizlik oranı, mal ve emek piyasalarının yapısal karakteristikleri (piyasa aksaklıkları, arz ve talepteki skokastik değişkenlik, boş işler ve iş arayanlarla ilgili bilgi toplama maliyeti, faktör mobilitesi maliyetleri vb. dâhil yapısal özellikler) çerçevesinde ekonomide sağlanan genel dengeyle uyumlu olan işsizlik oranıdır (Güran, 1999: 43). Friedman’ın yapmış olduğu bu tanıma göre doğal işsizlik oranı, parasal faktörlere değil, reel faktörlere bağlı olarak belirlenir. O halde bu oran, sabit olmadığı gibi azaltılması imkânsız minimum bir düzeyi de göstermez. Nitekim nüfus ve işgücünün yaş-cinsiyet yapısı ve teknoloji gibi reel faktörlerde meydana gelen değişimler, doğal işsizlik oranını zaman içinde yükselteceği veya düşürebileceği gibi; piyasa aksaklıklarının giderilmesi, işgücü piyasası örgüt yapısının iyileştirilmesi de bu oranı düşürebilecektir. Fakat doğal işsizlik oranını düşürecek bu tür tedbirler yerine, talep genişletici politikalarla işsizliği doğal oranın altında tutmaya çalışmak, kalıcı bir başarıyla sonuçlanmayacak, uzun dönemde yalnızca enflasyonun hızlanmasına neden olacaktır.

“Doğal” kavramı; “normal”, “zararlı değil” ya da “düşürülmesi imkânsız” gibi yanlış çağrışımlara yol açabildiğinden, “doğal işsizlik oranı” tanımlaması yerine NAIRU¹ ifadesi sıkça kullanılmaktadır. Ekonominin mevcut koşulları içinde enflasyonu hızlandırmadan sürdürülebilecek olan minimum işsizlik oranı budur.

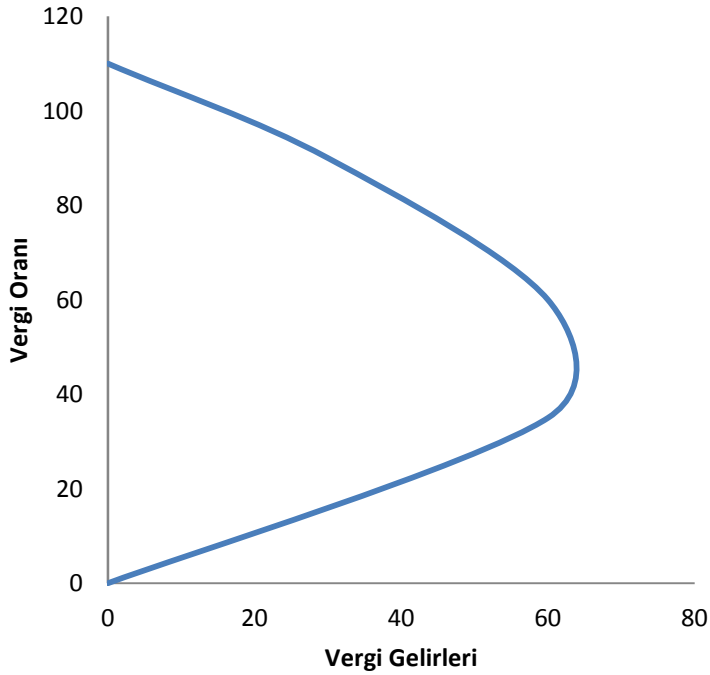
¹NAIRU ifadesi; “enflasyonun hızlanmasına yol açmayacak işsizlik oranı” tanımının İngilizce karşılığı olan “Nonaccelerating inflation rate of unemployment” ifadesinin kısaltması olup söz konusu ifade daha hantal bir görünüm sergilediğinden, bu kısaltma sıklıkla kullanılmaktadır.

İşsizlik tanımında değinilen “genişletici politikalar” ifadesi ile devletin piyasaya müdahalesi kastedilmekte olup bu politikalar doğrultusunda devletin piyasaya aşırı miktarda para sürdüğü ve bu yolla talebi arttırdığı öne sürülmektedir. Olması gereken ise denk bütçe ve daha da önemlisi değişmeyen bir parasal büyüme oranının kural haline getirilmesi gerekliliğidir. “Enflasyonun ana kaynağı para arzındaki artış olduğuna göre, uygulanması gerekeni talebi kısımaya yönelik daraltıcı politikalar” (Eğilmez ve Kumcu, 2004: 347). Bu durumda para arzı, büyüme hızına koşut olacak biçimde değişmeyen nitelikte olmalı dolayısıyla para arzı politika aleti olacak şekilde değişikliğe konu olmamalıdır. Özellikle, istikrarı korumanın tek yolu üretim artış hızı ile koşut gelişen ve değişmeyen bir parasal büyüme ile denk bütçe uygulamalarıdır. Böylece ekonomik dalgalanmaları asgari düzeyde tutabilmek mümkün olacaktır.

I.4.1.3.2. Arz Yanlı Yaklaşım

Arz yanlı yaklaşım, Keynesyen teorinin toplam talebe ağırlık veren teorisine karşı, klasik iktisadi düşüncenin bilinen fakat uzun zamandır ihmal edilmiş bulunan üretime yönelik iktisadi ilkelerinin yeniden gündeme getirilmesidir. Ekonomik istikrarsızlığın ana kaynağı üretim ve arz yetersizliğidir. Yaklaşımın temelinde vergi indirimleri politikasına ağırlık verilmektedir. Bu nedenle “arz yanlı vergi politikası” olarak da ifade edilmektedir. Arz yanlı vergi politikasının temel argümanı olan vergi indirimleri politikası “Laffer Eğrisi” yardımı ile netlik kazanmıştır.

Şekil 4.Laffer Eğrisi

Kaynak: Ahmet Ulusoy, Maliye Politikası, Üçyol Kitabevi, Trabzon, 2006: 79.

Vergi gelirleri ile vergi oranı arasındaki geometrik ilişkiyi gösteren Laffer Eğrisi' ne göre, vergi oranı sıfır ise vergi hâsılatı yok demektir. Vergi oranının % 100 olduğu bir konjunktürde de vergi gelirleri olmayacaktır. % 100'lük bir vergi oranında bireyler elde ettikleri kazancın tamamını vergi olarak ödeyeceklerinden, çalışmak ve para kazanmak istemeyeceklerdir. Bunun sonucunda da devlet hiç gelir elde edemeyecektir.² Vergi hâsılatını sağlayacak vergi oranı 0 ile 100 arasında bir oran olup en yüksek vergi hâsılatı sağlayacak vergi oranı, vergi hâsılatının düşmeye başladığı noktadadır.

Arz yanlı iktisat yaklaşımının üniversite ortamından ziyade medya ve politik ortamda oluştuğu söylenebilir. Görüşün ortaya çıkışı 1974 "Amerikan Girişimci Enstitüsü

² Bu yaklaşım İbn-i Haldun'un El-İber adlı tarih kitabının giriş kısmı olan Mukaddime'deki "Devlet, vergi yükünü ne kadar artırırsa vergi gelirini o oranda azaltmış olur" görüşüyle benzerlik gösterir.

(AEI)” sponsorluğunda yapılan enflasyon konulu sempozyumda Mundell’in yaptığı konuşmayla başlamıştır (Ulusoy, 2006: 77). Arz yanlı iktisadın tanımlamaya çalışıldığı sempozyumda; yaşanan ekonomik sorunların temel nedenlerinin yürürlükteki genişletici para, esnek kur sistemi ve yüksek vergi oranlarına dayalı politikalar olduğu öne sürülmüştür. 1970’li yılların başlarında başta ABD olmak üzere neredeyse tüm sanayileşmiş ülkelerde görülen yüksek enflasyon, işsizlik, düşük üretim gibi olguların bir arada bulunduğu stagflasyon ortamından kurtulmak için karşı politikalar uygulanması gerektiği vurgulanmıştır. Enflasyonla savaşmak için sıkı para politikası, resesyona savaşmak için vergi indirim politikası, esnek kur yerine sabit kur sistemi uygulanmalıydı. “Mundell’in en provakatif ifadesi, hızla yükselen petrol ve diğer mal fiyatlarının artışının kıtlıktan veya enflasyondan dolayı değil, altın standardının kaldırılmasından kaynaklandığını iddia etmesiydi” (Ulusoy, 2006: 77).

Arz yanlı iktisat yaklaşımı talep yönlü ekonomiye bir tepki olarak ortaya çıkmış, bir ekonomide uygulanan vergi indirim politikasının, Keynesyenlerin öne sürdüğü gibi toplam talebi teşvik ettiği için değil, bireyleri çalışmaya, yatırım yapmaya, üretime ve tasarrufa teşvik ettiği için etkili olacağını savunmuştur. Ekonomik büyüme ve verimliliğin sağlanması vergi oranlarında indirim yapılarak sağlanacaktır.

Arz yanlı yaklaşım, klasik düşüncenin bir versiyonu olup maliye politikasının ekonomik etkinliği ve büyümeyi olumsuz etkileyeceğine vurgu yapmaktadır. Devletin uyguladığı ekonomi politikaları yalnızca kısa dönemli istikrarı sağlamaya yönelik olup mali araçlar vasıtasıyla toplam arzı artırmak gibi bir hedefe ulaşmak mümkün değildir. Kamu harcamaları, vergi oranları ve toplam talebin aşırı artmasının meydana getirdiği geçici dengesizlikler bu yaklaşıma göre yalnızca verimlilik artışına dayanarak

açıklanabilir. Bu nedenle bütçe denklığı önemlidir. Çünkü bütçe açıkları tasarrufları çekerek ödünç verilebilir fonların fiyatı olan faizin artmasına neden olur, sonuç olarak sermaye birikimi ve üretimin artması engellenir.

Klasik iktisatta olduğu gibi arz yönlü yaklaşımda da, ekonomik istikrarın sağlanması için, devletin sosyal harcamaları azaltması, tasarruf ve yatırımları özendirerek vergi politikaları düzenlemesi, para arzını sabit bir hızla artırması ve piyasa işleyişini bozacak kural ve düzenlemeleri kaldırması savunulmaktadır. Bu doğrultuda devletin ekonomi içindeki alanı daraltılmalı, serbest piyasa mekanizmasının işleyişi üzerindeki engeller kaldırılmalıdır.

Arz yanlı iktisatçılar Keynesyen görüşün aksine, “nispi fiyatların” rolüne vurgu yaparak, devlet faaliyetlerinin ilk etkisinin kullanılabilir gelir üzerinde değil, nispi fiyatlar üzerinde etki yapacağı görüşünü savunur. Bu durum önce kaynakların dağılımını değiştirmekte, ardından gelir değişiklikleri meydana getirmektedir. Bu açıdan bakıldığında; devlet faaliyetlerinin toplam talep ve üretim üzerinde etkili olacağı yönündeki Keynesyen görüş reddedilmektedir. Çünkü arz yanlı iktisatçılara göre, reel toplam talepteki değişimler üretimi artırabilir. Devlet faaliyetlerinin ise reel toplam talep üzerinde doğrudan bir etkisi bulunmamaktadır.

Arz yanlı yaklaşımın temelleri 1970’li yıllarda atılmış ancak 1980’lerde geniş uygulama alanı bulmuş, politik ve bilimsel çevrelerce önemsenmiştir. Bunun en önemli nedenleri; Keynesyen teorilerden vazgeçilmesi, arz etkileri ve teşviklerin uygulamada ön plana çıkarılması ve köklü vergi indirimlerinin savunulması olarak sayılabilir.

Uygulamada, arz yanlı politikaların temel argümanları olan emek piyasalarını daha rekabetçi hale getirmek, özelleştirme ve sınırlandırma politikalarıyla kamu rolünün azaltılması dünya ekonomilerine şu örneklerle yansımıştır; İngiltere’de birey çabalarını ödüllendirmek için gelir vergisi oranları azaltılmış, ücret pazarlığı kırılmaya çalışılmış fakat tamamı rafa kaldırılmamıştır.

Bir diğer ayak olan kamu rolünün azaltılması ile daha fazla kaynak özel sektörün kullanımına bırakılacaktı. 1980’li ve 1990’lı yıllarda kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi ve serbestleştirilmesi ile bu politika uygulanmaya kondu. Etkileri değerlendirildiğinde, 1940’lardan beri sürekli yükselen kamu sektörünün GSYİH içindeki payını azaltmada başarılı olunmuş, ulusal ekonomilere nazaran özelleştirme sonrasında verimlilik ve gelirlerin arttığı görülmüştür. Fakat aynı zamanda okul ve hastanelere yapılan harcamaların azaltılması ile ekonomide uzun dönemli büyümenin motoru olan alt yapı yatırımlarını düşürmüştür.

1960’lı ve 1970’li yıllara nazaran 1980’li yıllarda gerçekleşen verimlilik artışını sadece arz yanlı politikalara bağlamak yanlış olacaktır. 1980 sonrası uluslararası rekabet ve teknolojiye hızlı artış küresel ölçekte verimliliği artırmıştır.

Benzer politik değişiklik 1980’li yılların başında ABD’de uygulanmıştır. Arz yanlı politikalar başkan Reagan’la bütünleşmiş ve “Reaganomist” olarak nitelendirilmiştir. ABD’de bu politikalar bazı başarılar sağlamıştır. Askeri harcamalar önemli düzeyde artmasına rağmen federal hükümet harcamaları azalmış, vergi oranları düşmüştür. Serbestleştirilme hızlandırılmış, enflasyon düşürülmüştür. Bu başarılı sonuçlarla birlikte ABD topladığı vergiden daha fazlasını harcadığı için bütçe açıkları ve borç yükü artmıştır (Ulusoy, 2006: 81).

I.4.1.3.3. Rasyonel Beklentiler Yaklaşımı

Temeli, John Muth tarafından atılmış, daha sonra Robert Lucas, Thomas Sargent, Neil Wallace gibi ekonomistlerin yaptığı çalışmalarca önem kazanmış teori, geleceğe dair beklentilerin ekonomideki yansımalarını analiz etmiştir. Milton Friedman'ın da katkıda bulunduğu teoriyi Yeni Klasik Okul, kendisine mal ederek “Rasyonel Beklentiler Okulu” şeklinde yeniden adlandırmıştır. Yaklaşımındaki temel vurgu beklentiler üzerinedir ve gelecekle ilgili beklentilerin belirleyeni, geçmişe ve bugüne dair verilerdir.

1970’lerde ortaya çıkan Yeni Klasik Okul’un varsayımlarından biri olarak doğmuş Rasyonel Beklentiler Yaklaşımı’nın dayanak noktası ekonomik değişkenlerin sistematik süreçlerle oluşturulmasıdır. Ekonomik araçlar bir değişkeni belirleyen sürecin ne olduğunu öğrenir ve o değişkene ilişkin beklentileri düzenlemek için bu bilgiyi kullanarak, süreci meydana getiren değişken hakkında bilgi sahibi olurlar (İslatince, 2002: 18).

Bireylerin tek başlarına “rasyonel” davrandığını ve devletin uyguladığı iktisat politikaları karşısında aktif bir rol üstlenip uygulanan politikaları etkisiz hale getirebileceği öngörülen Rasyonel Beklentiler Yaklaşımı, diğer hipotezlerden farklı olarak “homo economicus” ve faydayı maksimize eden birey kavramı ile örtüşmektedir. Bireyler uyumcu değil, rasyonel beklentiler içinde olduğundan iktisat politikaları karşısında aktif bir tavır takınıp iktisat politikalarını tamamen etkisiz hale getirebilmektedir. Çünkü doğru model ve parametreleri bilir, politika yapıcılarının bütün reaksiyonlarını hesaba katarlar. Bir tahmine varabilmek için ekonomik model çerçevesinde tüm bilgileri elde eder ve kullanırlar (Akdiş, 2011).

“Rasyonel Beklentiler Teorisinin bir diğ er varsayımı ‘sürekli temizlenen piyasa’ varsayımıdır. Bu bir anlamda, Walrasyon Genel Denge ’ye geri dönüş olarak ifade edilebilir” (Üstünel, 2006: 27). Ancak teoride, piyasanın sürekli olarak temizlenmesi varsayımı altındaki denge dinamik dengedir. Ücret ve fiyatların esnek olduğu tam rekabet piyasasında ekonomide sürekli olarak yeni dengeler oluşmaktadır. Tam istihdamdaki sapma ise yalnızca kişilerin fiyatlara ilişkin tahminlerinde yanılığ ıya düştüğünde söz konusu olup rastlantısaldır.

Geleceğ in öngörülemediğ i durumlardaki muhtemel hatalar sistematik bir yanlılık içermez. Bu sebeple, ilan edilen iktisat politikası hedefleri ve araçlarının meydana getireceğ i sonuçlar, iktisadi oyuncular tarafından tahmin edilecek, gerekli karşı önlemler alınarak para ve maliye politikalarının etkinliğ i nötralize edilecektir. Teori, bu açıdan bakıldığında parasal görüşten ayrılmaktadır: birey asla sistematik hata yapmamaktadır.

1980 sonrası, iktisadi politikaların oluşturulmasında ve politika uygulamalarında, Rasyonel Beklentiler Teorisinin önemli etkileri olmuştur. “Özellikle Latin Amerika ülkelerinde yaşanan hiperenflasyona çözüm arayışlarında rasyonel beklentiler temel önermelerine başvurulmuştur” (Üstünel, 2006: 28).

Sonuçlandırmak gerekirse, Rasyonel Beklentiler Teorisi, ekonomik sorunları fertlerin tüm bilgi ve değ erlendirme imkânı ve özelliklerine sahip bulunduğ u varsayımı altında açıklamaktadır. Devletin uyguladığ ı para ve maliye politikaları ise ekonomik dengesizlik ve istikrarsızlık yaratmaktadır. Para miktarına ilişkin devlet müdahalesinin etkisi reel bazda olmayacak, enflasyon yaratıcı olacaktır. Öte yandan uygulanan maliye politikaları, uzun vadede üretim ve istihdamı olumsuz anlamda etkileyecektir.

I.4.2. Müdahaleci Yaklaşım

Kriz kuramlarında farklı görüş ve katkılarının oluşmasının en önemli nedeni 1929 Dünya Bunalımıdır. Nitekim kapitalist ekonomilerin karşılaştığı en derin bunalım olan 1929 bunalımı, yeniden canlanma yaratması beklenen politikaların hiçbirinden etkilenmeden yayılmış; iktisadi sistemde yeniden canlanma yolu kendiliğinden bulunamamıştır. Genel ekonomik dengenin daima geçerli olduğu klasik iktisadi varsayımı çürütür nitelikte olan krizin dünya çapına yayılması ve oldukça uzun bir süre devam etmesi, dönemin iktisat politikalarının sorgulanmasını gündeme getirmiştir. Özellikle, Say Yasası'nın temel varsayımı olan arz-talep ilişkisinin, geçici dengesizliklere dışarıdan müdahale olmaksızın genel dengenin yeniden sağlanabileceğine ilişkin kabulüne dayanan iktisat politikası yetersiz kalmıştır. Daha öncesinde de bilinmekle beraber dikkate alınmayan Keynes'in ekonomik ilkeleri 1929 bunalımının temel nitelikleri ile birleşerek dikkate alınır olmuştur. Denilebilir ki; Keynes bu büyük buhranla doğmuş bir iktisatçıdır.

Keynesyen görüş ve politikalar 1960'lı yıllara damgasını vurmuş, 1970'li yıllara gelindiğinde bu politikalar üstün konumunu yitirmiştir. Birlikte seyreden yüksek enflasyon ve işsizlik geleneksel para ve maliye politikalarının işlevselliğini zedelemiştir.

I.4.2.1. Keynesyen Yaklaşım

1929 krizinin hemen öncesinde oluşan ve krizin meydana gelmesine neden olan gelişmeler, aşırı sermaye birikimine bağlı üretim artışıyla başlamıştır. Bireylerin tüketim olanakları bu üretim artışı ile aynı doğrultuda gelişim göstermemiş, bu da üretim kapasitesi kullanım oranının hızlı bir şekilde azalmasına neden olmuştur. Kar oranlarının azalması ile eşdeğer olan üretimdeki düşüş, iflasları ve beraberinde işsizliği getirmiştir.

Keynes'e göre kapitalist sistemin işleyişinden kaynaklanan bu istikrarsız ortam yalnızca devletin müdahalesi ile istikrarlı hale gelecektir.

Keynes, analizlerini kriz olgusundan çok, konjonktür (çevrim) veya iktisadi dönüm olarak adlandırılan kavramlar üzerinden yapmaktadır. Buna göre çevrimlerin belli başlı nedenleri tüketim eğiliminde ve sermayenin marjinal etkinliğinde meydana gelen dalgalanmalardır. Sermayenin marjinal etkinliğindeki dalgalanmalar yatırımcıların geleceğe dair beklentileri ile ilgilidir ve yatırıma yönelmenin unsurlarından biridir. Dolayısıyla üretken sermaye, beklenen getiri arasındaki konjonktüre bağlı olarak değişmektedir. Keynes, öngörülerin yanılıcılığını öne sürerek, konjonktürün genişleme döneminde sermayenin marjinal etkinliği düşmesi gerekse bile, sermaye maliyetinin ve faiz oranının yükselmesine oranla beklentilerin daha yüksek seviyede olduğunu ortaya koymuştur. Diğer bir deyişle kar oranı, çevrimlerin genişleme döneminde aşırı yatırım durumu yaratmaktadır. Karşılanamayan yüksek beklentiler, yerini yatırım yapma talebinin durmasına yol açacak bir krize bırakacaktır. Böylece kriz, sermayenin iskonto edilmiş getirisi ile faiz oranı arasındaki farkın ortadan kalkmasından ve sermayenin marjinal etkinliğinin ani düşüşünden kaynaklanmaktadır.

Özetle, Keynes'in bakış açısıyla kriz şu şekilde betimlenebilir; “yükselen konjonktür ortamında, iktisadi ajanlar tarafından genellikle öngörülmeven ve çoğu zaman şiddetli ve ani olarak meydana gelen bir olay”(Yılmaz, Kızıltan, & Kaya, 2005: 83). Keynes'e göre kriz, faiz oranlarının yükselmesinden değil, sermayenin marjinal verimliliğindeki ani düşüşten kaynaklanmaktadır.

Bunalımdan çıkış mekanizmasının merkezine “yetersiz efektif talep” kavramını koyan Keynes'e göre; depresyon döneminde para talebi eğrisi sonsuza yaklaştığından

nominal faizler belirli bir noktadan sonra daha aşağı inemez. Bu durumda, konjonktürün bu döneminde para arzı artırılarak nominal faiz oranı belirli bir noktadan sonra düşürülemez. Depresyon ortamında likidite tuzağı olmasa bile faizler düşürülerek yatırımı artırmak mümkün olmamaktadır. Çünkü yatırımların faiz esnekliği sıfırdır. Bu durum, sermayedarları yeni yatırımlar yapmaya yöneltmektedir. Nominal faiz ve ücretlerin çok düştüğü depresyon dönemlerinde üretim maliyetleri düşse bile sermayenin marjinal etkinliğinin düşmesinden dolayı kapitalistler üretim artışına girmeyecektir. Beklentilerin düşmesi gelir ve tüketimin de kırılmasına yol açacak ve bu durum kendi kendini besleyen bir kısır döngü haline gelecektir.

Keynesyen yaklaşımın ekonomik krizlere ilişkin analizlerinin sonucu olarak; depresyon konjonktüründe para politikasının etkin olmadığı görüşüne varılabilmektedir. Bunun yerine, toplam efektif talebi artırmak, işsizliği azaltmak ve ekonomiyi canlandırmak için bütçe açıkları vererek hükümet harcamalarını artırmak gerekmektedir. Dolayısı ile Keynes, konjonktür devresini yükselen istikrara çevirmek için kamu harcamalarından özellikle altyapı harcamalarının önemli ölçüde artırılması ve böylece insanlara iş ve gelir sağlanmasını önermektedir.

1933 – 1939 yılları arasında bu önlemler ABD’de kısmen uygulama alanı bulmuş, ancak alt yapı yatırımları yeteri kadar artırılmadığı için krizden tam anlamıyla çıkış 1940’da II. Dünya Savaşı’nın patlaması ile gerçekleşmiştir. 1940 yılı bu bağlamda Keynesyen kriz kuramının pratikte doğrulandığı yıl olarak tarihe geçmiştir (Yılmaz, Kızıltan, & Kaya, 2005: 86).

I.4.2.2. Post-Keynesyen Yaklaşım

Post-Keynesyenlerin önerdikleri ekonomi anlayışı somut gerçeklikle ilgili olup Parasal Üretim Ekonomisi kavramına ve tarihsel zaman anlayışına dayanır. Para ‘tül’ değildir ve üretimin başından sonuna kadar her aşamasında vardır. Her şeyin bilinmesi imkânsızdır ve belirsizlik hâkimdir. Geleceğin belirsiz olması ise paranın önemini artırmış, paraya gelecekle bugün arasında bir köprü vazifesi yüklemiştir. Öngörülme-yen şokların ve krizlerin sık sık ekonomileri vurması ve para kaynaklı dalgalanmaların ekonomileri bir bütün olarak etkilemesi Post Keynesyenleri haklı çıkaran olgulardır (Yavuz & Tokucu, 2006: 159). Krizlerin oluşumunda etken olan piyasa aksaklıklarının giderilmesinde Post-Keynesyen yaklaşım, Keynesyen yaklaşımın izinden giderek, devletin ekonomiye müdahale etmesinin ekonomik ve sosyal istikrarı sağlamak açısından önemli olduğuna vurgu yapmaktadır. Piyasa aksaklıklarının ortaya çıkış nedenleri konusunda Keynesyen yaklaşımla görüş ayrılıklarına düşmekle birlikte, toplam talebi düşürecek politikaların ekonomide işsizliği körükleyeceği ve büyümeyi yavaşlatacağı yönünde ortak bir noktada buluşmaktadır. Buna göre, toplam talebi yükseltmekle birlikte gelir politikalarına da ağırlık verilmelidir. Post-Keynesyen ekonomistler gelir politikalarının gerekli olup olmamasından ziyade, bu politikaların daha etkin bir biçimde nasıl yürütülebileceği üzerinde durmuşlardır.

I.4.3. Marxist Yaklaşım

Marx, kriz olgusunu kendinden önceki kriz teorilerinden farklı olarak kapitalizme içkin olarak değerlendirmektedir. Klasik okul, piyasa mekanizmasının çalışması durumunda krizlerin dışsal faktörlerle gündeme gelebileceğini savunurken, Marxist kuram klasiklerin önerdiği sistemin sürekli olarak kriz ürettiğini ve krizden

beslendiğini savunmaktadır. Kapitalist sistemin çelişkilerinden kaynaklanan ve sistemin önemli dönüm noktalarını ifade eden krizler giderek artan bir şiddetle tekrar edecektir. Bu durumun kaçınılmaz sonucu olarak toplumdaki kutuplaşmalar sistemi yıkacaktır.

Marxist öğretisi ekonomik krizleri dört temel argüman üzerine oturtarak açıklamıştır: ‘artı değer’, ‘azalan kar haddi’, ‘aşırı üretim’ ve ‘eksik tüketim’. Artı Değer yaklaşımına göre, kapital sahiplerinin zenginliğinin nedeni işçinin ödenmemiş emeğidir. Zira kapital sahipleri işçiye sadece asgari geçimini sağlayabilecek bir ücret ödeyip işçinin yaratmış olduğu zenginliği sömüreceklerdir (Marks, 1986: 211-227).

Krizleri açıklamada kullanılan temel argüman olan Azalan Kar kavramına göre; sermaye sınıfı arasındaki keskin rekabet koşullarının, sermaye sahiplerini daha yoğun miktarda sermaye kullanmaya itmesini, sermaye oranı ile kar haddi arasındaki ters orantının kar oranlarının düşmesine neden olduğunu ve bunun yatırımların azalmasına yol açacak bunalım konjonktürü yarattığını açıklamaktadır.

Diğer bir yaklaşım olan Aşırı Üretim Yaklaşımı, piyasadaki öngörü hatası kavramı üzerine oturtulmuştur. Bu yaklaşıma göre kapital sahipleri yapacakları yatırımlar konusunda tam ve kesin bir bilgiye sahip değildir. Planlamaya tabi olmayan piyasa ekonomisinde üretim seviyesinin optimum düzeyin üzerinde oluşmasına neden olmaktadır.

Son olarak Eksik Tüketim yaklaşımı ise büyük ölçüde işçinin kötüye giden yaşam koşullarıyla ilgilidir. Buna göre; kapital sahibinin aşırı kar arzusu, işçinin artı değerinin daha fazla sömürülmesine yol açacak, artı değer sömürülmesine bir de makineleşme sürecinden kaynaklanan işsizlik artışları eklenince, geniş bir kitlenin alım

gücü azalacak ve bunun doğal bir sonucu olarak üretilen malların büyük bir kısmı tüketilemeyecektir (Sweezy, 1970: 248-282).

I.5. Krizleri Açıklamaya Yönelik Kuramsal Yaklaşımların Değerlendirilmesi

Tarihsel gelişim açısından, ekonomik kriz dalgalanmalarını açıklama çabaları, müdahale çabasından önce doğmuştur. Bu başlıkta ekonomik krizleri açıklamaya yönelik düşüncelerin gelişimi özetlenecek, ekonomik krizleri reddeden “Say Kanunu” ele alınacak ve kuramlara ilişkin yaklaşımların eleştirisi yapılacaktır.

İngiliz klasiklerinin Fransa’daki uzantısı J.B.Say (1767-1832), 1803 yılında yazdığı “Traite’d’ Economi Politique” adlı yapıtında surproduction krizlerini olanaksız görüyordu. J. B. Say’ın görüşlerine göre, her arz kendi talebini yaratmakta, üretimin değeri dağıtılan gelirin değerine, yani satın alma gücüne eşit olmaktadır. Bir mal pazara götürülünce, kendi değerine ait bir gelir de piyasaya talep olarak yönelmektedir. Bu nedenle ekonomik krizlere olanak yoktur. Pazara biri arz için, diğeri talep için iki el aynı anda uzatılmakta, böylece arz, ekonomide motor rolünü üstlenmekte ve toplam talebe sürekli olarak eşit olmaktadır. Bir mal üretilip piyasaya arz olduğunda ücret, kar ve rant gelirleri doğmaktadır. Bu açıklamalara göre ekonomik kriz mümkün olmadığı gibi, bütün malların ayrı ayrı talebi aşması olanaksızdır (Unay, 2001: 115).

Ekonomik krizleri açıklamaya yönelik olarak geliştirilen Mahreçler Yasası’nın, malın malla değiştirildiği bir sistemde geçerli olabilecek “her arz kendi talebini yaratır” savının para kullanılan ekonomilerde geçerli olabilmesi için kişilerin elde ettikleri gelirleri anında harcamaları gerekmektedir. Tasarrufların ihmal edildiği Say Yasası’nın ekonomik krizleri açıklamada yetersiz olduğu görülmektedir. Herkesin piyasadan satmak istediğinden

daha az mal almak istemesi, malların kendi değerinden daha az bir talep oluşturmalarına neden olacak, neticede piyasada toplam talep toplam arzdan az olacak ve genel bir talep yetersizliği ortaya çıkacaktır. Talep yetersizliği, mallarını satamayan üreticileri, üretimlerini azaltmaya zorlayacaktır. Toplam üretim miktarının daralması sonucu piyasada yeni bir arz-talep dengesi oluşacaktır. Talep şokları neticesinde ortaya çıkan geçici işsizlik durumu, ekonomik kriz olarak değerlendirilmemektedir. Sistem, kendini düzenleyen bir piyasa mekanizmasına sahip olduğundan kısa sürede ekonomi normal seyrine dönecektir.

Klasik yaklaşımda kriz, piyasa mekanizmasının normal işleyişi dışında, bazı dışsal faktörlerden kaynaklanmaktadır. Bu faktörler dönemsel olarak sistemi bozucu nitelikte olup kuraklık, sel, deprem gibi doğa şartları içinde olabileceği gibi, iyimserlik ve kötümserlik çevrimleri, savaşlar, devrimler ve siyasi gelişmeler gibi insan kaynaklı olabilmektedir.

David Ricardo'ya göre de surproduction krizleri olanaksızdı. Ama D. Ricardo'nun fikirleri Say'ın fikirlerinden büyük ölçüde farklıdır. Ricardo'ya göre; ticaret yollarında ortaya çıkan ani değişimler kriz yaşatabilir. Aynı şekilde, ülkeler arasında uzun bir barış sonrası patlak veren bir savaş; ya da uzun bir savaş sonrası barış, ticarete kötü durumlar yaratabilmektedir (Unay, 2001: 113-115). Çünkü bu konjonktürler, kullanılan sermaye miktarını değiştirmektedir.

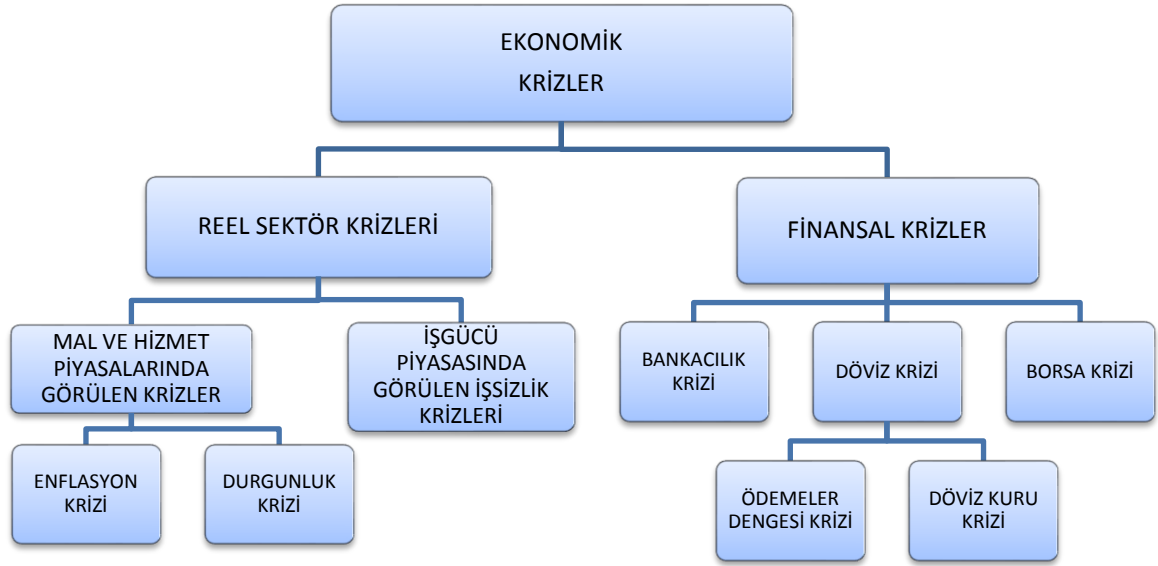
Dönüşüm krizi olarak adlandırılan durumu Ricardo kural dışı bir durum olarak fark etmiştir. Bununla birlikte karların düşmesi lüks ürünlerin pazarlarını tıkayacağından, genel piyasa tıkanmaları yaşanacaktır. Bunlardan başka Ricardo, makinenin üretimde kullanılmasıyla doğabilecek işsizliği öngörmüştür. (Unay, 2001: 113).

Maltus'a göre; Say ve Ricardo'nun teorilerinin aksine Surproduction krizleri olasıdır. 1815 yılından beri işçi sınıfının uğradığı ağır durum kapital yetersizliğinden kaynaklanmamaktadır. Birçok iktisatçının öngördüğünün aksine, ekonomik krizlerin sorumlusu sermayenin pazara oranla fazla olmasıdır. Maltus'a göre sermayenin artmasından önce, mallara olan efektif talep artmalıdır. Surproduction bunalımlarının olabileceğini kabul eden Maltus, çareyi kamu yatırımlarında görmüştür (Unay, 2001: 113).

1819 yılında, ekonomi politiğin yeni ilkelerini yazan S. Sismondi'ye göre; düzenli işlemeyen kapitalist sistem, kendini ağır şekilde yaralayan bunalımlardan kurtulamamaktadır. J.S. Mill ise, ticari krizlerin varlığını kabul etmiş ve bunların açıklanmasına çaba harcamıştır (Unay, 2001: 114).

I.6. Ekonomik Kriz Çeşitleri

Ekonomik krizler; olduğu piyasalara, oluşma şekillerine ve etkilerine göre sınıflandırılmaktadır. Bu ölçütlere göre yapılan sınıflandırma, çalışma konusu olan krizlerin iktisat teorisi içindeki yerinin belirlenmesi açısından önem arz etmektedir. İktisat teorisi içinde makro iktisat teorisinin ilgilendiği temel konulardan biri ekonomik konjonktür teorisidir. Ekonomik konjonktür teorisinin daralma safhası içinde yer alan ekonomik krizler ana hatlarıyla aşağıdaki şekilde sınıflandırılmaktadır.

Tablo 1. Ekonomik Krizlerin Oluşumu

Kaynak: Aykut Kibritçioğlu, “Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969-2001”, Yeni Türkiye Dergisi, Yıl:7, Sayı:41, 2001, s.175

I.6.1. Reel Sektör Krizleri

Reel sektör krizleri daha çok mikro iktisat teorilerinin alanına giren üretim, tüketim, emek ve sermaye kavramlarına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Mal, hizmet ve işgücü piyasalarındaki çok ciddi daralmalar durgunluk veya işsizlik krizi şeklinde kendisini göstermektedir.

Mal ve hizmet piyasalarındaki fiyat düzeyinin, belirli bir sınırın üzerinde sürekli olarak artışı ise enflasyon krizi olarak sınıflandırılmaktadır. Ekonomide yeterince yatırımın yapılmaması nedeniyle GSMH artış hızının düşük düzeyde kalması şeklinde tanımlanan durgunluk krizi de bir reel sektör krizidir. Bir başka reel kriz çeşidi olan işsizlik krizi ise emek piyasalarındaki işsizlik oranının normal seviyenin üzerinde seyretmesi ile ortaya çıkmaktadır.

I.6.2. Finansal Krizler

Finansal krizleri, reel ekonomi üzerinde büyük yıkıcı etkiler yaratabilen ve piyasaların etkin işleyiş gücünü bozan finansal piyasalardaki çöküşler olarak tanımlamak mümkündür (Yay, Gürkan, & Yılmaz, 2001). Döviz ve hisse senedi gibi finansal piyasaların, verimli yatırım alanlarına fon aktarmak olan işlevlerini yerine getirememesi sonucunda finansal kriz ortaya çıkmaktadır. Bu tanımlara ilave olarak ahlaki tehlike ve ters seçim gibi kavramlarla ilişkilendirilerek (Mishkin, 1996: 39), finansal krizlerin tanımlaması şu şekilde yapılmaktadır; “finansal kriz, ters seçim ve ahlaki tehlike (moral hazard) sorunlarının ileri boyutlara varması sonucu piyasaların, fonların en verimli yatırım fırsatlarına sahip olan ekonomik birimlere kanalize edilmesindeki etkinliğini kaybetmesi nedeniyle finansal piyasalarda ortaya çıkan doğrusal olmayan bir bozulmadır.”

Etkin bir şekilde fonksiyon görmeyen finansal piyasalar, ekonomik faaliyet hacminde şiddetli daralmalara yol açmaktadır. Faiz oranındaki artışlar, belirsizliklerin artması, finansal sektör bilançolarındaki bozulmalar ve bankacılık sektöründeki bozulmalar finansal krizlere görünürde yol açan faktörlerdir.

Finansal krizler nitelik olarak gelişmekte olan ülkelerde benzer nitelik göstermektedir. Bu ülkelerde yüksek enflasyon ortamında yatırımlar aksayabilmekte, kredilerin geri ödenmesinde güçlükler yaşanmaktadır. Yüksek enflasyonla birlikte kamu açıklarının bankalar tarafından finanse edilmesi faizleri artırarak özel sektörün kaynak maliyetini yükseltmektedir. Aynı zamanda yüksek enflasyon ortamında bankaların kısa vadeli mevduat toplayıp uzun vadeli borç vermeleri para, vade ve getiri uyumsuzluklarına yol açmaktadır.

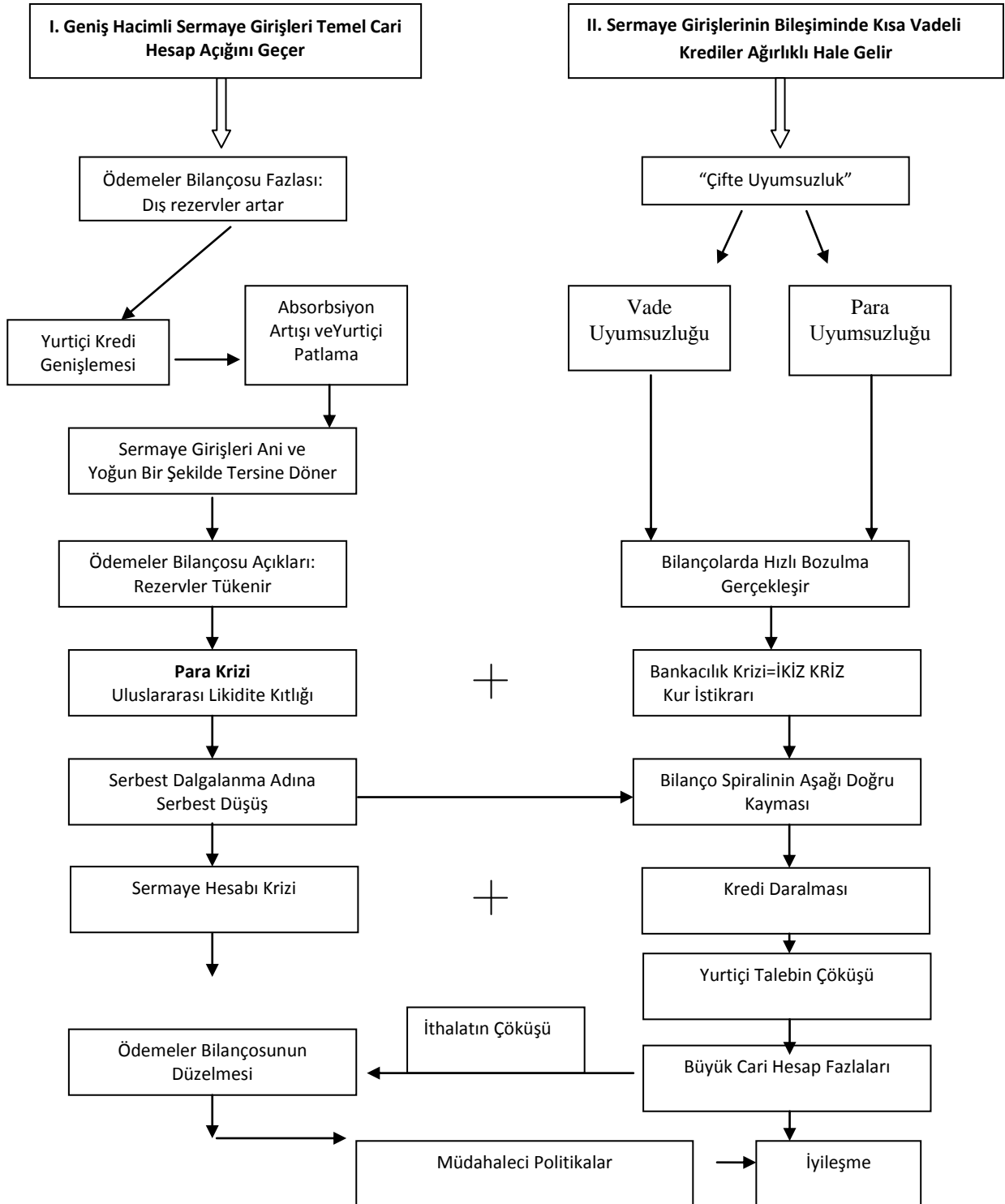
I.6.2.1. Bankacılık Krizleri

Ticari bankaların borçların vadesini uzatamamaları veya vadesiz mevduatlardaki ani bir çekme talebini karşılayamamaları sonucu likidite sıkıntısına düşmeleri durumu Bankacılık Krizi olarak ifade edilmektedir.

Bankacılık krizlerinin tanımlanmasında; hisse senedi ve gayrimenkul fiyatlarındaki dalgalanmalar, banka portföyünde geri dönmeyen krizlerin payı ve firma başarısızlıkları, küçülen sektörün yol açtığı banka aktiflerindeki bozulmalar göstere olarak kullanılmaktadır. Şekil 5’de görüldüğü gibi vade uyumsuzluğu ve para uyumsuzluğu denilen çifte uyumsuzluk, borçlu ve alacaklı kurum veya kişiler arasında yaşanan uyumsuzluklardır. Bu uyumsuzlukların dengelenmemesi sonucu aktif-pasif dengesi sağlanamamakta ve bilanço sorunlarıyla birlikte bankacılık krizi yaşanmaktadır.

IMF’nin 2002 yılında yayımladığı “Finance & Development” dergisine göre (IMF, 2002), Bankacılık Krizi; fiili ya da potansiyel banka mevduatlarının çekilmesi, bankaların yükümlülüklerini ertelemeleri ve finansal araçlarını çevirme kabiliyetlerini yitirmeleri ya da büyük ölçekli finansal destek sağlaması için hükümetin iflasları önlemeye zorlamasının teşvik ettiği spekülatif banka iflasları sonucunda oluşmaktadır. Bunlarla birlikte, artan geri dönmeyen krediler, menkul kıymetler piyasalarındaki dalgalanmalar, reel sektörün küçülmesi nedeniyle bankaların aktif yapılarının bozulması bankacılık krizlerinin temel tetikleyicisidir (Bilge, 2009: 42).

Şekil 5. Sermaye Hesabı Krizi ve Kredi Daralması Arasındaki Nedensellik Bağları

Kaynak: Orhan Bilge, Ekonomik Krizlerin Yoksulluk Üzerine Etkileri, Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Ankara, 2009: 40.

Ekonomide yaşanan makro ve mikro düzeydeki aksaklıklar, kamu ekonomisinin ağırlıklı olduğu ekonomilerdeki bölgesel krizler, bankacılık krizlerinin belirtisi olarak değerlendirilmektedir. Bunların yanı sıra bireysel ve kurumsal müşterilerin bankalardan mevduatlarını çekmek istemeleri, bankaların pazar payı oranında etki yapmasına ve bu etkinin yayılma etkisiyle diğer bankalara sirayet ederek bankacılık krizini sistematik bir krize dönüştürebilecektir.

I.6.2.2. Döviz Krizleri

Döviz veya para krizi için literatürde farklı tanımlamalar yer almakla birlikte, bütün tanımlamalarda devalüasyon ve döviz kurundaki değişmelerle ilişki kurulmaktadır. Aynı zamanda yurtiçi faiz oranındaki aşırı dalgalanmalar ve/veya uluslararası rezervlerdeki kayıplarla ilişkilendirilen döviz krizi en basit anlamda, uluslararası rezervlerde bir kayba ve ulusal paranın devalüasyonuna yol açacak spekülasyon atak dönemi olarak tanımlanabilir (Dumrul, 2003: 10).

Döviz krizlerinin belirleyicileri; zayıf makroekonomik göstergeler ve hatalı iktisat politikaları, finansal altyapı yetersizliği, ahlaki risk ve asimetric enformasyon olgusu, piyasadaki kreditorlerin ve uluslararası finans kuruluşlarının hatalı his ve ön sezgileri ve siyasal suikast veya terörist saldırı gibi beklenmedik olaylar olarak beş grup altında toplanabilmektedir (Aydın, 2003: 5). Bu etkenlerin bir ya da birkaçı, ekonomik ajanlar tarafından ulusal paraya spekülasyon saldırıları başlatılmasına yol açmaktadır. Ülkenin ulusal parasına güvenin kaybolması, yerli paradan dövize kaçışı başlatmakta ve bu kaçışla birlikte mevcut döviz kuru üzerinde baskı oluşmaktadır. Kendini hissettiren bu baskı, karar alıcılar tarafından Merkez Bankası rezervlerinde ciddi bir erime göze alınarak; büyük

oranlı bir devalüasyon yapılarak veya yurtiçi faizler önemli ölçüde yükseltilerek karşılanmaktadır

Finansal krizlerin, para krizleri başlığı altında incelenen ödemeler dengesi krizleri, sabit kur sistemi uygulayan ülkelerde döviz rezervi azalmalarına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Yine bir para krizi çeşidi olan döviz kuru krizi, ödemeler dengesi krizlerinin meydana geldiği koşuldan farklı olarak esnek kur rejimi uygulamalarında ortaya çıkmaktadır. Etkilerinin çok yönlü olması dolayısıyla; ödemeler dengesi krizi, döviz kuru krizi ve para krizi çoğu zaman eş anlamlı olarak kullanılabilir. Ancak ödemeler dengesi krizlerinde dikkat döviz rezervi azalmalarına çekilirken, döviz krizlerinde kur değişmelerine çekilmektedir.

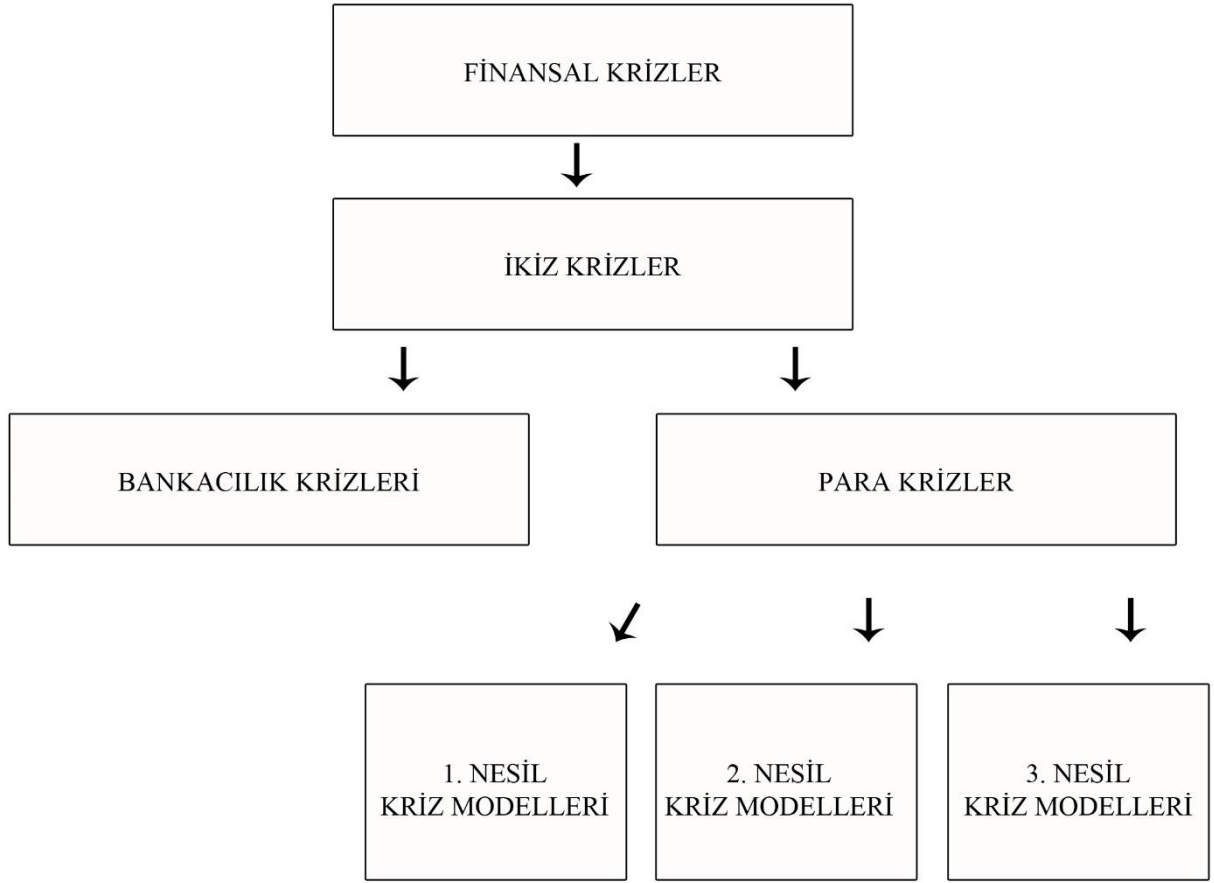
1.7. Ekonomik Krizleri Açıklayan Modeller

20. yüzyılın finansal küreselleşmenin dünya çapında hızlı ve kontrolsüz olarak yapıldığı son çeyreği, pek çok ekonomik krize sahne olmuştur. 1980’li yıllarla birlikte finansal küreselleşme, gelişmekte olan ve özellikle az gelişmiş ülkelerdeki ekonomik kriz sayısında belirgin bir artışa neden olmuştur. 1990’lı yıllar ve sonrası ise içinde barındırdığı 1992-93 Avrupa Döviz Kuru Mekanizması (ERM) krizi; 1994-95 Latin Amerika (LA) krizi; 1997 Güney Doğu Asya (GDA) krizi; 1998 Rusya ve Brezilya krizleri; 2000-2001 Türkiye ve Arjantin krizleri ile dünya ekonomi tarihinde “krizler on yılı” olarak yerini almıştır (Yılmaz, Kızıltan, & Kaya, 2005: 88).

1980 sonrası yaşanan ve ana karakteristiğini para krizleri oluşturan ekonomik krizlerin sayısı, derinliği ve yarattığı olumsuz sonuçlar giderek artan bir seyir izlemiştir. Bu dönemde meydana gelen ekonomik krizlerin sayısının ve mizacının artması, bu krizleri

açıklamaya çalışan modellerin artmasını gerekli kılmıştır. Bu süreç akademik ve politik çevrelerin ilgisini giderek artırmış ve iktisat literatüründe ekonomik krizler ile ilgili geniş bir arşiv oluşmuştur. Krizler ortaya çıktıkça, yeni olgular meydana geldikçe geliştirilen yeni tip modellerle en son kriz açıklanmaya çalışılmıştır. Krizleri açıklamaya yönelik enson ortaya çıkan model, bir sonraki krizi açıklamada yetersiz kalmıştır. Birbiriyle pek çok ortak özellik paylaşılsa da 1990'lı yıllarda meydana gelen krizler birbirinin aynı olmadığından modellerin açıklayıcı niteliği de sınırlı kalmaktadır. Teorik modeller eksik ve yetersiz kalsa da ve krizlerin nedenleri konusunda bir uzlaşmaya varmasalar da, her biri krizlerin farklı bir boyutuna dikkat çektikleri için gelmekte olan krizin mümkün semptomlarının ne olduğunu anlamaya yardımcı olmaktadır (Alkin, 2001).

1980 sonrası krizlerinin oluşumunu açıklamaya yönelik olarak yapılan araştırmalarda, para krizlerini açıklayan üç farklı kriz modeli geliştirilmiştir. Bu modeller; Birinci Nesil (Kanonik Model), İkinci Nesil ve Üçüncü Nesil Kriz Modelleridir. Çalışmanın bu kısmında “para krizleri” modelleri ele alınmadan önce, finansal krizlerin iki ayağı olan; bankacılık ve para krizlerinin etkileşimine değinilecektir.

Tablo 2. Kriz Modelleri

Kaynak: Bülent Erdoğan, “Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizler ve Finansal Kriz Modelleri, http://kutuphane.ksu.edu.tr/e-tez/sbe/T00526/Bulent_Erdogan_TEZ.pdf.

Tabloda görüldüğü gibi finansal krizler, bankacılık ve para krizi olmak üzere iki kısımda incelenmektedir. Bankacılık ve para krizlerinin bir arada etkileşim halinde olması, iktisat literatürüne “ikiz krizler” kavramı ile girmesine neden olmuştur.

I.7.1. İkiz Krizler

İkiz kriz kavramı, para krizi ile bankacılık krizi arasındaki etkileşime bağlı olarak ortaya atılmıştır. Bu etkileşim, bir para krizinin bankacılık krizine neden olması ya da bir bankacılık krizinin para krizine neden olması şeklinde iki türlü

gerçekleşebilmektedir (Erdoğan, 2006: 19). Para ve bankacılık krizleri eş anlı olarak bir arada gerçekleşebileceği gibi, birbirlerini tetikler biçimde de gerçekleşebilmektedir.

Genel anlamda krizler için varılan sonuç, ekonomide bankacılık krizinin akabinde ödemeler bilançosu krizi yaşanacağına dairdir ve bu oluşuma, yani bankacılık krizinin ve ödemeler bilançosu krizlerinin gecikmeli, ama bir anda gözükmesi olgusuna literatürde “ikiz kriz” olgusu adı verilmektedir (Emsen, 2003: 39).

Para ve bankacılık krizlerinin birlikte ortaya çıkması (ikiz krizler), özellikle birçok gelişmekte olan ülkenin finansal piyasalarını serbestleştirmeye başladığı 1980 sonrası döneme rastlamaktadır. Bu yüzden ikiz krizlerin genellikle finansal serbestleştirme ile ilişkili olduğu düşünülmektedir (Varlık, 2010: 160).

1997 yılında kriz yaşayan Tayland, Endonezya, Malezya ve Filipinler gibi Asya ülkelerinde hem para hem de bankacılık krizleri görülmüştür. Bu ikiz krizlerin ortaya çıkışı Güney Doğu Asya ile sınırlı değildir. Şili (1982), Arjantin (1982 ve 1995), Venezüella (1994) ve Meksika (1994) gibi Latin Amerika ülkeleri yanında Türkiye de 2001 yılında iki krizi birlikte yaşamıştır (Varlık, 2010: 166).

İkiz krizleri açıklamaya yönelik teorik modellerin tamamına yakını finansal serbestlik varsayımına dayanmaktadır. 1980’li yılların başından itibaren dünyanın birçok bölgesinde finansal piyasaların serbestleştirilmesinin ve sermaye hesabı işlemleri üzerindeki kontrollerin kaldırılmasının ardından para ve bankacılık krizleri birbirlerine eklemlenmiş ve örülmüş bir biçimde karşımıza çıkmaya başlamıştır (Varlık, 2010: 160). Yetersiz denetim ve düzenleme koşullarında finansal serbestleşme, bankaların yüksek risk

alma olanaklarını artırarak finansal kırılganlığa yol açabilmektedir. Hatta kırılganlığı artıran hükümet garantileri, ekonomileri dış şoklara daha dayanıksız hale getirmektedir.

I.7.2. Birinci Nesil Para Krizi Modelleri

Birinci nesil kriz modelleri 1970’lerde ve 1980’lerin başında Latin Amerika ülkelerinde ortaya çıkan krizleri açıklamak için ortaya atılmıştır. Para krizlerini açıklamaya dönük olarak geliştirilen öncü çalışma, Birinci Nesil Kriz Modelleri olarak anılmaktadır. 1979 yılında Paul Krugman tarafından ortaya konulan çalışma (Krugman, 1979: 311), Salant ve Henderson’un çalışmasını temel almıştır. Salant ve Henderson çalışmalarında para piyasalarını değil, mal piyasalarını ele alarak, altın piyasalarındaki hükümet politikalarını ve fiyatlandırmasını analiz etmişlerdir (Salant & Henderson, 1978: 627).

Salant, analizine mal piyasasında uygulanan istikrar programlarının doğuracağı tehlikeleri almış, teorik çerçevede bu programların yıkıcı spekülasyonlara maruz kalabileceğini savunmuştur. Analizdeki temel varsayım; spekülâtörlerin bir malı-risk faktörlerini göz önünde bulundurarak-yalnızca diğer mallara göre daha yüksek bir getiri sağlayacak düzeyde, fiyatının artacağına inanmaları durumunda ellerinde tutmalarıdır. Resmi bir istikrar kurulunun, ilgili malı sabit bir fiyattan alıp satabileceğini ilan etmesinin meydana getireceği sonuçlar analizin konusunu oluşturmaktadır. İstikrar kurulunun var olmadığı durumdaki fiyat düzeyinde spekülâtörler sermaye kazancı elde edemeyeceklerini düşünerek ellerindeki varlıkları satacaklardır. Spekülâtörlerin sattığı mallar bu merkezi otorite tarafından alınacak ve kurul elinde çok miktarda stok birikmiş olacaktır. İstikrar programının olmadığı durumda var olan “gölge fiyat” kurulun hedefinin üstünde olacak, bu noktada spekülâtörler ilgili malı karlı görüp toplamaya başlayacaklardır.

Para krizlerindeki mantık, Salant'da tanımlanan durum çerçevesi ile aynı doğrultuda işlemektedir. Rezervlerin doğal yolla tükenmesini bekleyecek olan spekülâtörler, o zamana kadar fiyatı sabit kalan döviz kurunun yükselmeye başlayacağını bilmektedirler. Bu ise yerli para birimini elde tutmaktansa, fiyatı yükselecek olan dövizde tutmayı cazip hale getirmektedir. Spekülâtörler döviz rezervleri tükenmeden hemen önce yerli para birimini satıp dövize geçeceklerdir. Bu durumda dövizler çok daha hızlı bir şekilde tükenecektir. Bu süreç şöyle sonuçlanabilecektir; rezervler kritik bir noktaya geldiğinde, bu miktardaki rezervleri çok kısa bir sürede tüketecek ve sabit kurun kaldırılmasına yol açacak bir spekülâtif atak gelecektir (Yılmaz, Kızıltan, & Kaya, 2005: 90).

Krugman tarafından ortaya atılan (1979) ve Flood ve Garber tarafından (1984) tarafından geliştirilen Birinci Nesil Modeller, krizi ateşleyen temel makroekonomik faktörlerin önemini vurgulamakta ve para krizlerini makroekonomik politikaların yapısal uyumsuzluğu, yani sürdürülemez oluşuna bağlamaktadır (Delice, 2003: 64). Bu politikalara en çarpıcı örnek, bütçe açıklarını para basarak finanse eden genişletici para politikaları ile sabit veya yarı sabit döviz kuru politikalarının bileşimidir (Yılmaz, Kızıltan, & Kaya, 2005: 90). Bu tutarsız politika, Merkez Bankası yeterince döviz bulundurduğu sürece göz ardı edilir, fakat rezervler piyasalar tarafından yetersiz görülecek düzeye indiğinde, yerli para üzerinde ani bir spekülâtif atak oluşacaktır. Model, mali açıdan büyük ölçekli parasal finansmana dayandığı, bunun da rezervlerin erozyona uğrayacağı ve sonunda para çöküşü ile sonuçlanacağına vurgu yaparak, krizlerin temel nedenini makroekonomik verilerin kötüleşmesine dayandırmaktadır.

Modelin eleştirilen bir diğer yönü, aşırı mekanik ve tek boyutlu olmasıdır. Hükümetlerin otomatik olarak tüm bütçe açıklarını parasallaştırdığını ve Merkez Bankasının ekonomideki gelişmelere bakmadan, rezerv satarak döviz kurunu baskıladığını varsayar (Gürkan, 2001: 1235). Ancak bütçe açıklarının sürekli olması halinde bile açıklarını parasallaştırmak dışında başka politika seçenekleri uygulamak mümkündür.

İktisadi ajanların gelecek beklentilerinin veya iktisadi faaliyetlerinin mali dengesizlikler veya kredi politikaları üzerinde etkisinin olmadığı ve para krizlerinin yalnızca döviz rezervi ve bütçe açığına dayandırılmış olması, modelin eleştirilen ve tutarsız görülen diğer yönleridir. Bu durumda model, 1994 Meksika krizini açıklayabilse de 1992-1993 Avrupa Para Mekanizması (ERM) krizini ve 1997 Asya krizini açıklayamamaktadır (Tunca & Karabulut, 2001: 932).

Birinci Nesil Para Krizi Modelleri her ne kadar ekonomi mantığı çerçevesinde tutarlı olsa da yukarıda kısaca değinilen eleştirilere konu olduğundan, para krizlerini açıklamada yeni model arayışları gündeme gelmiştir.

I.7.3. İkinci Nesil (Kendi Kendini Doğrulayan) Para Krizi Modelleri

İkinci Nesil Para Krizi Modelleri, hükümetin fayda ve maliyet analizini dikkate alan ve piyasadaki olumsuz bekleyişlerin kendi kendini doğruladığı modellerdir (Erdoğan, 2006: 39). Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse para krizleri, makro iktisadi politikaların sürdürülebilirliği ile ilgili olarak aniden ortaya çıkan olumsuz beklentilerden beslenen bir olgudur. Piyasada oluşan beklentiler, doğrudan makroekonomik iktisadi politika kararlarını etkilemektedir. Bununla birlikte krizler, ekonominin temel göstergelerinde önemli bir kötüleşme beklenmediği durumlarda da ortaya çıkabilmektedir.

Bu modellerde, Birinci Nesil Modellerden farklı olarak, sabit döviz kuru sürdürmek gibi bir amaç yoktur ve krizin oluşma zamanı belli değildir. Ülkenin sabit döviz kurunu kaldırması, emek ve istihdam üzerinde olumsuz bir etki oluşturmayacaktır çünkü böyle bir durumda para politikası üzerindeki engeller kalkmış olacak ve kısa vadede gerekli önlemler alınabilecektir.

Obstfeld tarafından 1986 ve 1994 yıllarında geliştirilen modelde politikaların amaç ve hedefleri arasında yaşanan çelişkiler ve gerilim durumunda veya politika belirsizlikleri ortamında, iktisadi ajanların beklentilerinin, iktisadi sonuçları değiştirecek ölçüde önemli etkileri olduğu ileri sürülmektedir (Yılmaz, Kızıltan, & Kaya, 2005: 91). Modeldeki politika belirsizliğine ilave olarak, kuru savunmanın maliyeti, iktisadi ajanların sabit kurun kaldırılacağına inandıkları durumda artıyorsa, döviz piyasaları kendi kendini yaratan beklentilere bağlı hale gelecektir. Sonuç olarak yatırımcıların tahminleri kendi kendini yaratmaktadır.

Devalüasyon beklentisi, sabit kuru korumanın fırsat maliyetini artırmaktadır. Farklı şekilde ifade etmek gerekirse; gelecekte paranın devalüe edileceği beklentisi hakim ise sabit döviz kuru sistemini korumanın maliyeti yükselecektir. Spekülatif hareketlerin oluşması, paranın beklenenden önce devalüe edilmesine yol açar (Demir, 1999: 68). Devalüasyon beklentisi taşıyan tasarruf sahipleri, paralarının değer kaybedeceğini düşünerek yüksek faiz oranları talep edecekler, bu durum mevcut borç yükünü artırarak devalüasyonu zorunlu hale getirecektir. Aynı beklenti içinde olan işçi sendikalarının daha yüksek ücret düzeyi belirlemeleri, maliyet artışına sebep olarak ülkenin rekabet gücünü zayıflatacak ve bu gücün yeniden kazanılabilmesi için devalüasyon zorunlu hale gelecektir (Akdiş, 2000: 97).

Böylesi bir senaryo şu sonucu doğurmaktadır: Tüm şartlar aynı iken, piyasa katılımcılarının beklentilerindeki ani değişimler, ekonomideki para istikrarını ortadan kaldıran veya kaldırmayan durumları yaratabilmektedir. Böylece beklentiler, bir ekonomik krizin ortaya çıkıp çıkmamasında önemli bir rol oynamaktadır. Buna göre, bu modeller ekonomide “çoklu dengelerin” olası olduğunu vurgulamaktadır (Pasenti & Tille, 2000: 3).

Krugman’a göre İkinci Nesil Kriz Modellerinin üç ana bileşeni vardır. Birincisi, hükümetlerin sabit döviz kurunu iptal etmek istemelerinin bir nedeni olmalıdır. İkincisi, hükümetlerin sabit kur sistemini korumak istemelerinin bir nedeni olmalıdır. Son olarak, krize yol açan kısır döngünün oluşması için, sabit döviz kurunu korumanın maliyeti öyle artmalıdır ki insanlar sabit kurun iptal edileceğine inansınlar (Yılmaz, Kızıltan, & Kaya, 2005: 92). Hükümetler para birimlerinin değer kaybetmesine iki nedenden ötürü izin verirler. Birincisi, sabit kur uygulanmasından kaynaklanan ve bir türlü sona erdirilemeyen iç borçlanmalardır. Diğer bir neden, ülkenin aşağı yönde rijit nominal ücret yapısına bağlı olarak yaşadığı yüksek oranlardaki işsizlik sorunudur. Mevcut sabit kur rejiminden dolayı hükümet genişletici para politikası uygulayamaz.

İkinci Nesil Kriz Modelleri, küresel finansal piyasaların yapısına daha uygun olmakla birlikte, analizin temel taşı olan güven kaybı ve beklentilerdeki kaymanın nedenleri konusunda yetersiz kalmaktadır. Ekonomi politikaları önceden belirlenmeyip ekonomik değişmelere tepki olarak doğduğundan ekonomik birimler beklentilerini oluştururken bu durumu dikkate almaktadırlar. Bu durumun sonucu olarak İkinci Nesil Para Krizi Modelleri, finansal krizlerin sebebinin, uzun dönemde sabit döviz kurunun sürdürülmesini imkansız hale getiren hükümet politikalarındaki tutarsızlıklara bağlamıştır (Akdiş, 2000: 97).

Birinci Nesil Para Krizi Modelleri, ulusal paraya yönelik ani spekülâtif atakların rasyonel olduğunu; döviz kurunun sürdürülemediği inancı yaygınlaştığında spekülâtif saldırıların kaçınılmaz olduğunu vurgular. Bu çerçevede modelde spekülâtif atakların zamanlaması tahmin edilebilmektedir. Oysa İkinci Nesil Modellerde, spekülâtif saldırılar rasyonel olabileceği gibi rasyonel olmayabilmektedir. Bu kapsamda spekülâtif saldırıların zamanlaması tahmin edilememektedir (Işık & Togay, 2002: 35).

Birinci ve İkinci Nesil Kriz Modelleri, finansal krizleri açıklarken zayıf ekonomik göstergelere özel bir önem vermiş, 1980’li ve 1990’lı yıllardaki birçok iktisadi krizi açıklayabilmiştir. Ancak 1997 Asya krizi her iki model tarafından da açıklanamamıştır. Bu çerçevede yeni karşılaşılan krizi açıklamaya yönelik olarak “Üçüncü Nesil Para Krizi Modelleri” oluşturulmuştur.

I.7.4. Üçüncü Nesil Para Krizi Modelleri

1997 yılı Temmuz ayında, Asya ekonomilerinden bazıları beklenmedik bir kriz dalgası ile sarsılmışlardır. Ekonomiyi vuran bu kriz, ne birinci nesil, ne de ikinci nesil kriz modellerinin öne sürdüğü dengesizliklerden kaynaklanmıştır. 1990’lı yıllarda güçlü bir büyüme performansı yakalamalarına ve sağlıklı bir mali denge sağlamalarına karşın, Asya krizini ortaya çıkaran nedenler konusunda ortak görüş, ülkenin finansal yapısındaki kırılganlıklar üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Üçüncü Nesil Para Krizi Modelleri, Asya krizinden hareketle bankacılık ve finans sektörünün rolünü vurgulayarak, bankacılık krizleri ile para krizlerinin birbirlerini besleyen bir kısır döngü yarattığı ana fikrine dayanmakta ve krizlerin ülkeler arasında yayılma mekanizmasını açıklamaya çalışmaktadır (Yılmaz, Kızıltan, & Kaya, 2005: 93).

Bu modelin bir takım ayırd edici özelliklerinden bir tanesi, yükselen piyasalarda yatırım yapma ile özdeşleşen riskin, “ahlaki tehlike” ve “asimetrik enformasyon” problemlerine yol açmasıdır. Finansal araçların yükümlülüklerinin hükümet garantisi altına alınması ahlaki risk ve finansal atak sorununa yol açmış, bankaların riskli projelere kredi vermesi finansal aktif fiyatlarını yükselterek finansal sistemin nominal olarak aşırı büyümesine yol açmıştır. Oluşan finansal balonun patlaması, süreci tersine çevirerek finansal aktiflerin fiyatlarını düşürmüştür. Bankaların toplam kredi hacmi içinde donuk aktiflerinin payının önemli ölçüde azalması ulusal düzeyde ödeme sistemlerinin kilitlenmesine ve bankacılık krizlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bankacılık krizleri ise para krizlerine neden olmuştur. Finansal sektörde yaşanan problemler parayı zayıflatırken, yapılan devalüasyon da banka pozisyonlarını ciddi bir şekilde zayıflatmakta ve bu durum bir kısır döngüye dönüşmektedir.

Bu kapsamda dışsal faktörlere vurgu yapan modellerde, özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaşanan krizlerde dışsal faktörlerin belirleyiciliği hareket noktası olmaktadır. Bu çerçevede sanayileşmiş ülkelerdeki dış ticaret hadlerinde ve faiz oranlarındaki büyük ölçekli değişimler, yatırımların küreselleşmesi ve sermaye piyasalarının artan bütünleşmesi gibi faktörlerin gelişmekte olan ülkelerde krizi harekete geçirdiği kabul edilmektedir (Yay, 2001: 1241).

II. BÖLÜM (EKONOMİK KRİZLERİN TARİHİ GELİŞİMİ (1929 – 2012))

Ekonomik krizler ülke kalkınmasını geciktiren bir faktördür. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde krizlerin sık sık yaşanması, bu ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişmesini geciktirmektedir. Krizlerin geçmişi oldukça gerilere gitmekle birlikte krizleri açıklamaya yönelik yaklaşımlar; nedenlerine, etkilerine ve çözüm yollarına bakış açıları bakımından farklılıklar göstermektedir.

Sosyo-ekonomik olaylarda meydana gelen değişimlerle, farklı bir ifadeyle, sosyal olayların evrimiyle birlikte, kriz olgusu da farklı boyutlar kazanmıştır. Ekonomik kriz ilk olarak, insan ihtiyaçlarının çeşitlenmeye ve bu ihtiyaçları karşılayacak kaynakların yetersiz kalmaya başladığı dönemden itibaren, üretimde görülen düşüşler ve buna bağlı olarak refah seviyesinde azalmalar şeklinde kendisini göstermiştir. Üretime dayalı kriz olgusu daha çok tarım toplumlarında üretimin dışsal oluşundan ve tabiata bağımlılıktan kaynaklanmıştır. Bundan sonraki aşamada üretime dayalı kriz olgusu, yerini tüketime dayalı kriz olgusuna bırakmıştır (Atatoprak, 2007: 1).

Üretime dayalı kriz olgusuna 1929 Dünya Ekonomik Krizi örnek gösterilebilir. Klasik iktisat ekolünün temellerini teşkil eden “her arz kendi talebini yaratır” görüşü, 1929 kriziyle tartışılır hale gelmiş, efektif talep yetersizliğine dayalı kriz olgusunun varlığı ortaya çıkmıştır (Atatoprak, 2007: 1). Birinci Dünya Savaşı’ndan sonraki yıllarda belirli sanayi kollarında üretim aşırı şekilde artmış; toplam üretim ulusal ve uluslararası düzeyde toplam efektif istemi, diğer bir deyişle satın alma gücüyle desteklenmiş talebi aşmıştır. Ortaya çıkan bu aşırı üretim sonucunda üretilen malların sürümü düşmüş, uluslararası ticaret durmuş ve dünyanın o ana kadarki en büyük bunalımı yaşanmıştır. İşçinin kendi ürettiği ürünü satın alamadığı bu koşullarda artan üretim sonucu dolan vitrinlere karşın,

insanların cebinde bunları satın alacak parasının olmayışı sonucunda 19. yüzyıl, işçi hareketlerine sahne olmuştur. Bu üretim anlayışı krizle beraber terkedilmiş, üretimin sürekliliği ve arttırılabilmesinin ön koşulu olarak alım gücünün, yani olayın talep yönünün de ihmal edilmemesi ilke olarak belirlenmiştir.

Keynesyen anlamda kriz tanımlaması, modern kriz tanımlaması olarak kabul edilirken, 1970’li yıllarda yaşanan petrol şoklarının ekonomiye yansımaları sonucunda ortaya çıkan stagflasyon olgusu ile olumsuz arz şokları şeklinde yansıyan bir kriz durumunun varlığı ortaya konulmuştur. Petrol krizleriyle birlikte enflasyon ve işsizliğin yükselmesi, Keynesçi iktisat politikalarının eleştirilmesine neden olmuştur. Keynesçi iktisat politikalarına yöneltilen Neoklasik eleştirilerin temelinde; ekonomide işsizlik ve istikrarsızlık söz konusu olduğunda piyasanın dengeye gelebilmesi için ya talep genişletici para ve maliye politikalarıyla toplam talebin arttırılması ya da ücret kontrolleri ile enflasyonist ortamda işsizliğin azaltılması yer almaktadır.

Ekonomik olaylar ve ekonomi bilimindeki gelişmelere bağlı olarak değişen krizler, 1980’li yıllarda çoğu gelişmekte olan ülkelerde borç krizleri şeklinde tanımlanmaya başlamıştır. Yaşanan dış borçlanma, devletçi yaklaşımların terk edilmesine ve liberal yaklaşımların uygulama alanı bulmasına yol açmıştır. Birçok gelişmekte olan ülkenin 1980’lerin başında dış borç batağına saplanmaları, ülkelerin izledikleri ithal ikameci sermaye birikimi politikalarının yanı sıra gelişmiş ülkelerin 1970’li yılların ortalarından itibaren uyguladığı monetarist ve arz yanlı enflasyonla mücadele politikalarının da payı büyüktür. Gelişmiş ülkelerin içinde bulunduğu ekonomik durgunluğun dünya piyasalarında yarattığı talep daralması sonucu ihracatları azalan

AGÜ'ler gereksinim duydukları dış kaynakları borçlanma yoluna giderek karşılamaya çalışmışlardır (Fırat, 2006: 94).

1990'lara gelindiğinde, özellikle finansal sermayenin önündeki tüm engellerin kalkması, diğer bir deyişle sermayenin küreselleşmesinin zirve yapmasıyla, kriz virüsü de mutasyona uğrayarak, finans ve ödemeler bilançosu krizlerinin birlikte yaşanması ve "ikiz kriz" olarak tanımlanmasıyla literatürde yer edinmiştir (Atatoprak, 2007: 1). Asya krizi, kapitalist sistemin kökü 1970'lere dayanan aşırı üretim krizinin bir yansımasıdır. Ucuz işgücünden yararlanmak için bu bölgeye akan sermayenin aşırı birikmesi kapasitenin genişlemesine ve bir süre sonra patlamasına yola açarak dünya ekonomisini krize sürüklemiştir. Esas olarak krizin kökeni uluslararası mali sistemin işleyişinde yatmaktadır. Liberizasyon sonucu ortaya çıkan kısa vadeli sermaye akımları krizin nedenini oluşturmuştur. Bu bağlamda krizin küreselleşmenin bir krizi olduğunu söylemek mümkündür (Mancı, 2006: 128-129).

22 Kasım 2000 ve 21 Şubat 2001 tarihlerinde Türkiye finansal karakterli yeni krizlerle karşılaşmıştır. Likidite ve döviz talebi krizi olarak da adlandırılan bu krizlerin daha önceki krizlerden farkı, kapsamlı bir istikrar programının uygulandığı dönemlere rastlamış olmasıdır. Her iki krizde de ulusal piyasaların tepkileri kadar uluslararası sıcak paranın hareketleri de dikkat çekici özellikler göstermiştir.

Çalışmanın bu bölümünde, 1929 yılından bu yana yaşanan ulusal ve uluslararası krizlerin temel makroekonomik değişkenler çerçevesinde anatomisi çıkarılmıştır. Ekonomik krizlerin hangi koşullarda meydana geldiği teorik olarak incelenmiş, ulusal ve uluslararası çapta ekonomik, politik ve sosyo-kültürel nedenleri araştırılmıştır. Çalışmanın temel amacını oluşturan; krizlerin karşılaştırmalı analizini

yapmak, kriz dönemlerinde izlenmesi gereken ekonomik ve sosyal politikaları tespit etmek ve ortaya konulan teorik yaklaşımlardan sonra konunun Türkiye bağlamında ele alınarak, bu krizlerin Türkiye'yi hangi yönlerden etkilediği, oluşması muhtemel krizlerde izlenmesi gereken ekonomik ve sosyal politikaları belirlemek üçüncü bölümün konusudur.

II.1.Ulusal Krizler

Türkiye'de ekonomik krizler; kıtlıklar, yokluklar, kuyruklar ve karaborsa olarak kendini göstermiştir. 1950'li, 60'lı ve 70'li yıllarda kriz; döviz darlığı, ithalatın yapılamaması anlamına gelmekteydi. Krizde kıtlık, karaborsa ve fiyat kontrolleri oluşmakta, ekonomik büyüme hızı düşmekteydi. Fakat ekonomide çok büyük bir gerileme yaşanmamaktaydı. 1980 yılında başlayan ekonomideki liberalleşme hareketiyle beraber Türkiye'de ekonomik krizlerin şekli de değişmiştir. Artık kriz ortamlarında kıtlıklar, kuyruklar, karaborsalar olmamaktadır. Döviz rezervleri azalmakta fakat tükenmemektedir. Ekonominin küçülmesi ithalatı daraltmaktadır ama ithalat yapılamayacak duruma gelinmemektedir. Son dönemlerin krizleri, mal ve hizmet fiyatlarının artması ya da mali sektörde faizlerdeki istikrarsızlıklar şeklinde kendini göstermektedir (Karluk, 2009: 449).

1990'lı yıllar, Türkiye ekonomisinin kriz sarmalında genişleme performansı gösterdiği dönem olmuştur. 1989 yılında gerçekleştirilen sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ile ülkenin ekonomik performansı önemli ölçüde istikrarsız sermaye hareketlerine bağımlı hale gelmiştir. Bu istikrarsız ortamda 1994-2002 yılları arasında üç büyük ekonomik kriz yaşanmıştır. Bu krizler, yabancı kaynaklı fonların ülkeyi hızla terk etmesi ile başlamış, önce finans piyasaları ve ardından reel sektör üzerinde büyük bir sarsıntı yaratarak tüm ülkeyi etkisi altına almıştır.

Türkiye, Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana geçen 90 yıllık sürede (1923-2013) çok sayıda küçüklü büyüklü kriz yaşamıştır. Bu krizlerden bazıları dünya çapında yaşanan krizlerle iç içe geçmiş, ekonomide derin izler bırakmıştır. Bıraktığı etkiler bakımından değerlendirildiğinde; bir kısım ekonomik krizin Türkiye'yi kalıcı yapısal değişimlere uğratıp ekonomi politikası dönüşümlerine koşullar geliştirdiği, diğer bir kısım krizin ise daha kısa sürelerde atlatıldığı, bu dönüşümlere ortam yaratmadığı sonucuna varılmaktadır.

Genel kabul görmüş tanımlamayla krize yol açan etkenler; yüksek borç oranları, likidite sorunu, mali yanılğı ve uluslararası sermaye piyasalarıyla sıkı bağlantılar gibi faktörlerdir (Gerni, Emsen, & Değer, 2006: 296). Türkiye'de yaşanan ulusal kaynaklı ekonomik krizlerin de mali, yapısal, siyasi ve psikolojik birçok etkeni olmakla birlikte; finansal yetersizlikler, krizin ortaya çıkmasında ortak paydayı oluşturmaktadır. Bunlarla birlikte yüksek enflasyon ve aşırı değerli kur sarmalı ve esnek para politikalarının yol açtığı çelişki; kırılğan ve düzensiz işleyen finansal piyasa; zayıf bankacılık sektörü ile siyasi istikrarsızlıklar, Türkiye ekonomisinde krizle öne çıkan temel makroekonomik sorunlar olarak algılanmaktadır (Orhan, 2006: 407).

II.1.1. 1946 Devalüasyonu

İktisadi gelişme göstergeleri açısından bir kesinti ve bir gerileme dönemi olarak değerlendirilebilecek olan 1940-1945 dönemi, 1946'da ülkemizi hem iktisat politikaları, hem dünya içindeki konumu, hem de siyasi yapısı açısından tamamen farklı bir gelişme doğrultusunda yönetecek yeni güç dengelerinin kurulmasına neden olan dönüşümlerin oluştuğu bir kuluçka dönemi olarak görülebilir (Boratav, 1987: 65). Devlet 1940-1945 döneminde; azalan üretim ve ithalatın oluşturduğu darlıklar ile enflasyonist

baskıların halk üzerindeki etkisini azaltmak ve büyük kentlerin beslenme, ısınma ve giyimini sağlayabilmek için, katı fiyat denetimine ve tarım ürünlerinin düşük fiyatla satın alınmasına yönelik olarak 1940 yılında Milli Koruma Kanunu çıkarmıştır (Görmezöz, 2007: 35). Milli Koruma Kanunu; hükümete ücretli iş yükümlülüğü, çalışma süresinin uzatılması ve ücret sınırlaması gibi işgücünü denetleyen hükümlerin yanı sıra, özel işletmelere geçici el koyma, ithalat ve iç ticarete azami, ihracatta asgari fiyatları saptama, temel malların vesika ile dağıtılması gibi hükümete geniş yetkiler veren bir kanundur (Boratav, 1987: 65).

1942 yılında devletin artan harcamalarını karşılamak ve piyasadaki fazla parayı çekmek amacıyla Varlık vergisi çıkarılmıştır. Varlık vergisi ile gelir düzeyi yüksek kişilerden vergi toplanmıştır. 1944 yılında getirilen Toprak Mahsulleri vergisi ile tarımsal kazançlardan vergi alınmaya başlanmıştır.

Tablo 3. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1943-1945)

	1943	1944	1945
Nüfus (Bin)	18.337	18.532	18.729
GSYH (Bin \$)	13.905.910	10.078.063	8.251.666
İhracat (f.o.b) (Milyon \$)	197	178	168
İthalat (f.o.b) (Milyon \$)	155	126	97
Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	42	52	71
İstihdam (Bin)	7.459	7.573	7.681
Döviz Kuru (TL/\$)	1,3	1,3	1,3
Bütçe Dengesi (Bin TL)	0,086	-0,019	0,070
Kişi Başına GSYH (\$)	758	544	441

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı

Türkiye, 1940'lı yıllarda dünyada meydana gelen ekonomik ve siyasi gelişmelerin dışında kalmıştır. Ancak, her ne kadar İkinci Dünya Savaşı'na girmemiş ise

de 1939-1945 yılları arasında savaşın tüm olumsuz etkilerini yaşamış, ilk kez 1946 yılında krizle tanışmıştır. Bu dönemde ithalat kısılmış, ihracatta prim uygulanmış, savunma harcamalarını karşılamak üzere yapılan aşırı emisyon sonucunda fiyatlar dört kat artmıştır.

Tablo 4. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1943-1945)

(%)	1943	1944	1945
Büyüme	-9,8	-5,1	-15,3
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	127,1	141,3	173,2
İhracat/GSYH	1,4	1,8	2,0
İthalat/GSYH	1,1	1,3	1,2
TÜFE (1938=100)	45,8	2,5	0,9
TEFE (1938=100)	73,8	22,2	-3,2
Bütçe Dengesi/GSYH	0,48	-0,15	0,65

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı

Kriz yılı öncesi 3 yıllık dönemin ekonomik yapısı incelendiğinde, GSYH miktarının sürekli olarak azaldığı görülmektedir. GSYH miktarındaki bu azalmanın nedeni, kamu gelirlerinin sanayi yatırımları yerine savunma harcamalarına gitmesi ve savaş tehlikesi yüzünden çok sayıda erkeğin askere alınmasından dolayı emek miktarındaki azalma sebebiyle tüm sektörlerde üretimin daralmasıdır. 1945 yılında savaşın bitmesiyle birlikte tüm sektörlerde üretim artmıştır. Özellikle tarımdaki büyüme hızı bu dönemde % 50'nin üzerine çıkmıştır (Görmezöz, 2007: 38).

1943 yılı % -9,8 oranındaki büyüme hızı, 1945 yılına gelindiğinde savaşın da etkisiyle % -15,3 seviyesine gerilemiştir. Dönem boyunca en olumlu gelişme ülkenin dış ticaret fazlası vermesidir. Bu gelişmenin sebebi fiyat avantajıdır. Dünya hammadde fiyatlarının yükselmesi ve ihraç mallarına olan talebin artması, ülke ihracatının ithalattan fazla olmasını sağlamıştır. Bu dönem, Türkiye'nin ihracatında en önemli yer tutan mallar krom, canlı hayvan ve tarımsal ürünler olmuştur (Görmezöz, 2007: 37).

Dönem boyunca ülkenin sürekli olarak dış fazla vermesi altın ve döviz stoklarının artmasını sağlamış, savaş yıllarında ülke 260 milyon dolarlık altın ve döviz rezervine ve 60 milyon dolarlık yabancı paraya sahip olmuştur (Kepenek & Yentürk, 2000: 78).

Tablo 5. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1946)

	1946
Nüfus (Bin)	19.074
GSYH (Bin \$)	7.200.205
İhracat (f.o.b) (Milyon \$)	215
İthalat (f.o.b) (Milyon \$)	119
Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	96
İstihdam (Bin)	8.073
Döviz Kuru (TL/\$)	2,0
Bütçe Dengesi (Bin TL)	0,054
Kişi Başına GSYH (\$)	377

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı

1946 yılına, iktisadi bakımdan bir dönüm noktası niteliği kazandıran özellik, on altı yıl boyunca kesintisiz olarak izlenen kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük iktisat politikalarının gevşetilerek, ithalatın serbestleştirilip büyük ölçüde arttırıldığı, kronikleşen dış açıkların dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarıyla kapatılmaya çalışıldığı bir ekonomik yapının yerleşmesi olmuştur (Boratav, 2011: 94).

Tablo 6. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1946)

(%)	1946
Büyüme	32,1
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	180,7
İhracat/GSYH	3,0
İthalat/GSYH	1,7
TÜFE (1938=100)	-3,8
TEFE (1938=100)	-3,8
Bütçe Dengesi/GSYH	0,40

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı

Dış ticaret göstergeleri bakımından ele alındığında, Cumhuriyet tarihi boyunca (1938 yılı hariç) dış ticaret fazlasının kaydedildiği son yıl 1946'dır. Bu yıl ihracat yaklaşık % 30 artırılmıştır. İthalatta ise % 20'yi aşan bir yükselmeye rağmen 96 milyon dolar kadar bir dış ticaret fazlası sağlanmıştır.

Tablo 7. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1947-1949)

	1947	1948	1949
Nüfus (Bin)	19.493	19.922	20.359
GSYH (Bin \$)	5.280.437	6.641.051	6.349.345
İhracat (f.o.b) (Milyon \$)	223	197	248
İthalat (f.o.b) (Milyon \$)	245	275	290
Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	-22	-78	-42
İstihdam (Bin)	8.267	8.312	8.560
Döviz Kuru (TL/\$)	2,8	2,8	2,8
Bütçe Dengesi (Bin TL)	0,071	0,024	-0,002
Kişi Başına GSYH (\$)	271	333	312

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı

1947 yılına gelindiğinde ise ekonomi dış ilişkiler bakımından tamamen farklı bir yöne sürüklenmiştir. İthalat % 100'ü aşan bir sıçrama gösterirken ihracat sabit kalmış ve kronik dış açığa dayalı ekonomik yapının ilk temel taşları bu yıl atılmıştır (Boratav,

2011: 102). Türk ekonomisinde 1947 yılında 1930 yılından beri (1938 yılı dışında) ilk kez bir dış ticaret açığı verilmiş, 1946 yılını izleyen üç yıllık dönemde Türkiye'nin dış ticaret açığı toplam 142 milyon dolar olmuştur.

Tablo 8. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1947-1949)

(%)	1947	1948	1949
Büyüme	4,1	4,2	-5,0
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	91,0	71,6	85,5
İhracat/GSYH	4,2	3,0	3,9
İthalat/GSYH	4,6	4,1	4,6
TÜFE (1938=100)	1,5	1,4	7,5
TEFE (1938=100)	1,3	7,7	7,9
Bütçe Dengesi/GSYH	0,48	0,13	-0,01

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı

1946'daki büyük ticaret fazlasına rağmen, 1946-1953 yıllarında dış ticaret açığı toplam 500 milyon doları bulmuş ve bu açıklar ABD yardımları ve dış kredilerle kapatılmıştır. 1939 yılı başlarında Türkiye 236 milyon ABD doları döviz borcuna sahip iken, 1940 yılında İngiltere ve Fransa'dan toplam 164 milyon dolar, 1942 yılında da Almanya'dan 100 milyon mark borç almıştır. Böylece, Ülkenin konsolide dış borç tutarı 1945 yılı sonunda 439 milyon dolara çıkmıştır (Karabıçak, 2000: 53). Almanya'ya yönelik ihracat sterlin ve dolar sahalarına kaymış, fakat fiyatlar yüksek olduğu için ihracat gelişmemiştir. Bu gelişmeler ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir baskı oluşturmuş ve 7 Eylül 1946 tarihinde Cumhuriyet döneminin ilk döviz kuru ayarlaması gerçekleştirilmiştir. Türk Lirası'nın dolar karşısındaki değeri % 115,4 oranında devalüe edilerek, 130 kuruştan 280 kuruşa yükselmiştir (Karluk, 2009: 554). Devalüasyon kararı savaş sonrası döneme ve yeni ekonomi politikalarına uyum sağlamak, ithalatı kıstak, ihracatı artırmak amacıyla alınmıştır. 1946 yılında Türk Lirası'nın yüzde 100'den fazla

değer kaybetmesi ve ithalatta kota uygulamasının sınırlandırılması ile 1930'lara damgasını vuran korumacı dış ticaret politikaları terk edilmeye başlanmıştır.

Devalüasyonla birlikte; ithalat kısıtlamalarının artırılması, ihracatta farklı kur uygulamalarının kalkması, ithal mallardan % 45 oranında kur farkı alınması, maden ihracatının serbest bırakılması ve liberal ekonomi modeline geçilmesi gibi kararlar alınmış olmakla birlikte devalüasyon, dış ticaret dengesini iyileştirici bir etkide bulunmamıştır. (Alagöz, 1996: 82). Bunda en önemli etkenlerden biri; Marshall-Lerner Koşulu gereği, ihraç malları arzı ile ithal malları talebinin esnek olmamasıdır. Bir diğer etken, yapılan devalüasyon sonrasında ihracatçı sektörlerin, verimi yükseltecek yatırımları yapmamış olması ve üretimi artıramamış olmasıdır. Çok yanlı dış ticaret ve liberizasyon uygulamasına geçilmiş olması, devalüasyon sonrasında ani olarak ithal malları fiyatlarını yükseltmiş ve sınai yatırım maliyetlerini arttırmıştır. Bununla birlikte ihracat gelirleri, ithalat giderlerini ödeyebilmek için kullanılmış, bunun sonucu olarak ülke enflasyonist baskı altında kalmış ve ödemeler bilançosu açıkları artmıştır (Alagöz, 1996: 82).

1946 yılında 96 milyon dolar dış ticaret fazlası verildiği göz önünde bulundurulduğunda, devalüasyona ihtiyaç olmadığını söylemek mümkün olabilmektedir. Bu devalüasyonun temel nedeninin siyasi olduğunu söylemek mümkündür. Asıl amaç IMF'ye girdikten sonra bu yetkinin kısıtlanacak olmasıdır (Alagöz, 1996: 83). Tablo 7'den de görüldüğü gibi, devalüasyon yılından sonraki 3 yıllık dönemde ülkenin dış ticaret açığının sürekli olarak artmaya devam etmesi, bu kararın sonucunda ekonomik anlamda bir sonuç elde edilemediğini göstermektedir.

1946-1953 döneminin “dünya ekonomisiyle farklı bir eklemlenme denemesi” olarak nitelendirilmesinin temel gerekçesini; serbestleşmeye yönelik dış ticaret rejiminin

sonucu olarak dış pazarlara dönük tarım, madencilik ve altyapı yatırımlarına ve ihracat sektörüne öncelik veren bir kalkınma anlayışının gündeme gelmesi oluşturmaktadır.

1946 yılı, Türkiye'nin siyasi tarihi açısından önemli bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Bu tarihte yapılan genel seçime birden fazla parti katılmış, 1950 yılında Demokrat Parti iktidara gelmiştir. Demokrat Parti, liberal bir ekonomi politikası uygulamaya başlamış, OECD'nin % 60 liberizasyon tavsiyesine uyarak döviz ihtiyacını planlayıp ithal listelerini düzenlemek üzere Bakanlıklararası Döviz Komitesi kurmuştur. Sabit kur sistemiyle birlikte işleyen liberizasyonun doğal sonucu olarak ithalat hızla artmış, iki yılda % 100 genişlemiştir (Karluk, 2009: 554). İthalat rejimi ile ithalatı serbestleştirme hareketinde önemli bir aşama kaydedilmiş ve koruma önlemlerinin büyük ölçüde gümrük tarifeleri ile yürütüldüğü dış ticaret politikalarına geçiş yapılmıştır (Görmezöz, 2007: 40).

Cumhuriyet dönemindeki dış borca dayalı kalkınma stratejileri, DP'nin iktidara geldiği 1950 yılı ile başlamıştır. Çok partili döneme geçişi de simgeleyen bu dönemde dış borç 277 milyon dolardan 1.138 milyon dolara ulaşmış ve toplam dış borç miktarında dört kattan fazla bir yükseliş yaşanmıştır (Karabıçak, 2000: 53).

1946-1951 yılları arasında izlenen Fiyat İstikrar Programı askıya alınmış ve 1951 yılından itibaren fiyatlar yeniden yükselmeye başlamıştır. Büyük ölçüde para arzındaki artışlardan kaynaklanan fiyat yükselişleri 1954'den itibaren giderek hızlanmıştır. Tedavüldeki para miktarı 1950'de 862 milyon TL iken % 329 artarak 1960 yılında 3699 milyon TL'ye yükselmiş, aynı dönemdeki fiyatlar ise % 162 oranında artmıştır (Karabıçak 2000: 54).

II.1.2. 24 Ocak 1980 Kararları

Küresel ekonomide 1970’li ve 1980’li yıllar enflasyon ve durgunluğun bir arada yaşandığı, üretim ve fiyat dalgalanmalarının olduğu yıllar olmuştur. Bu dönemde gelişmekte olan ülkeler ciddi kalkınma problemleri yaşamış, IMF’nin kaynak sağlanmasıyla birlikte empoze ettiği makroekonomik reformlar ve politika paketlerini yürütmeye zorlanmıştır. Kendi kontrolleri dışındaki dışsal şokların etkilerini gidermeye zorlanması, gelişmekte olan ülkeler için kriz sebebi olmuştur. Bu dönem Türkiye açısından da büyük ekonomik güçlüklerin yaşandığı bir dönem olmuştur. 1970’li yıllarda hem siyasi hem de ekonomik açıdan çalkantılı bir dönem geçiren Türkiye ekonomisi, 1980’li yıllarla birlikte yapısal bir dönüşüm süreci içine girmiştir. 1970 yılından sonra dünya ekonomisinde meydana gelen krizler ve dalgalanmalar Türkiye’yi derinden etkilemiş ve meydana gelen döviz sıkıntısı dış borçlanmayı önemli ölçüde artırmıştır. Bu dönemde yaşanan petrol şokları, Kıbrıs Barış Harekatı, siyasal istikrarsızlıklar ve diğer olumsuz gelişmeler dış finansman ihtiyacını arttırmıştır (Yavuz, 2009: 213).

1970’li yıllarda gerekli makroekonomik ve yapısal uyum politikalarını uygulamakta gecikmiş olan Türkiye ekonomisinde, ulusal tasarruf ve yatırımlar arasındaki uçurumlar artmış, ithalat, durgun ihracat karşısında hızla artarak cari işlemler dengesini bozmuş, bütçe açığı büyümüş, enflasyonda hızlı bir artış yaşanmıştır (Bayrak & Kanca, 2013: 2).

Bunlarla birlikte; 1973 yılında yaşanan petrol krizi ile birlikte yükselen petrol fiyatları, 1974’de Kıbrıs askeri müdahalesi ve ardından Türkiye’ye uygulanan ambargo önemli derecede döviz kaybına yol açmıştır. Dış kredilerin kesilmesi ile birlikte üretimde kullanılan girdilerin ithal edilebilmesi mümkün olamamış, temel mallarda ortaya çıkan arz-

talep uyumsuzluğunun sonucu olarak kıtlıklar ortaya çıkmış, karaborsa ve kuyruklar oluşmuştur. Böylece 1932'den beri uygulanan dışa kapalı ekonomi modeli krizle sonuçlanmıştır (Bayrak & Kanca, 2013: 2).

1970'li yılların sonuna doğru, özel sektör yatırımlarının yanı sıra kamu yatırımları da neredeyse durma noktasına gelmiştir. Bu da ithal ikameci sanayileşme modelinin terk edilmesinin gerekliliğini ortaya koymuştur. 1980 yılında alınmış olan 24 Ocak kararları ve sonrasında uygulanan istikrar programı, bunalımı aşmak üzere tasarlanmıştır. Böyle bir tasarıya gidilmesinde; yüksek enflasyon, döviz ve enerji darboğazı, ihracatın durma noktasına gelmesi ile birlikte yaşanan talep baskısı etkili olmuştur.

1980 yılında 24 Ocak kararları çerçevesinde ülke ekonomisinin dışa açılması, döviz darboğazının giderilmesi ve ihracatın teşvik edilmesi gibi bir dizi karar alınmıştır. Ancak ülkenin içinde bulunduğu siyasal ve toplumsal kriz bu politikaların uygulanmasını mümkün kılmamıştır. 12 Eylül 1980 Askeri müdahalesi, ülke içerisindeki siyasal ve toplumsal krizi durdurmanın yanısıra 24 Ocak kararlarının uygulanmasına uygun bir ortam oluşturmak için yapılmıştır. 24 Ocak 1980 kararları, 12 Eylül askeri müdahalesinden sonra uygulama olanağı bulmuştur. 1980 müdahalesi, devletin kökten bir yeniden yapılanmaya gitmesinin gerekli olduğu bir dönemde yapılmış, bu çerçevede radikal yenilikler uygulamaya konulmuştur.

Askeri müdahale ile birlikte ekonomide şok kararlar neticesinde; Türk parasının değeri düşürülmüş ve KİT ürünlerine büyük oranlarda zam yapılmış, sendikal faaliyetler askıya alınmış, grev yasağı getirilmiştir. Tarıma yönelik destekleme politikaları terk edilmeye başlanmış, memur maaşlarında reel düşüşler olmuştur. Tüm bunlar, 12 Eylül

askeri müdahalesinin işgücü piyasasını ve ekonomiyi katı bir disiplin altına almasıyla mümkün olabilmektedir.

Tablo 9. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1977-1979)

	1977	1978	1979
Nüfus (Bin)	41.769	42.641	43.531
GSYH (Bin \$)	81.467.836	89.073.430	108.837.306
İhracat (f.o.b) (Milyon \$)	1.753	2.288	2.261
İthalat (f.o.b) (Milyon \$)	5.506	4.369	4.815
Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	-3.753	-2.081	-2.554
İstihdam (Bin)	15.873	16.085	16.320
Döviz Kuru (TL/\$)	17,8	24,1	37,6
Bütçe Dengesi (Bin TL)	-12	-24	-60
Cari Denge (Milyon \$)	-3.140	-1.265	-1.413
Dış Borç Stoku (Bin \$)	10.935.000	13.925.000	13.439.000
Özel Sektör Borç Stoku (Bin \$)	635.000	759.000	742.000
Kamu Borç Stoku (Bin \$)	10.300.000	13.166.000	12.697.000
Para Arzı-M2 (Milyon TL)*	243.600	328.100	527.700
Kişi Başına GSYH (\$)	1.950	2.089	2.500
Yatırım (Bin TL)	301	405	620

*Geniş Anlamda Para Arzı (M2) = Dolaşımdaki Para+Mevduat Bankasındaki Vadesiz Mevduat+Merkez Bankasındaki Vadesiz Mevduat+Merkez Bankasındaki Vadeli Mevduat

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, MB, Hazine Müsteşarlığı

Türkiye'nin 1980 sonrası yaşadığı dönüşümü kavramak için 1970'li yılların ekonomik gelişmelerine değinmek faydalı olacaktır. 1970'li yılların özellikle ikinci yarısından itibaren; 1979 yılında % 0,6 oranında küçülen ekonomisi ve artan oranlı enflasyon rakamlarıyla, istikrarsız bir dönemin tablosu karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 10. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1977-1979)

(%)	1977	1978	1979
Büyüme	3,4	1,5	-0,6
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	31,8	52,4	47,0
Dış Borç Stoku/İhracat	624	609	594
İhracat/GSYH	2,2	2,6	2,1
İthalat/GSYH	6,8	4,9	4,4
Cari Denge/GSYH	-3,9	-1,4	-1,3
Yatırım/GSYH	20,4	18,5	16,2
Tasarruf/GSYH	0,0	0,0	0,0
TÜFE (1968=100)	22,5	53,3	62,0
TEFE (1968=100)	24,1	52,6	63,9
Bütçe Dengesi/GSYH	-0,8	-1,1	-1,6
Kamu Borç Stoku/GSYH	13,00	15,00	12,00
Dış Borç Stoku/GSYH	13,42	15,63	12,35

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, MB, Hazine Müsteşarlığı

Dönemin başında bozulan kamu maliyesini iyileştirmek amacıyla çıkarılan Finansman Yasası ile kamu gelirlerinin artırılması amaçlanmış ancak bu yasa ile yapılan düzenlemelerin uzun vadeli ve yapısal değişiklik içeren bir amaç taşımadığı görülmüştür. Nitekim kazanç üzerinden vergi almak yerine dolaylı vergi alma yoluna gidilmiş; akaryakıt, alım-satım, motorlu taşıtlar vergisi gibi dolaylı vergilerin kamu gelirleri içerisindeki payı artırılmıştır (Mancı, 2006: 89).

Türkiye ekonomisi 1970'lerin ikinci yarısında dış ödeme güçlükleri ve yüksek oranda fiyat artışları biçiminde görülen ağır bir bunalıma sürüklenmiştir. 1971 yılından itibaren enflasyon hızı artmış, 1974 petrol krizinin ardından petroldeki fiyat artışlarının ithal edilen birçok mala yansması, enflasyonu arttırıcı yönde etkili olmuştur. Bu gelişmeler bütçe açığı ile birleştiğinde ekonomide reel ve parasal akımlar arasındaki denge önemli ölçüde bozulmuştur. Fiyat artışlarıyla birlikte, dövizdeki darboğaz nedeniyle

ithalatta tıkanmalar yaşanmış, üretim ve istihdam düşmüştür. 1970'den itibaren dış ödeme güçlüklerinin artması ile birlikte dış açığın ve enflasyonun artması, devalüasyonlar, bütçe ve özellikle KİT açıklarının artması, siyasi istikrarsızlıklar, sosyal gerginlikler ve nihayet askeri darbenin gerçekleşmesi 1980 yılında Türkiye ekonomisinde yapısal bir kırılmaya neden olmuştur. Devletin yaptığı geniş çaplı ve büyük ölçekli yoğun altyapı yatırımları ile enerji ve ulaştırma alanında yaptığı harcamalar önemli miktarlarda kamu açıklarına neden olmuştur. Bu dönemde MB kaynaklarından finanse edilen kamu açıkları iç ve dış borçlanmayla karşılanır olmuştur. MB'den yapılan borçlanmanın ekonomide enflasyon üzerine şiddetli baskılar oluşturması, bu dönemde daha çok iç borçlanmaya ağırlık verilmesine neden olmuştur. Yine bu dönemde alınan dış borçlar, önceki dönem dış borçları ödemek için kullanılmış; hatta bazen alınan iç borçla, dış borç ödemesinin yapıldığı olmuştur. Dönemin sonunda dış ticaret ve bütçe açığı artmış, turizm ve işçi gelirleri azalmış (Görmezöz, 2007: 53), dış borç stoku 13.439 milyon dolara çıkmıştır.

Tablo 11. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1980)

	1980
Nüfus (Bin)	44.439
GSYH (Bin \$)	90.678.582
İhracat (f.o.b) (Milyon \$)	2.910
İthalat (f.o.b) (Milyon \$)	7.513
Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	-4.603
İstihdam (Bin)	14.267
Döviz Kuru (TL/\$)	76,0
Bütçe Dengesi (Bin TL)	-159
Cari Denge (Milyon \$)	-3.408
Dış Borç Stoku (Bin \$)	15.734.000
İç Borç Stoku (Bin \$)	9.483.099
Özel Sektör Borç Stoku (Bin \$)	1.330.000
Kamu Borç Stoku (Bin \$)	23.887.099
Para Arzı-M2 (Milyon TL)*	881.900
Kişi Başına GSYH (\$)	2.041
Yatırım (Bin TL)	1.156

* Geniş Anlamda Para Arzı (M2) = Dolaşımdaki Para+Mevduat Bankasındaki Vadesiz Mevduat+Merkez Bankasındaki Vadesiz Mevduat+Merkez Bankasındaki Vadeli Mevduat

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, MB, Hazine Müsteşarlığı

1980 yılı Türkiye ekonomisine bakıldığında dış açıkların kapatılamayacak ölçüde arttığı, üretimin durduğu, işsizlik ve yüksek oranlı enflasyon ortamında birçok alanda karaborsanın ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Yeni bir yapısal dönüşüm içine girerken Türkiye ekonomisinin yapısı yeni bir programla baştan sona değişmiştir. 1980 tarihinde Türkiye ilk kez IMF ile en uzun stand-by anlaşmasını gerçekleştirmiştir. Bu anlaşma 1983 yılında sona ermiştir.

Ancak bu değişim, hızlı ve kontrolsüz dış açılma ile büyüme yaklaşımı sonucunda dış borç stokunun daha da artmasına neden olmuştur. Bu dönemde cari gereksinimlerini finanse etmek için daha fazla dış borç ve sermaye girişleri önemli hale

gelmiştir. Toplam dış borç stokunun GSMH içindeki payı 1970'lerin sonunda % 20 düzeyinde iken 1980'lerin sonunda % 40'lara yükselmiştir (DPT, 2001: 53). Dönem boyunca uygulanan politikaların beslediği kamu kesimi ve ödemeler dengesi açıkları, dış borç birikim süreçlerinin temel belirleyicisi olmuştur. Toplam dış borçlar bu dönemde katlanarak artmaya devam etmiştir. Ancak, ihracattan elde edilen gelirler ile anapara ve faiz toplamından oluşan dış borç ödemeleri ve dolayısıyla borcun sürdürülmesi sağlandığı için Türkiye ekonomisi açısından dış borçlanma başarılı olmuştur.

Tablo 12. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1980)

(%)	1980
Büyüme	-2,4
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	38,7
Dış Borç Stoku/İhracat	541
İhracat/GSYH	3,2
İthalat/GSYH	8,3
Cari Denge/GSYH	-3,8
İşsizlik	8,6
Yatırım/GSYH	16,4
TÜFE (1968=100)	101,4
TEFE (1968=100)	107,2
Bütçe Dengesi/GSYH	-2,3
Kamu Borç Stoku/GSYH	26,00
Dış Borç Stoku/GSYH	17,35

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, MB, Hazine Müsteşarlığı

1980 yılı başında enflasyon oranı % 107, işsizlik oranı % 8,6, cari açık 3 milyar dolar, dış borç tutarı 15 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu göstergeler ekonominin iç ve dış dengesinde ciddi sorunlar olduğunu açıkça göstermektedir. Ülkenin dış borçları ve olumsuz ekonomik göstergeler, sanayileşme sürecinin devam etmesi için gereken dövizin dışarıdan borçlanarak sağlanması imkanını oldukça kısıtlamıştır. Bu

durumda ekonominin işleyişi için gerekli dövizin sağlanmasına yönelik politikalar uygulanması zorunlu hale gelmiştir (Kepenek & Yentürk, 2000: 192).

Şiddetlenen darlıklar, duraklayan ekonomi, hızlanan enflasyon ve yaşanan sosyal ve siyasal karmaşalar, 24 Ocak 1980 Programı adı verilen IMF destekli istikrar programının hazırlanmasına zemin hazırlamıştır (Kazgan, 2005: 192). İstikrar programının temel amacı; bozulan ekonomik göstergeleri düzeltmek ve ülke ekonomisine istikrar kazandırmaktır. Türkiye ekonomisi için yeni bir dönemin başlangıcı olan olan istikrar programı ile sadece ekonomik göstergelerin iyileştirilmesi değil, aynı zamanda ekonomide köklü bir değişimin ve ekonomik sistemin değiştirilmesi söz konusu olmuştur. Buradaki sistem değişikliği, devletin ekonomi içindeki rolü ve piyasa ekonomisinin işlemesi bakımından yapılan sistem değişikliğini ifade etmektedir (Mancı, 2006: 96).

24 Ocak kararlarını daha önceki istikrar önlemlerinden ayıran unsur ekonomiyi dışa açması, uluslararası ekonomilerle bütünleştirmeyi öngörmesidir. Ekonominin dışa açılmasının piyasa ekonomisi aracılığıyla gerçekleştirilmesi benimsenmiştir. Turgut Özal ile birlikte uygulamaya konan 24 Ocak kararları ile 1960'lı yıllarda başlayan ithal ikamesi ve içe kapalı ekonomi modeli terkedilerek dışa açık ekonomik modele geçilmiş kamu yönetimi yeniden yapılandırılmıştır.

İhracata yönelik olarak oluşturulan ekonomik program; ödemeler dengesinin iyileştirilmesi, enflasyonla mücadele ve serbest piyasa ekonomisinin yaratılması şeklinde üç kısımdan oluşmaktadır. Bu amaçlara ulaşmak için şu araçlar kullanılmıştır: Türk ihracat mallarının dış pazarlarda rekabet edebilmesi için Türk Lirasının aşırı devalüasyonu (% 48,6 oranında), aşırı tüketimi ve enflasyonu azaltmak için faiz oranlarının çok yüksek tutulması, ücret artışlarının durdurulması, devlet desteklerinin kaldırılması ya da

azaltılması yoluyla fiyatların yükseltilmesi ve ihracatın desteklenmesi amacıyla ihracata ilişkin kamu yönetimindeki karmaşık bürokratik işlemlerin basitleştirilmesi. Bu çerçevede para arzındaki genişleme frenlenmiş, kamu harcamaları kısılmış, ücret ve maaş artışları kontrol altına alınmıştır. Ekonomide ithal ikameci sanayileşme stratejisinden ihracata dönük sanayileşme stratejisine geçilmiş, ekonomide kısa süreli bir canlanma sağlanmıştır.

Tablo 13. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1981-1983)

	1981	1982	1983
Nüfus (Bin)	45.540	46.688	47.864
GSYH (Bin \$)	94.641.620	85.353.718	81.133.845
İhracat (f.o.b) (Milyon \$)	4.703	5.890	5.905
İthalat (f.o.b) (Milyon \$)	8.567	8.518	8.895
Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	-3.864	-2.628	-2.990
İstihdam (Bin)	14.391	14.543	14.691
Döviz Kuru (TL/\$)	110,2	160,9	224,0
Bütçe Dengesi (Bin TL)	-97	-143	-219
Cari Denge (Milyon \$)	-1.936	-952	-1.923
Dış Borç Stoku (Bin \$)	16.627.000	17.858.000	18.385.000
İç Borç Stoku (Bin \$)	8.989.478	8.332.298	14.163.282
Özel Sektör Borç Stoku (Bin \$)	1.172.000	906.000	760.000
Kamu Borç Stoku (Bin \$)	24.444.478	25.284.298	31.788.282
Para Arzı-M2 (Milyon TL)*	1.637.200	2.554.200	3.288.400
Uluslararası Rezervler (Milyon \$)	1.657	1.975	2.088
Kişi Başına GSYH (\$)	2.078	1.828	1.695
Yatırım (Bin TL)	1.589	2.034	2.799

* Geniş Anlamda Para Arzı (M2) = Dolaşımdaki Para+Mevduat Bankasındaki Vadesiz Mevduat+Merkez Bankasındaki Vadesiz Mevduat+Merkez Bankasındaki Vadeli Mevduat

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, MB, Hazine Müsteşarlığı

24 Ocak Kararları'nın temel hedefleri; ihracatı özendirici teşvikler uygulamak, sıkı para politikası ile enflasyonu düşürmek, döviz gelirlerini artırarak ödemeler bilançosu dengesini ayarlamak, tasarrufları artırarak sermaye birikimi sağlamak ve bunları

yatırımlara kanalize etmek, atıl duran kapasiteleri faaliyete geçirerek ekonomiyi darboğazlardan kurtarmak, özel kesimin girişimci gücünden en iyi şekilde faydalanarak ülkede serbest piyasa ekonomisi şartlarının işlemesine imkan tanımak şeklinde özetlenebilir.

24 Ocak 1980 Kararları, alınan politika tedbirlerinin yeterli olmadığı istikrarsız bir ekonomi ortamında, ekonomik köklü dönüşümleri amaçlayan bir istikrar programı olma niteliği taşımaktadır. Bu yönü ile ülkede ekonomik istikrar sağlayıcı tedbirler yanında, serbest piyasa güçlerini etkin kılacak ve uluslararası piyasalara entegrasyonu hızlandıracak, ekonomide uzun dönemli bir yeniden yapılanmaya yönelik tedbirleri de içermektedir (Çelebi, 1991: 234). İhracatın yanısıra turizm ve işçi döviz girişi ile birlikte, faizlerin serbest bırakılması ve yabancı sermaye girişinin artırılması gibi politikalar da teşvik edilmiştir. Bu yönü ile 1980 Kararları, ekonomik yapıya yeni bir kalkınma stratejisi getiren radikal bir dönüşüm niteliği taşımaktadır.

Diğer istikrar programlarından farklı olarak (1958, 1970 ve 1978-79), dış ödeme güçlüklerini aşmak ve enflasyonist baskıyı ortadan kaldırmak gibi kısa vadeli amaçların yanında, uzun vadeli amaçları da içeren Program, serbest piyasa güçlerine dayanarak ekonominin dışa açılmasını esas almıştır. Bu esaslar dahilinde; kamu kesimi daraltılarak özel girişim teşvik edilmiş, ihracata serbesti sağlanmış, yabancı sermaye teşvik edilerek fiyat rekabeti sağlanmıştır. Mal fiyatları ile birlikte döviz kuru ve faiz haddi gibi faktör fiyatları da serbest piyasa ekonomisinde oluşturulmaya başlanmıştır. Öncülüğünü özel sektörün yapacağı ihracata yönelik yapısal düzenleme ile 1980 yılında 3 milyar dolar olan ihracat 1983 yılı sonuna gelindiğinde 6 milyar dolara yükselmiş, bu değerlerle ihracatın GSYH içindeki payı % 3,2 seviyesinden % 7,3 seviyesine yükselmiştir.

Tablo 14. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1981-1983)

(%)	1981	1982	1983
Büyüme	4,9	3,6	5,0
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	54,9	69,1	66,4
Dış Borç Stoku/İhracat	354	303	311
İhracat/GSYH	5,0	6,9	7,3
İthalat/GSYH	9,1	10,0	11,0
Uluslararası Rezervler/GSYH	1,75	2,31	2,57
Uluslararası Rezervler/İthalat	19,3	23,2	23,5
Uluslararası Rezervler/Cari Denge	-86	-207	-109
Para Arzı/Uluslararası Rezervler	896,27	803,57	702,95
Cari Denge/GSYH	-2,0	-1,1	-2,4
İşsizlik	7,6	7,5	8,2
Yatırım/GSYH	15,0	14,4	15,0
TÜFE (1968=100)	34,0	28,4	31,4
TEFE (1968=100)	36,8	27,0	30,5
Bütçe Dengesi/GSYH	-0,9	-1,0	-1,2
Kamu Borç Stoku/GSYH	26,00	30,00	39,00
Dış Borç Stoku/GSYH	17,57	20,92	22,66

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, MB, Hazine Müsteşarlığı

Eylül 1980'e kadar azınlık hükümeti tarafından, Eylül 1980 – Aralık 1983 döneminde ise askeri rejimin yönetimi altında uygulanmış olan 24 Ocak 1980 İstikrar Programı, 1980'den itibaren programın uygulanması açısından daha elverişli bir ortam bulmuştur (Şahin, 2002: 196). Esnek kur politikası, ihracat teşvik politikası, yurt içi tasarrufların teşvik edilmesi amacıyla faiz oranlarının serbest bırakılması, ithalat üzerindeki miktar kısıtlamalarının kaldırılması ve gümrük vergilerinin düşürülmesi bu programın başlıca reformlarından. En önemli reform ise 1983 yılında Türk Lirası'nın tam konvertibiliteye geçmesi olmuştur (Mancı, 2006: 71).

1980 yılında % -2,4 olan GSYH reel artış hızı 1983’de hızlı bir artış göstererek % 5 düzeyine ulaşmıştır. 1980 yılında enflasyon oranı % 107,2 olarak gerçekleşmiştir. Bunda, ağırlıklı uygulanan maliye politikası etkili olmuştur. 1981 yılından itibaren genel itibariyle enflasyon artış hızında azalma olduğu görülmektedir. 1983 yılına gelindiğinde enflasyon oranı % 30,5’e gerilemiştir. Liberal dış ticaret, reel faiz ve döviz kuru politikaları ile ihracat artarken aynı dönemde ithalatın da yükselme trendine girmiş olmasına karşın bu yıllar aralığında ihracatın ithalatı karşılama oranı % 38,7 seviyesinden % 66,4 seviyesine yükselmiştir. İhracat seviyesinin bu yükselişi ile birlikte reel faiz ve liberal dış ticaret politikaları ile döviz piyasasında karaborsanın önüne geçilmiştir. İhracat rakamlarındaki bu olumlu gelişmeye paralel olarak yabancı sermaye ve işçi döviz girişi de artmıştır. Bu gelişmeler sayesinde döviz darboğazı sorunu aşılmıştır. Dış ticaret açığı 1980 yılında 4.603 milyon dolar seviyesinden 1983 yılında 2.990 milyon dolar seviyesine düşmüş, yine bu dönemin cari açığı 3.408 milyon dolar seviyesinden 1.923 milyon dolar seviyesine gerilemiştir.

Sanayi mamulü ihracatına dayanan ihracat artışı istikrar politikalarının başarılı yönünü ortaya çıkarırken, mevduat ve kredi faiz hadlerinin serbest bırakılması ise başarısız olunan stratejiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden 1983 yılı sonunda para piyasası tekrar denetime alınmıştır (Kazgan, 1994: 190). İhracat ve diğer döviz gelirlerindeki (yabancı sermaye, işçi dövizleri ve turizm gelirleri) artış sonucunda ödemeler dengesindeki cari açık kontrol altına alınmıştır.

1978’de meydana gelen kriz ve krizi izleyen istikrar programı süresince ekonomi ciddi bir durgunluk içine girmiştir. serbestleşen piyasaya uyum sağlama sorunlarına, dış dünyadan yansıyan olumsuz etkiler, işsizlik, sürekli değişen faiz hadleri ve

döviz fiyatları da eklenince ekonomide tam bir kaos ortamı oluşmuştur. Uygulanan istikrar programı büyüme hızı üzerinde etkili olmuş; 1980 yılında % -2,4 olan büyüme hızı 1983 yılında % 5,0 seviyesine yükselmiş olmakla birlikte, nüfus artış hızı göz önünde bulundurulduğunda kişi başına GSYH oranının düştüğü görülmektedir.

İstikrar programı ile getirilen politikalar bütün kesimleri aynı ölçüde etkilememiştir. Serbestleşme ve ihracata yönelme politikasından en olumlu etkilenen kesim sanayi olmuştur. Kriz yıllarında önemli derecede üretim düşüşleri yaşanan sanayi kesiminde; reel devalüasyonlar, mali destekler ve atıl kapasiteler sayesinde 1980-1983 döneminde yılda 4,7 gibi bir ortalama ile kriz dönemindeki gerilemenin çok üstünde bir büyüme hızına ulaşılmıştır. İnşaat sektörü, krizden sonraki durgunluktan en fazla etkilenen kesim olmuş; kriz boyunca yılda ortalama % 4,5 kadar büyürken, durgunlukta büyümesi yalnızca % 0,6 olmuştur. Buna reel faizlerdeki aşırı yükselme ve talep gerilemesi neden olmuştur.

II.1.3. 5 Nisan 1994 Kararları

5 Nisan 1994 istikrar kararlarının önceki istikrar kararlarından farklı bir ekonomik ortamda alındığını söylemek mümkündür. Daha önceki istikrar kararları, Türkiye’de mal ve emek piyasasının yanısıra; döviz piyasası, sermaye piyasası ve para piyasasının olmadığı bir ortamda alınmıştır. 5 Nisan 1994 istikrar kararları mal piyasasının yanısıra para ve döviz piyasasının da serbest işlemekte olduğu bir ortamda alınmıştır. Mal ve emek piyasası dışındaki piyasalar 24 Ocak 1980 Kararları’nın sonucu olarak ülkemizde gelişmiştir (Parasız, 1995: 141).

Kamu harcamalarındaki hızlı artış, ithalat ağırlıklı tüketime dayalı büyüme, mali piyasalarda yaşanan istikrarsızlık ve 1993 yılından itibaren büyük bir borç baskısı altına girilmesi, ekonomiyi 5 Nisan Kararları'na taşıyan faktörlerin başında gelmektedir. 1980'lerden farklı olarak bankacılık kesimi, banka dışı özel kesim ve hane halkları borçludur ve bu borç kısmen döviz cinsindedir. Bu dönem, 1980 döneminde olduğu gibi döviz kuru, fiyatlar, dış ticaret rejimi ve sermaye hareketlerine serbesti getirerek reform yapabilme olanağı bulunmamaktadır (Atik, 2006: 341-342). 1994 Krizi sadece finansal yapıdan kaynaklanmamış, krize öncülük eden gelişmelerde reel sektördeki aksaklıkların da önemli rolü olmuştur.

5 Nisan Ekonomik İstikrar Kararları'na yol açan ekonomik koşullar incelendiğinde; Türkiye ekonomisinde temel yapısal değişiklikler yaratan 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar önlemlerinden sonra, 1990 yılından itibaren kamu kesimi açıklarının hızla arttığı, vergi gelirlerinin iç borç servisine bile yetmediği göze çarpmaktadır (Karluk, 2009: 422).

Tablo 15. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1991-1993)

	1991	1992	1993
Nüfus (Bin)	56.055	56.986	57.913
GSYH (Bin \$)	200.501.800	210.583.825	238.377.450
İhracat (f.o.b) (Milyon \$)	13.593	14.715	15.345
İthalat (f.o.b) (Milyon \$)	20.883	22.791	29.426
Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	-7.290	-8.076	-14.081
İstihdam (Bin)	17.525	17.680	16.808
Döviz Kuru (TL/\$)	4.170	6.888	10.986
Bütçe Dengesi (Bin TL)	-33.316	-47.328	-133.105
Cari Denge (Milyon \$)	250	-974	-6.433
Dış Borç Stoku (Bin \$)	52.381.000	58.595.000	70.512.000
İç Borç Stoku (Bin \$)	23.417.461	28.201.157	32.527.571
Özel Sektör Borç Stoku (Bin \$)	2.252.000	3.184.000	5.968.000
Kamu Borç Stoku (Bin \$)	73.546.461	83.612.157	97.071.571
Para Arzı-M2 (Milyon TL)*	117.118.000	190.736.000	282.442.000
Uluslararası Rezervler (Milyon \$)	12.250	15.252	17.761
Kişi Başına GSYH (\$)	3.577	3.695	4.116
Yatırım (Bin TL)	150.156	258.406	525.506

*Geniş Anlamda Para Arzı (M2) = Dolaşımdaki Para+Mevduat Bankasındaki Vadesiz Mevduat+Merkez Bankasındaki Vadesiz Mevduat+Merkez Bankasındaki Vadeli Mevduat

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, MB, Hazine Müsteşarlığı

Kamu açıklarında meydana gelen hızlı artışlar, ithalat ağırlıklı tüketime dayalı büyümenin getirdiği sorunlar ve mali piyasalarda yaşanan istikrarsızlıklar ülkede ekonomik dengenin derin bir şekilde sarsılmasına neden olmuştur. Bütçe açıklarındaki artışın çok önemli bir kısmını kamu açıkları, faiz ödemeleri ve personel harcamalarındaki artışlar oluşturmuştur (5 Nisan Kararları ve Uygulama Sonuçları, 1995: 3-5). 1991-1993 yılları arasında bütçe açıkları hızla artarak -33 milyon TL, -47 milyon TL ve 1993 yılına gelindiğinde -133 milyon TL'yi bulmuştur.

Uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, yüksek kamu açıkları nedeniyle iç faizlerin artmasına, artan iç faizler ise kısa vadeli sermaye girişinin artmasına neden olmuştur. Kısa vadeli sermaye girişi bir yandan ithalatın finansmanını sağlarken, diğer yandan iç borçlanma ile finanse edilemeyen kamu açıkları için ek kaynak sağlamıştır. Bu dönem, kamu kesimi borçlanma gereğinin karşılanmasında genel olarak iç borçlanma yöntemi kullanılmış, hükümet sürekli artan borç, anapara ve faiz taksitlerini yeniden borçlanarak ödemiştir. Devletin yüksek faiz ile borçlanma politikası, ekonomide “dışlama etkisi” yaratarak özel kesim yatırımlarının azalmasına neden olmuştur (Şahin, 2002: 21).

Türkiye'nin 1994 krizi öncesi, 3 yıllık dönemi kapsayan reel ekonomik göstergeleri incelendiğinde; GSYH'nin artma eğiliminde olduğu, olağan nüfus artışı ile birlikte artan GSYH'nin kişi başına düşen milli geliri arttırdığı görülmektedir. Nitekim kişi başına düşen GSYH, 1991 yılında 3.577 dolar iken, 1993 yılında 4.116 dolar seviyesine çıkmıştır. Kapasite kullanım oranı ile imalat sanayi oranının artış trendinde olması GSYH'nin artmasındaki en önemli etmendir.

Tablo 16. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1991-1993)

(%)	1991	1992	1993
Büyüme	0,9	6,0	8,0
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	65,1	64,6	52,1
Dış Borç Servis Oranı (Borç Servisi/Cari İşlem Gelirleri)	26,9	29,8	26,4
Dış Borç Stoku/İhracat	385	398	460
İhracat/GSYH	6,8	7,0	6,4
İthalat/GSYH	10,4	10,8	12,3
Uluslararası Rezervler/GSYH	6,11	7,24	7,45
Uluslararası Rezervler/İthalat	58,7	66,9	60,4
Uluslararası Rezervler/Cari Denge	4.900	-1.566	-276
Uluslararası Rezervler /Para Arzı	43,61	55,08	69,08
Kısa Vadeli Dış Borçlar/Uluslararası Rezervler	77,5	83,0	104,0
Cari Denge/GSYH	0,1	-0,5	-2,7
İşsizlik	8,7	9,0	9,4
Yatırım/GSYH	17,7	17,6	19,7
TÜFE (1968=100)	65,9	70,1	66,1
TEFE (1968=100)	55,4	62,1	58,4
Bütçe Dengesi/GSYH	-3,9	-3,2	-5,0
Kamu Borç Stoku/GSYH	37,00	40,00	41,00
Dış Borç Stoku/GSYH	26,12	27,83	29,58

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, MB, Hazine Müsteşarlığı

Ekonominin iç dengesini oluşturan yatırım ve tasarrufun milli gelire oranı olağan bir seyir izlemektedir. 1993 yılında dış ticaret açığı 14 milyar dolar, cari açık ise 6,4 milyar dolara yükselmiş, 1994 yılına gelindiğinde dış ticaret açığı ve cari açık sırasıyla 4,2 ve 2,6 milyar dolara düşmüştür. 1994 krizi öncesi Türkiye Ekonomisi iç ve dış borçlanma stoku artan bir seyir izlemektedir. Bu durum faiz oranlarının yükselmesinden kaynaklanmaktadır. 1991-1993 yılları arasında para arzının 117 trilyon TL'den 282 trilyon TL'ye yükselmesi sonucu 1987 baz fiyatlarıyla TÜFE % 65,9 oranından % 66,1 oranına yükselmiştir.

Ekonominin mali göstergesi olan bütçe açığı da bu dönemde artma eğilimindedir. Nitekim 1991 yılında 33 milyon TL olan bütçe açığı 1993 yılında yaklaşık olarak 4 kat artarak 133 milyon TL olmuştur. Buna bağlı olarak bütçe dengesinin GSYH'ye oranı bu yıllarda % -3,9, % -3,2 ve % -5,0 düzeylerinde gerçekleşmiştir.

Tablo 17. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1994)

	1994
Nüfus (Bin)	58.837
GSYH (Bin \$)	176.955.492
İhracat (f.o.b) (Milyon \$)	18.106
İthalat (f.o.b) (Milyon \$)	22.273
Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	-4.167
İstihdam (Bin)	18.177
Döviz Kuru (TL/\$)	29.704
Bütçe Dengesi (Bin TL)	-150.839
Cari Denge (Milyon \$)	2.631
Dış Borç Stoku (Bin \$)	68.705.000
İç Borç Stoku (Bin \$)	26.908.832
Özel Sektör Borç Stoku (Bin \$)	6.144.000
Kamu Borç Stoku (Bin \$)	89.469.832
Para Arzı-M2 (Milyon TL)*	630.348.000
Uluslararası Rezervler (Milyon \$)	16.308
Kişi Başına GSYH (\$)	3.008
Yatırım (Bin TL)	952.322

*Geniş Anlamda Para Arzı (M2) = Dolaşımdaki Para+Mevduat Bankasındaki Vadesiz Mevduat+Merkez Bankasındaki Vadesiz Mevduat+Merkez Bankasındaki Vadeli Mevduat

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, MB, Hazine Müsteşarlığı

1993 yılında 238 milyar dolar olan GSYH, 1994 kriz yılında yaklaşık olarak 177 milyar dolar seviyesine gerilemiş, ekonomi % 5,5 oranında küçülmüştür. Bu ortamda, enflasyonu düşürmeye ve ekonomide istikrar sağlamaya yönelik olarak 5 Nisan kararları alınmıştır. Uygulamaya konulan ekonomik önlemlerin başlıca amaçları; enflasyonu hızla

düşürmek, Türk Lirasına istikrar kazandırmak, ihracat artışını hızlandırmak, ekonomik ve sosyal kalkınma sağlamaktır. Programla hem ekonominin istikrara kavuşturulması amaçlanmış, hem de bu istikrarın sürekli hale getirilmesi için yapısal reformların gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu reformlara temel olarak, yüksek kamu açıklarının azaltılması öngörülmüştür. Önlemlerin nihai amacı ise; kamu kesiminin ve özel kesimin, toplumun yenilenme ve uyum gücünü artıracak şekilde yeniden yapılanmasını sağlamaktır. Ekonomik kalkınmanın sürdürülebilir bir temele dayanması için ekonomide yapısal değişikliklerin sağlanması gerekmektedir (Kuran, 2006: 42).

5 Nisan Ekonomik Kararları, ekonomik dengesizlikleri gidermek yanında yapısal uyum programlarını hızlandırmak amacıyla kabul edilen ekonomik istikrar önlemlerini içermektedir. Bu önlemler, tarımsal desteğin azaltılmasını içeren tarımsal reform, devletin ekonomideki rolünün azaltılması ve sosyal güvenlik sisteminin yeniden düzenlenmesi uygulamalarıdır. Bu uygulamalarla; kamu açıklarının azaltılmasıyla kısa vadede istikrar, kamu kesiminin ekonomideki ağırlığının azaltılmasıyla orta ve uzun vadede istikrar sağlanmalıdır (Parasız, 1996: 188). Böylece 5 Nisan Kararları ile liberal politikalar uygulamaya konulacak, piyasada bozulan dengelerin ve kaybolan güvenin yeniden kazanılması sağlanacaktır. Temel ilke, “üretim yapan, sübvansiyon dağıtan bir devlet yapısından, ekonomide piyasa mekanizmasının tüm kurum ve kurallarıyla işlemini sağlayan ve sosyal dengeleri gözetten bir devlet yapısı”na geçmektir (Ekonomik Önlemler Uygulama Paketi, 5 Nisan 1994, 1994: 6).

5 Nisan Kararları, konjonktürel nitelikteki kararlar ve yapısal düzenlemeler şeklinde iki ana bölümden oluşmaktadır. Döviz kuru, ücret, fiyat politikaları, MB ve bankacılık sektörü, sermaye piyasası ile kamu sektörüne yönelik önlemler (kamu sektörü

borçlanma gereği ve kamu finansmanı), tarımsal destekleme politikaları ve yeni vergilere ilişkin önlemler; konjonktürel nitelikte olan, ekonomik dengesizlikleri düzeltmek amacıyla alınan önlemlerdir. İkinci bölümde yer alan yapısal düzenlemelerle ise; özelleştirme, KİT'lerin iyileştirilmesi, kamu sektöründe istihdamın rasyonalizasyonu, yerel yönetimlere ilişkin idari ve mali düzenlemeler ile sosyal güvenlik kuruluşları reformları düzenlenmiştir (Işık, Alagöz & Yıldırım, 2006: 247).

5 Nisan Kararlarının uygulanmasında önceliği kamu gelirlerinin artırılması ve kamu harcamalarının azaltılması almaktadır. 627 trilyon TL gelir, yaklaşık 819 trilyon TL gider ile bağlanmış olan 1994 konsolide bütçesinin gelirlerinin 65 trilyon TL artırılması, giderlerinin ise 31 trilyon TL azaltılması amaçlanmıştır. Bunun sonucunda yaklaşık 192 trilyon TL olarak öngörülen bütçe açığı 96 trilyon TL olarak gerçekleşecektir. Gelir artışlarının öncelikli olarak akaryakıt ve tekel ürünlerinden alınacak dolaylı vergilerle karşılanması; belli bir düzeydeki gelir vergisinin artırılması ve düşük oranlı bir tür servet vergisi alınması düzenlemeleri ile desteklenmesi amaçlanmıştır (Kepenek & Yentürk, 2000: 486).

Hızla artan kamu açıklarının, MB ve mali piyasalar üzerindeki baskısı, para politikalarının etkin bir şekilde kullanımını zorlaştırmıştır. Bu nedenle istikrar programının kamu açıklarını düşürücü etkisinin, MB'nin parasal büyüklükler üzerindeki kontrol gücünü artıracakları öngörülmüştür. Para Politikası ile ilgili olarak, bankalardaki tasarruf mevduatı sigorta kapsamına alınarak, bankalarda mevduat tutmanın özendirilmesi gibi önlemlere ağırlık verilmiştir. Karşılıksız repo işlemlerini önlemek amacıyla, 6 Haziran 1994'de repo teminatlarının Merkez Bankası'nda depo edilmesi uygulaması yürürlüğe konulmuştur (DPT, 1995: 70-72). Hazine ve diğer kamu kuruluşlarının Merkez Bankasından kredi

kullanımına sınırlama getirilerek daha özerk bir yapıya kavuşturulması çerçevesinde Merkez Bankasının, para politikasını ekonomideki döviz kuru, ücret ve fiyat için öngörülen hedeflerle uyumlu bir şekilde yürütmesi ve parasal büyüklükleri kontrol altında tutması öngörülmüştür. Bu doğrultuda mevduat munzam karşılığı ve disponibilite oranları yeniden düzenlenmiştir. Sigortaya tabi tasarruf üst sınırı 50 milyon TL iken hükümet tüm tasarruf mevduatlarına güvence vermiştir (Işık, Alagöz & Yıldırım, 2006: 248).

Tablo 18. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1994)

(%)	1994
Büyüme	-5,5
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	81,3
Dış Borç Servis Oranı (Borç Servisi/Cari İşlem Gelirleri)	30,1
Dış Borç Stoku/İhracat	379
İhracat/GSYH	10,2
İthalat/GSYH	12,6
Uluslararası Rezervler/GSYH	9,22
Uluslararası Rezervler/İthalat	73,2
Uluslararası Rezervler/Cari Denge	620
Uluslararası Rezervler /Para Arzı	76,85
Kısa Vadeli Dış Borçlar/Uluslararası Rezervler	68,60
Cari Denge/GSYH	1,5
İşsizlik	9,1
Yatırım/GSYH	18,3
TÜFE (1968=100)	106,3
TEFE (1968=100)	120,7
Bütçe Dengesi/GSYH	-2,9
Kamu Borç Stoku/GSYH	51,00
Dış Borç Stoku/GSYH	38,83

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, MB, Hazine Müsteşarlığı

Türkiye ekonomisi 1994 yılında, önemli bir iç borç baskısı altında kalmıştır. İlk kez dış borç ödemek için içeride daha fazla borçlanılmıştır. Yoğun iç borçlanma

politikası izlenmesi sonucunda, 1995 yılında ödenen iç borçlanma faizi artmıştır. Kamu borç stokunun GSYH'ye oranı 1994 yılından önceki 3 yıllık dönemde % 0,40 civarlarında seyrederken, 1994 yılında bu oran % 0,51'e yükselmiştir. Yine dış borç stokunun GSYH'ye oranı da bu dönemde yükselme eğilimindedir. 1991-1994 yılları arası dönemde bu oran sırasıyla % 26,12, % 27,83, % 29,58 ve % 38,83 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 19. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1995-1997)

	1995	1996	1997
Nüfus (Bin)	59.756	60.671	61.582
GSYH (Bin \$)	225.940.654	243.411.534	253.705.729
İhracat (f.o.b) (Milyon \$)	21.636	32.067	32.110
İthalat (f.o.b) (Milyon \$)	34.788	42.331	47.158
Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	-13.152	-10.264	-15.048
İstihdam (Bin)	18.704	19.257	19.266
Döviz Kuru (TL/\$)	45.673	81.084	151.429
Bütçe Dengesi (Bin TL)	-314.944	-1.233.350	-2.235.153
Cari Denge (Milyon \$)	-2.339	-2.437	-2.638
Dış Borç Stoku (Bin \$)	75.948.000	79.299.000	84.356.000
İç Borç Stoku (Bin \$)	29.798.655	38.836.266	41.494.201
Özel Sektör Borç Stoku (Bin \$)	7.619.000	26.725.000	33.523.000
Kamu Borç Stoku (Bin \$)	98.127.655	91.410.266	92.327.201
Para Arzı-M2 (Milyon TL)*	1.256.632.000	2.924.894.000	5.658.800.000
Uluslararası Rezervler (Milyon \$)	22.969	25.080	27.138
Kişi Başına GSYH (\$)	3.781	4.012	4.120
Yatırım (Bin TL)	1.882.225	3.757.812	7.728.372

*Geniş Anlamda Para Arzı (M2) = Dolaşımdaki Para+Mevduat Bankasındaki Vadesiz Mevduat+Merkez Bankasındaki Vadesiz Mevduat+Merkez Bankasındaki Vadeli Mevduat

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, MB, Hazine Müsteşarlığı

Krizin ortaya çıkmasında en önemli etkenlerden birisi olan kamu kesimi borçlanma gereğindeki artış, uygulanan programla düşürülemedi. Mali disiplinin sağlanamamasının bir uzantısı olarak iç ve dış borç oranları yüksek seviyesini korumuştur.

1994'de yaklaşık 27 milyar dolar olan iç borç stoku sonraki 3 yıllık dönemde yaklaşık değerleriyle 30 milyar dolar, 39 milyar dolar ve 42 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

İç ve dış borç oranlarının oldukça yükseldiği kriz yıllarında borçlanmaya dayalı bir mali politikanın doğal sonucu olarak faiz oranları artmaya devam etmiş ve 1994 yılındaki % 106 seviyesinden 1995'de % 129'a, 1996'da % 130'a yükselmiş ve nihayet 1997 yılında % 103 seviyesine gerilemiştir. Faizlerin bu denli yüksek oluşu kamu kesiminin neredeyse yatırım yapamaması durumunu da beraberinde getirmiştir (Işık, Alagöz & Yıldırım, 2006: 249).

Tablo 20. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1995-1997)

(%)	1995	1996	1997
Büyüme	7,2	7,0	7,5
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	62,2	75,8	68,1
Dış Borç Servis Oranı (Borç Servisi/Cari İşlem Gelirleri)	28,0	22,3	21,3
Dış Borç Stoku/İhracat	351	247	263
İhracat/GSYH	9,6	13,2	12,7
İthalat/GSYH	15,4	17,4	18,6
Uluslararası Rezervler/GSYH	10,17	10,30	10,70
Uluslararası Rezervler/İthalat	66,0	59,2	57,5
Uluslararası Rezervler/Cari Denge	-982	-1.029	-1.029
Uluslararası Rezervler /Para Arzı	83,48	69,53	72,62
Kısa Vadeli Dış Borçlar/Uluslararası Rezervler	67,48	68,07	65,19
Cari Denge/GSYH	-1,0	-1,0	-1,0
İşsizlik	8,1	7,1	7,3
Yatırım/GSYH	18,0	18,9	19,9
TÜFE (1968=100)	88,0	80,4	85,7
TEFE (1968=100)	86,0	76,0	81,8
Bütçe Dengesi/GSYH	-3,0	-6,2	-5,8
Kamu Borç Stoku/GSYH	43,00	38,00	36,00
Dış Borç Stoku/GSYH	33,61	32,58	33,25

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, MB, Hazine Müsteşarlığı

Krizin yaşandığı 1994 yılında % 5,5 küçülen ekonomi, krizin ardından hızlı bir gelişme trendine girmiş ve 1995-1997 yılları arasında ekonomi sırasıyla % 7,2, % 7 ve % 7,5 oranında büyümüştür. Ancak hızla büyüyen ekonomiye rağmen, sağlam ve istikrarlı bir ekonomik yapı oluşturulamamış, enflasyon düşürülememiştir.

Dış ticaret dengesi incelendiğinde; 1993 yılında 14 milyar dolar olan dış ticaret açığının 1994 yılında 4 milyar dolara düştüğü görülmektedir. Bunda 1994 yılında yapılan devalüasyon etkili olmuştur. Ancak dış ticaret açığı krizden sonraki yıl olağanüstü bir biçimde artmış, 13 milyar dolar seviyesini bulmuştur.

TÜFE'yi esas alan enflasyon oranı 1991 yılından kriz yılına kadar yükselme seyri izlemiş, kriz yılında % 106,3'ü bulmuştur. Enflasyon oranları faiz oranları ile birlikte değerlendirildiğinde reel faizlerin, bir ekonominin uzun süre kaldıramayacağı düzeyde yüksek olduğu görülmektedir. 1994 kriz yılında 8,33 milyar dolar net kısa süreli sermaye çıkışı yaşanmış ancak yüksek reel faizlerin doğal bir sonucu olarak 1995-1997 yılları arasında sırasıyla 4,02, 3,97 ve 6,63 milyar dolar net kısa süreli sermaye girişi olmuştur.

İşsizlik oranı, 1994 yılındaki % 9,1 seviyesinden 1995 yılında % 8,1'e 1996 ve 1997 yıllarında ortalama olarak % 7,2'ye gerilemiştir. İşsizlik ve enflasyon rakamlarının toplanmasıyla elde edilen ve ekonominin performansını ölçme kriterlerinden biri olan rahatsızlık endeksi, artan enflasyon ve işsizlik sebebiyle 1993 yılındaki % 67,5 seviyesinden 1994'de % 158 oranına ulaşarak OECD ülkeleri arasında rekor kırmış ve Türkiye, rahatsızlık endeksi ortalama % 11,2 olan 10 sanayileşmiş ülkeden, 1994 yılında 14 kat daha kötü bir sonuç elde etmiştir (Karluk, 2009: 428).

Tam olarak heteredoks ve ortodoks iktisat politikaları kapsamına girmeyen 5 Nisan Kararlarında döviz kurunun tek çapa olarak belirlenmesi ekonominin rekabet gücünü azaltmış ve ödemeler dengesini kötüleştirmiştir. Kısmen hedeflere ulaşmış olsa da 1994 Kararları, amaçlarını tam olarak gerçekleştirememiştir.

5 Nisan Kararlarının en önemli sonuçlarından biri, Türkiye'nin yeniden IMF'ye muhtaç hale gelmesidir. Türkiye 1985 yılından sonra IMF'siz yaşarken, 1994 yılında yeniden IMF ile bir destekleme düzenlemesi yapmak zorunda kalmış, 1994 Krizi öncesi var olan ve 5 Nisan Kararlarının alınmasına yol açan birçok dengesizlik kriz sonrasında da devam etmiştir (Karluk, 2009: 428).

II.1.4. 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri

1994 krizinin devamı niteliğinde art arda gelen Kasım ve Şubat krizleri mali nitelikte krizlerdir ve para piyasasındaki yansıması faiz ve kurlarda artış şeklinde olmuştur. 1997 yılında 1 Dolar 151.429,00 TL iken 2001 yılına gelindiğinde 1.225.412,00 TL'ye yükselmiştir. Kasım krizi, piyasanın likidite ihtiyacından doğan ataklardan oluşan döviz talebi genişlemesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Yurt dışına sermaye çıkışlarının hareketlendiği bir ortamda bankaların elinde yeterli döviz fazlasının olmaması piyasalarda güvensizlik oluşturarak panik havası yaratmıştır.

Likidite yetersizliği sonucu oluşan krizi giderebilmek için önce rezervler kullanılmış fakat IMF'ye verilen niyet mektubunda olmayan bu uygulamadan daha sonra vazgeçilmiştir (Karluk, 2009: 439). Türk Lirasına ve dövize artan talebin piyasa tarafından karşılanamaması sonucu faiz ve kurlar yükselmiş ve Kasım krizi doğmuştur. Artan likidite talebini karşılamak için IMF'den mali kaynak sağlanmasıyla faiz ve kur artışının önüne

geçilmiş fakat krizin derinleşmesi önlenememiştir. Kasım krizi bir paradigma krizi olup Türkiye ekonomisinin yeterince liberalleşmediğini, devlet kontrolünde bir yapının oluştuğunu göstermektedir. Bu yapı ile beraber yetersiz sermayeli bankacılık sektörü, kötü uygulanan politikalar ve piyasa aksaklıkları krizin temel sebebini oluşturmuştur (Işık, Alagöz & Yıldırım, 2006: 256).

Tablo 21. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1997-1999)

	1997	1998	1999
Nüfus (Bin)	61.582	62.464	63.364
GSYH (Bin \$)	253.705.729	270.946.852	247.543.705
İhracat (f.o.b) (Milyon \$)	32.110	30.741	29.031
İthalat (f.o.b) (Milyon \$)	47.158	44.779	38.802
Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	-15.048	-14.038	-9.771
İstihdam (Bin)	19.266	19.787	20.033
Döviz Kuru (TL/\$)	151.429	260.040	420.126
Bütçe Dengesi (Bin TL)	-2.235.153	-3.803.376	-9.151.620
Cari Denge (Milyon \$)	-2.638	2.000	-925
Dış Borç Stoku (Bin \$)	84.356.000	96.351.000	103.123.000
İç Borç Stoku (Bin \$)	41.494.201	44.658.053	54.555.388
Özel Sektör Borç Stoku (Bin \$)	33.523.000	42.026.000	48.011.000
Kamu Borç Stoku (Bin \$)	92.327.201	98.983.053	109.667.388
Para Arzı-M2 (Milyon TL)*	5.658.800.000	11.423.198.000	22.401.831.000
Uluslararası Rezervler (Milyon \$)	27.138	29.499	33.751
Kişi Başına GSYH (\$)	4.120	4.338	3.907
Yatırım (Bin TL)	7.728.372	13.022.212	17.328.839

*Geniş Anlamda Para Arzı (M2) = Dolaşımdaki Para+Mevduat Bankasındaki Vadesiz Mevduat+Merkez Bankasındaki Vadesiz Mevduat+Merkez Bankasındaki Vadeli Mevduat

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, MB, Hazine Müsteşarlığı

Türkiye ekonomisi 1995 yılından itibaren hızla büyümeye başlamış, büyüme 1997 yılına kadar sürmüştür. Ancak yurtiçindeki siyasi istikrarsızlık ve Güneydoğu Asya'da ve daha sonra da Rusya'da meydana gelen mali kriz nedeniyle büyüme sona

ermiştir. Bu gelişmelerin sonucunda 1999 yılında ekonomik görünüm son derece karamsar bir yapıya bürünmüş; büyüme % -3,4 gibi negatif bir değer almış, enflasyon ve faizler yükselmiş, bütçe açığı artmıştır.

Tablo 22. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1997-1999)

(%)	1997	1998	1999
Büyüme	7,5	3,1	-3,4
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	68,1	68,7	74,8
Dış Borç Servis Oranı (Borç Servisi/Cari İşlem Gelirleri)	21,3	26,7	34,9
Dış Borç Stoku/İhracat	263	313	355
İhracat/GSYH	12,7	11,3	11,7
İthalat/GSYH	18,6	16,5	15,7
Uluslararası Rezervler/GSYH	10,7	10,9	13,6
Uluslararası Rezervler/İthalat	57,5	65,9	87,0
Uluslararası Rezervler/Cari Denge	-1.029	1.475	-3.649
Uluslararası Rezervler /Para Arzı	72,62	67,15	63,30
Kısa Vadeli Dış Borçlar/Uluslararası Rezervler	65,19	70,42	67,91
Cari Denge/GSYH	-1,0	0,7	-0,4
İşsizlik	7,3	7,4	8,2
Yatırım/GSYH	19,9	18,5	16,6
Tasarruf/GSYH	-	24,3	20,1
TÜFE (1968=100)	85,7	84,7	64,9
TEFE (1968=100)	81,8	71,8	53,1
Bütçe Dengesi/GSYH	-5,8	-5,4	-8,7
Kamu Borç Stoku/GSYH	36,00	37,00	44,00
Dış Borç Stoku/GSYH	33,25	35,56	41,66

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, MB, Hazine Müsteşarlığı

2000-2001 krizleri öncesi 3 yıllık dönemde iç ve dış borç stoku oldukça yüksek seviyelere ulaşmıştır. 1997 yılı dış borç stoku 84 milyar dolar iken 1999'da 103 milyar dolar olmuştur. Bu dönemde uygulanan politikalar, kısa süreli ve hızlı fiyat değişikliklerinin önlenmesi ve piyasalardaki belirsizliklerin azaltılmasına yönelik olmuştur.

1998 yılının ilk yarısında uygulamaya konulan istikrar politikaları, dış piyasalardaki olumsuz gelişmelere rağmen finansal piyasalarda belli ölçüde başarılı olmuştur. Yılın ikinci yarısında ise IMF ile imzalanan Yakın İzleme Anlaşması çerçevesinde altı aylık bir para programı açıklanmıştır. Bu anlaşma; kamu finansmanının güçlendirilmesi, destekleyici ve iyi koordine edilmiş bir para politikası ve yapısal sorunların çözümü yoluyla enflasyonun düşürülmesini amaçlamaktadır (Görmezöz, 2007: 70).

Tablo 23. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (2000-2001)

	2000	2001
Nüfus (Bin)	64.252	65.133
GSYH (Bin \$)	265.384.360	196.736.198
İhracat (f.o.b) (Milyon \$)	30.825	34.729
İthalat (f.o.b) (Milyon \$)	52.882	38.092
Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	-22.057	-3.363
İstihdam (Bin)	19.608	19.557
Döviz Kuru (TL/\$) (¹)	623.704	1.225.412
Bütçe Dengesi (Bin TL)	-13.115.467	-28.556.060
Cari Denge (Milyon \$)	-9.920	3.760
Dış Borç Stoku (Bin \$)	118.602.000	113.592.000
İç Borç Stoku (Bin \$)	58.394.078	99.686.699
Özel Sektör Borç Stoku (Bin \$)	54.431.000	42.112.000
Kamu Borç Stoku (Bin \$)	122.565.078	171.166.699
Para Arzı-M2 (Milyon TL)*	31.912.095.000	47.241.075.000
Uluslararası Rezervler (Milyon \$)	34.159	30.192
Kişi Başına GSYH (\$)	4.130	3.021
Yatırım (Bin TL)	34.712.629	39.355.232

*Geniş Anlamda Para Arzı (M2) = Dolaşımdaki Para+Mevduat Bankasındaki Vadesiz Mevduat+Merkez Bankasındaki Vadesiz Mevduat+Merkez Bankasındaki Vadeli Mevduat

(¹) - Kur; 2000-2004 yılları TL/\$, 2005 Yılından itibaren YTL/\$ bölümünden elde edilmektedir.

- 2005, 2006, 2007, 2008 yılları birim değerleri YTL'dir.

- 1.1.2009 tarihinden itibaren YTL ifadesi TL olarak değişmiştir.

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, MB, Hazine Müsteşarlığı

Ödemeler dengesi gerçekleştirmelerinde dış ticaret açığı 2000 yılında 22 milyar dolar iken 2001 yılında 3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılında toplam ithalat 53 milyar dolar, ihracat 31 milyar dolar olarak gerçekleşirken; 2001 yılında toplam ithalat 38 milyar dolar, toplam ihracat ise 35 milyar dolar olarak gelişme göstermiştir. Kriz, yurtiçi piyasayı, devalüasyon sonucu döviz kurunun aşırı yükselmesi ve krizin toplumun geniş kesiminde yol açtığı gelir ve iş kaybı noktasında sıkıntıya sokmuştur.

Krizin ardından bankacılık sistemi kırılgan bir yapıya bürünmüş, özellikle faizlerdeki hızlı yükseliş kamu bankaları ve bazı özel bankaların mali yapılarını bozmuş ve bankacılık sisteminin yapısal sorunları daha da ağırlaştırmıştır. Bankacılık kesiminde yeterli döviz fazlasının olmadığı ve yurt dışına sermaye çıkışının hareketlendiği bir ortamda, piyasalardaki güvensizlik yaygınlaşarak, doğrudan bir panik havasına dönüşmüştür. Kasım 2000'de yaşanan likidite krizinin nedeni, sadece piyasaların nakit talebine cevap vermeyişi değil, aynı zamanda likidite talebindeki olağanüstü artışlardır (Görmezöz, 2007: 70).

Krizin daha da derinleşmesini önlemek amacıyla Kasım ve Aralık aylarında bir dizi önlem alınmış, yapısal reformların hızlandırılması kararlaştırılmış ve yürütülmekte olan Stand-By düzenlemesinin 7,5 milyar dolar tutarında Ek Rezerv Kolaylığı ile desteklenmesi yönünde IMF ile anlaşma sağlanmıştır (Görmezöz, 2007: 71). Alınan bu önlemlerle IMF ile varılan anlaşma sonucunda mali piyasalardaki dalgalanmalar kısmen giderilmiş, Merkez Bankasının döviz rezervleri artmış ve faiz oranları kriz ortamına göre önemli ölçüde düşmüştür. Ancak faiz oranlarının kriz öncesi döneme göre yüksek seviyelerde kalması, gecelik borçlanma ihtiyacında olan kamu bankaları ile yoğun olarak Devlet İç Borçlanma Senetleri portföyüne sahip TMSF kapsamındaki bankaların mali yapılarını daha da bozmuştur (TCMB).

2000 yılında uygulamaya konulan program ile birlikte sermaye girişleri ve bankacılık kesimi dış kredileri artmıştır. 2000 yılında 4,2 milyar dolarlık kısa vadeli sermaye girişleri olmuştur. Diğer yandan cari işlemler açığı da hızlı bir biçimde artış göstererek, 1999 yılında yaklaşık 1 milyar dolardan 2000 yılında 9,9 milyar dolara ulaşmıştır. Cari açığın GSYH'ye oranı 1999'da % 0,4 iken 2000 yılına gelindiğinde % 3,7 olmuştur.

Tablo 24. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (2000-2001)

(%)	2000	2001
Büyüme	6,8	-5,7
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	58,3	91,2
Dış Borç Servis Oranı (Borç Servisi/Cari İşlem Gelirleri)	38,0	44,5
Dış Borç Stoku/İhracat	384,8	327,1
İhracat/GSYH	11,6	17,7
İthalat/GSYH	19,9	19,4
Uluslararası Rezervler/GSYH	12,9	15,3
Uluslararası Rezervler/İthalat	64,6	79,3
Uluslararası Rezervler/Cari Denge	-344,35	802,97
Uluslararası Rezervler /Para Arzı	66,80	78,30
Kısa Vadeli Dış Borçlar/Uluslararası Rezervler	82,85	55,61
Cari Denge/GSYH	-3,7	1,9
İşsizlik	7,0	8,9
Yatırım/GSYH	20,8	16,4
Tasarruf/GSYH	18,4	18,4
TÜFE (1987=100)	54,9	54,4
TEFE (1987=100)	51,4	61,6
Bütçe Dengesi/GSYH	-7,9	-11,9
Kamu Borç Stoku/GSYH	46,18	87,00
Dış Borç Stoku/GSYH	44,69	57,74
İmalat Sanayi Üretim Endeksi	75,9	70,9
Kapasite Kullanım Oranı	75,9	70,9
Dış Borç Faiz Oranı	36,2	99,6

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, MB, Hazine Müsteşarlığı

1994 krizinde olduğu gibi etkili bir vergi reformunun yapılamaması, bütçe açıklarını ülkenin kronik bir sorunu haline getirmiştir. Bütçe açıklarının oluşmasında, etkili olmayan bir vergi reformuyla birlikte, zarar eden KİT'lerin verimli kuruluşlar haline getirilememesinin de büyük rolü vardır. Bütçe açıklarının emisyon ve yüksek reel faizli borçlanma ile finanse edilmesi ile birlikte yatırıma ve üretime dönük olmayan kamu harcamaları, kronik enflasyonun başlıca sebepleri olmuştur. İzlenen yüksek faiz, düşük kur politikası ülkeye sıcak para fonlarının girişini hızlandırmış ve cari işlemler bilançosundaki açıklar büyük ölçüde bu fonlarla finanse edilmiştir. Bu gelişmeler, ülkeden yoğun sermaye kaçışına ve krizin oluşmasına neden olmuştur (Seyidoğlu, 2006: X).

2000 yılında % 45 olan dış borç stoku/GSYH oranı 2001 yılında % 58'e yükselerek, IMF ölçütlerine göre riskli bir seviyeye gelmiştir. Nitekim bir ülkenin dış borç/GSYH oranının % 50'nin üzerinde olması, ülkenin çok borçlu bir ülke olduğunu göstermektedir. Bu dönem kamu borç stokunun da hızlı bir artış seyri izlediği görülmektedir. Kamu borç stokunun bu kadar hızlı biçimde artmasında; yüksek reel faizler, KİT zararları, personel harcamaları, sosyal güvenlik kuruluşlarının açıkları, görev zararı uygulaması, verimsiz kamu yatırımları, yaygın kayıt dışı ekonomi, yetersiz vergi gelirleri gibi yapısal sorunlar belirleyici olmuştur (Yiğitoğlu, 2005: 120-122).

Tablo 25. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (2002-2004)

	2002	2003	2004
Nüfus (Bin)	66.008	66.873	67.723
GSYH (Bin \$)	230.494.220	304.901.341	390.386.833
İhracat (f.o.b) (Milyon \$)	40.719	52.394	68.535
İthalat (f.o.b) (Milyon \$)	47.109	65.883	91.271
Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	-6.390	-13.489	-22.736
İstihdam (Bin)	19.402	19.214	19.632
Döviz Kuru (TL/\$) (¹)	1.505.840	1.493.068	1.422.341
Bütçe Dengesi (Bin TL)	-40.183.549	-40.208.249	-29.128.357
Cari Denge (Milyon \$)	-626	-7.515	-14.431
Dış Borç Stoku (Bin \$)	129.559.000	144.079.000	160.992.000
İç Borç Stoku (Bin \$)	99.525.672	130.192.819	157.826.348
Özel Sektör Borç Stoku (Bin \$)	43.023.000	48.881.000	63.899.000
Kamu Borç Stoku (Bin \$)	186.061.672	225.390.819	254.919.348
Para Arzı-M2 (Milyon TL)*	61.879.759.000	82.712.966.000	108.539.246.000
Uluslararası Rezervler (Milyon \$)	38.051	44.957	53.785
Kişi Başına GSYH (\$)	3.492	4.559	5.764
Yatırım (Bin TL)	60.040.982	79.171.321	115.775.939

*Geniş Anlamda Para Arzı (M2) = Dolaşımdaki Para+Mevduat Bankasındaki Vadesiz Mevduat+Merkez Bankasındaki Vadesiz Mevduat+Merkez Bankasındaki Vadeli Mevduat

(¹) - Kur; 2000-2004 yılları TL/\$, 2005 Yılından itibaren YTL/\$ bölümünden elde edilmektedir.

- 2005, 2006, 2007, 2008 yılları birim değerleri YTL'dir.

- 1.1.2009 tarihinden itibaren YTL ifadesi TL olarak değişmiştir.

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, MB, Hazine Müsteşarlığı

Şubat krizi, tam olarak atlatılmayan Kasım krizinin devamıdır. Devlet yönetiminde çıkan bir anlaşmazlık, baskı altında tutulan krizi su yüzüne çıkarmış, para piyasasında faiz ve kurların artışına sebep olmuştur. Ekonominin siyasi iradeden bağımsız olmaması, siyasilerin tutum ve davranışlarına göre yön bulmasından dolayı anlaşmazlık ekonomiye kriz olarak yansımış, her an bir hükümet bunalımının çıkacakmış beklentisinin egemen olması ve devletin ekonomide işletmeci gibi faaliyette bulunması krizi ateşlemiştir

(Karluk, 2009: 440). Dolayısıyla bu krizin tam olarak ekonomik kökenli olmadığını söylemek mümkündür.

Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinden sonra Nisan 2001’de Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı uygulamaya konulmuş ve 2002 yılı başında üç yıllık Stand-By anlaşması imzalanmıştır. Kasım ve Şubat krizlerinin mali piyasalarda, özellikle bankacılık kesiminde yarattığı olumsuz gelişmeler dikkate alınarak, üç aşamalı olarak belirlenen Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı; kamu maliyesi, gelirler politikası, özelleştirme, bankacılık ve para politikası çerçevesinde bir dizi tedbiri içermektedir. Bunlar, bankacılık sektörüne ilişkin alınacak tedbirlerle kriz ortamından çıkış, faiz ve döviz kuruna istikrar sağlamak suretiyle ekonomik birimlere orta vadeli perspektif kazandırmak ve makroekonomik istikrarı tesis edecek istikrarlı bir büyüme sağlamaktır.

Şubat 2001 krizi sonrası Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile uygulamaya konulan istikrar önlemleri, kriz sonrası oluşturulan bir programın yanı sıra bir dizi reform çalışmalarını yansıtmaktadır. Program ile enflasyonun tek haneli rakamlara indirilmesi, büyümenin % 5-6 oranına yükseltilmesi ve dış cari açık seviyesinin GSMH’nin % 3’ünün altında olması hedeflenmiş, ‘nominal çıpa’ kur politikası uygulamaya geçirilmiştir. Öte yandan, sürdürülemez boyutlara varmış kamu borçlarına yol açan borç dinamiğinin ortadan kaldırılması ve Türkiye ekonomisinin olağanüstü bir dış yardıma muhtaç kalmayacak bir yapıya kavuşturulması hedeflenmiştir (Fırat, 2006: 230-231).

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının temel amaç ve araçları, ekonominin yeniden yapılandırılması ve istikrarın kalıcı olmasına yöneliktir. Bu çerçevede temel amaç, istikrarsızlığı ortadan kaldırmak ve kamu yönetiminin ve ekonominin yeniden yapılandırılmasına yönelik alt yapıyı oluşturmaktır. Enflasyonla mücadeleyi kararlı bir

biçimde sürdürme politikası, bankacılık sektöründe kapsamlı bir yeniden yapılanma, kamu finansman dengesini güçlendirme ve enflasyon hedefi ile uyumlu bir gelir politikası ilkeleri ile nihai amaç; ekonomide büyümek, yatırım ve istihdamı arttırarak halkın refah düzeyini kalıcı bir biçimde yükseltmektir (Fırat, 2006: 231).

Hazine ihalesi öncesindeki olumsuz gelişmeler, uygulanan Enflasyonu Düşürme Programı'na olan güvenin tamamen kaybolmasına neden olmuş ve Kasım ayından sonra artan mali kırılganlığın da etkisiyle Türk Lirasına karşı ciddi bir atak başlamıştır. Ekonomideki likidite sıkışıklığı, özellikle kamu bankalarının aşırı düzeyde likidite ihtiyaçları nedeniyle ödemeler sisteminin kilitlenmesine neden olmuştur. Uygulanmakta olan döviz kuru sistemi, bankacılık sorunlarını daha da arttırmış, bu ortamda 22 Şubat 2001'de Türk Lirası yabancı para karşısında dalgalanmaya bırakılmıştır (BDDK, 2010: 21).

Tablo 26. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (2002-2004)

(%)	2002	2003	2004
Büyüme	6,2	5,3	9,4
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	86,4	79,5	75,1
Dış Borç Servis Oranı (Borç Servisi/Cari İşlem Gelirleri)	48,4	37,8	32,0
Dış Borç Stoku/İhracat	318	275	235
İhracat/GSYH	17,7	17,2	17,6
İthalat/GSYH	20,4	21,6	23,4
Uluslararası Rezervler/GSYH	16,51	14,74	13,78
Uluslararası Rezervler/İthalat	80,8	68,2	58,9
Uluslararası Rezervler/Cari Denge	-6078,5	-598,2	-372,7
Uluslararası Rezervler /Para Arzı	92,60	81,20	70,50
Kısa Vadeli Dış Borçlar/Uluslararası Rezervler	43,16	41,19	59,88
Cari Denge/GSYH	-0,3	-2,5	-3,7
İşsizlik	10,8	11,0	10,8
Yatırım/GSYH	17,1	17,4	20,7
Tasarruf/GSYH	18,6	15,5	16,0
TÜFE (1987=100)	45,0	25,3	8,6
TEFE (1987=100)	50,1	25,6	14,6
Bütçe Dengesi/GSYH	-11,5	-8,8	-5,2
Kamu Borç Stoku/GSYH	80,7	73,9	65,3
Dış Borç Stoku/GSYH	56,21	47,25	41,24
İmalat Sanayi Üretim Endeksi	75,4	78,4	81,3
Kapasite Kullanım Oranı	75,4	78,4	81,3
İç Borç Faiz Oranı	51,0	31,0	22,0
Dış Borç Faiz Oranı	62,7	46,0	24,7

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, MB, Hazine Müsteşarlığı

2001 yılında yaşanan kriz sonucunda ekonomi % 5,7 oranında küçülmüş ancak IMF destekli program ile birlikte ekonomide hızlı bir artış görülmüştür. 2002 yılında % 6,2, 2003 yılında % 5,3, 2004 yılında % 9,4 gibi rekor bir büyüme hızına ulaşılmıştır. 2004 yılındaki büyüme; ertelenen tüketim gerçekleşmesi ve düşük kur sonucu hızlı ithalat

artışıyla gerçekleşmiştir. Bununla birlikte 2004 yılında işsizlik oranı % 10,3 gibi oldukça yüksek bir seviyede gerçekleşmiştir.

Kasım ve Şubat krizleri sonucunda bankacılık sektörü olumsuz etkilenmiştir. Kasım krizi sonunda likidite ve faiz riski nedeniyle ciddi sorunlar yaşayan bankacılık sektörü, Şubat krizi sonunda kur riskinden kaynaklanan kayıplara uğramıştır. Kasım ve Şubat krizleri sonrasında kamu bankalarında 5,2 - 11,3 milyar dolar, özel bankalarda 9,2 – 20,1 milyar dolar, TMSF'ye devredilen bankalarda ise 4,4 -7,3 milyar dolar olmak üzere tüm bankacılık sektöründe toplam 18,8 – 38,7 milyar dolar sermaye kaybı gerçekleştiği tahmin edilmektedir (Uyar, 2003: 138).

Kriz sonrası dönemde iç borç stoku hızlı bir artış eğilimi içerisine girmiştir. 2000 yılında iç borç stoku 58 milyar dolar iken, 2001 yılında 100 milyar dolar, 2004 yılına gelindiğinde 158 milyar dolar olmuştur. Yüksek iç borç stoku, devletin yüksek reel faiz ödemesine ve yatırım ve üretimde kullanılması gereken kaynakların, açıkların kapatılmasında kullanılmasına yol açmış ve kaynak transferi üzerinde olumsuz bir etki meydana gelmiştir. Bu olumsuz etki, gelir dağılımını ciddi biçimde bozmuş ve bankacılık faaliyetleri üzerinde belirleyici olmuştur.

2001 yılı sonrasında dış ticaret ve cari işlemler dengesindeki açık önemli miktarlarda artışlar göstermiştir. 2001'de 3 milyar dolar olan dış ticaret açığı 2004'de 23 milyar dolar olmuş; 2001'de cari işlemler dengesi 3 milyar dolar fazla verirken, 2004 yılına gelindiğinde 14 milyar dolar cari açık verilmiştir. Bu açıklar ABD faiz oranlarının düşük seyretmesi, AB beklentisi, uluslararası likidite fazlası ile finanse edilebilmiştir (Yiğitoğlu, 2005: 120-122).

II.2. Uluslararası Krizler ve Türkiye Ekonomisine Etkileri

Günümüz piyasa ekonomilerini derinden etkileyen krizlerin tarihte bilinen ilk örnekleri Merkantilizm döneminde yaşanmıştır. İktisadi düşüncenin altın stoku fazlalığına dayanması, piyasadaki para miktarının artışına neden olmuş, bu para arzı fazlalığı dünyanın önemli bir bölümünde fiyatlar genel seviyesinin yükselmesine yol açarak, ekonomik istikrarın bozulması sonucunu doğurmuştur. Bu dönem, yalnızca fiyat artışlarından kaynaklanan krizler yaşanmamıştır. 17. yüzyılın başlarında Hollanda'da yaşanan 'Tulipmania' ile 18. yüzyılın ilk çeyreğinde İngiltere ve Fransa'da meydana gelen 'South Sea Bubble' krizleri dönemin spekülasyon işlemlerinden kaynaklanan ekonomik bunalımları olarak tarihe geçmiştir (Acar & Şahin, 2009).

Endüstri devrimi sonrası dönem, ekonomik krizlerin yoğunlaştığı bir süreç olmuş, özellikle 19. yüzyıldan itibaren krizlerin sayısı ve sıklığı artmış, etki alanı genişlemiştir. Bu yüzyılın ilk çeyreğinden 1929 bunalımına kadar, Batı Avrupa ve kökeni yanlış yatırım kararlarından veya spekülasyon işlemlerinden kaynaklanan çok sayıda kriz meydana gelmiştir (Acar & Şahin, 2009).

1929 Krizinden günümüze kadar yaşanan pek çok küresel krizin birbirleri ile benzerlikleri olsa da büyük ölçüde farklılıkları da vardır. Ekonominin durağan olmayan yapısı ve kıt kaynaklarla sınırsız ihtiyaçları karşılama çabası ülkemiz ve dünya ekonomisini bundan sonra da irili ufaklı pek çok şok ve krize maruz bırakacaktır. Dünya pazarının büyümesi ve finansal piyasaların küreselleşmesi, kontrol altına alınabilen ulusal ve bölgesel krizleri küresel boyuta taşımış, serbest piyasa ekonomisinde mal ve hizmetlerin ülkeler arasında serbestçe dolaşmasıyla kriz artık nitelik değiştirip uluslararası dolaşıma açılmıştır. 2008'de meydana gelen ABD Mortgage krizi buna verilecek en sıcak örnektir.

Birçok Avrupa ülkesini derinden etkileyen kriz, gelişmiş ülkelerde resesyona yol açarak; Türkiye, Arjantin, Brezilya gibi gelişmekte olan ülkelere sermaye akışının yavaşlamasına neden olmuş, bunun doğal sonucu olarak ülkelerin ihracatı düşmüş ve büyümeleri olumsuz yönde etkilenmiştir.

“Ulusal ekonomilerin dünya piyasalarına eklenmesi ve iktisadi karar süreçlerinin giderek dünya piyasalarının dinamikleriyle belirlenmesi” olarak tanımlanan küreselleşme süreci ulusal mal, hizmet ve finans piyasalarının serbestleştirilmesi ve uluslararası sermayenin önündeki idari ve yasal engellerin kaldırılarak ulusal piyasaların kararsızlaştırılması kanallarıyla oluşmaktadır (Kar & Taban, 2006: 425). Dış dünyadan bağımsız ekonomi politikaları izlemenin sınırlandırıldığı bu süreç, ülke ekonomilerini dış etkilere açık hale getirmiştir. Ülkelerin birbirlerine karşı bağımlılığının arttığı, birinde yaşanan bir olumsuzluğun diğerini kolayca etkilediği bir ortamda, krizlerin oluşum süreçleri ve nedenleri ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir (Kar & Taban, 2006: 425).

II.2.1. 1929 Dünya Ekonomik Krizi

ABD’de 1929 yılında meydana gelen, bazı iktisatçılara göre “para buhranı” (Boratav, 2011: 63), olarak da isimlendirilen kriz; hacmi, şiddeti ve süresi yönünden modern dünya ekonomilerinin yaşadığı en büyük buhranlardan biri olarak nitelendirilmektedir.

Temelinde yatan nedenler, reel ekonomide başlamış olsa da reel ekonomideki olumlu yükselmenin finans sektöründe aşırı iyimser bir hava yaratmasından meydana gelen krizi “para buhranı”, “mali kriz”, “finansal kriz” olarak isimlendirmek mümkündür. 1920’li yıllarla birlikte Amerika Birinci Dünya Savaşı’nın etkilerinden kurtulmuş, büyük

bir yapılanma sürecine girmiştir. Altın çağını yaşayan ABD’de üretim patlaması yaşanmış, teknolojik buluşlar ve patent başvuruları çoğalmış, ücretler yükselmiş, borsa rekorlar kırmış, yeni makinelere ve yeni işçilere olan ihtiyaç giderek artmıştır (Acar & Şahin, 2009). Üretimdeki müthiş artış, sanayiye her geçen gün geliştirmiştir. Öyle ki işgücü talebi ve ücretlerin yükseldiği, toplumun genel refah düzeyinin arttığı bu dönem, ‘Kükreyen Yirmiler’ olarak anılmıştır. Ancak üretim artışı ile ilgili bir diğer saptama, üretim kapasitesinin tüketim kapasitesinden büyük olmasıdır. Bunun en önemli sebebi milli gelirin büyük bir bölümünün halkın yüzde itibariyle küçük bir bölümünün eline geçmesi sonucunda milli gelirin yeterli oranda tasarruf yatırım ve tüketimde kullanılmamış olmasıdır (Kurtoğlu, 2012: 302).

Borsa dışında, üretim ve istihdama dair ekonomik göstergeler oldukça iyi seyretmiştir. Reel ekonomideki bu olumlu hava borsanın da parlak bir dönem geçirmesine katkı sağlamıştır. Son derece iyimser ve güven veren böyle bir ortamda borsada oluşan büyük ve kolay kazanç, ekonomik unsurların tasarruflarını ve hatta borçlanmalarını bu alana yönlendirmesine neden olmuştur. Minimum fiziksel efor sarfederek zengin olma isteği içinde olan insanların bu ruh hallerinin ve spekülasyonun ne derece hakim olduğunun kanıtı, 1926 yılında Florida’da meydana gelen gayrimenkul patlaması olmuştur. Bu olay klasik bir spekülatif balonun tüm özelliklerini kendi içinde barındırmaktadır (Vikipedi Özgür Ansiklopedi).

Yaşanan bu iyimser havanın bizzat kendisi krizin çıkışında etkili olmuştur. Düşük faiz hadlerinin etkisiyle menkul kıymetler borsasında spekülasyonların hızlanması, girişimcilerin paralarını hisse senedi piyasasına yatırmaya neden olmuş, dışarıya borç akışı yavaşlamıştır. Özellikle 1928 yılından itibaren yoğunlaşan spekülatif hareketler

Amerikan borsasının çökmesine yol açmış (Öğüt, 2006), bu süreçte suni fiyat artışlarıyla adeta bir balona dönüşen hisse senedi fiyatları, ekonomik krizin ortaya çıkmasına zemin hazırlamış (Acar & Şahin, 2009), 1929 yılında New York borsasında günlük beş milyona yakın hisse senedi el değiştirmiştir. Spekülasyon konjonktüründe bu hisse senetleri, getirisi için değil değerinin yükseleceği beklentisi için talep edilmiştir (Gürsoy, 2009: 53).

Yabancı yatırımcıların kağıtlarını ellerinden çıkarmasıyla hızlanan düşüş sonucunda ‘Kara Perşembe’ olarak anılan 24 Ekim 1929 Perşembe günü borsa % 13 değer kaybederek dibe vurmuş ve 4,2 milyar dolarlık servetin erimesine neden olmuştur. Dow Jones sanayi ortalaması 328’den 230’a düşmüş, 4000 kadar banka batmış, binlerce insanın mal varlığı yok olmuştur (Vikipedi Özgür Ansiklopedi).

Dünya ekonomisine yön veren ülkelerde etkili olmuş ve boyutları itibariyle en ağır kriz olarak kabul edilen 1929 Krizi sonrası bunalım döneminin psikolojisi, sosyolojisi, ekonomisi ve hukuk sistemi hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Hatta John Steinbeck’in 1939 yılında çıkardığı Gazap Üzümleri adlı romanı, bunalımı izleyen trajediyi anlatan sosyal bir protesto niteliği taşımaktadır. Krizin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan nedenler ana hatlarıyla; gelir dağılımı dengesizliği, şirketlerin mali durumlarındaki dengesizlik, bankaların yapılanmalarındaki ve dış ödemeler dengesindeki bozukluklar, ekonomi yönetiminde tecrübesizlik, altın para standardında ısrar (Aracı, 2010: 14), tekeller, bankaların kötü yapılanması, ekonomi alanındaki kötü yönetim ve Amerika’nın Almanya ve İngiltere’den tazminatlarını altın olarak istemesinden kaynaklanmıştır.

1929 Krizinin çıkmasında büyük etkisi olan kötü yapılanmış bankaların sermaye esaslarını, rezerv ve kredi oranlarını, şirketlerin mali tablolarının güvenilirliğini

sağlayan yasaların olmayışı, yatırımcı firma hakkında yeterince bilgi sahibi olunamaması sonucunu doğurmuştur.

Krizin bir diğer sebebini, başkan Hoover yönetiminin ekonomi alanındaki tecrübesizliği oluşturmuştur. Hoover, 1920'lerdeki liberal ekonomi anlayışına göre ekonomiye devlet müdahalesi yapmamayı uygun görmüş, ancak daha sonra müdahaleye karar verdiğinde başarılı olamamıştır. Devletin, bütçesini dengelemek için harcamaları kısması ve vergileri artırması işsizliğe sebep olmuş ve bu da satın alma gücünün azalmasına, fiyatların düşmesine neden olmuştur. Hükümetin tecrübesizliğine diğer bir örnek de altın standardına bağlı kalmaktaki ısrar gösterilmektedir. Hükümetin altına bağlı olmayan para basmayı reddederek sıkı bir para politikası izlemesi sonucu piyasada para kalmamış, ekonomik faaliyetler durmuş, reel sektör küçülmüştür, işsizlik artmıştır.

Bunlarla birlikte, Amerika'nın tazminat ve kredilerinin mal ve hizmet olarak ödenmesini istemesi Amerika'nın kendi mal ve hizmet sektörünü vurarak dış ticaretini küçültmüş ve bunun sonucunda Amerika hesapsızca vermiş olduğu kredileri geri alamamıştır. 1929 yılında Amerika'da ortaya çıkan kriz sonrasında tüm dünya üretim ve ticaretinde ciddi düşüşler yaşanmıştır. 1933 yılına kadar gerileme devam etmiş, 1935 yılında bir toparlanma yaşanmıştır.

Tablo 27. Büyük Buhran Yıllarında Dünya Üretimi ve Ticareti

	1929	1932	1933	1935
Üretim	100	69	78	95
Uluslararası Ticaret				
Ticaret Hacmi	100	75	76	82
Ticaret Fiyatları	100	53	47	42

Kaynak: Konur Alp Aracı, 1929 Büyük ekonomik Burhan'dan 2008 Ekonomik Krizi'ne Dünya Ekonomik Krizleri ve Türk Tekstil Sektörüne etkileri, Nâmık Kemal Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ, 2010

Tablo 28. Kriz Sonrası Sanayi Üretim İndeksi

Dönem	ABD	İngiltere	Almanya	Fransa
1932-1	62,5	90,1	62	79,5
1932-2	54,7	89,4	61,3	74
1932-3	55	82,8	59,6	73,2
1932-4	59,5	90	61,8	76,1
1933-1	56,5	89,9	63,9	80,8
1933-2	70,9	91,7	68,5	85,8
1933-3	82,6	91,7	71	87,4

Kaynak: Konur Alp Aracı, 1929 Büyük ekonomik Burhan'dan 2008 Ekonomik Krizi'ne Dünya Ekonomik Krizleri ve Türk Tekstil Sektörüne etkileri, Nâmık Kemal Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ, 2010

1929-1931 yılları arasında İngiltere'de ihracat % 33 azalırken, işsizlik % 10'lu seviyelerden % 21 seviyesine çıkmıştır. Borsada büyük düşüşler yaşanmış, ticaret açığı sürekli artmıştır. 1931 yılında paranın devalüe edilmesiyle birlikte İngiltere'nin ihracatında artış sağlanmıştır. Kriz sonrasında iyi bir para politikası izlenmesi (bankaların nakit varlıkları açık piyasa işlemleri ile genişleterek piyasaya likidite sağlaması ve başarılı bir dalgalı kur rejimi uygulaması) ile birlikte alınan ekonomik önlemler neticesinde 1929-1933

yılları arasında İngiltere'nin milli geliri Almanya ve Amerika kadar düşmemiştir. İşletmelere ucuz kredi vererek, çıkardığı Denizcilik Kanunu ile gemi yapımını teşvik ederek, üretim kotaları ile demir-çelik sanayisini koruyarak İngiltere, iç piyasayı canlı tutmuş ve fiyat müdahaleleri ile dış ticaret oranlarını iyileştirmiştir (Aracı, 2010: 19).

Fransa'nın 1928 yılında kapalı bir dış ticaret rejimi izlemeye başlamış olması ve bu yıl parasını devalüe etmesi sonucu, 1929 krizi Fransa'da gecikmeli olarak hissedilmiştir. Kriz, Fransa'daki üretimi 1938 yılına kadar düşürmüştür. Tarım ürünlerinin fiyatları % 60'a yaklaşan oranda düşerken, sanayi üretimi de % 40 azalmıştır. Üretimdeki düşüş ve tarımda yaşanan fiyat düşüşleri 1930'ların sonuna doğru bütçe açıklarını en üst düzeye çıkarmıştır (Aracı, 2010: 19).

Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya büyük yaralar almış, savaş tazminatı ödemelerini dış borç alarak yapmıştır. Ancak Almanya, 1923-1929 yılları arasındaki dönemde İngiltere ve ABD'den aldığı kredilerle yüksek teknolojik sanayiye teşvik etmiş, kalifiye ve ucuz işgücü ile sanayisini güçlendirerek 1929 yılında dış ticaretinin fazla vermesini sağlamıştır. Alman ekonomisindeki bu olumlu gelişmeler 1929 Krizi ile son bulmuş, krizin başlamasıyla Almanya ucuz kredi bulamaz hale gelmiştir. İki yıl içinde Almanya'da milli gelir % 42, sanayi üretimi % 40 azalırken, işsizlik % 30,8'e yükselmiştir (Aracı, 2010: 19).

Tablo 29. Başlıca Ekonomilerde 1929 Buhranı Boyunca Büyüme Hızları (%)

Yıl	ABD	Fransa	Almanya	İtalya	İngiltere	Kanada	SSCB	Japonya
1930	-9.5	-3	-1.4	-5	-0.7	-6.8	4	1.2
1931	-8.4	-5.9	-7.7	-0.9	-5.1	-18	-2.7	0
1932	-13.4	-6.6	-7.5	3.2	0.7	-18.7	-3.3	6.2
1933	-2	7.2	6.3	-0.6	3	-8.4	1.2	7.2
1934	8	-0.9	9.2	0.4	0.2	13.7	10.5	9
1935	8	-2.6	7.5	9.7	10.4	8.2	13	7.2
1936	14.3	3.9	8.9	0.1	4.5	7.9	6.7	2.6
1937	4.9	5.8	10.8	6.9	3.5	13.1	17.9	Veri yok

Kaynak: <http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/kalkinma/kalkinma6.pdf>brahim,

Tablo 29'daki veriler, 1929 Krizinin başlıca gelişmiş ülkelerin ekonomik büyüme performanslarına olan etkisini ortaya koymaktadır. Kriz ile birlikte, gelişmiş ekonomilerde üretim düzeyi de gerilemiş, sanayi üretimi ABD'de % 45, Almanya'da % 41, Fransa'da % 26 ve İngiltere'de % 14 oranında düşmüştür. Kriz, başlıca ekonomilerin küçülmesine neden olmuş, birçok ekonomide kriz boyunca negatif büyüme değerleri ortaya çıkmıştır.

1929 Krizi, gelişmişlik düzeyi bakımından (milli gelir düzeyi, gelir dağılımı, sanayileşme, ticaret hacmi, eğitim düzeyi vs.) Türkiye ile benzer özellik gösteren Latin Amerika ülkeleri gibi Türkiye'yi de benzer biçimlerde etkilemiştir.

Tablo 30. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1926-1928)

	1926	1927	1928
Nüfus (Bin)	-	13.554	13.843
GSYH (Bin \$)	1.957.048	1.745.748	1.618.653
İhracat (f.o.b) (Milyon \$)	96	81	88
İthalat (f.o.b) (Milyon \$)	121	108	114
Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	-25	-27	-26
İstihdam (Bin)	5.447	5.593	6.058
Döviz Kuru (TL/\$)	1,9	2,0	2,0
Bütçe Dengesi (Bin TL)	0,011	0,011	0,023
Kişi Başına GSYH (\$)	-	129	117

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı

Tablo 31. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1926-1928)

(%)	1926	1927	1928
Büyüme	18,2	-12,7	10,8
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	79,3	75,0	77,2
İhracat/GSYH	4,9	4,6	5,4
İthalat/GSYH	6,2	6,2	7,0
Bütçe Dengesi/GSYH	0,34	0,38	0,72

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı

Tablo 30 ve Tablo 31’de 1929 Krizi öncesi, Türkiye’nin genel ekonomik seyri yer almaktadır. Türkiye bu dönem, dünya ekonomisine hammadde ihraç eden ve çoğunluğu tüketim malı olan sınaî ürün ithal eden bir ülke konumunda yer almaktadır ve dünya ekonomisine serbest ticaret rejimleri içinde katılmaktadır. 1929 Krizinin hammadde fiyatlarını sınaî fiyatlardan çok daha fazla düşürmesi; serbest ticaret politikalarının sürdürülememesine ve ihracatın reel alım gücündeki düşmesine paralel olarak ithalat kapasitesinde önemli daralmalara yol açmıştır. Şeker, un ve kumaş gibi zorunlu sınaî

tüketim mallarını içeren ithalatın reel olarak düşmesi, toplam tüketim ve hayat standartlarında önemli gerilemelere neden olmuştur. Kriz, sermaye hareketlerini de geniş çapta daralttığı için dış ticaret açıklarının sermaye ithaliyle kapatılması mümkün olamamıştır (Boratav, 2011: 64).

Tablo 32. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1929)

	1929
Nüfus (Bin)	14.138
GSYH (Bin \$)	2.065.397
İhracat (f.o.b) (Milyon \$)	75
İthalat (f.o.b) (Milyon \$)	124
Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	-49
İstihdam (Bin)	6.197
Döviz Kuru (TL/\$)	2,1
Bütçe Dengesi (Bin TL)	0,013
Kişi Başına GSYH (\$)	146

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı

Tablo 33. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1929)

(%)	1929
Büyüme	21,5
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	60,5
İhracat/GSYH	3,6
İthalat/GSYH	6,0
Bütçe Dengesi/GSYH	0,32

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı

Dünya ekonomileri üzerinde böylesine yıkıcı etkileri olan 1929 Krizinden Türkiye ekonomisi de doğal olarak etkilenmiştir. Tablo 32 ve tablo 33'den de izlenebileceği gibi; dış ticaret açığı artan bir seyir izleyerek 1926 yılında 25 milyon dolardan, krizin gerçekleştiği yıl olan 1929 yılında 49 milyon dolara yükselmiştir. Bu

dönem, aynı zamanda deflasyonist bir sürece girildiği ve tarımsal ekim alanlarının daraldığı bir dönem olmuştur. Ayrıca Krizin derinleştiği dönemde Aşar Vergisinin kaldırılmasıyla mali denge bozulmuş; azalan kamu gelirlerinin arttırılması ihtiyacı, mali alanda bazı yeni vergiler getirilmesi ve mevcut vergilerde düzenlemeler yapılmasına yol açmıştır (Buluş, 2012: 52).

Tablo 34. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1930-1932)

	1930	1931	1932
Nüfus (Bin)	14.440	14.748	15.062
GSYH (Bin \$)	1.571.268	1.394.220	1.164.811
İhracat (f.o.b) (Milyon \$)	71	60	48
İthalat (f.o.b) (Milyon \$)	70	60	41
Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	1	0	7
İstihdam (Bin)	5.975	6.026	6.150
Döviz Kuru (TL/\$)	2,1	2,1	2,1
Bütçe Dengesi (Bin TL)	0,006	-0,024	-0,006
Kişi Başına GSYH (\$)	109	95	77

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı

Tablo 35. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1930-1932)

(%)	1930	1931	1932
Büyüme	2,5	8,2	-10,6
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	101,4	100,0	117,1
İhracat/GSYH	4,52	4,30	4,12
İthalat/GSYH	4,5	4,3	3,5
Bütçe Dengesi/GSYH	0,19	-0,88	-0,26

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı

Kriz yılından itibaren takip eden 3 yıllık dönemde Türkiye'nin ihracat ve ithalat rakamlarında sürekli olarak düşüş meydana gelmiştir. Ancak, ithalat ihracattan daha fazla azaldığı için ihracatın ithalatı karşılama oranı artmış; 1929 yılında % 60,5 iken 1930, 1931 ve 1932 yıllarında sırasıyla % 101,4, % 100 ve % 117,1 olarak gerçekleşmiştir. Bunda; TL'nin değer yitirmesine karşın Türkiye'nin dış ticarete ikili anlaşmalar yapması, ithalatta miktar sınırlandırmalarına gitmesi ve gümrük tarifelerini artırarak TL'nin değerini korumaya çalışması etkili olmuştur. İthalatı denetleyen koruma önlemlerine gidilmesi, dışa kapanarak krizin iç yansımalarını sınırlamakla beraber durgunluğu açmanın da ön koşulunu oluşturmuştur (Boratav, 2011: 64). Bununla birlikte 25 Şubat 1930 yılında 1715 sayılı kanunla Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) Yasası yürürlüğe girmiştir (Çapraz, 2001: 127).

Kriz yılı olan 1929'da, 2 milyar dolar olan GSYH, izleyen 3 yıl boyunca 1.6, 1.4 ve 1.2 milyar dolar düzeylerinde gerçekleşmiştir. 1932 yılında 1.2 milyar dolar seviyesindeki GSYH rakamıyla Türkiye ekonomisi % 10,6 oranında küçülmüştür. GSYH rakamındaki bu düşüş ülke ekonomisinin tarımsal yapısı ve dışa bağımlılığı ile ilişkilidir. Dünya piyasalarında tarımsal ürünlerin fiyatlarında meydana gelen dalgalanmalar Türkiye'yi de olumsuz etkilemiştir.

Ekonomi politik açıdan incelendiğinde, 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye üzerindeki sonuçlarının bir dönüm noktası oluşturduğu düşünülmektedir. Türkiye, Krizin yol açtığı ekonomik sorunlara daha çok tarımsal yapı içerisinde çözüm aramış; uygulanması planlanan liberal kalkınma modelini 1930-1933 yılları arasındaki dönemde uygulayamamış, 1930 yılı sonrasında Devletçilik politikasına yönelmeye başlamıştır. Teorik olarak Krize devlet müdahalesinin tartışıldığı bir döneme denk gelen bu yıllarda;

Türk tarım ürünlerinin piyasa fiyatlarının düşmesine ve ağırlıklı olarak tarıma dayalı ekonominin üretim ve gelir düzeyinin düşmesine yol açan Krizle birlikte Devletçilik politikası uygulamanın tam sırasındır (Buluş, 2012: 43). Devletçilik politikasıyla devletin yatırımlara katılması ve kalkınmada etkili bir şekilde rol alması benimsenmiştir. Türkiye, bunalım koşulları altında bir yandan dış ticareti dengeleyecek önemli kararlar alırken, ekonomik kurumsallaşma çabalarına da girmiştir. İlk kurumsallaşma Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin kurulması olmuştur ki bu kurumun temel özelliği, ekonomik gelişmeyi sağlamak ve Türkiye'nin uluslararası piyasalarda daha üst seviyelere ulaşmasını sağlamaktır (Çapraz, 2001: 128). Fakat alınan önlemler krizi aşmak için yeterli olmamış ve krizin etkileri 1932 yılına kadar artarak devam etmiştir.

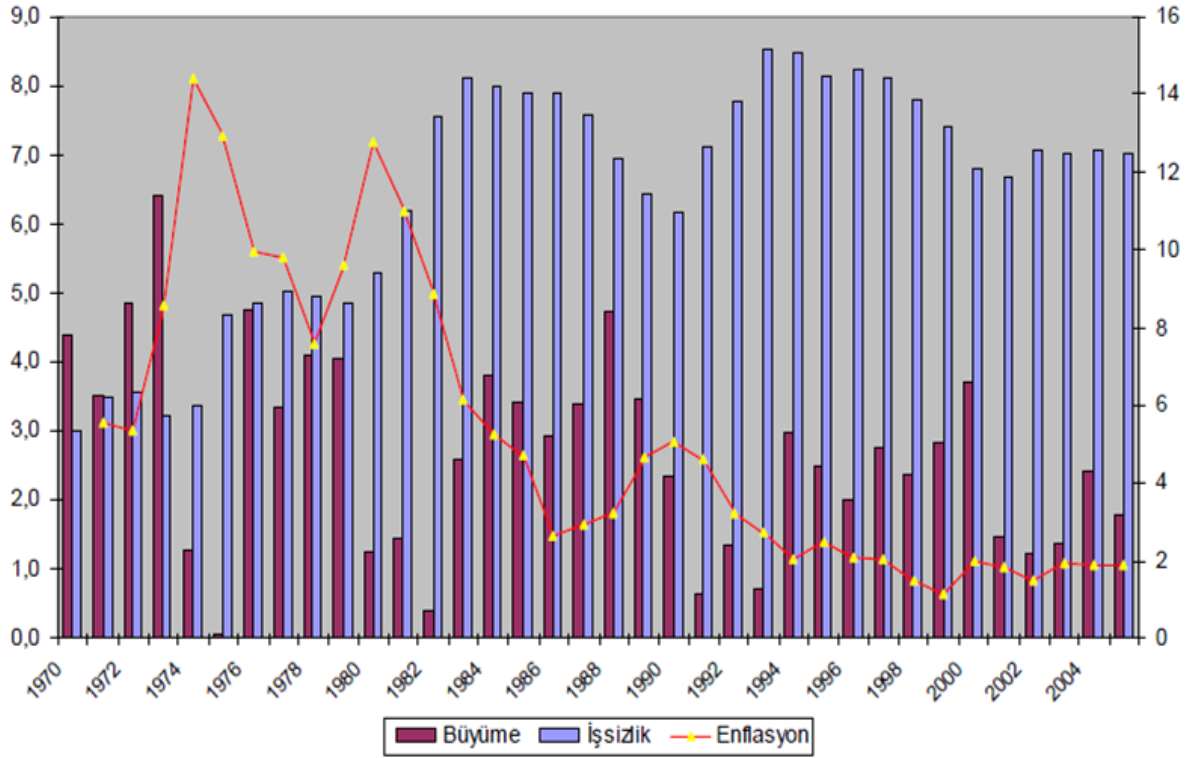
Türkiye, 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nden etkilenmekle birlikte, bu etkinin şiddeti diğer dünya ülkeleri kadar olmamıştır. Çünkü bu dönem Türkiye'de serbest piyasa mekanizması işlerliği yetersizdir ve ülkenin dünya ticaretindeki payı oldukça sınırlıdır. Buna ilave olarak, kriz yıllarında Türkiye'de borsa olmadığı için, finans sektörü dünyadaki gelişmelerden etkilenmemiştir. 1929 Krizinin Türkiye'ye en önemli etkisi, önemli siyasi düzenlemelere neden olması ve iktisat politikasının yönünü Devletçiliğe açık bir biçimde çevirmesi olmuştur (Buluş, 2012: 50).

II.2.2. Birinci ve İkinci Petrol Krizleri

1970'li yıllara girerken dünya ekonomisi çok farklı bir noktaya yönelmiştir. Kapitalizmin yükselme dönemi olarak tarihe geçmiş olan savaş sonrası dönem; büyüme oranlarının yükseldiği, işsizlik rakamlarının düştüğü, kapasite kullanım oranlarının yükseldiği, yatırımların arttığı, uluslararası işbölümü ve işbirliğinde uyumun sağlandığı, ortalama enflasyon rakamlarının düşük düzeylerde gerçekleştiği yıllar olarak tarihe

geçmiştir (Acar & Şahin, 2009). Ancak savaş sonrasında bu olumlu havası 1973 yılına kadar sürebilmiş, petrol krizi ile birlikte kapitalizmin altın dönemi kapanmıştır.

Şekil 6. Gelişmiş Yedi Ekonominin 1973 Petrol Krizi Sonrası Makroekonomik Performansı

Kaynak: İbrahim Attila Acar, Muhammet Şahin, “Kamu Müdahalelerine Dönüş: Yeni Dönemin Manifestosu Ne Olacak?,” <http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/kalkinma/kalkinma6.pdf> Erişim: 09.04.2010

Gelişmiş yedi ekonomi olarak adlandırılan ülkelerin (ABD, Kanada, Japonya, İngiltere, Almanya, Fransa ve İtalya) 1970-2004 dönemine ait enflasyon, işsizlik ve büyüme ortalamalarını yansıtan Şekil 6, 1973 krizinin yarattığı olumsuz etkileri göstermektedir. Yedi ülkenin yıllara göre ortalama değerleri hesaplanarak oluşturulan söz konusu şekil incelendiğinde; petrol kriziyle birlikte büyüme rakamlarının hızla düştüğü, enflasyon ve işsizlik rakamlarının ise yükseldiği görülmektedir. Dikkat çekici olan nokta ise, krizin üzerinden yıllar geçmiş olmasına karşın yüksek işsizlik oranlarının devam

etmesi ve büyüme rakamlarının 1970'lere nazaran çok daha düşük oluşudur. Kriz sonrasında yalnızca enflasyon sorunu çözülebilmiş, yüksek işsizlik oranları ve düşük büyüme rakamları bu ülkelerde kronik bir hal almıştır (Acar & Şahin, 2009).

Petrol krizi ile birlikte dünya ekonomisinde işsizlik ve enflasyon rakamlarında belirgin artışlar gözlenmiştir. Gelişmiş yediler olarak adlandırılan ülkelerin işsizlik oranı ortalaması 1970 yılında % 3 iken, 1975 yılında % 4,7'ye, 1980 yılında da % 5,3'e yükselmiştir. 1970-71 döneminde % 5,5 olan TÜFE artış oranı da 1973-74 döneminde % 14,4'e yükselmiştir. Dünyada birinci petrol krizi yaşanırken, Türkiye de serbestleşme sürecine girmiştir (Acar & Şahin, 2009).

1973 Petrol Krizi; Arap ülkelerinin, ülkelerindeki petrolü Batı dünyasına karşı siyasi koz olarak kullanmak istemesinden kaynaklanan bir krizdir. 1973 Arap-İsrail Savaşı bu krizi hızlandırmıştır. Bu savaş sonunda Araplar, petrolü yalnızca İsrail'e karşı değil, tüm Batıya karşı silah olarak kullanmak istemişlerdir. Ancak bunu başaramamışlardır. Çünkü Ortadoğu, Batı dünyasının tek petrol kaynağı değildir. ABD'nin kendi petrol üretimi olduğu gibi Nijerya, Venezüella, Endonezya gibi başka petrol üreticisi ve satıcısı ülkeler de vardır. Bununla birlikte, Arap ülkeleri için en önemli gelir kaynağı olan petrol satıcısından mahrum kalmak göze alınabilecek bir durum değildir ve petrol üretimini kısip satışını azaltmak, petrole bağımlı Batı endüstrisinden sert tepkilerin gelmesine neden olabilecektir.

Bu nedenle Arap ülkeleri, 1973 yılı Ocak ayında 2,59 dolar olan petrolü, 1974 yılı Ocak ayında 11,65 dolara yükseltmiştir. Petrol fiyatında yaşanan bu sert yükseliş, özellikle Batı Avrupa ve Japonya'da büyük paniğe neden olmuş, 1973 yılının son çeyreğinde borsalarda büyük düşüşler yaşanmıştır (Aracı, 2010: 22).

Tablo 36. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1970-1972)

	1970	1971	1972
Nüfus (Bin)	35.321	36.215	37.133
GSYH (Bin \$)	25.306.728	22.636.950	28.651.743
İhracat (f.o.b) (Milyon \$)	588	677	885
İthalat (f.o.b) (Milyon \$)	948	1.171	1.563
Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	-360	-494	-678
İstihdam (Bin)	13.768	14.011	14.405
Döviz Kuru (TL/\$)	11,3	15,0	14,0
Bütçe Dengesi (Bin TL)	0,21	-6,34	-0,35
Cari Denge (Milyon \$)	-171	-109	-8
Dış Borç Stoku (Milyon \$)	1.891	2.177	2.291
Özel Sektör Borç Stoku (Milyon \$)	89	99	133
Para Arzı-M2 (Milyon TL)*	44.300	56.600	70.900
Kişi Başına GSYH (\$)	716	625	772
Yatırım (Bin TL)	45	53	70

*Geniş Anlamda Para Arzı (M2) = Dolaşımdaki Para+Mevduat Bankasındaki Vadesiz Mevduat+Merkez Bankasındaki Vadesiz Mevduat+Merkez Bankasındaki Vadeli Mevduat

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, MB, Hazine Müsteşarlığı

Dünya petrol krizlerinin, petrol ve diğer ithal mallardaki fiyat artışlarına etkilerinin yanında Türkiye'ye etkisi, ihracatı artırma çabalarının yetersiz kalması ve ithalatın hızla büyümesiyle birlikte dış borçlanmanın olağanüstü boyutlara ulaşması olmuştur. Türkiye'nin ticaret hadleri 1973-1974 dönemindeki ilk petrol krizinden sonra kötüleşmiştir. Bu kötüleşme, ödemeler dengesi üzerinde büyük bir yük yaratmış, bu ilave yük kısa vadeli borçlanmalarla telafi edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 37. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1970-1972)

(%)	1970	1971	1972
Büyüme	3,2	5,6	7,4
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	62,0	57,8	56,6
Dış Borç Stoku/İhracat	322	322	259
İhracat/GSYH	2,3	3,0	3,1
İthalat/GSYH	3,7	5,2	5,5
Cari Denge/GSYH	-0,68	-0,48	-0,03
Yatırım/GSYH	16,3	15,5	17,1
TÜFE (1968=100)	11,8	21,8	15,3
TEFE (1968=100)	6,7	15,9	18
Bütçe Dengesi/GSYH	0,1	-1,9	-0,1
Dış Borç Stoku/GSYH	7,47	9,62	8,00

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, MB, Hazine Müsteşarlığı

Yüksek petrol fiyatlarının ekonomilere etkisini, petrol ithal eden ve petrol ihraç eden ülkeler açısından ayrı ayrı değerlendirmek gerekmektedir. Yüksek petrol fiyatları petrol ithalatçısı ülkelerin reel milli gelirlerinin azalmasına yol açmaktadır. Petrol tüketiminin, petrol fiyatlarının artış oranı doğrultusunda azaltılması mümkün olmadığından toplam petrol harcamaları artmakta dolayısıyla diğer harcamalara ayrılan milli gelir miktarı düşmektedir. Yüksek petrol fiyatlarının milli gelir üzerindeki olumsuz etkisi petrol harcamalarının milli gelir içindeki payına ve ülkenin petrole bağımlılığına göre değişmektedir. Diğer bir deyişle, bir ülkede petrol harcamalarının milli gelir içindeki payı yüksekse ve bu ülkenin petrol tüketimini azaltarak diğer enerji kaynaklarına yönelme imkânı kısıtlıysa yüksek petrol fiyatlarının ekonomi üzerindeki olumsuz etkisi artmaktadır.

1973-1974 yılları arasında dört katına çıkan petrol fiyatları, petrol ithalatçısı olan Türkiye'yi derinden etkilemiştir. Art arda gelen hükümetler, birinci petrol şokundan önce yavaşlama eğilimine giren ekonomik büyüme hızını artırmak için genişletici maliye

politikaları izlemişlerdir. Kamu sektörü yatırımları hızla büyümüş ancak aynı dönemde tüketim harcamaları sınırlandırılmadığından, reel olarak % 7,2 gibi bir büyüme sağlanmasına rağmen, aynı zamanda istikrarsızlığa sebep olunmuştur (Atatoprak, 2007: 54).

Tablo 38. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1973-1974)

	1973	1974
Nüfus (Bin)	38.073	39.037
GSYH (Bin \$)	36.081.504	49.746.291
İhracat (f.o.b) (Milyon \$)	1.317	1.532
İthalat (f.o.b) (Milyon \$)	2.086	3.778
Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	-769	-2.246
İstihdam (Bin)	14.679	14.985
Döviz Kuru (TL/\$)	14,0	13,7
Bütçe Dengesi (Bin TL)	-2,2	-3,90
Cari Denge (Milyon \$)	484	-719
Dış Borç Stoku (Milyon \$)	2.654	2.901
Özel Sektör Borç Stoku (Milyon \$)	189	237
Para Arzı-M2 (Milyon TL)*	90.300	113.300
Kişi Başına GSYH (\$)	948	1.274
Yatırım (Bin TL)	89	112

*Geniş Anlamda Para Arzı (M2) = Dolaşımdaki Para+Mevduat Bankasındaki Vadesiz Mevduat+Merkez Bankasındaki Vadesiz Mevduat+Merkez Bankasındaki Vadeli Mevduat

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, MB, Hazine Müsteşarlığı

1970'li yılların ortalarından itibaren ödemeler dengesi ile ilgili sorunlar önemli boyutlara ulaşmıştır. Bunda, yaşanan petrol krizi kadar Türkiye'nin ekonomik yapısının da büyük bir etkisi olmuştur. Dış dünyadaki konjonktürel gelişmeler ödemeler dengesini olumsuz yönde etkilerken, yurt içinde izlenmekte olan sanayileşme politikalarının niteliği, üretime ara ve yatırım malları ithalatına bağımlı kılmıştır. Sanayi, tüketim malları üretimine ağırlık veren bir yapı kazanmış, ancak Kalkınma Planlarında amaçlanan ara ve

yatırım malları üretiminde ikame sağlanamamıştır. Bununla birlikte, izlenen enflasyonist politikalar iç piyasanın çekiciliğini arttırdığından, tüketim malları sanayi üretimi büyük ölçüde iç pazara yönelmiş, bu ürünlerin ihracatında önemli gelişmeler sağlanamamıştır. Bu nedenlerle, ekonominin büyüme hızı ithalat kapasitesi ile sınırlı duruma gelmiş ve bu alandaki zorlayıcılık ödemeler dengesine yansımıştır (Parasız, 1998: 171).

Tablo 39. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1973-1974)

(%)	1973	1974
Büyüme	3,3	5,6
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	63,1	40,6
Dış Borç Stoku/İhracat	202	189
İhracat/GSYH	3,7	3,1
İthalat/GSYH	5,8	7,6
Cari Açık/GSYH	1,34	-1,4
Yatırım/GSYH	17,3	16,0
TÜFE (1968=100)	15,8	15,4
TEFE (1968=100)	20,5	29,9
Bütçe Dengesi/GSYH	-0,4	-0,6
Dış Borç Stoku/GSYH	7,36	5,83

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, MB, Hazine Müsteşarlığı

1973 yılı, ödemeler dengesi gelişmelerinde kilit yılı niteliğini taşımaktadır. 1973 yılında ödemeler dengesi olumlu bir biçimde gelişmiş ve % 34 oranında artan ithalata karşılık, ihracatın % 49, işçi dövizlerinin ise % 60 oranlarında artması sonucu cari işlemler fazlası 484 milyon dolara ulaşmıştır (Parasız, 1998: 171).

Bu gelişmelere koşut olarak, tarımsal üretimdeki azalmaya karşın, GSYH'de artış sağlanmıştır. Ancak, 1974 yılında dört kat artan petrol fiyatları ve dünya ekonomik bunalımının yanı sıra sanayileşmenin yapısı, ödemeler dengesinde görülen bu olumlu

gelişmelerin yerini farklı sorunlara bırakmasına neden olmuştur. Ekim 1973’de başlatılan OPEC petrol ambargosunun ardından petrol fiyatlarına yapılan yüksek miktarlardaki zamlar ve sanayileşmiş ülkelerde hızlanan ekonomik bunalım, Türkiye’nin ödemeler dengesini olumsuz etkilemiştir. İhracat miktar olarak azalırken, değer olarak çok yavaş gelişmiş, ithalat ise hızlı bir şekilde artmaya devam etmiştir (Parasız, 1998: 171).

Tablo 40. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1975-1977)

	1975	1976	1977
Nüfus (Bin)	40.026	40.916	41.769
GSYH (Bin \$)	62.226.892	71.223.693	81.467.836
İhracat (f.o.b) (Milyon \$)	1.401	1.960	1.753
İthalat (f.o.b) (Milyon \$)	4.502	4.872	5.506
Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	-3.101	-2.912	-3.753
İstihdam (Bin)	15.169	15.380	15.873
Döviz Kuru (TL/\$)	14,3	15,9	17,8
Bütçe Dengesi (Bin TL)	-1,22	-3,96	-12,19
Cari Denge (Milyon \$)	-1.648	-2.029	-3.140
Dış Borç Stoku (Milyon \$)	4.291	6.920	10.935
Özel Sektör Borç Stoku (Milyon \$)	279	390	635
Kamu Borç Stoku (Milyon \$)	-	6.530	10.300
Para Arzı-M2 (Milyon TL)*	146.600	181.200	243.600
Kişi Başına GSYH (\$)	1.555	1.741	1.950
Yatırım (Bin TL)	156	223	301

*Geniş Anlamda Para Arzı (M2) = Dolaşımdaki Para+Mevduat Bankasındaki Vadesiz Mevduat+Merkez Bankasındaki Vadesiz Mevduat+Merkez Bankasındaki Vadeli Mevduat

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, MB, Hazine Müsteşarlığı

1977’den sonra, ithalatın gereken zamanda ve oranda gerçekleşmemesi üzerine işgücü piyasasında arz yönünde önemli sorunlar ortaya çıkmıştır. Talep yönünden bakıldığında ise genişlemeci maliye politikası korunmuştur. Toplam talep ve arz arasındaki dengesizlikler zaten artmakta olan enflasyonu olumsuz yönde etkilemiştir. Krizi aşmak için

alınan tedbirlerin yetersizliği ve 1974'deki ikinci petrol krizi, krizin boyutlarını daha da arttırmıştır (Mancı, 2006: 96).

Tablo 41. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1975-1977)

(%)	1975	1976	1977
Büyüme	7,2	10,5	3,4
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	31,1	40,2	31,8
Dış Borç Stoku/İhracat	306	353	624
İhracat/GSYH	2,3	2,8	2,2
İthalat/GSYH	7,2	6,8	6,8
Cari Denge/GSYH	-2,6	-2,8	-3,9
Yatırım/GSYH	17,2	19,4	20,4
TÜFE (1968=100)	19,0	16,4	22,5
TEFE (1968=100)	10,1	15,6	24,1
Bütçe Dengesi/GSYH	-0,1	-0,3	-0,8
Kamu Borç Stoku/GSYH	-	0,09	0,13
Dış Borç Stoku/GSYH	6,90	9,72	13,42

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, MB, Hazine Müsteşarlığı

Türkiye'nin bu dönemler arasındaki bütçe performansına ilişkin değerler incelendiğinde; 1973 yılında 2,2 bin TL açık veren bütçe dengesinin, 1977 yılına gelindiğinde -12,19 bin TL'ye yükseldiği görülecektir. Bütçe harcamalarındaki artışlar, dış borç stokunun gayri safi yurtiçi hâsılaya oranının da yükselmesine neden olmuştur. 1973 yılında 2.6 milyar dolar olan dış borç stokunun GSYH'ye oranı % 7,36 iken 1977'de 10.9 milyar dolara yükselmiş; bu değerle GSYH'ye oranı % 13,42 olarak gerçekleşmiştir.

Merkez Bankası açısından 1970'li yıllara damgasını vuran en önemli gelişmelerden birisi, TCMB kanununun değiştirilmesidir. Bunun sonucunda, TCMB kanunlarının, para ve kredi işlemlerini ekonomi politikasının hedeflerine göre ayarlayabilmek için gerekli para politikası araçlarıyla donatarak ülke ekonomisinin

gelişmesinde daha aktif bir rol oynayacak bir kurum haline getirilmesi hedeflenmiştir (Atatoprak, 2007: 56).

1970 yılını, para politikası açısından iyi başlayan ancak dışsal şokların da etkisiyle ülkenin gelecek 30 yıla damgasını vuracak makroekonomik dengesizliklerin başladığı, parasal kontrolün sağlanamadığı bir dönem olarak adlandırmak mümkündür. Bununla birlikte Türkiye ekonomisi, özellikle 1970'lerdeki iki büyük petrol şokunun ve uygulanan tutarsız para ve maliye politikalarının etkisiyle girdiği derin ödemeler dengesi krizinin bir sonucu olarak ciddi üretim gerilemeleri ve giderek hızlanan bir enflasyon olgusuyla karşı karşıya kalmıştır (Atatoprak, 2007: 56). 1970'li yılların başlarından itibaren çift hanelere çıkan ancak istikrarlı bir seyir izleyen enflasyon rakamları 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren hızla kontrolden çıkmıştır. Enflasyondaki artışın nedenlerinden biri bu dönemdeki parasal genişlemedir. Ekonomik büyüme trendi ise yine 1970'li yılların ikinci yarısında gerilemiştir.

II.2.3. 1997 – 1998 Ekonomik Krizleri

Doğu ve Güneydoğu Asya ülkeleri 1970'li yılların ortalarından itibaren hızlı bir ekonomik büyüme sürecine girmiştir. Ülkelerin ekonomik başarıları “mucize” olarak nitelendirilmiş ve diğer gelişmekte olan ülkelere örnek olarak sunulmuştur. Ancak 1997 Temmuzunda Tayland'da başlayan kriz, bölgenin diğer ülkeleri Malezya, Endonezya, Güney Kore, Filipinler, Hong Kong ve Singapur'a yayılmıştır. Bu ülkelerin paraları değer kaybetmiş ve borsaları çökmüştür. Dünya, global krizin eşiğine gelmiş, ekonomik istikrarsızlıklarla birlikte politik istikrarsızlıklar yaşanmıştır (Doğan, 2006: 181).

Doğu Asya ülkelerinin ekonomik sistemleri dünyadaki değişikliklere, özellikle de uluslararası sermaye piyasalarının küreselleşmesi karşısında kendilerini iyi ayarlayamamışlardır. Büyük sermaye girişleri ve piyasaların karşılıklı etkileşimi ekonomiler üzerindeki baskıları büyütmüş; yatırım yapanların risk alma ve yatırım yapma duygularındaki değişiklikler, yatırımlarını sanayileşmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere doğru kaydırmasına yol açmıştır. Bu değişim, gelişmekte olan ülkeler üzerinde büyük etkiler yaratmıştır. Özellikle kolay ve kısa vadeli sermaye girişlerine açık olan ülkeler üzerinde daha büyük etkiler meydana getirmiştir. Belli başlı risklere karşı etkili güvencelerin verilmesi, daha büyük yatırımlar yapılmasına imkân tanımıştır. Bu tür politikalar, kriz ülkelerinde olduğu gibi, başarının en önemli unsurlarından olduğu kadar krizlere davetiye çıkaran özelliklere de sahiptir. Doğu Asya ülkelerinin gerekli düzenlemeleri yapmadan, hatta mevcut tedbirleri gevşeterek, küreselleşen dünyada finansal piyasaları liberalize etmeleri, krizle karşı karşıya gelmelerine sebep olmuştur (Eroğlu & Albeni, 2002: 115).

Güneydoğu Asya ülkelerinde 1997'nin ikinci yarısından itibaren aşırı borçlanma, döviz talebi ve finansal kurum iflasları ile ortaya çıkan finansal kriz, öncelikle Tayland, daha sonra da Endonezya, Malezya, Filipinler, Güney Kore ve Japonya'ya sıçramış, dünya mal ve finans piyasalarının dengesini bozmuştur. Öncelikle bir finans krizi şeklinde kendini göstermiş olan kriz, bölge ülkelerine yönelik uluslararası fon akımlarının aniden yön değiştirmesiyle ortaya çıkmıştır. Bölgesel olarak ortaya çıkmış olan krizin küresel krize dönüşmemesi için uygulanan kısıtlayıcı para politikası, bütçe açıklarının kapatılması ve yerli para değerinin düşürülmesi gibi IMF tipi istikrar politikaları enflasyonu düşürmüştü fakat ekonomide durgunluğa yol açarak, bir süre sonra temel makroekonomik dengelerin bozulmasına neden olmuştur (Koç, 2010: 47).

Tayland ekonomisinin zaafı ciddi olarak ilk kez 1996 yılında dikkatleri çekmiştir. Kriz öncesi gerçekleştirilen olağanüstü ekonomik başarılar, bazı sorunları göz ardı edilmesine neden olmuştur. 1985-1995 yılları arasındaki dönemde Tayland ekonomisi yılda ortalama % 9 seviyesinde büyüme göstermiştir. Makroekonomik politikaların dikkatli yürütülmesi ve kamu dengesinde sürekli fazlalık oluşması, ülkeye geniş çapta yabancı sermaye girişini özendirmiştir. Kısa vadeli olarak gelen yabancı sermaye, ülke bankalarının kredi açma olanaklarını arttırmıştır. Ancak, finans sektöründeki çarpık yapılanma ile birlikte kredilerin gayrimenkul ve verimsiz bazı yatırım alanlarına kaydırılması, yaşanan sorunların temelini teşkil etmiştir (Mancı, 2006: 31). Hatalı makroekonomik politikalar sonucunda cari işlemler açığı çok yükselmiş, reel döviz kuru artmış, yatırımlar ticari olmayan sektörler doğru kaymıştır. Böylece özel sektör, mali sisteme aşırı derecede borçlanmış ve finans sektörü, ekonominin çok kritik bir sektörü olmuştur.

Dünyanın başlıca finansal piyasalarını etkileyen Güneydoğu Asya Krizi 1997 Temmuzunda Tayland para birimi “Baht”ın çökmesi sonucunda meydana gelmiştir. 2 Temmuz 1997’de Tayland, parasını % 15 oranında devalüe ederek dalgalanmaya bırakmış ve bu durum diğer Asya ülkelerindeki döviz, borsa ve varlık fiyatları üzerinde büyük etkiler meydana getirmiştir. Bölge ülkelerinin para ve finans piyasalarında ortaya çıkan büyük çaplı dengesizlik sonucunda, bu ülkelerin milli paraları değer kaybetmiş, özel sektörün borç ödeme kapasitesi azalmıştır. Öte yandan, krizin ortaya çıkışının sinyallerini belirgin olarak gösteren istatistiklerden biri cari açıklardaki artış rakamları olmuştur. Tayland’da cari açığın GSYH’ye oranı 1993’de % 5 iken, bu oran 1996’da % 8 seviyesine yükselmiştir. Benzer olarak Malezya’nın cari açık oranı da 1996 yılında % 5’e yükselmiştir (Fırat, 2006: 127).

Krizin, bölge ülkelerinde global bir etki yaratmasının yanı sıra, politik belirsizlikler ile hukuki ve idari otoritelere güvensizliğin artması nedeniyle para ve sermaye piyasalarında huzursuzluklar artmıştır. Krizle birlikte bölge ülkelerinde büyüme hızları düşmüş, stoklarda artışlar meydana gelmiştir. Büyüme hızının ani şekilde düşmesi, işsizliğin artmasına ve yatırımların azalmasına yol açmıştır. Bölge ülkelerinde yaşanan ekonomik durgunluğun dünya ekonomisindeki büyümeyi de yavaşlattığı gözlenmiştir (Fırat, 2006: 141).

Modern dünyanın yaşadığı en büyük krizlerden biri olan Asya finansal krizinin nedenleri konusunda iki ana yaklaşım söz konusudur. Birinci yaklaşım, krizin öncelikle bölge ülkelerindeki yapısal ve politik bozuklukların bir sonucu olarak meydana geldiğini ileri sürmektedir. Bu görüşe göre krizi, temellerdeki dengesizlikler tetiklemiştir. Kriz başladıktan sonra, piyasanın aşırı reaksiyonu ve piyasa aktörlerinin sürü davranışı sonucunda kurlarda, varlık fiyatlarında ve ekonomik aktivitelerde büyük bir çöküş yaşanmıştır (Doğan, 2006: 180).

İkinci yaklaşım, 1997'deki finansal hengâmeyi ve bunun zamanla yayılmasını, piyasa beklentilerinde ve yatırımcı güveninde ani farklılaşmaya bağlamaktadır. Bu yaklaşımın temsilcileri krizin derinlik ve genişliğinin, temellerdeki kötüleşmeden ziyade yerli ve yabancı yatırımcıların sergiledikleri paniğe atfetmektedirler (Doğan, 2006: 180).

Asya Finans Krizi'ne büyük ölçüde, ilgili ülke ekonomilerindeki çözilemeyen yapısal ekonomik sorunlar ve dengesizlikler neden olmuştur. Kriz, birçok açıdan dikkate değer özellikler içermektedir. Bu kriz, dünyanın en hızlı büyüyen bölgesinde gerçekleşmiştir ve tarihin en büyük kurtarma paketi olarak toplam 100 milyar dolardan fazla bir para, problemi çözmede başarısız olmuştur (Eroğlu & Albeni, 2002: 104).

Tablo 42. Doğu Asya Ülkeleri Kriz Öncesi Analiz

Ülke Adı	Kişi Başına GSYH (\$)-1996	Büyüme Oranı Ortalaması (1990- 1996)	İç Tasarruf/GSYH (%)	Cari Hesap/GSYH (%)-1996
Tayland	8.370	7.5	33.1	1.6
Endonezya	4.280	6.8	28.8	1.4
Malezya	9.703	7.4	36.7	4.2
Filipinler	3.060	3.6	19.7	-0.4
Güney Kore	12.410	8.4	33.3	0

Kaynak: Emine Fırat, Ekonomik Krizler ve İstikrar Paketleri Türkiye Uygulaması (1980-2002), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Konya, 2006:126.

1990'lı yıllarda (1997 yılına kadar olan süreçte) gelişmekte olan ülkelere giden sermaye akışının neredeyse yarısı Asya ülkelerine yönelmiş durumdadır. Güneydoğu Asya ülkeleri, sürdürdükleri yüksek faiz politikası ile uluslararası yatırımcılar için cazip birer ülke haline gelmiştir. Yaşanan yüksek büyüme hızıyla birlikte, enflasyon oranının sadece tek haneli rakamlarla ifade edilir düzeyde olması, yabancı sermayenin ilgisini arttırmıştır. Bununla birlikte, önemli miktarlarda bütçe açıklarının olmaması nedeni ile izlenen maliye politikalarının sağlıklı bir görünüme sahip olması ve tasarruf oranlarının yüksek olması, yabancı yatırımcılar tarafından bu ülkelerde makroekonomik istikrar açısından herhangi bir sıkıntının bulunmadığı şeklinde yorumlanmış ve sermaye piyasası araçlarının getirilerinin yüksek olduğu söz konusu ülkelere yönelik yabancı sermaye akışı hızla devam etmiştir (Aracı, 2010: 32).

İthal ikame politikası ile başlayıp, belirli aşamalardan sonra ihracata yönelik sanayileşme uygulamalarına yönelen Doğu Asya ülkelerindeki büyüme, büyük ölçüde ihracattaki büyümeden kaynaklanmıştır. Örneğin, Güney Kore'nin ihracatı 1970-1980 yılları arasında % 37 oranında artmış ve bu ülkedeki kişi başına düşen milli gelir artışı

büyük ölçüde bu ihracat arışından kaynaklanmıştır. Doğu Asya ekonomileri 1965-1995 yılları arasındaki dönemde yakaladıkları hızlı kalkınma temposu ile “Asya Kaplanları” olarak anılmaya başlanmıştır. Bu ülkelerin bazılarında kişi başına düşen milli gelir, gelişmiş ülkelerin milli gelirine çok yaklaşmıştır (Fırat, 2006: 126).

Dünya ekonomisinde Güneydoğu Asya Krizi'nin şoku yaşanırken, 1998 yılı Ağustos ayında Rusya'da Ruble'nin devalüe edilmesi ve moratoryum ilanı ile yeni bir finansal kriz yaşanmaya başlanmıştır (Koç, 2010: 47). 1992'den itibaren uygulanan serbest politikalar sonucunda yükselen enflasyon, şeffaf olmayan bankacılık sistemi, kayıt dışı ekonomi, etkin olmayan bir vergi politikası ile birlikte artan dış borç, Rusya'nın büyüme hızını olumsuz etkilemiş ve uzun bir süre kriz yaşamasına neden olmuştur. Denetimsiz olan bankacılık sisteminin kötü çalışması, kayıt dışı ekonomi ile birleşmiş, devamlı artan dış borç ödemeleri ülkeyi krize sürüklemiştir (Fırat, 2006: 141).

Asya krizinin de etkisiyle, dünyada düşen hammadde fiyatları Rusya'nın ihracatını olumsuz yönde etkilemiştir. Asya Krizi ile beraber Rusya'nın ihracat kalemlerinde önemli yer tutan petrol, doğalgaz, demir, çelik, alüminyum ve tomruk gibi hammadde ürünlerinin dünyadaki fiyatlarının düşmesi, dünyadaki ekonomik daralma sonucu enerjiye olan talebin azalması, Rusya'nın ihracat rakamlarının önemli ölçüde azalmasına neden olmuştur. Öte yandan iç borçların artması, kısa vadeli borç ödemelerinin fazlalığı, döviz ve likidite sıkıntısına yol açmıştır (Akdiş, 2000: 86).

Rusya'da yaşanan bu kriz, aslında bir yönetim krizi olarak değerlendirilebilir. Rusya ekonomisi uzun yıllar boyunca çok iyi yönetilememiş, siyasi otorite sadece demokratikleşmeye önem vererek ekonomiyi göz ardı etmiştir. Siyasi otoritenin boşladığı ekonomiyi büyük ölçüde “oligarklar” kontrol eder hale gelmiştir. Oligarkların amacı da

ekonomiyi iyileştirmek değil sadece kendi servetlerini arttırmak olduğu için ekonomi her geçen gün daha da kötüye gitmiştir.

Tablo 43. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1994-1996)

	1994	1995	1996
Nüfus (Bin)	58.837	59.756	60.671
GSYH (Bin \$)	176.955.492	225.940.654	243.411.534
İhracat (f.o.b) (Milyon \$)	18.106	21.636	32.067
İthalat (f.o.b) (Milyon \$)	22.273	34.788	42.331
Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	-4.167	-13.152	-10.264
İstihdam (Bin)	18.177	18.704	19.257
Döviz Kuru (TL/\$)	29.704	45.673	81.084
Bütçe Dengesi (Bin TL)	-150.839	-314.944	-1.233.350
Cari Denge (Milyon \$)	2.631	-2.339	-2.437
Dış Borç Stoku (Bin \$)	68.705.000	75.948.000	79.299.000
İç Borç Stoku (Bin \$)	26.908.832	29.798.655	38.836.266
Özel Sektör Borç Stoku (Bin \$)	6.144.000	7.619.000	26.725.000
Kamu Borç Stoku (Bin \$)	89.469.832	98.127.655	91.410.266
Para Arzı-M2 (Milyon TL)*	630.348.000	1.256.632.000	2.924.894.000
Uluslararası Rezervler (Milyon \$)	16.308	22.969	25.080
Kişi Başına GSYH (\$)	3.008	3.781	4.012
Yatırım (Bin TL)	952.322	1.882.225	3.757.812

*Geniş Anlamda Para Arzı (M2) = Dolaşımdaki Para+Mevduat Bankasındaki Vadesiz Mevduat+Merkez Bankasındaki Vadesiz Mevduat+Merkez Bankasındaki Vadeli Mevduat

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, MB, Hazine Müsteşarlığı

Güneydoğu Asya Krizi'nin üçüncü ülkeler üzerindeki etkileri doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki yönden incelenmektedir. Asya ülkelerinin devalüasyon sonrasında rekabet avantajı kullanarak ihracatlarını arttırması doğrudan etki olarak nitelendirilirken, özellikle ticari rakibi oldukları ülkelerin ihracatlarını daraltmaları dolaylı etki olarak nitelendirilmektedir. Güneydoğu Asya ülkelerindeki devalüasyon sonucunda, 1998 yılında

Türkiye'nin bu ülkelere olan ihracatı azalmış, bu ülkelere olan ithalatı ise artmıştır (Koç, 2010: 47).

Tablo 44. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1994-1996)

(%)	1994	1995	1996
Büyüme	-5,5	7,2	7,0
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	81,3	62,2	75,8
Dış Borç Servis Oranı (Borç Servisi/Cari İşlem Gelirleri)	30,1	28,0	22,3
Dış Borç Stoku/İhracat	379	351	247
İhracat/GSYH	10,2	9,6	13,2
İthalat/GSYH	12,6	15,4	17,4
Uluslararası Rezervler/GSYH	9,22	10,17	10,30
Uluslararası Rezervler/İthalat	73,2	66,0	59,2
Uluslararası Rezervler/Cari Denge	620	-982	-1029
Para Arzı/Uluslararası Rezervler	130,1	119,8	143,8
Kısa Vadeli Dış Borçlar/Uluslararası Rezervler	68,60	67,48	68,07
Cari Denge/GSYH	1,5	-1,0	-1,0
İşsizlik	9,1	8,1	7,1
Yatırım/GSYH	18,3	18,0	18,9
TÜFE (1987=100)	106,3	88,0	80,4
TEFE (1987=100)	120,7	86,0	76,0
Bütçe Dengesi/GSYH	-2,9	-3,0	-6,2
Kamu Borç Stoku/GSYH	0,51	0,43	0,38
Dış Borç Stoku/GSYH	38,83	33,61	32,58

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, MB, Hazine Müsteşarlığı

Türkiye ekonomisine etkileri açısından değerlendirildiğinde; Asya-Rusya krizlerinin, Türkiye'nin enflasyonu düşürmek amacıyla daraltıcı ekonomik politikalar uygulamaya başladığı bir döneme rastladığı görülmektedir. Kriz ortamının ilk etkileri Ekim 1997'de Türkiye'ye yansımaya başlamıştır. Ekim ayında Türkiye hisse senedi piyasasından yabancılar 313,1 milyon dolar çekmişlerdir. Yabancıların borsadan çekilişi yılsonuna kadar sürmüştür, Ocak 1998 ortalarında kriz bölgelerinde yaşanan yeni bir kriz

dalgasının etkisiyle, İMKB'den 94,5 milyon dolar daha çekilmiştir. Ekim 1997-Ocak 1998 dönemini kapsayan dört aylık süre içinde borsadan toplam net 565,3 milyon dolar çekilmiştir (Aracı, 2010: 36).

Türkiye borsalarındaki yabancı sermaye aylık 400-500 milyon dolarlık bir işlem hacmini kapsamaktadır. Bu miktar, uluslararası para piyasaları için geniş çaplı spekülasyon davranışlarda dikkate alınacak boyutlarda değildir. Bu nedenle Asya Krizinin mali piyasalara yansımada önemli etkiler görülmemiştir. Kriz ve sonrasında Türk piyasalarına etkileri daha çok reel piyasalarda hissedilmiştir. Aynı pazarlarda rekabet içerisinde bulunduğumuz Uzakdoğu firmalarının kriz sürecinde maliyetlerini ve fiyatlarını hızla aşağı çekmeleri sonucu, ülkemizde daha çok tekstil ve deri sektörü ciddi anlamda zarar görmüştür (Aracı, 2010: 36).

Tablo 45. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1997-1998)

	1997	1998
Nüfus (Bin)	61.582	62.464
GSYH (Bin \$)	253.705.729	270.946.852
İhracat (f.o.b) (Milyon \$)	32.110	30.741
İthalat (f.o.b) (Milyon \$)	47.158	44.779
Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	-15.048	-14.038
İstihdam (Bin)	19.266	19.787
Döviz Kuru (TL/\$)	151.429	260.040
Bütçe Dengesi (Bin TL)	-2.235.153	-3.803.376
Cari Denge (Milyon \$)	-2.638	2.000
Dış Borç Stoku (Bin \$)	84.356.000	96.351.000
İç Borç Stoku (Bin \$)	41.494.201	44.658.053
Özel Sektör Borç Stoku (Bin \$)	33.523.000	42.026.000
Kamu Borç Stoku (Bin \$)	92.327.201	98.983.053
Para Arzı-M2 (Milyon TL)*	5.658.800.000	11.423.198.000
Uluslararası Rezervler (Milyon \$)	27.138	29.499
Kişi Başına GSYH (\$)	4.120	4.338
Yatırım (Bin TL)	7.728.372	13.022.212

*Geniş Anlamda Para Arzı (M2) = Dolaşımdaki Para+Mevduat Bankasındaki Vadesiz Mevduat+Merkez Bankasındaki Vadesiz Mevduat+Merkez Bankasındaki Vadeli Mevduat

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, MB, Hazine Müsteşarlığı

Rusya krizi Türkiye'nin finansal piyasalarını önemli oranda etkilemiştir. Rusya'daki devalüasyon ve moratoryum sonrasında Rusya borsası % 6,6'lık bir düşüş yaşarken, İMKB'deki düşüş % 5,4 ile Rusya borsasından pek farklı olmamıştır. İlan edilen 90 günlük moratoryum, Rusya piyasaları ile birlikte Türkiye piyasalarından da yabancı sermayenin kaçmasına neden olmuştur. Öte yandan Türkiye reel ekonomi tarafından da Rusya krizinden olumsuz etkilenmiştir. Krizin meydana geldiği yıl Rusya yaklaşık 2 milyar dolar kayıtlı ihracat ve yaklaşık 5 milyar dolar bavul ticareti ile Türkiye'nin en büyük ihracat pazarıydı. Türkiye'nin döviz gelirlerinin yaklaşık % 13-15'i Rusya

kaynaklıydı. Bu nedenle Rusya krizi; üretim, ihracat ve döviz gelirleri açısından da Türkiye ekonomisini ciddi anlamda sarsmıştır (Aracı, 2010: 40-41).

Tablo 46. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1997-1998)

(%)	1997	1998
Büyüme	7,5	3,1
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	68,1	68,7
Dış Borç Servis Oranı (Borç Servisi/Cari İşlem Gelirleri)	21,3	26,7
Dış Borç Stoku/İhracat	263	313
İhracat/GSYH	12,7	11,3
İthalat/GSYH	18,6	16,5
Uluslararası Rezervler/GSYH	10,70	10,89
Uluslararası Rezervler/İthalat	57,5	65,9
Uluslararası Rezervler/Cari Denge	-1.029	1.475
Para Arzı/Uluslararası Rezervler	137,7	148,9
Kısa Vadeli Dış Borçlar/Uluslararası Rezervler	65,19	70,42
Cari Denge/GSYH	-1,0	0,7
İşsizlik	7,3	7,4
Yatırım/GSYH	19,9	18,55
Tasarruf/GSYH	0,0	24,3
TÜFE (1987=100)	85,7	84,7
TEFE (1987=100)	81,8	71,8
Bütçe Dengesi/GSYH	-5,8	-5,4
Kamu Borç Stoku/GSYH	0,36	0,37
Dış Borç Stoku/GSYH	33,2	35,6

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, MB, Hazine Müsteşarlığı

Ekonomide bir reel faiz krizinin gündeme gelmesi ile birlikte, hem bankaların kredilerinin geri dönmeme oranı artmış hem de yeni kredilerin yapısı bozulmaya başlamıştır. 1998 yılında artan risklerle birlikte, bankaların karlılık performansları da düşmüştür. Ayrıca, holding bankacılığının gelişmesi ve iştiraklere aktarılan kaynaklar,

bankaların hem temel işlevlerini yerine getirememelerine, hem de likit varlıklarını azaltarak krize daha duyarlı hale gelmelerine yol açmıştır (Koç, 2010: 48).

Tablo 47. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1999-2001)

	1999	2000	2001
Nüfus (Bin)	63.364	64.252	65.133
GSYH (Bin \$)	247.543.705	265.384.360	196.736.198
İhracat (f.o.b) (Milyon \$)	29.031	30.825	34.729
İthalat (f.o.b) (Milyon \$)	38.802	52.882	38.092
Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	-9.771	-22.057	-3.363
İstihdam (Bin)	20.033	19.608	19.557
Döviz Kuru (TL/\$) (¹)	420.126	623.704	1.225.412
Bütçe Dengesi (Bin TL)	-9.151.620	-13.115.467	-28.556.060
Cari Denge (Milyon \$)	-925	-9.920	3.760
Dış Borç Stoku (Bin \$)	103.123.000	118.602.000	113.592.000
İç Borç Stoku (Bin \$)	54.555.388	58.394.078	99.686.699
Özel Sektör Borç Stoku (Bin \$)	48.011.000	54.431.000	42.112.000
Kamu Borç Stoku (Bin \$)	109.667.388	122.565.078	171.166.699
Para Arzı-M2 (Milyon TL)*	22.401.831.000	31.912.095.000	47.241.075.000
Uluslararası Rezervler (Milyon \$)	33.751	34.159	30.192
Kişi Başına GSYH (\$)	3.907	4.130	3.021
Yatırım (Bin TL)	17.328.839	34.712.629	39.355.232

*Geniş Anlamda Para Arzı (M2) = Dolaşımdaki Para+Mevduat Bankasındaki Vadesiz Mevduat+Merkez Bankasındaki Vadesiz Mevduat+Merkez Bankasındaki Vadeli Mevduat

(¹) - Kur; 2000-2004 yılları TL/\$, 2005 Yılından itibaren YTL/\$ bölümünden elde edilmektedir.

- 2005, 2006, 2007, 2008 yılları birim değerleri YTL'dir.

- 1.1.2009 tarihinden itibaren YTL ifadesi TL olarak değişmiştir.

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, MB, Hazine Müsteşarlığı

Bölge ülkelerinde 1998 yılına 6 milyar doları aşan sıcak para çıkışı sonucunda mali kuruluşlar dışındaki bütün kesimler % 5-6 oranında daralmış, GSYH'de % 6,2 düşüş yaşanmıştır. Dış borç stoku 103 milyar dolara, iç borç stoku 55 milyar dolara çıkmıştır. Faizi yüksek, vadesi kısa olan borç birikimi 1999 yılı sonunda Hazine'yi iç borçları artık

döndüremediği bir noktaya sürüklemiş, Aralık 1999'da IMF ile stand-by anlaşması imzalanmıştır.

Tablo 48. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1999-2001)

(%)	1999	2000	2001
Büyüme	-3,4	6,8	-5,7
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	74,8	58,3	91,2
Dış Borç Servis Oranı (Borç Servisi/Cari İşlem Gelirleri)	34,9	38,0	44,5
Dış Borç Stoku/İhracat	355	385	327
İhracat/GSYH	11,7	11,6	17,7
İthalat/GSYH	15,7	19,9	19,4
Uluslararası Rezervler/GSYH	13,6	12,9	15,3
Uluslararası Rezervler/İthalat	87,0	64,6	79,3
Uluslararası Rezervler/Cari Denge	-3.649	-344	803
Para Arzı/Uluslararası Rezervler	157,98	149,8	127,7
Kısa Vadeli Dış Borçlar/Uluslararası Rezervler	67,91	82,85	55,61
Cari Denge/GSYH	-0,4	-3,7	1,9
İşsizlik	8,2	7,0	8,9
Yatırım/GSYH	16,6	20,8	16,4
Tasarruf/GSYH	20,1	18,4	18,4
TÜFE (1987=100)	64,9	54,9	54,4
TEFE (1987=100)	53,1	51,4	61,6
Bütçe Dengesi/GSYH	-8,7	-7,9	-11,9
Kamu Borç Stoku/GSYH	0,44	46,18	87,00
Dış Borç Stoku/GSYH	41,66	44,69	57,74
İmalat Sanayi Üretim Endeksi	-	75,9	70,9
Kapasite Kullanım Oranı	-	75,9	70,9
Dış Borç Faiz Oranı	-	36,2	99,6

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, MB, Hazine Müsteşarlığı

Asya kriziyle birlikte ihracatımız olumsuz etkilenmiş, özellikle iki ülke arasında yapılan bavul ticareti büyük zarar görmüştür. Yüksek faizler ve ekonomideki daralmaya bağlı olarak, problemlili kredilerde artış gözlenmiştir. Yaşanan kriz, ülke içindeki

siyasi istikrarsızlıkla birleşmiş, finansal piyasalardaki denge bozulmuş, bu durum faiz oranlarının yükselmesine yol açmıştır. 2000 yılında % 36,2 olan dış borç faiz oranı 2001 yılında % 99,6'ya yükselmiştir.

Kasım 2000'de bankacılık sektöründe yolsuzluklar ortaya çıkması, bankacılık sektörüne olan güveni azaltmış, vatandaşın parasını yastık altı etmesiyle bankalar açık vermeye başlamış ve bu açığı kapatmak için döviz toplamaya başlamışlardır. 27-28 Kasımda Merkez Bankasından 3 milyar dolar çekilmiştir. Bunların sonucunda piyasada TL sıkıntısı başlamış, repo faizi gecelik % 200'e yükselmiştir (Koç, 2010: 49).

II.2.4. 2008 Dünya Ekonomik Krizi

2008 Küresel Ekonomik Krizi, dünya ekonomilerinin yaşadığı en büyük krizlerden biridir ve birçok iktisatçıya göre 1929 Buhranı ile kıyaslanabilecek derinlik, etki ve büyüklüğe sahiptir. 1980'li ve 1990'lı yıllarda izlenen liberal politikalar sonucunda ekonomide ortaya çıkan dengesizlikler küresel krizin etki alanını genişleten bir unsur olmuştur. Başlangıçta kriz, ABD'de konut piyasasındaki ve niteliksiz kredi piyasasındaki bir çalkantı olarak tanımlanmış, bu çalkantı zamanla ABD finansal sektöründe krize dönüşmüştür (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2009: 51). 2008 kriziyle birlikte, küresel çapta daralan reel pazarlar uluslararası büyük finans kuruluşlarının iflasıyla sonuçlanmıştır. Krizin temel problemi üretim refleksinin tüketim refleksinden daha yüksek seviyelerde olması ve tüketime doyum noktasına ulaşmış olmasıdır (Aliç vd. 2009: 16).

2007 yılının başlarında ABD'nin finansal kesiminde başlayan kriz, 2008 yılının son çeyreğinden itibaren derinleşmiş ve yaygınlaşarak küresel ölçekte bir krize dönüşmüştür. Küreselleşme olgusunun bir sonucu olarak, dünya piyasalarındaki teknolojik

ilerlemeyle birlikte, gerçekleştirilen işlem hızındaki artış, aynı hızla dünyanın her yerine krizi de yaymıştır (Susam & Bakkal, 2008).

2008 yılının ikinci yarısında dünyayı etkisi altına alan finansal krizin kaynağı, 2007 yılının başlarında ABD'nin finansal kesiminde ortaya çıkmaya başlamıştır. Mortgage krizi olarak da adlandırılan 2008 küresel krizin arka planında 2002 yılı sonunda FED'in kısa vadeli faiz oranını % 1'e çekmesi ve bankaların düşük faize güvenip tüketicilere ipotekli ev kredisi açmayı yaygınlaştırması yatmaktadır (Alıç vd. 2009: 13-14). Bu dönemde yapılan hızlı faiz indiriminin temel amacı daralan yurtiçi talebi canlandırmaktır. Bu yolla canlanan kredi talebi emlak fiyatlarını arttırmış, bankalar gayrimenkullere birden fazla ipotek yaparak buldukları ek kaynakları piyasayı canlandırmak için yine kredi olarak piyasaya sunmuşlardır.

Finansal kriz, ilk aşamada "toksik maddeler" adı verilen tahvillere yatırım yapan yatırım bankaları ve sigorta şirketlerinin yaşadığı büyük sarsıntılarla başlamış, 2007 yılından itibaren ABD için sorun oluşturmaya başlamıştır. Kredi ile çalışan şirketlerin sıkıntıya girmesiyle borsada ciddi düşüşler yaşanmış, dünya borsaları 2008 yılının ilk ayında % 20 değer kaybetmiştir.

Krizi tetikleyen düşük faiz politikasının devamı niteliğinde olan mortgage sistemiyle ekonominin canlandırılması yolu ise temel olarak düşük gelirli kesimi konut sahibi yapma amacı ile çok düşük faizli emlak kredilerinin (subprime krediler) piyasaya sunulmasını esas almıştır.

Mortgage sistemi, 20-30 yıla kadar uzayan vadelerle ev sahibi olma imkanı sunan bir emlak kredisi sistemidir. Bu sistemde ev almak isteyenler, kredi kuruluşlarından

aldıkları kredileri sabit ya da değişken faizlerle geri ödemektedirler. Kredi kullanmak isteyenler kredi geçmişlerine göre derecelendirilmektedirler. Buna göre kredi geçmişı kötü olanlar, geçmişı iyi olanlara karşılık daha yüksek faiz ödemek zorundadır (Aracı, 2010: 50). Buradan da anlaşıldığı gibi, mortgage piyasasında kredi almak için gerekli şartları sağlayamayan kişilere de kredi kullandırılmaktadır. Yüksek faiz karşılığında bu kişilere de krediler açılarak büyük riskler altına girilmektedir.

BDDK'ya göre; mortgage kredilerinin yapısının bozulması, faiz yapısının uyumsuzlaşması ve balon artışlar, ABD mortgage krizinin nedenleri arasındadır. 2007-2008 küresel finansal dalgalanmanın kaynağı olan ABD mortgage krizi, ipoteğe dayalı kredi sözleşmelerinin hazırlanması aşamasında yaşanan sorunlar sistemin işleyişinde aksaklıklara neden olurken, ABD mortgage piyasasında özellikle subprime (yüksek riskli) ve değişken faiz oranlı mortgage kredilerinin nakit akışlarının bozulması, bu piyasayla ilişkili menkul kıymet piyasalarını da etkilemiştir. Riskli krediler grubunda yer alan kredilerin, bu riskler yokmuş gibi kullanılmasıyla sistem sorun çıkarmaya başlamıştır. Riski yüksek kişilere daha yüksek faiz oranları ile mortgage kredilerinin kullandırılması ile faiz yükü artmış, faiz ve anapara ödemelerinde aksaklıklar baş göstermiştir (BDDK, 2008: 3-4).

Konut fiyatlarındaki balon artışlar piyasada asimetrik bilgiye neden olarak, kredi kullanıcılarının yanlış yönlendirilmesine yol açmış ve konut satmanın bir yatırım aracı olarak algılanmasına neden olmuştur. Denetim eksikliği nedeniyle konut kredilerinin kullanım amacı konut edinme yerine, konut spekülörlüğüne dönüşmüş ve sistem aksamaya başlamıştır (BDDK, 2008: 4).

Kriz, her ne kadar başlangıçta mortgage krizi olarak ortaya çıksa da takip eden süreçte bir likidite krizine dönüşmüştür. ABD’de 2007 yılında; finans-sigorta, gayrimenkul, inşaat ve madencilik sektörü başta olmak üzere toplam dört sektörün büyüme hızının yavaşlamasıyla genel ekonominin büyüme hızı da yavaşlamıştır. Faiz oranlarındaki değişim kredi piyasasında daraltıcı etki yaparak; 2006 yılında % 13,2 oranında gerçekleşen kredi piyasasının 2007 yılında % 4,8 olarak gerçekleşmesine neden olmuştur. Yatırımcıların risk almadan kazanç elde etme isteği düşük maliyetli ve kolay kredi imkanlarına bağlı olarak tüketicilerin aşırı borçlanmasına ve kontrolsüz kredi genişlemesine neden olarak sistemin kırılganlığını arttırmıştır. Yüksek riskli kredi borçlularının ödeme güçlüğüne düşmesi ile tetiklenen kriz, bu kırılganlıklarla birlikte büyümüştür.

ABD piyasalarında başlayan kriz kısa sürede küresel piyasalara yayılmış, tüm finansal sistem artan faiz ve durgunluk karşısında dalgalanma eğilimine girmiştir. Mortgage tahvilleri menkul kıymetleştirme yoluyla küresel piyasalarda sürekli el değiştirdiğinden bu piyasalarda başlayıp derinleşen kriz diğer piyasalara da yansımıştır.

Ortaya çıkan bu daralma süreci küresel bankacılık sisteminin yeniden daralmasına yol açmıştır. Bu nedenle daralma süreci küresel bankacılık sisteminin yeniden yapılandırılmasını gerektirmiştir. ABD ve krizin yansıdığı ülke piyasalarında zarar eden yatırım bankalarının çoğu kamulaştırılmıştır. Öte yandan, serbest piyasa ekonomisinin bu işleyişinin küresel piyasalar için ciddi bir tehdit oluşturduğu ve dolayısıyla serbest piyasa ekonomisinin kurallı piyasa ekonomisine dönüştürülmesi ve bu kuralların belirlenmesi için uluslararası düzeyde ortak bir plan oluşturulması gerekliliği ortaya çıkmıştır (Şimşek & Altay, 2009: 18).

Tablo 49. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (2005-2007)

	2005	2006	2007
Nüfus (Bin)	68.566	69.395	70.215
GSYH (Bin \$)	481.496.931	526.429.394	648.753.606
İhracat (f.o.b) (Milyon \$)	78.365	93.613	115.361
İthalat (f.o.b) (Milyon \$)	111.445	134.669	162.213
Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	-33.080	-41.056	-46.852
İstihdam (Bin)	20.067	20.423	20.738
Döviz Kuru (TL/\$) (¹)	1,3	1,4	1,3
Bütçe Dengesi (Bin TL)	-6.902.703	-4.642.603	-13.707.910
Cari Denge (Milyon \$)	-22.309	-32.249	-38.434
Dış Borç Stoku (Bin \$)	169.919.000	207.736.000	249.478.000
İç Borç Stoku (Bin\$)	182.565.396	175.716.789	196.164.442
Özel Sektör Borç Stoku (Bin \$)	84.064.000	120.554.000	160.227.000
Kamu Borç Stoku (Bin \$)	268.420.396	262.898.789	285.415.442
Para Arzı-M2 (Milyon TL)*	238.801	297.735	344.377
Uluslararası Rezervler (Milyon \$)	68.744	90.824	108.258
Kişi Başına GSYH (\$)	7.022	7.586	9.240
Yatırım (Bin TL)	138.815.259	171.520.371	183.415.534

*Geniş Anlamda Para Arzı (M2) = Dolaşımdaki Para+Mevduat Bankasındaki Vadesiz Mevduat+Merkez Bankasındaki Vadesiz Mevduat+Merkez Bankasındaki Vadeli Mevduat

(¹) - Kur; 2000-2004 yılları TL/\$, 2005 Yılından itibaren YTL/\$ bölümünden elde edilmektedir.

- 2005, 2006, 2007, 2008 yılları birim değerleri YTL'dir.

- 1.1.2009 tarihinden itibaren YTL ifadesi TL olarak değişmiştir.

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, MB, Hazine Müsteşarlığı

Küresel kriz Türkiye ekonomisinde finans sektöründen başlamış, hızlıca reel sektöre yayılmış, dünya ekonomileri ile birlikte Türkiye'yi de etkisi altına almıştır. Kriz, etkisini ilk olarak IMKB'de göstermiştir. Zarara doğru giden likidite sorunları nedeni ile mevcutlarını satmaya başlayan uluslararası finansal kurumlar, Amerikan kaynaklı Lehman şirketinin yatırım bankasının batmasıyla birdenbire krizin etkisini hissetmeye başlamışlardır. Sıcak para, çevre ekonomilerdeki çeşitli kağıtlara yatırılmış olan kaynakları

da çekme eğilimine girmiştir. Yabancı yatırımcıların Türkiye’de sahip oldukları menkul varlıkları satmaya başlamasıyla İMKB düşüşe, döviz yükselişe geçmiştir (Koç, 2010: 78).

Tablo 50. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (2005-2007)

(%)	2005	2006	2007
Büyüme	8,4	6,9	4,7
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	70,3	69,5	71,1
Dış Borç Servis Oranı (Borç Servisi/Cari İşlem Gelirleri)	33,4	31,3	31,4
Dış Borç Stoku/İhracat	217	222	216
İhracat/GSYH	16,3	17,8	17,8
İthalat/GSYH	23,1	25,6	25,0
Uluslararası Rezervler/GSYH	14,28	17,25	16,69
Uluslararası Rezervler/İthalat	61,7	67,4	66,7
Uluslararası Rezervler/Cari Denge	-308,1	-281,6	-281,7
Para Arzı/Uluslararası Rezervler	259,1	229,1	244,4
Kısa Vadeli Dış Borçlar/Uluslararası Rezervler	55,69	46,93	39,84
Cari Denge/GSYH	-4,63	-6,13	-5,92
İşsizlik	10,6	10,2	10,3
Yatırım/GSYH	21,4	22,6	21,8
Tasarruf/GSYH	15,9	16,6	15,5
TÜFE (1994=100)	8,2	9,6	8,8
TEFE (1994=100)	5,9	9,3	6,3
Bütçe Dengesi/GSYH	-1,1	-0,6	-1,6
Kamu Borç Stoku/GSYH	55,7	49,9	44,0
Dış Borç Stoku/GSYH	35,3	39,5	38,5
İmalat Sanayi Üretim Endeksi	80,3	81,0	81,8
Kapasite Kullanım Oranı	37,1	39,1	38,6
İç Borç Faiz Oranı	17,5	22,5	20,0
Dış Borç Faiz Oranı	16,3	18,1	18,4

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, MB, Hazine Müsteşarlığı

Krizin etkileri, özellikle reel sektörde yaşanan üretim daralmaları ve özel kesim dış borçlarındaki hızlı artışlarla kendini göstermiştir. Kamu mali dengesinde ise 2000

yılından itibaren uygulanan daraltıcı mali önlemlerin sürdürüldüğü görülmektedir (Şimşek & Altay, 2009: 18). Ayrıca, Türkiye'nin ekonomik performansının yalnızca bu krize bağlı olarak kötüleşmediği, her yıl azalan büyüme oranından anlaşılabilir. 1999 yılında Türkiye ile IMF kesintisiz 10 yıllık bir program ilişkisine girmiş ve küresel krizin yaşandığı sürece kadar IMF tarafından önerilen politikalar etkisini hala sürdürmeye devam etmiştir.

Tablo 51. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (2008)

	2008
Nüfus (Bin)	71.095
GSYH (Bin \$)	742.094.395
İhracat (f.o.b) (Milyon \$)	140.800
İthalat (f.o.b) (Milyon \$)	193.821
Dış Ticaret Denge (Milyon \$)	-53.021
İstihdam (Bin)	21.194
Döviz Kuru (TL/\$) (*)	1,3
Bütçe Dengesi (Bin TL)	-17.432.090
Cari Denge (Milyon \$)	-41.959
Dış Borç Stoku (Bin \$)	280.367.000
İç Borç Stoku (Bin\$)	212.564.909
Özel Sektör Borç Stoku (Bin \$)	184.654.000
Kamu Borç Stoku (Bin \$)	308.277.909
Para Arzı-M2 (Milyon TL)*	436.380
Uluslararası Rezervler (Milyon \$)	114.611
Kişi Başına GSYH (\$)	10.438
Yatırım (Bin TL)	192.093.177

*Geniş Anlamda Para Arzı (M2) = Dolaşımdaki Para+Mevduat Bankasındaki Vadesiz Mevduat+Merkez Bankasındaki Vadesiz Mevduat+Merkez Bankasındaki Vadeli Mevduat

(*) - Kur; 2000-2004 yılları TL/\$, 2005 Yılından itibaren YTL/\$ bölümünden elde edilmektedir.

- 2005, 2006, 2007, 2008 yılları birim değerleri YTL'dir.

- 1.1.2009 tarihinden itibaren YTL ifadesi TL olarak değişmiştir.

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, MB, Hazine Müsteşarlığı

Tablo 52. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (2008)

(%)	2008
Büyüme	0,7
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	72,6
Dış Borç Servis Oranı (Borç Servisi/Cari İşlem Gelirleri)	28,8
Dış Borç Stoku/İhracat	199
İhracat/GSYH	19,0
İthalat/GSYH	26,1
Uluslararası Rezervler/GSYH	15,4
Uluslararası Rezervler/İthalat	59,1
Uluslararası Rezervler/Cari Denge	-273,1
Para Arzı/Uluslararası Rezervler	294,5
Kısa Vadeli Dış Borçlar/Uluslararası Rezervler	46,33
Cari Denge/GSYH	-5,7
İşsizlik	11,0
Yatırım/GSYH	20,2
Tasarruf/GSYH	16,8
TÜFE (1994=100)	10,4
TEFE (1994=100)	12,7
Bütçe Dengesi/GSYH	-1,8
Kamu Borç Stoku/GSYH	41,5
Dış Borç Stoku/GSYH	37,8
İmalat Sanayi Üretim Endeksi	78,125
Kapasite Kullanım Oranı	38,9
İç Borç Faiz Oranı	17,5
Dış Borç Faiz Oranı	19,2

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, MB, Hazine Müsteşarlığı

Türkiye ekonomisinde küresel krizin etkisi, 2008 yılından itibaren hissedilmeye başlamıştır. Tüm dünya ile ticari ve finansal bağları bulunan Türkiye ekonomisi küresel krizden olumsuz yönde etkilenmiştir. Dış talep ve iç talepteki gerilemeye bağlı olarak üretim, ihracat ve işsizlik göstergeleri olumsuz yönde etkilenmiştir. Piyasaların daralması, bütün dışa açık ülke ekonomilerini etkilediği gibi

Türkiye ekonomisini de etkilemiştir. Yatırımcıların gelişmekte olan ülkeleri terk etmeye başlaması, yüksek cari açık sorunu bulunan Türkiye için tehlikenin artmasına neden olmuştur.

2007 yılından itibaren ekonomide kısmi bir yavaşlama başlamıştır. Büyüme hızı önceki yıllara göre düşme eğilimine girmiş, 2007 yılında % 4,7 iken 2008 yılı sonuna gelindiğinde % 0,7'ye düşmüştür. Ekonomik büyüme hızında yaşanan yavaşlamada genel olarak, küresel piyasalardaki dalgalanmalar, seçimlere ilişkin belirsizlikler, mevsim normallerinin üzerindeki sıcaklığa bağlı olarak oluşan kuraklık, TL'nin değerlendirilmesi, verimlilik hızında yavaşlama ve rekabet gücünün azalması etkili olmuştur (Susam & Bakkal, 2008).

Tablo 53. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (2009-2011)

	2009	2010	2011
Nüfus (Bin)	72.050	73.003	73.950
İhracat (f.o.b) (Milyon \$)	109.647	120.902	140.704
İthalat (f.o.b) (Milyon \$)	134.497	177.347	224.879
Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	-24.850	-56.445	-84.175
İstihdam (Bin)	21.277	22.594	24.110
Döviz Kuru (TL/\$) (¹)	1,5	1,5	1,7
Bütçe Dengesi (Bin TL)	-52.760.844	-40.081.289	-17.783.190
Cari Denge (Milyon \$)	-13.991	-47.099	0
Dış Borç Stoku (Bin \$)	268.374.000	289.387.000	304.207.000
İç Borç Stoku (Bin \$)	213.310.782	235.170.985	213.352.941
Özel Sektör Borç Stoku (Bin \$)	171.472.000	188.597.000	202.800.000
Kamu Borç Stoku (Bin \$)	310.212.782	335.960.985	314.759.941
Para Arzı-M2 (Milyon TL)*	493.061	587.261	656.000
Uluslararası Rezervler (Milyon \$)	109.212	106.237	-
Kişi Başına GSYH (\$)	8.559	10.067	10.467
Yatırım (Bin TL)	163.985.993	210.393.980	-

*Geniş Anlamda Para Arzı (M2) = Dolaşımdaki Para+Mevduat Bankasındaki Vadesiz Mevduat+Merkez Bankasındaki Vadesiz Mevduat+Merkez Bankasındaki Vadeli Mevduat

(¹) - Kur; 2000-2004 yılları TL/\$, 2005 Yılından itibaren YTL/\$ bölümünden elde edilmektedir.

- 2005, 2006, 2007, 2008 yılları birim değerleri YTL'dir.

- 1.1.2009 tarihinden itibaren YTL ifadesi TL olarak değişmiştir.

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, MB, Hazine Müsteşarlığı

Bu krizden Türk bankacılık sistemi dünyadaki diğer örnekleri gibi etkilenmemiştir. Bunda 2001 yılında Türkiye’de yaşanan bankacılık krizi neticesinde yeniden yapılandırılan ve güçlendirilen bankacılık sisteminin etkisi olduğu gibi, henüz ülkemiz finans piyasaları içerisinde türev ürünlerinin çok fazla kullanılmıyor olmasının ve mortgage sisteminin ülkemizde çok yerleşmemiş olmasının da payı büyüktür (Aracı, 2010: 54).

Küresel krizin borçlanma üzerindeki doğrudan etkisi, özel kesim dış borçlarının hızla artması şeklinde ortaya çıkmıştır. Pekçok iktisatçıya göre, Türkiye ekonomisinin ana kırılganlık ögelerinin başında özel sektörün dış borçlanması gelmektedir. Bu dönem toplam borç stoku içinde büyük paya sahip olan özel sektör dış borç stoku, kriz yılı öncesi olan 2007 yılında 160 milyar dolar iken, kriz yılında yaklaşık olarak 185 milyar dolara yükselmiş ve krizi seyreden 3 yıl boyunca 171 milyar dolar, 189 milyar dolar ve 203 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 54. Türkiye Ekonomisine Ait Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (2009-2011)

(%)	2009	2010	2011
Büyüme	-4,8	9,0	9,0
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	81,5	68,2	62,6
Dış Borç Servis Oranı (Borç Servisi/Cari İşlem Gelirleri)	38,7	34,4	30,2
Dış Borç Stoku/İhracat	245	239	216
İhracat/GSYH	17,8	16,5	18,2
İthalat/GSYH	21,8	24,1	29,1
Uluslararası Rezervler/GSYH	17,71	14,46	0,00
Uluslararası Rezervler/İthalat	81,20	59,90	0,00
Uluslararası Rezervler/Cari Denge	-780,6	-225,6	-
Para Arzı/Uluslararası Rezervler	291,8	368,4	-
Kısa Vadeli Dış Borçlar/Uluslararası Rezervler	45,52	73,63	74,2
Cari Denge/GSYH	-2,3	-6,4	0,0
İşsizlik	14,0	11,9	9,8
Yatırım/GSYH	17,2	19,1	-
Tasarruf/GSYH	13,2	13,9	-
TÜFE (1994=100)	6,3	8,6	10,5
TEFE (1994=100)	1,2	8,5	0,0
Bütçe Dengesi/GSYH	-5,5	-3,6	-1,4
Kamu Borç Stoku/GSYH	50,3	45,7	40,7
Dış Borç Stoku/GSYH	43,5	39,4	39,3
İmalat Sanayi Üretim Endeksi	68,9	-	-
Kapasite Kullanım Oranı	44,5	69,8	75,5
İç Borç Faiz Oranı	9,0	9,0	12,5
Dış Borç Faiz Oranı	11,6	8,1	-

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, MB, Hazine Müsteşarlığı

2003 yılından bu yana süren yoğun sıcak para girişinin reel kurları düşürmesi, bunun da ithalatı ucuzlatarak hızla arttırması sonucu, hızlı büyüme ve yüksek cari açık birbirinin neden ve sonucu haline gelmiştir. İthalata dayalı büyüme modelinin damgasını vurduğu bu dönemde, büyüme giderek daha fazla cari açık vermeyi gerekli kılmıştır (Susam & Bakkal, 2008). 2005 yılında 22 milyar dolar olan cari açık 2010 yılına

gelindiğinde 47 milyar dolar olmuş ve GSMH'nin % 6,4'ünü oluşturmuştur. Cari açığı en fazla besleyen dış ticaret açığının tırmanışı, krize çok yüksek ve artan bir cari açıkla yakalanan Türkiye ekonomisinin zorluklarını arttırmıştır. 2005 yılında 33 milyar dolar olan dış ticaret açığı, 2008 yılında 53 milyar dolara yükselmiştir.

Küresel kriz, maliye politikalarını yeniden gündeme getirmiştir. Krizin üretim ve istihdam üzerindeki daraltıcı etkisi arttıkça maliye politikası ön plana çıkmıştır. Bu doğrultuda vergi indirimlerine ve kredi imkanlarını kolaylaştırmaya yönelik tedbirler alınmıştır. Krizle birlikte, hükümetlerin aldığı maliye politikalarında hızlı değişimler dikkat çekmektedir. Mevcut ekonomik yapıların küresel mali krize karşı dayanıklılığını arttırmak amacıyla, kriz tedbir paketlerinin yanında alternatif mali destek paketleri hazırlanmıştır.

Türkiye'nin küresel kriz karşısında dünyaya paralel hareket ettiği söylenebilir. Türkiye, krize ilk olarak para politikası ile tepki vermiştir. Bu doğrultuda, TCMB çeşitli likidite tedbirleriyle finansal piyasaları rahatlatmak amacıyla enflasyondaki düşüşe paralel olarak hızlı ve yüksek ölçekli faiz indirimlerine başvurmuştur. Üretim ve talebi canlandırmak için özel sektör odaklı bazı önlemler alınmış, bu doğrultuda KOBİ'lere verilen destekler çeşitlendirilip artırılmış, ihracat destekleri uygulamaya konulmuştur. İşsizliği azaltmak amacıyla işveren sigorta primlerinde indirim yapılmış; ekonomik faaliyetlerin canlandırılması amacıyla birçok sektörde vergi indirimleri yapılmıştır. Bunlarla birlikte vergi borçları yeniden yapılandırılmış, yurt dışındaki varlıkların ekonomiye kazandırılması amacıyla 'Varlık Barışı' yürürlüğe konulmuştur.

III. BÖLÜM (EKONOMİK KRİZLERİN MODELLER VE EKONOMİK POLİTİKALAR ÇERÇEVESİNDE ANALİZİ)

1929 Krizine kadar klasik iktisat öğretisinin müdahalesiz görünmez elinin piyasa kurallarını işlerliğe kavuşturduğu ve kendi kendine işleyen piyasalar mantığı büyük ölçüde kabul edilmekteydi (Mancı, 2006: 103). Bu müdahalesiz sistem kapitalist sistem ile özdeş kabul edilmiş, 1929 Krizi ile birlikte tartışmaların odağı halini almıştır. Müdahaleci olmayan klasik liberal yaklaşım, 1929 Dünya Krizi ile birlikte önemini kaybetmiş ve yerini Keynesçi yaklaşıma bırakmıştır. Keynes'e göre firmalar üretim kararlarını, beklenen talep düzeyine veya beklenen harcamalara göre alırlar. Yatırımcılar, tüketiciler ve diğer ekonomik unsurların daha fazla harcama yapmayı planlamaları halinde piyasada dinamizm artacak ve firmalar üretim seviyelerini yükselteceklerdir. Başka bir ifadeyle talep, arzı yaratacaktır. Böyle bir durumda genişletici maliye politikası uygulanması gerekmektedir. Firmaların üzerinde önemli bir yük olan vergiler kısılmalı, kamu harcamaları arttırılmalı ve gerekirse bütçe açığı verilerek piyasadaki talep ve istihdam eksikliğini ortadan kaldıracak politikalar izlenmelidir. Ekonomide enflasyon sorunu ile karşılaşırsa kamu harcamaları kısılmalı ve vergi oranları arttırılmalıdır. 1929 Krizinin nedeni temelde reel ekonomide başlamış, reel ekonomideki olumlu yükselmenin finans sektöründe aşırı iyimser bir hava yaratması ile birlikte ortaya çıkmıştır. Bu nedenle 1929 Krizini 'finansal kriz' olarak nitelendirmek mümkündür. 1929 Krizinin, Keynes'in bu görüşlerinin benimsemesine ortam hazırlaması ile birlikte; Türkiye'deki siyasi yansıması Devletçilik ilkesinin benimsenmesi şeklinde olmuştur. Devletçilik politikası ile ekonomiye müdahale edecek büyüklükte kamu harcamaları arttırılmış ve kalkınmada etkin bir şekilde rol almak benimsemiştir. Tüm bunlarla birlikte Türkiye, 1929 Krizi döneminde serbest piyasa mekanizması işlerliği zayıf, dünya ticaretindeki payı oldukça sınırlı ve mali piyasaların

tam olarak bulunmadığı bir ülke görünümündedir. Bu sebeplerden ötürü Türkiye 1929 Dünya Ekonomik Krizinden, diğer dünya ülkeleri kadar etkilenmemiştir.

Cumhuriyetin ilanından sonra ülkenin iç ekonomik dinamikleri ile karşı karşıya kaldığı ilk kriz, 1946 ekonomik istikrar politikası uygulaması sonucunda ortaya çıkmıştır. Üretim ve ihracatın arttırılması amacıyla uygulanmaya konulan istikrar politikası sonucunda meydana gelen krizi, reel ekonomik kriz olarak değerlendirmek mümkündür. 7 Eylül 1946 tarihinde Cumhuriyet döneminin ilk devalüasyonu ile birlikte Türk Lirası % 115 oranında devalüe edilmiş, dolar karşısındaki değeri 130 kuruştan 280 kuruşa yükseltilmiştir. Savaş sonrası dönemin yeni ekonomi politikalarına uyum sağlamak amacı ile alınan devalüasyon kararı başarısız olmuştur. Bu başarısızlıktaki en önemli etken, yapılan devalüasyon sonrasında ihracatçı sektörlerin, verimi yükseltecek yatırımlar yapmamış olması ve üretimi arttıramamış olmasıdır. Buna ilave olarak devalüasyon kararı sonrasında ithal mallarının fiyatı yükselmiş, bu durum hem sınai yatırım maliyetlerini hem de dış ticaret açığını artırarak ekonomide enflasyonist baskının yoğunlaşmasına neden olmuştur.

1973 yılında yaşanan petrol kriziyle birlikte enflasyon ve işsizliğin yükselmesi Keynesçi iktisat politikalarının eleştirilmesine neden olmuştur. Keynesçi iktisat politikalarına yöneltilen Neoklasik eleştirilerin temelinde, Keynesçi yaklaşımın ekonominin sadece talep yönüyle ilgilenmesi yer almaktadır. Neoklasikler, Keynes'in toplam talep yaklaşımına paranın dolaşım hızı teorisini ilave ederek, toplam talep yaklaşımını yeni bir boyuta taşımış, ekonomiyi istikrara kavuşturmak için maliye politikası uygulamak gerektiği sonucuna ulaşmıştır (Fırat, 2006: 28). Yeni Liberal akım ise, Petrol krizini Keynesyen iktisat akımının müdahaleci ve harcamacı politikaları ile

ilişkilendirmiştir. Yeni Liberal akımın önemli bir kolu olan Monetaristlere göre, ekonominin özel kesimi istikrarlıdır ve ekonomideki dalgalanmalar, ‘beklenmeyen parasal değişimlerden’ kaynaklanmaktadır (Acar & Şahin, 2009). Marksist öğretiler çerçevesinde 1973 Petrol Krizi’nin çıkış nedenleri, ‘azalan kar oranı’ ve ‘kapitalist tekelleşme’ ile açıklanmaktadır. Krizin nedeni parasalcılar tarafından yanlış para politikaları, arz yanlı iktisatçılar tarafından da aşırı vergi baskısı, yüksek reel ücretler ve arz şokları olarak değerlendirilmektedir. Petrol krizleri, yarattığı makroekonomik etkiler bakımından reel bir kriz görünümündedir. Bazı iktisatçılar tarafından 1970’li yıllarda artan petrol fiyatlarının borç krizine yol açtığı savunulmaktadır.

Teorik olarak, 1970’li ve 1980’li yıllarda özellikle Latin Amerika ülkelerinde meydana gelen krizleri açıklamak için kurulan temel modeller “birinci nesil modeller” olarak anılmaktadır. Birinci nesil kriz modelleri para krizlerini açıklamaya dönük olarak geliştirilmiştir ve para, maliye ve döviz kuru politikaları arasındaki temel tutarsızlıklara dayanmaktadır. Bu krizlere dayalı olarak geliştirilen geleneksel Ortodoks görüşe göre krize yol açan temel etken kamu maliyesindeki açıklardır. Bu açıklar dış ticaret bilançosu ve buna bağlı olarak cari işlemler bilançosunda açığa yol açmaktadır. Artan kamu harcamalarının yol açtığı kamu maliyesi açıkları genellikle para basarak finanse edilmektedir. Para arzının arttırılması, ulusal paranın diğer paralar karşısında değer kaybetmesine yol açmaktadır. 1970’lerin sonlarından itibaren gelişmiş ülkelerde yeni liberal stratejiler geliştirilirken; 1980’lerden itibaren özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaşanan dış borçlanma, devletçi yaklaşımların terk edilmesine ve liberal yaklaşımların uygulama alanı bulmasına neden olmuştur. Enflasyonun kontrol altına alınarak fiyat istikrarının sağlanması konusunda Ortodoks ve Heteredoks önlem tartışmaları 1980’li yıllarda yoğunluk kazanmakla birlikte, enflasyonist dönemlerde az gelişmiş ülkelerde

izlenen istikrar programları genellikle IMF destekli Ortodoks nitelikte olmuştur. Gelişmekte olan ülkeler 1980'lerden itibaren içe dönük ithal ikameci birikim modelinden, dışa açık ihracata yönelik sanayi modeline geçmişlerdir. IMF ve Dünya Bankası başta Latin Amerika olmak üzere birçok ülkede, krizleri önlemek için monetarist içerikli talep daraltıcı Ortodoks istikrar politikaları ile birlikte Post Keynesçi yaklaşımın ileri sürdüğü Heteredoks istikrar politikaları da denilen arz yanlı politikalar uygulamıştır. 24 Ocak 1980'de Türkiye ekonomisinde Neo-klasik yaklaşıma dayalı Ortodoks bir istikrar programı yürürlüğe konulmuştur. İhracata yönelik sanayileşmeyi esas alan bu program, ekonominin önündeki engelleri kaldırarak dışa açılmayı hedeflemiştir. 1980'li yıllar dünyada ve ülkemizde gerek finansal piyasaların ve enstrümanların hızla geliştiği yıllar olmuştur. 24 Ocak 1980 kararlarını izleyen dönemde önce para ve mal piyasasına serbestlik kazandırılmış, daha sonra Türk Parasının Korunması hakkındaki kanun yürürlükten kaldırılarak, kısa vadeli bir döviz piyasası kurulmuştur. Diğer bir deyişle 1980'li yılların sonlarında ülkemizde finansal liberalleşme hızlanmıştır.

1990'lı yıllarda; yüksek fiyat artış hızları, daralan üretim düzeyi, iç talebe yönelik büyüme stratejisi, düşük reel ücretler, yüksek faiz, kamu açıkları, dış ticaret açığı ile cari işlemler açığı ve açık pozisyonda bulunan bankacılık kesimi, Türkiye ekonomisinin içinde bulunduğu durumun temel özelliklerini oluşturmuştur. 5 Nisan 1994 İstikrar Kararları, daha önceki istikrar kararlarından farklı olarak mal ve emek piyasasının yanı sıra; para, döviz ve sermaye piyasalarının olduğu bir ortamda alınmıştır. Bu dönemde para, döviz ve sermaye piyasalarının büyük bir gelişme göstermesi, bu piyasaların uluslararası piyasalarla giderek iç içe girmesi ve alınan kararların çok kısa bir dönemde ekonomiyi etkilemesi, ekonomi yönetimini güçleştirmiştir. Nitekim para, döviz ve sermaye

piyasalarıyla ilgili enformasyonun ve bekleyişlerin son derece etkili olduğu piyasalarda, yapılacak yanlışların bedeli son derece ağır olmaktadır.

1994 yılında yaşanan ekonomik krizin ana nedenini bütçe açığı ile döviz kuru sistemi arasındaki uyumsuzluk oluşturmaktadır. Bütçe açığının MB tarafından finanse edilmesi bakımından 1994 krizi Birinci Nesil Para Krizi modeline benzetilmekle birlikte diğer özellikleriyle herhangi bir modele dâhil edilememektedir. Merkez Bankasının kuralcı politikalarından uzaklaşp duruma göre politikalara yönelmesi sonucunda Türkiye, 5 Nisan 1994 Kararlarını almak zorunda kalmıştır. İstikrar Programı açıklanıncaya kadar TL serbest piyasada devalüe edilmiş, döviz kurları yükselmeye devam etmiş, faizler yükselmiştir. Döviz krizi olarak başlayıp bankacılık krizi ile devam eden süreçte 5 Nisan İstikrar Programı uygulamasına geçilmiştir. Programın en önemli hedefi, bir yandan kamu gelirlerini arttırırken diğer yandan kamu giderlerini azaltmak olmuştur. Bu hedeflere ulaşmak için izlenen politikalarından biri faizleri yüksek tutmak olmuştur. Böylece hem sermaye girişini hızlandırmak ve hem de sermaye kaçışını önlemek amaçlanmıştır. Bir diğer politika olan, banka mevduatlarının tam sigorta kapsamına alınması ile tasarruf sahiplerinin bankalara olan güveninin kazanılmasının sağlanması amaçlanmıştır. Ancak piyasa disiplininin zayıf olması ve bankaların aşırı risk alması sonucu bankacılık sistemi krizlere açık konuma gelmiştir.

Literatürde öncü göstergeler olarak kabul edilen temel değişkenlerin Asya krizini açıklamaya pek de gücü olmasa da Asya krizi, zayıf temellerden ziyade kontrolsüz finansal liberalizasyon süreci ile alakalıdır. Günümüzde 1990'lı yıllarda yaşanan Asya Krizi ile ilgili olarak iki farklı argüman bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, “ahlaki tehdit” (moral hazard) olarak adlandırılmaktadır. Buna göre kriz yaşayan ekonomilerde bir

tarafından hükümetler aşırı harcama yaparak kamu harcamalarını arttırmışlar, diğer taraftan özel sektöre verdikleri aşırı teşviklerle şirketlerin fazla yatırım yapmalarına yol açmışlardır. Bu da ekonominin aşırı taleple karşılaşmasına neden olmuştur. Aşırı talep, emlak ve mali varlık fiyatlarını arttırmıştır. Bu anlamda, Asya krizinin Latin Amerika'daki krizleri açıklayan birinci nesil teoriler ile açıklanabileceğini söylemek mümkündür. Asya krizini açıklamak için geliştirilen ikinci argüman, krizlerin spekülasyoncuların uluslararası piyasalarda sergiledikleri "akıl-dışı" davranışlardan kaynaklandığını ileri sürmektedir. Bu görüşe göre kriz, tamamen serbestleşmiş mali piyasalardan kaynaklanmaktadır. Mali piyasalara yön verecek herhangi bir kurumsal yapının olmaması, yatırımcı davranışlarının mali paniğe ve ani sermaye hareketlerine yol açmasına neden olmaktadır. (Atik, 2006: 334-335).

Türkiye'de meydana gelmiş olan 2000 ve 2001 krizleri hem para hem de bankacılık krizleri olarak genel bir sınıflandırmaya dâhil edilebilmektedir. 1997 Asya krizi, 1998 Rusya krizi ve dünya petrol fiyatlarındaki artış, Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Enflasyonun öngörülen hızda düşmemesi sonucu TL'nin beklenenin üzerinde değer kazanması, dış ticaret ve cari işlemler açığının büyümesi ve özelleştirme gibi yapısal sorunlar ile Türk bankacılık sisteminin sağlıklı ve kırılgan yapısı 2000 Kasım krizini tetiklemiştir. 2000 Kasım krizi "Likidite Krizi" olarak kendini göstermekle birlikte kısmen İkinci Nesil Kriz modeline dâhil edilmekte, 2001 Şubat krizi ise İkinci ve Üçüncü Nesil Kriz modeliyle açıklanmaktadır. Üçüncü kuşak kriz modelinde, makroekonomik göstergeler sağlam olsa bile şirket ve banka bilanço yapılarında bozukluklar olan ülkeler, dışsal bir şok karşısında hem iç hem dış yatırımcıların yerli para cinsinden mali varlıkları dövizde çevirmek istemeleri yüzünden faiz artışı ve döviz kurunda yükselişe karşılaşmaktadır. Üçüncü kuşak modeldeki krizde, ikinci kuşak kriz modelindeki gibi

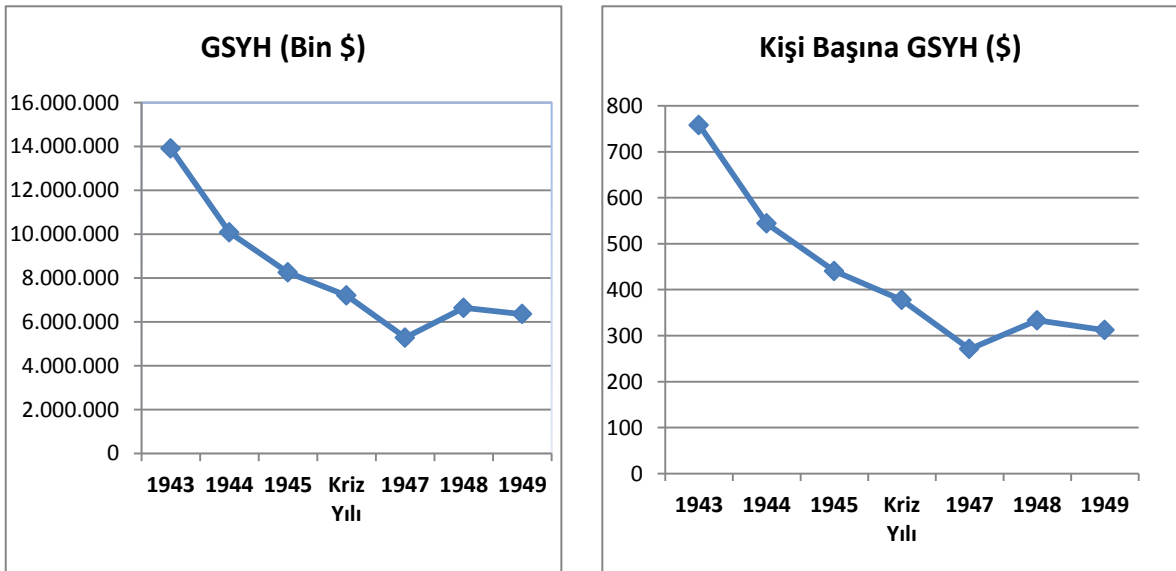
devalüasyon bile yapılsa üretim azalmakta ve işsizlik artmaktadır. Bu durum ikinci ve üçüncü kuşak kriz modeli arasındaki temel farklılıktır (Buluş, 2012: 126).

III.1. Ulusal Krizlerin Makroekonomik Göstergelerle Değerlendirilmesi

III.1.1. GSYH ve Büyüme

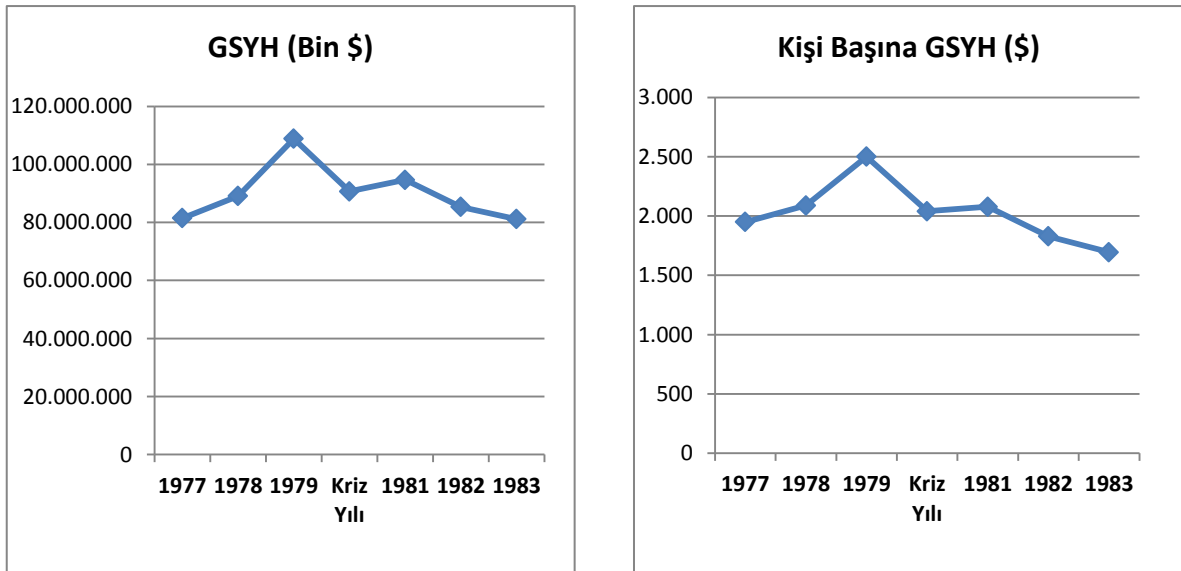
Ülke sınırları içerisinde belli bir zaman diliminde (genellikle 1 yıl) üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin parasal değerini ifade eden GSYH, ekonomik büyüklüğün ölçütlerinden biridir. GSYH'nin bir önceki yıla göre artış veya azalış oranı, büyüme olarak nitelendirilmektedir. Genel olarak ülke ekonomisinde GSYH miktarında artış gerçekleşmesi, ülke ekonomisine katkı sağlayıp ekonominin dinamizmini arttırmaktadır. GSYH miktarındaki azalma, diğer bir deyişle küçülme ile karşı karşıya kalınması ise ülke ekonomisinin durgunluğa girmesine ve ekonomik kriz yaşamasına neden olabilmektedir. GSYH bir ülkenin ekonomik gücünü gösterirken, kişi başına düşen GSYH ise bir ülkenin yurttaşlarının ortalama gelir düzeyi hakkında fikir veren bir göstergedir. Reel GSYH artışının ülke vatandaşına yansıyor yansımadağını izlemek için kişi başına düşen GSYH incelenmektedir.

Şekil 7. GSYH ve Kişi Başına GSYH (1943-1949)

Ülkenin iç dinamikleriyle karşı karşıya kaldığı ilk önemli kriz 1946 yılında ortaya çıkmıştır. 1946 ekonomik krizi öncesi GSYH ve buna bağlı olarak kişi başına düşen GSYH miktarlarının düşme eğilimine girdiği görülmektedir. Türkiye her ne kadar İkinci Dünya Savaşı'na girmediyse de, savaş tehlikesi yüzünden yapılan savunma harcamaları ve çok sayıda erkeğin askere alınması, tüm sektörlerde üretimin azalmasına, dolayısıyla GSYH miktarının kriz öncesinde azalma eğilimi göstermesine neden olmuştur. Kriz yılından sonra ise GSYH ve buna bağlı olarak kişi başına düşen GSYH miktarının yükselme eğilimine girdiği görülmektedir. Savaş tehdidinin ortadan kalkmasıyla birlikte dünya yeniden yapılanma sürecine girmiş, savaşa gönderilen askerler üretime yönlendirilmiştir. Savaştan çıkmış ekonomilere daha fazla mal ihraç etmek için üretimin artırılmasıyla ekonomi canlanmış GSYH artmaya başlamıştır.

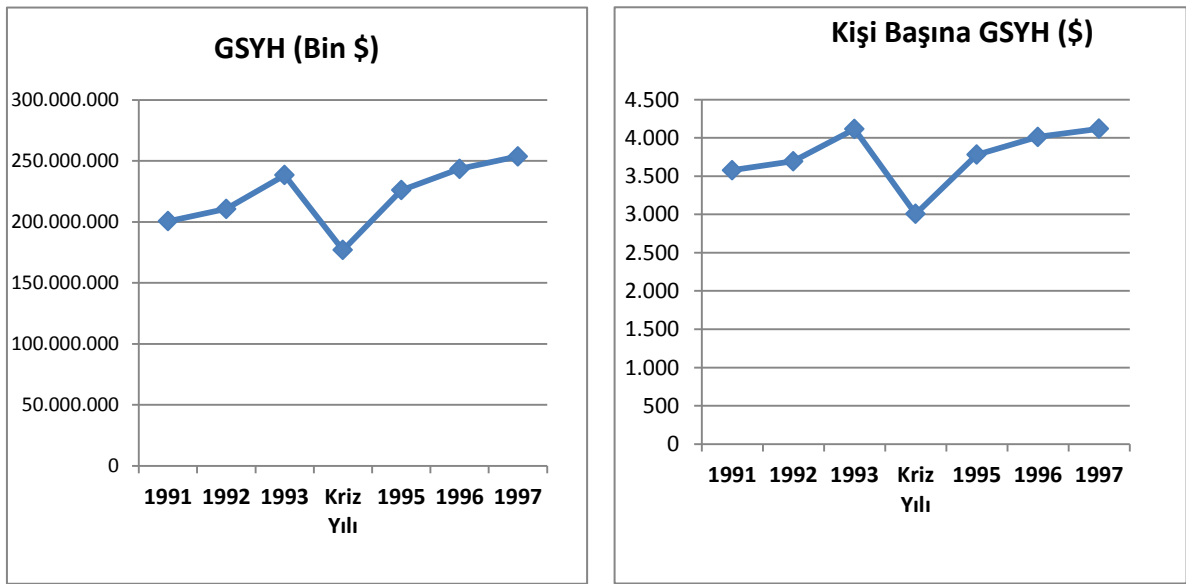
Şekil 8. GSYH ve Kişi Başına GSYH (1977-1983)

1980 krizi öncesi 3 yıllık dönemde GSYH rakamları yükseliş trendi izlenmektedir. Kriz yılı ile birlikte düşmeye başlayan GSYH miktarı, krizden sonra da düşmeye devam

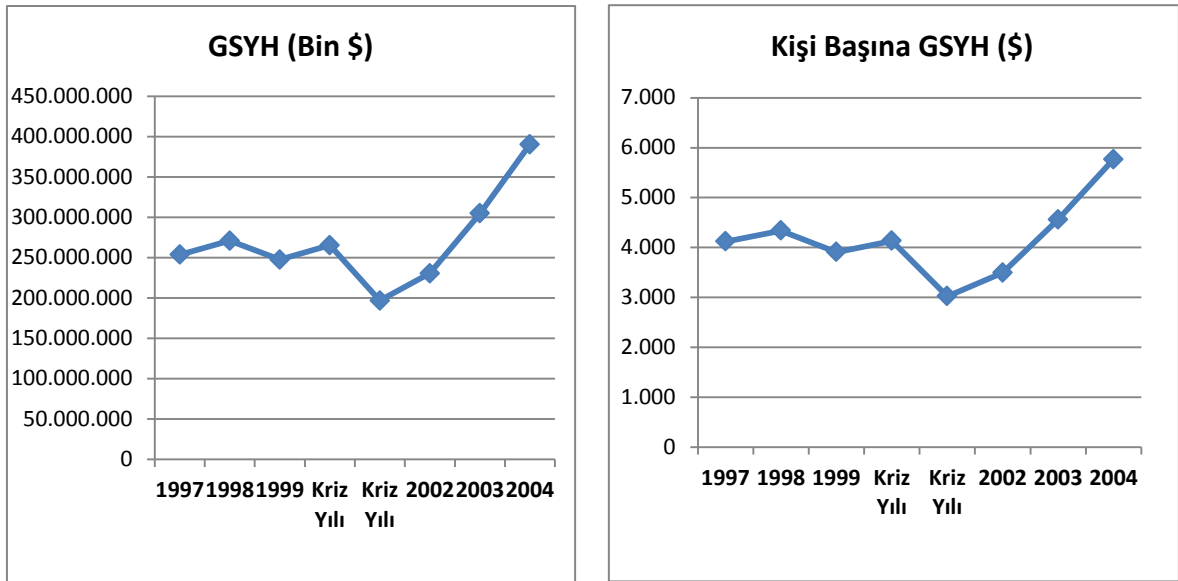
etmiştir. Eylül 1980-Aralık 1983 döneminde askeri rejimin yönetimi altında uygulanmış olan 24 Ocak 1980 İstikrar Programı'nın GSYH miktarını arttırıcı etkisi 1981 yılından itibaren zayıflamıştır. Dönemin konjonktürel yapısı serbest piyasa mekanizmasının uygulanmasına müsaade etmemiş, istikrar paketinde yer alan kararlar hayata tam olarak geçirilememiştir.

Şekil 9. GSYH ve Kişi Başına GSYH (1991-1997)

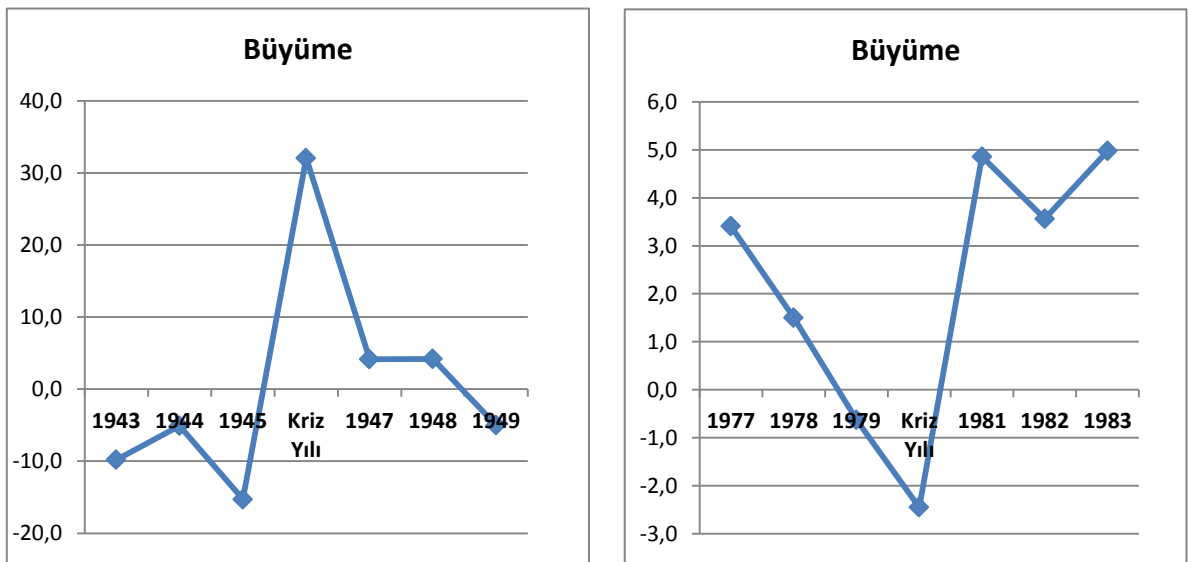
1994 krizi öncesi dönem, üretim artışına bağlı olarak GSYH miktarı artmış, 1993 yılında 238 milyar dolara ulaşmıştır. Ancak kriz yılında 177 milyar dolar seviyesine gerileyerek ekonomi % 5,5 oranında küçülmüştür. Bu ortamda, enflasyonu düşürmeye ve ekonomide istikrar sağlamaya yönelik alınan 5 Nisan Kararları GSYH'nin yükselmesine yardımcı olmuştur. 5 Nisan kararları ile sübvansiyon dağıtan bir devlet yapısından, piyasa mekanizmasının hâkim olduğu sosyal dengeleri gözetilen bir devlet yapısına geçmek amaçlanmıştır. Buna yönelik olarak da özelleştirme, KİT'lerin iyileştirilmesi, kamu sektöründe istihdamın rasyonalizasyonu ile sosyal güvenlik kuruluşları reformları düzenlenmiştir.

Şekil 10. GSYH ve Kişi Başına GSYH (1997-2004)

1995 yılından itibaren GSYH miktarı artmış ancak bu artış 1997 yılına kadar sürmüştür. Yurtiçinde yaşanan siyasi istikrarsızlığın yanı sıra 1997 Güneydoğu Asya, 1998 Rusya krizleri ile 1999 yılında yaşanan deprem, GSYH'nin düşmesindeki en önemli sebepleri oluşturmuştur. Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinden sonra uygulamaya konulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile yapısal reformların hızlandırılması kararlaştırılmış, kısa vadeli sermaye girişleri olmuş, GSYH ve buna bağlı olarak kişi başına düşen GSYH miktarındaki artış hızı yükselmeye başlamıştır.

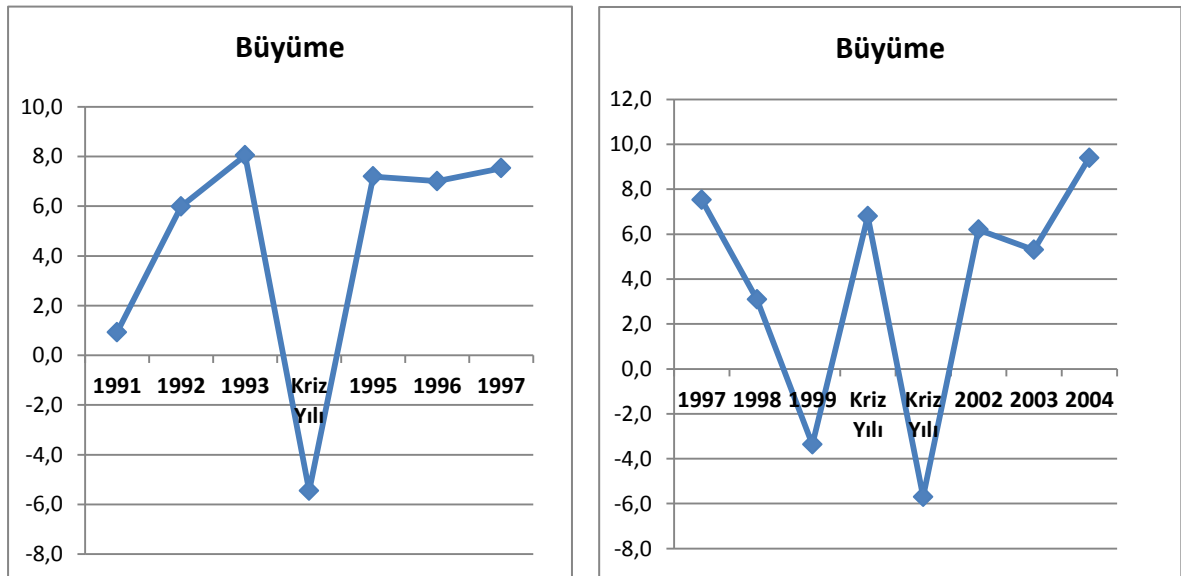
Şekil 11. Büyüme (1943-1949) ve (1977-1983)

1939 yılının sonlarında başlayan İkinci Dünya Savaşıyla birlikte Türkiye'nin sabit fiyatlarla GSYH büyüme hızı hep negatif olmuştur. Kamu gelirlerinin sanayi yatırımları yerine savunma harcamalarına gitmesi ve savaş tehlikesi yüzünden çok sayıda erkeğin askere alınması ile yaşanan ekonomik küçülme, 1945'de savaşın bitmesiyle yerini büyümeye bırakmıştır. Savaşın bitmesiyle birlikte tüm sektörlerde üretim artmış, özellikle tarımın büyüme hızı bu dönemde % 50'nin üzerine çıkmıştır. Bu yıl Türkiye % 32'lik bir büyüme hızı yakalamıştır. Ancak 1947'den itibaren ithalatta yaşanan önemli artışlar ve bu tarihten sonra dış ticaret açıklarının kronik bir hal almasına bağlı olarak, 1946 yılındaki yüksek büyüme hızının etkisi kısa sürmüştür; krizden sonraki 3 yıl boyunca sırasıyla % 4,1, % 4,2 ve % -5 olarak gerçekleşmiştir.

1970'li yılların özellikle ikinci yarısından itibaren küçülen ekonomisi ile Türkiye'de istikrarsız bir dönem yaşanmıştır. Bu dönem GSYH miktarı artış trendi izlemesine rağmen, kriz yılı olan 1980'e kadar ekonominin hızla küçüldüğü görülmektedir. Uygulanan istikrar programı büyüme üzerinde olumlu etki yaratmış, 1980 yılında % -2,4 olan büyüme oranı 1983'de hızlı bir artış göstererek % 5 olmuştur.

Şekil 12. Büyüme (1991-1997) ve (1997-2004)

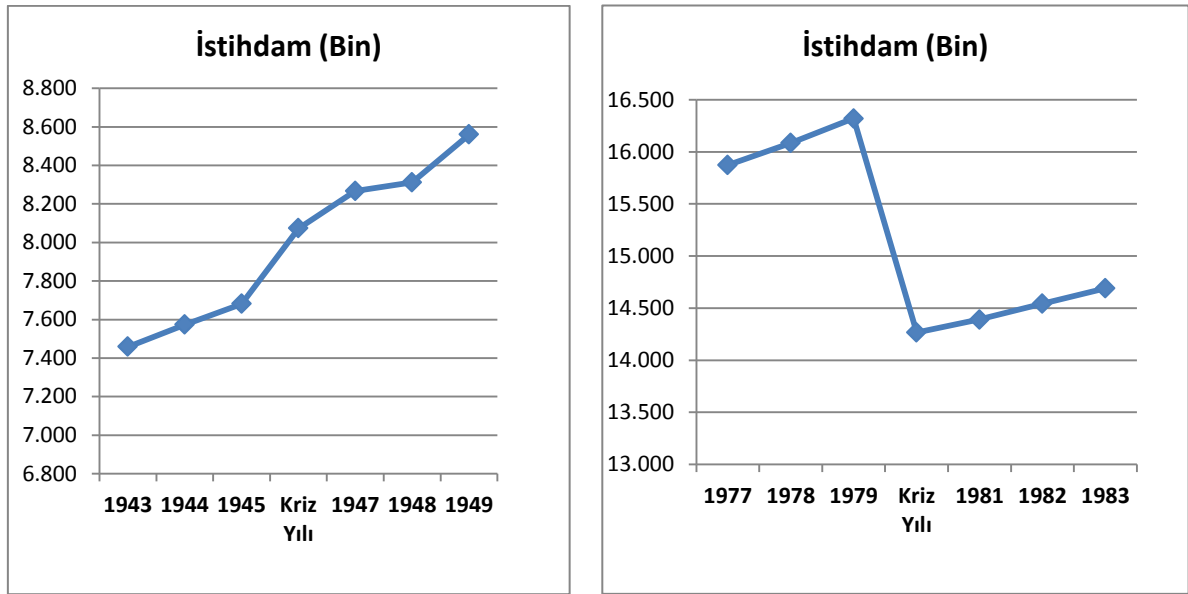
Krizin yaşandığı 1994 yılında ekonomi % 5,5 oranında küçülmüş, krizin ardından hızlı bir şekilde büyüme trendi yakalayarak sırasıyla % 7,2 oranında, % 7 oranında ve % 7,5 oranında büyümüştür. Ancak bu büyüme zoraki yollardan yaratılmıştır. Aşırı değerli kur ve AB ile ticaretteki gümrük indirimi ile ucuzlayan ithalat, genişleyen tüketim ve konut kredileri, reel artışa geçen maaş-ücret gelirleriyle pompalanan iç tüketim artışı GSYH'yi yükseltmiştir. Öte yandan sermaye hareketlerinin serbestleştirilip, TL'nin tam konvertibilitesinin sağlandığı bir ortamda kamu açıklarının iç borçlanma ile finanse edilmesiyle yükselen iç borçlanma faiz oranlarındaki artış, yurt dışından kısa süreli spekülasyon sermayenin ülkeye girişini hızlandırmıştır. Sıcak para olarak da nitelendirilen yüksek faizli kısa vadeli sermaye girişine güvenilmiş ekonomideki dengelere süreklilik kazandırılmak istenmiştir. Ancak ekonomideki dengelere böyle bir ortamda süreklilik kazandırılmak istenmesi, uzun vadede dengeleri bozucu etki yaratmış, 1998 yılında dünya ekonomisinde yaşanan Rusya krizi ve sonrasında Türkiye ekonomisinde yaşanan 2001 krizi ile 1994 yılındaki bu büyüme yerini küçülmeye bırakmıştır.

1997 yılında Güneydoğu Asya ve Rusya krizinin etkisiyle başlayan küçülme 1999 yılında da devam etmiş, 17 Ağustos Depremi'nin etkisiyle 1999 yılı GSYH % 3,4 oranında küçülmüştür. 2001 ulusal kriziyle birlikte Türkiye ekonomisi % 5,7 oranında küçülmüş ancak bu küçülme yerini, IMF destekli program ile hızlı bir büyümeye bırakmıştır. Ekonomi 2002 yılında % 6,2 oranında, 2003 yılında % 5,3 oranında ve 2004 yılında % 9,4 gibi rekor bir büyüme hızına ulaşmıştır. 2004 yılındaki büyüme, iç talepte meydana gelen canlanma ile birlikte düşük kur sonucu ithalat artışıyla gerçekleşmiştir.

III.1.2. İstihdam

Ekonomide reel kesim değerlendirilirken kullanılan ölçütlerden biri de istihdamdır. İstihdam, ülke ekonomisindeki mevcut işgücünün ekonomik faaliyetler içerisinde sürekli bir biçimde çalıştırılması olarak tanımlanmaktadır. İstihdam artış hızının yüksek oranlarda düşmesi, ekonomi için tehdit unsuru oluşturmaktadır.

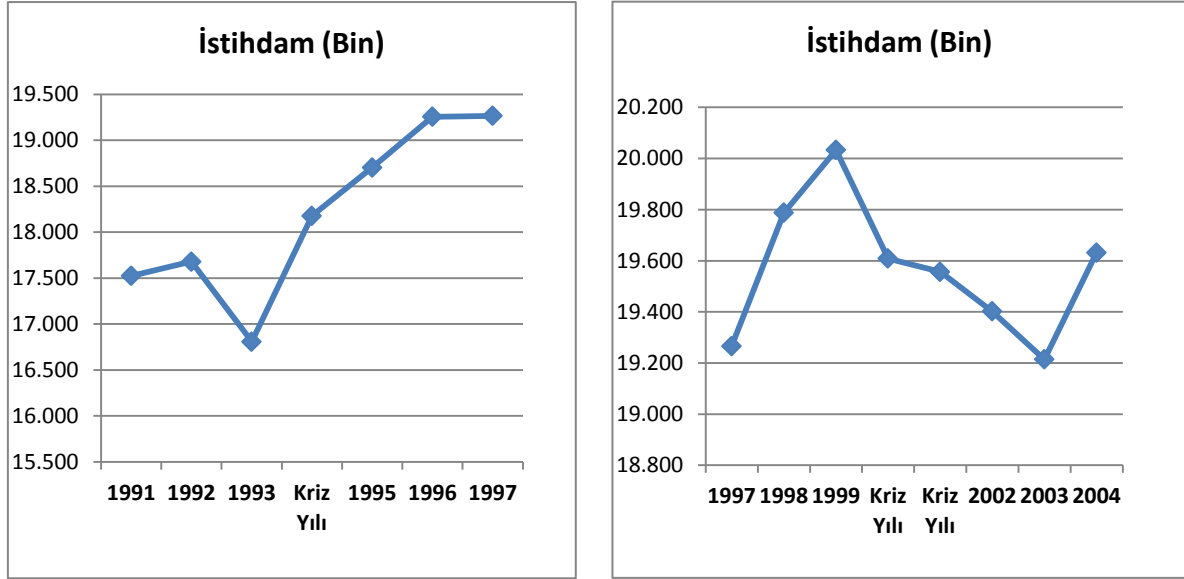
Şekil 13. İstihdam (1943-1949) ve (1997-1983)

1946 yılında gerçekleştirilen devalüasyon, istihdam oranları üzerinde olumsuz bir etki yaratmamıştır. Kriz yılında uygulanan devalüasyon kararıyla istihdam artış hızı artmış, bu yıldan sonra artış hızı eski seyrinde devam etmiştir. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinin ise işgücü piyasasını katı bir disiplin altına aldığı görülmektedir. 1979 yılında 16 milyon olan istihdam, 1980 yılında 14 milyona düşmüştür. Bozulan ekonomik göstergeleri düzeltmek, istikrarlı bir yapı oluşturmak ve ekonomiyi dışa açmak üzere hayata geçirilen istikrar programı ile ihracata yönelik üretimlerin arttırılması sonucunda istihdam artış hızında iyileşme sağlanmıştır.

Şekil 14. İstihdam (1991-1997) ve (1997-2004)

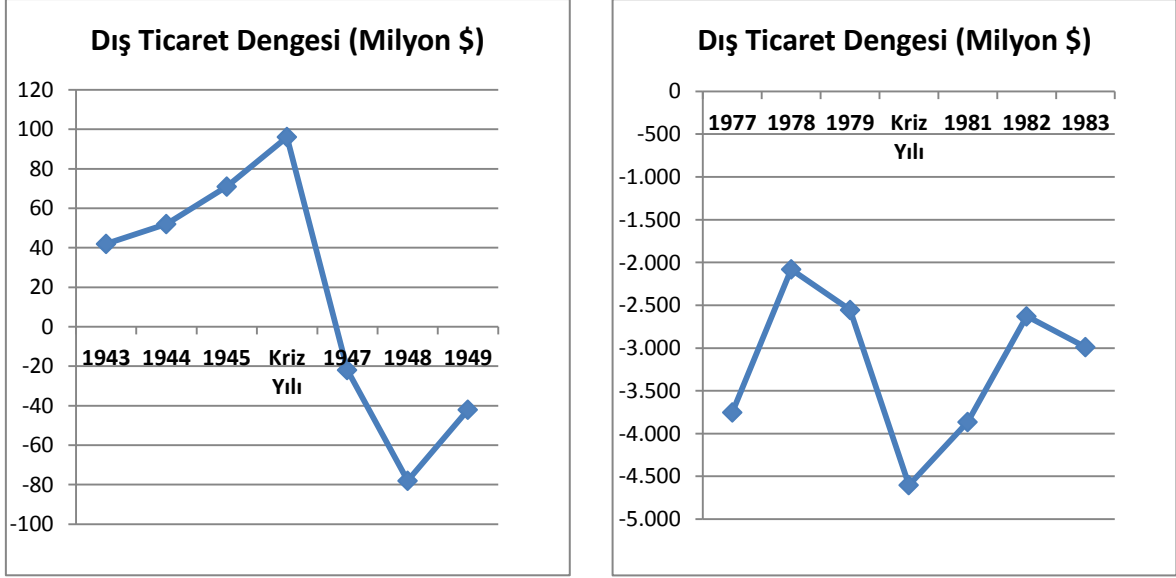
İstihdam artış hızı, 1994 krizinden önce düşüş göstererek krizin habercisi olmuştur. Ancak 1994 yılıyla beraber istihdam artış hızında büyük bir yükselme görülmektedir. 5 Nisan Kararları ile ihracat artışını hızlandırmaya yönelik, artan üretim sonucunda daha çok kişinin istihdamı sağlanmıştır. 2000 ve 2001 krizinin hemen öncesinde istihdam artış hızının yine ani bir düşüş sergilediği şekil 14'den görülmektedir. Ekonominin 2002 yılında % 6,2 gibi rekor bir büyüme hızına ulaştığı göz önünde bulundurulduğunda, bu büyümenin istihdam artış hızını olumlu etkilemediği görülmektedir. Genel olarak ise büyümenin yeterli istihdam yaratmayışının altında yatan nedenlerin şunlar olduğu söylenebilir: Genç nüfusun fazlalığı, verimlilik artışı, tarım sektörünün istihdamdaki payının düşmesi, işgücü piyasasındaki asimetrik bilginin varlığı, açık işler ile işsizlerin buluşmasının gecikmesi, ekonomideki yapısal dönüşüm ve izlenen sıkı para ve maliye politikaları (Buluş, 2012: 158). İstihdam ve işsizlik rakamları ekonomi için bir tehdit unsuru olarak krizin habercisi olmuş, Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı

kapsamında alınan ekonomik önlemler, istihdam artış hızını yeniden arttırmaya başlamıştır.

III.1.3. Dış Ticaret Dengesi

Dış ticaret dengesi, bir ülkenin mal alım-satımlarının dengesidir. Yurtdışına satılan malların değerleri toplamına eşit olan ihracat miktarı ile yurtdışından ülkeye giren malların değerleri toplamı olan ithalat arasındaki ilişkiyi açıklar. Mal ihracatı ile ithalat arasındaki fark negatif bir değer ise dış ticaret açığı, pozitif bir değer ise dış ticaret fazlası söz konusudur. Türkiye, ihracatı ithalata bağımlı olan bir ülkedir. Otomotiv, makine, demir-çelik, elektrikli araç-gereç ve tekstil kalemlerinden oluşan sanayi yapısı, ara malı ithalatına bağımlıdır. Bunun sonucu olarak; Türkiye’de sahip olunan kaynak ve bilgi ile sınai üretimin tüm aşamaları gerçekleştirilememekte, sınai ürün için gerekli olan parçalar ithal edilmekte ve montajı Türkiye’de yapılmaktadır. Bu da ülke için yeteri kadar katma değer yaratılamamasına neden olmaktadır.

Şekil 15. Dış Ticaret Dengesi (1943-1949) ve (1977-1983)

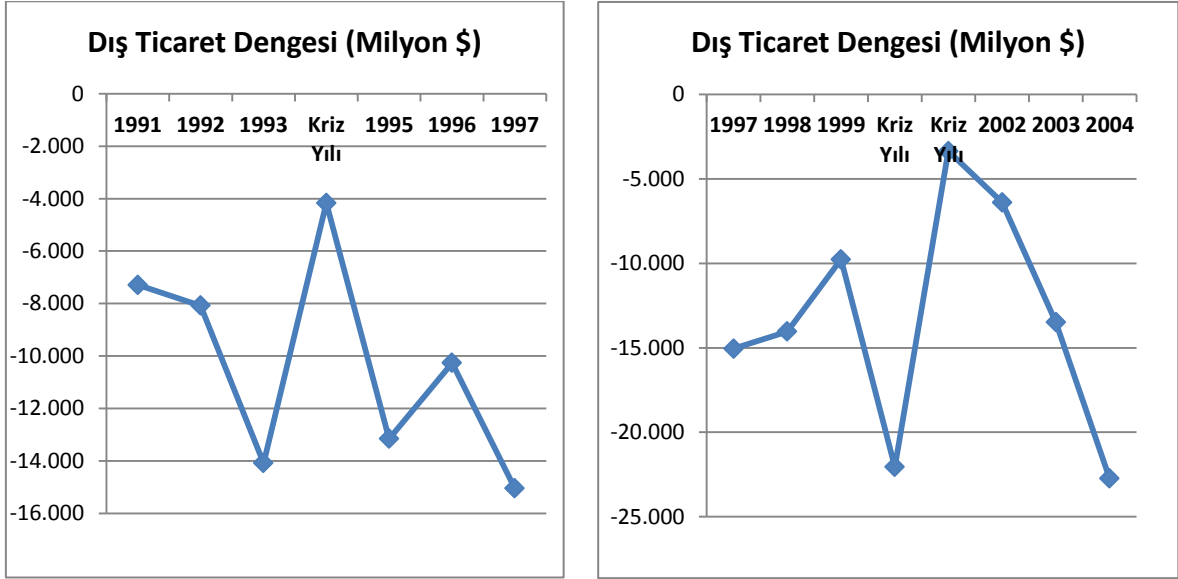

Dış ticaret fazlası verilmesi, 1946 devalüasyonu sonucu meydana gelen kriz konjonktüründe en olumlu gelişme olarak gözlemlenmektedir. Bu gelişme fiyat avantajından kaynaklanmıştır. Bu dönem dünya hammadde fiyatları yükselmiş ve Türkiye'nin ihracatında önemli yer tutan ihraç mallarına olan talep artmıştır. Bunun bir sonucu olarak ülke ihracatı, ithalatından fazla olmuştur. 1946 yılı, Cumhuriyet tarihi boyunca dış ticaret fazlasının kaydedildiği son yıl olmuştur. Bu yıl ihracat yaklaşık olarak % 30, ithalat ise % 20'den fazla bir oranda arttırılmış, 96 milyar dolar kadar bir dış ticaret fazlası sağlanmıştır. 1947 yılına gelindiğinde ithalat % 100'ü aşan bir sıçrama göstermiş, ihracat sabit kalmıştır. Böylece kronik dış açığa dayalı ekonomik yapının temel taşları atılmıştır. 1946 yılını izleyen 3 yıl boyunca toplam 142 milyon dolar dış açık verilmiştir.

1980 yılı Türkiye ekonomisi, dış açıkların kapatılamayacak ölçüde arttığı bir dönem olmuştur. Kriz öncesi 3 yıllık dönemde ortalama 2 milyar dolar olan dış ticaret açığı 1980'e gelindiğinde iki kattan fazla artarak yaklaşık 5 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. İthal ikameci sanayi modeli yerine serbest piyasa anlayışına dayanan,

uluslararası rekabete açık, ihracata yönelik sanayi politikası ile 1980 yılında yaklaşık 3 milyar dolar olan ihracat, 1983 yılı sonunda yaklaşık olarak 6 milyar dolara yükseltilmiş, böylece 1983 yılı dış ticaret açığı 3 milyar dolara düşürülmüştür.

Şekil 16. Dış Ticaret Dengesi (1991-1997) ve (1997-2004)

Dış ticaret açığı, krizin gerçekleştiği 1994 yılı öncesinde artma trendi izlemiş; 1992'de 8 milyar dolar iken 1993 yılına gelindiğinde 14 milyar dolara yükselmiştir. Krizle birlikte alınan ekonomik önlemler, etkisini kriz yılında göstermiş, dış ticaret açığı hızlı bir düşüş göstererek 4 milyar dolar olmuştur. Ancak, açığın kriz yılı sonrası yeniden hızlı bir artış içine girdiği görülmektedir. Dış ticaret açığındaki bu ani yükseliş; mali serbestleşme ile birlikte ulusal parada meydana gelen aşırı değerlendirme sonucunda ihracatın azalıp ithalatın artmasından kaynaklanmıştır.

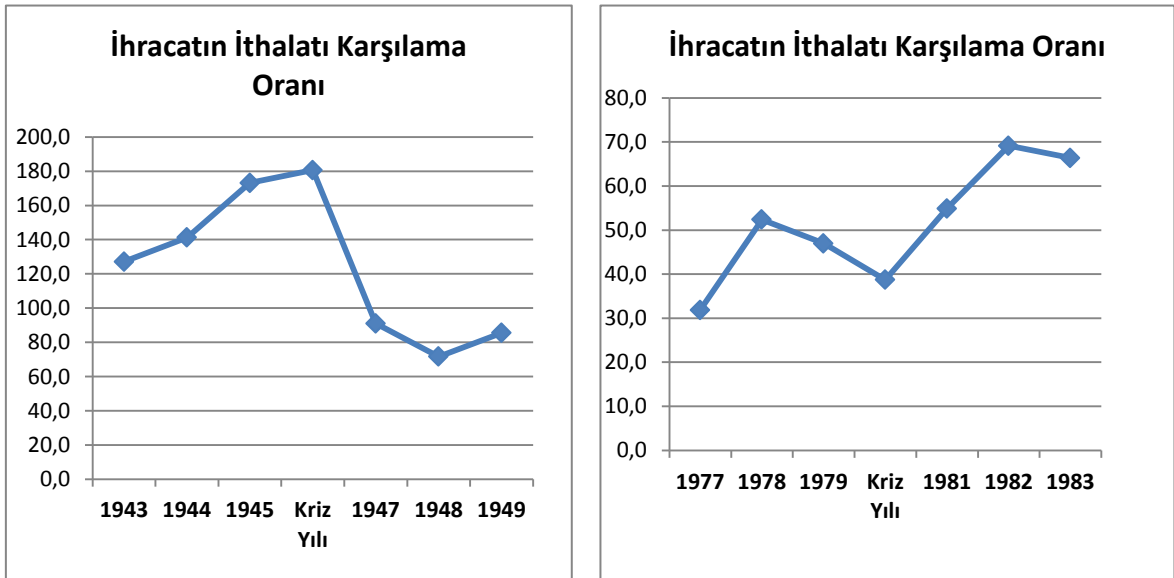
2000 kriziyle birlikte ithalatın artması sonucu 10 milyar dolar olan dış ticaret açığı, iki kattan fazla artarak 22 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. 2001 yılına gelindiğinde uygulamaya konulan program ile açık, büyük bir oranda küçülmüş ve 3

milyar dolar olmuştur. Ancak 2004 yılına gelindiğinde tekrar yükselmeye başlamıştır. Dış ticaret açığına bağlı olarak bu yıl 14 milyar dolar cari açık verilmiştir. Bu açıklar ABD faiz oranlarının düşük seyretmesiyle birlikte uluslararası likidite fazlasıyla finanse edilmiştir.

III.1.4. İhracatın İthalatı Karşılama Oranı

İhracatın ithalatı karşılama oranı, bir ülkenin dış ticaret açığını belirlemeye yarayan göstergelerden biridir. Bu oran ne kadar yüksek olursa, ihracatla elde edilen gelirlerle ithalat o kadar karşılanır duruma gelir. Bu oranın düşmesi, ithalatın ihracat gelirleriyle karşılanamaz hale geldiğini gösterir ki bu, ülke ekonomisi için tehdit unsurudur. Bununla birlikte, kriz dönemlerinde bu oran genellikle arttığı görülmektedir. Kriz dönemlerinde iç tüketim kısıldığından ithalat, ihracata oranla daha fazla azalmaktadır.

Şekil 17. İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (1943-1949) ve (1977-1983)

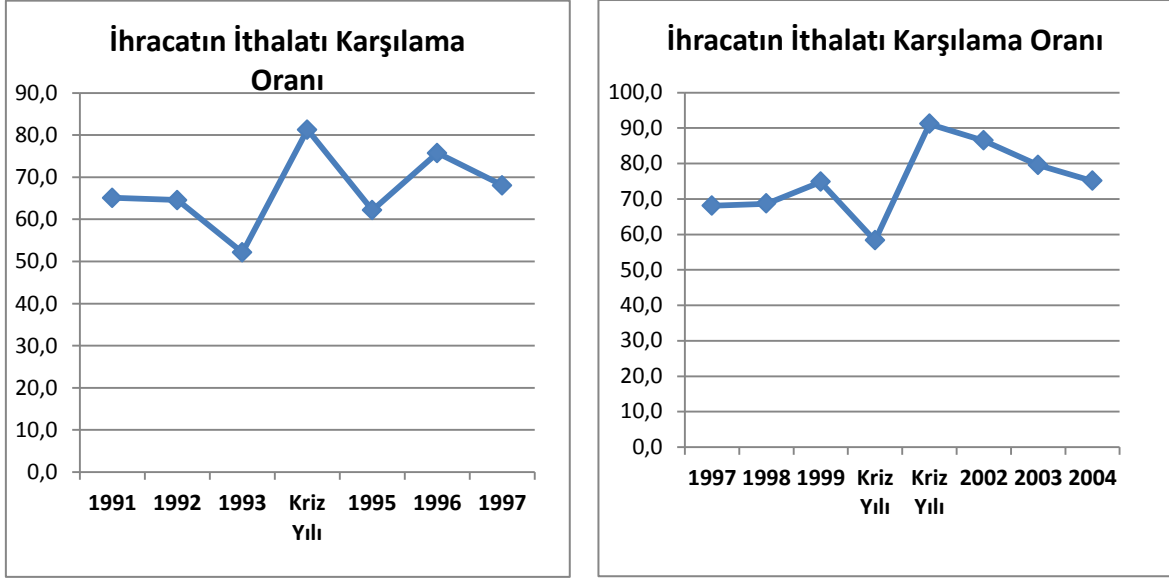

1940'lı yıllar Türkiye'ye İkinci Dünya savaşının tüm ekonomik etkilerinin yansıdığı yıllar olmuştur. Bu dönem ithalat kısılmış, ihracatı teşvik etmek amacıyla prim

uygulamaları getirilmiştir. 1946 krizine kadar olan dönemde dünya hammadde mallarına olan talebin artması sonucu olarak ihracat, ithalattan fazla olmuş dolayısıyla ihracatın ithalatı karşılama oranı yükselmiştir. 1946 yılı ile birlikte, içe dönük iktisat politikaları gevşetilerek, ithalat serbestleştirilmiştir. Bunun sonucunda ithalat iki kattan fazla artmış, ihracat sabit kalmış, dolayısıyla ihracat/ithalat oranı düşerek dış açıklara dayalı bir ekonomik yapı oluşmuştur.

1980 kriz dönemi ihracat/ithalat seyri incelendiğinde; kriz yılında % 38,7 olarak gerçekleşen ihracat/ithalat oranının kriz yılından sonra yükselme trendine girdiği görülmektedir. Bu yükselme trendi, 24 Ocak kararlarıyla birlikte, ithal ikameci sanayi modelinin terk edilmesinden kaynaklanmaktadır. İthal ikameci modelin terk edilmesinin gerekliliğini 1970'li yılların sonlarında özel sektör ve kamu sektörü yatırımlarının durma noktasına gelmesi oluşturmaktadır. Ekonominin dışa açılmasını esas alan program ile kamu kesimi daraltılarak özel sektör girişimi teşvik edilmiş, ihracata serbesti sağlanmıştır. İhracata yönelik programda uygulanan politikalar tamamen ihracatı arttırmaya yöneliktir. Bu bağlamda ihraç mallarının dış pazarlarda rekabet edebilmesi için Türk Lirası'nın aşırı devalüasyonu, aşırı tüketim ve enflasyonu düşürebilmek için faiz oranlarının yüksek tutulması ve ihracata ilişkin kamu yönetimindeki karmaşık bürokratik işlemlerin basitleştirilmesi hedef alınmıştır. Dönemin ihracat ve ithalat rakamları incelendiğinde, krizden sonra ihracat rakamlarının yükseldiği ve ithalat rakamlarının sabit kaldığı açıkça görülebilmektedir.

Şekil 18. İhracatın ithalatı Karşılama Oranı (1991-1997) ve (1997-2004)

1994 kriz dönemi ihracatın ithalatı karşılama oranı inişli çıkışlı bir trend izlemiştir. Kamu harcamalarındaki hızlı artış ve ithalat ağırlıklı tüketime dayalı büyüme, Türkiye ekonomisini 5 Nisan kararlarına taşıyan faktörlerin başında gelmektedir. Kriz yılına kadar azalma seyri içinde olan ihracatın ithalatı karşılama oranı, mali serbestleşme ve ulusal para da meydana gelen aşırı değerlendirme sonucunda ihracatın azalması ve ithalatın artmasıyla hızlı bir şekilde artmış, daha sonraki yıllarda tekrar azalma seyri izlemiştir.

1997-1998 Asya ve Rusya krizleri Türkiye'nin ihracat ve ithalatını olumsuz etkilemiştir. 2000 kriziyle birlikte ithalat miktarının yükselmesiyle, ihracatın ithalatı karşılama oranı düşmüştür; 1999 yılında % 74,8 olan oran, 2000 krizinde % 58,3'e düşmüştür. Bu dönem döviz çıpası uygulamasında ve döviz kuru sepetinde düzeltme yapılmamış ve Türk Lirası aşırı değer kazanmıştır. Bu da ihracatı zorlaştırmış, ithalatı cazip hale getirmiştir. 2001 yılına gelindiğinde ithalat miktarının önemli bir düşüş

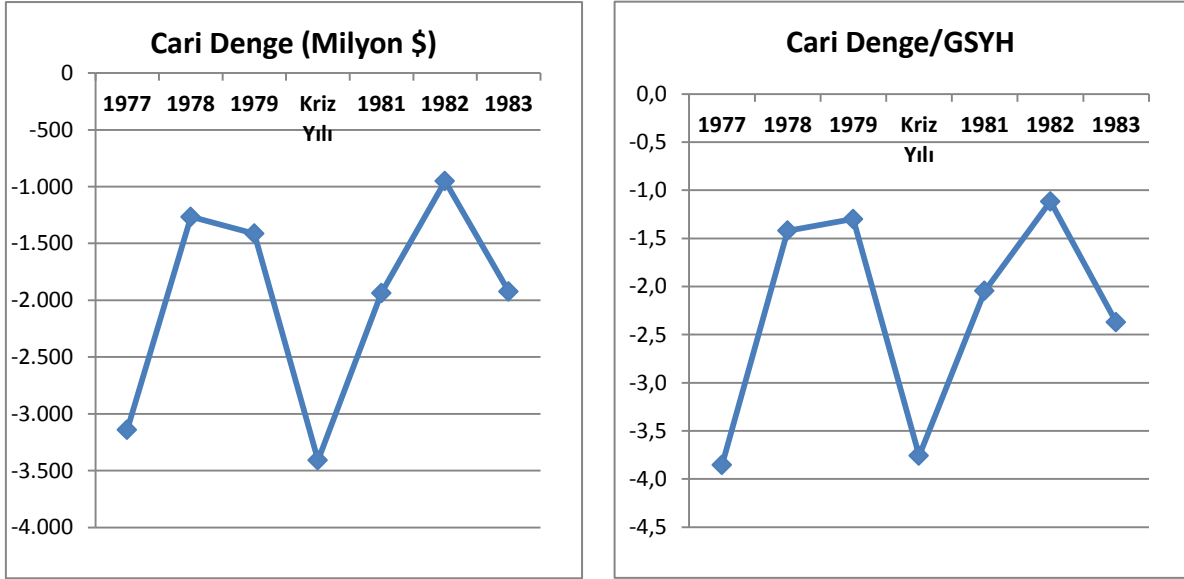
yaşadığı, ihracat miktarının ise ucuz işgücüyle yapılan üretim sayesinde artmaya başladığı görülmektedir.

III.1.5. Cari İşlemler Dengesi ve GSYH İçindeki Payı

Cari işlemler dengesi, ödemeler dengesi bilançosunun; dış ticaret, hizmetler, yatırım gelirleri ve cari transfer dengesi toplamından oluşmaktadır. Ülkemizde genel itibariyle cari işlemler dengesinin açık vermesinin temel nedeni, cari işlemler kalemi içinde yer alan dış ticaret dengesinin açık vermesidir. Cari işlemler dengesi altında bulunan diğer hesaplar olan, hizmet ticareti ve karşılıksız transfer hesapları bu kaleme sürekli olarak pozitif etkide bulunur. Cari işlem açıkları yerli paranın aşırı değerli tutulması sonucu oluşmaktadır. Bu açıkların kapatılması için yerli paranın değerinin düşürülmesi gerekmektedir. Alınacak devalüasyon önlemiyle ihraç mal fiyatlarının düşmesi sonucunda ihracat artacak, aynı zamanda pahalılaştıran ithalat sonucu ithal talebi düşecek bunların sonucunda cari işlemler açığı düşecektir (Çeçen & Doğruel, 1990: 108). Cari açığın Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla içindeki payının % 4'ü bulması, ülkeyi ekonomik kriz bakımından kırmızı bölgeye taşımaktadır.

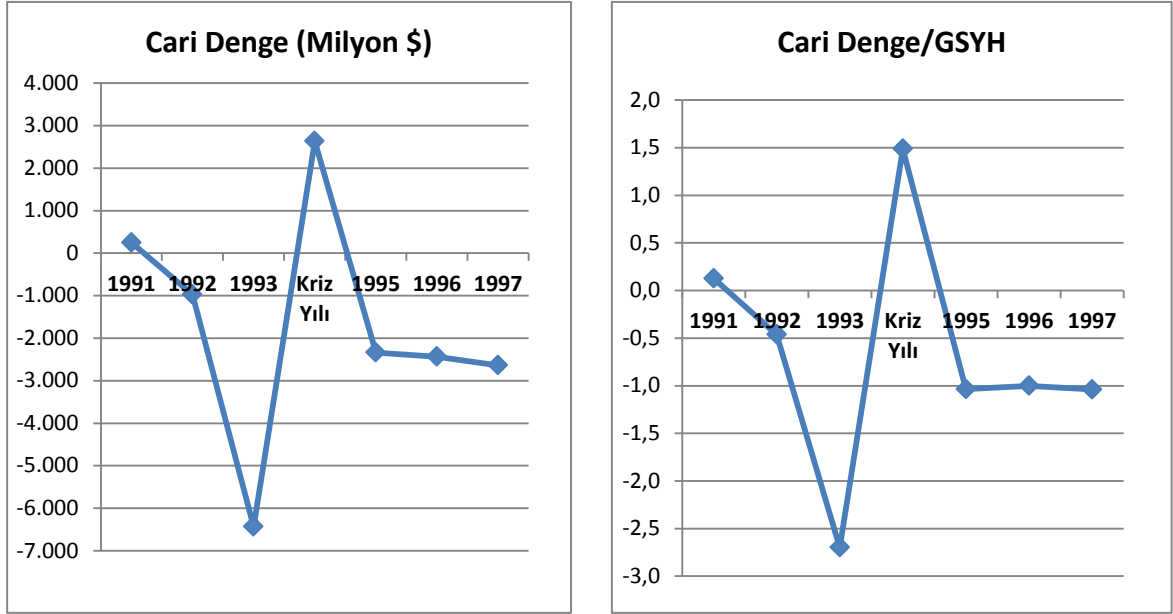

Şekil 19. Cari İşlemler Dengesi ve GSYH İçindeki Payı (1977-1983)

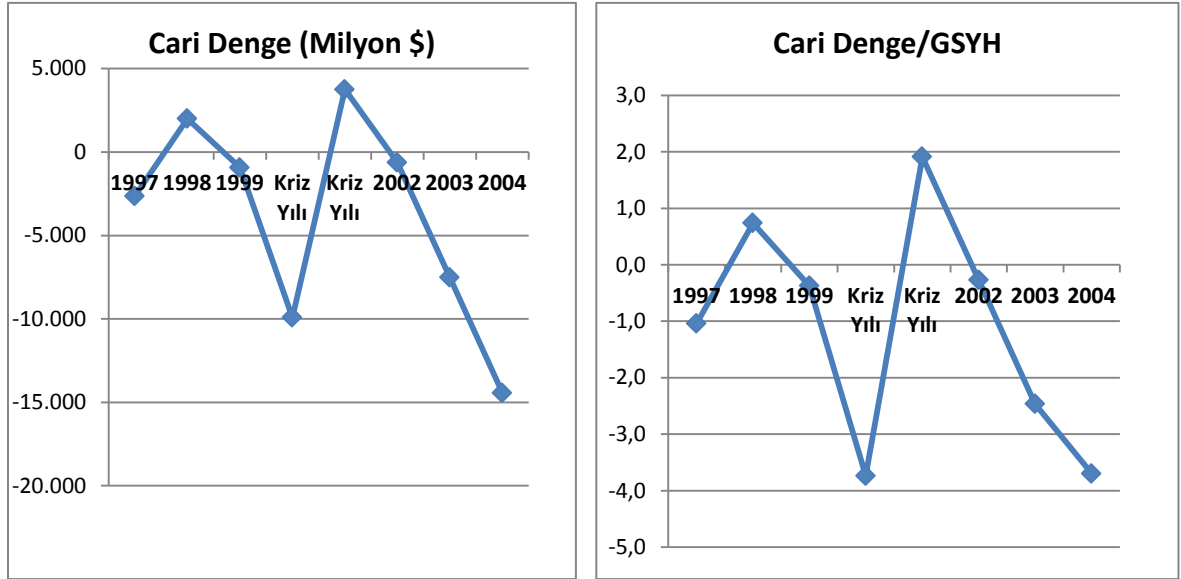
1970'li yıllarla birlikte, gerekli olan makroekonomik politikalar ve yapısal uyum politikaları uygulanmakta gecikmiş, ithalat artışı cari işlemler dengesini bozmuştur. 1980 krizi öncesi cari işlemler dengesi ve cari işlemler açığının GSYH'ye oranı, dış ticaret dengesine bağlı olarak istikrarsız bir yapı izleyerek; 1977 yılında 3 milyar dolar olan cari açık, 1978 yılına gelindiğinde 1 milyar dolara düşmüş, cari denge/GSYH 3,9'dan 1,4'e düşmüş; 1980 yılında ise cari açık tekrar yükselerek 3 milyar doları bulmuş, cari denge/GSYH 3,8 olarak gerçekleşmiştir. Krizin gerçekleştiği yıl, uygulamaya konulan istikrar programı ile reel kesime ihracatta serbesti sağlanmıştır. Öncülüğünü özel sektörün yapacağı ihracata yönelik yapısal düzenleme ile 1980 yılında 3 milyar dolar olan ihracat, krizden sonraki 3 yıl boyunca 5 milyar dolar, 6 milyar dolar ve 7 milyar dolara yükseltilmiştir. Buna bağlı olarak 1980 yılında 3,5 milyar dolar olan cari açık, 1981'de 2 milyar dolara, 1982 yılında ise 0,9 milyar dolara düşürülmüştür. 1981 yılında % 1,1 olan cari denge/GSYH, alınan büyük dış krediler sebebiyle % 2,4 gibi yüksek bir seviyede gerçekleşmiştir.

Şekil 20. Cari İşlemler Dengesi ve GSYH İçindeki Payı (1991-1997)

1994 kriz dönemi cari denge ve GSYH'ye oranı, bu dönem dış ticaret dengesiyle paralel bir seyir izlemektedir. 1991 yılından itibaren cari açık, dış ticaret açığına bağlı olarak yükselmiş, 1993 yılında bu yükseliş zirve seviyeyi bulmuştur. Mali serbestleşme ile birlikte ulusal paranın aşırı değerlenmesi, ödemeler dengesi içinde en büyük kalemi oluşturan dış ticaret açığının, dolayısıyla cari açığın artmasına neden olmuştur. 1993 yılında 6,4 milyar dolar seviyesindeki cari açık, kriz yılında yerini 2,6 milyar dolar cari fazlaya bırakmıştır. 5 Nisan Kararları ile alınan ekonomik önlemler, kriz yılında etkili olmuş; yapılan yüksek oranlı devalüasyon, ithalatı azalttığından cari işlemler açığı fazlaya dönmüştür. 1995 yılından itibaren yeniden oluşan cari açık, bu yıldan itibaren tekrar yükselmeye başlamıştır.

Şekil 21. Cari İşlemler Dengesi ve GSYH İçindeki Payı (1997-2004)

1997- 2004 yılları arasındaki cari denge grafiğinin son derece istikrarsız bir yapı izlediği görülmektedir. Dönemin konjonktürüne bağlı olarak inişli çıkışlı bir seyir izleyen cari denge, 2000 yılında uygulamaya konulan programla birlikte sermaye girişlerinin ve bankacılık kesimi dış kredilerinin artmasıyla -9,9 milyar doları bulmuştur. Bu yıl cari açık/GSYH oranı bir önceki yıla göre yaklaşık 10 kat artarak % 3,7'yi bulmuştur. 2001 yılında IMF destekli program ile ekonomik büyümeyle birlikte cari denge pozitif değere ulaşarak 3,8 milyar dolar fazla verilmiştir. Ancak bu olumlu etki kısa sürmüş, krizin hemen sonrasında tekrar cari açık veren ekonomide açık, yıllar itibariyle artmıştır.

III.1.6. Uluslararası Rezervler

Uluslararası rezervler, ülkelerin para otoriteleri tarafından kontrol edilen, her an kullanıma hazır, birbirlerine çevrilme özelliği bulunan ve uluslararası ödeme aracı

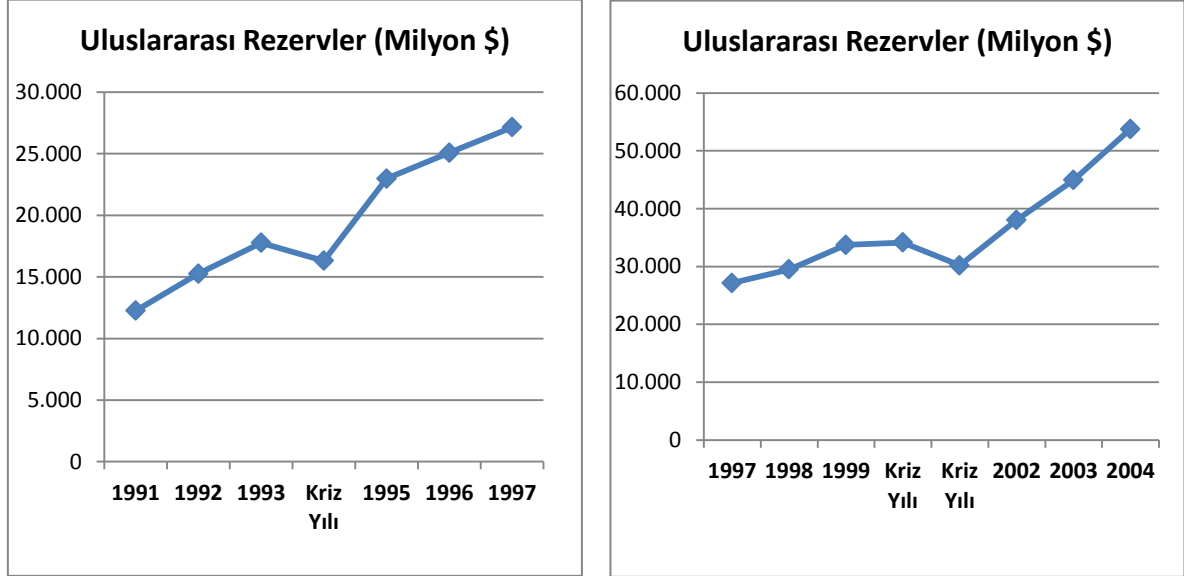
olarak kabul gören varlıklardır. Konvertibl döviz varlıkları, uluslararası standartta altın, özel çekme hakları ile IMF rezerv pozisyonundan oluşmaktadır (TCMB, 2011: 1).

Ülkelerin sahip oldukları rezervlerin kompozisyonu içinde en büyük payı her an kullanıma hazır tutulabilmesi ve getiri sağlaması nedeniyle döviz oluşturmaktadır. Bu nedenle uluslararası rezervler denildiğinde akla ilk olarak döviz rezervleri gelmektedir (TCMB, 2011: 1). Ülkelerin tutması gereken döviz rezervi miktarının kesin bir ölçüsü olmamakla birlikte, ülkenin birkaç aylık ihtiyacını karşılayacak düzeyde olması gerekmektedir. Tutulacak rezervin miktarı; ülkenin dış ticaret ve mali ilişkilerinin büyüklüğüne, bunlardaki dalgalanmalarına ve dış kaynaklardan borçlanabilme olanaklarına bağlıdır. Bunlarla birlikte, ülkenin gereğinden fazla rezerv tutması ekonomik açıdan rasyonel kabul edilmemektedir. Çünkü gereğinden fazla miktarda tutulan rezerv, ekonomik kalkınmaya, uzun vadeli yatırımlara veya tüketime yöneltilmek yerine atıl bir biçimde tutulmuş olmaktadır.

Uluslararası rezervler, para otoritesinin (Ülkemiz için Merkez Bankasının) piyasa üzerindeki gücünü göstermekte olup ödemeler bilançosunun en önemli denkleştirici kalemi ve ekonomiye müdahale etme aracıdır. Uluslararası rezervler, ekonomik krizlere karşı bir tedbir olarak biriktirilir. Rezervlerin artması, ülkenin ekonomik gücünün arttığının göstergesidir. Ekonominin ihtiyaç duyduğu ithalatın kesintisiz yapılabilmesi ve dış borç servisi için ekonomide belirli bir miktarda döviz rezervi bulunması gerekmektedir (Sarı, 2004: 62). Bunların yanında rezervlerin nasıl arttığı da büyük bir önem teşkil etmektedir. Bir ülkede rezervlerin artması, o rezervlerin mutlak bir şekilde o ülkeye ait olduğu anlamına gelmemektedir. Bunu anlayabilmek için ülkedeki kısa ve uzun vadeli sermaye hesaplarına bakılmalıdır. Rezervler, kısa süreli sermaye girişleriyle artış göstermişse bu,

ekonomi için tehdit unsuru oluşturur. Çünkü ülkeden ne zaman çıkacağı belli olmayan bu sıcak paralardan oluşan rezervleri Merkez Bankası kullanamamaktadır.

Şekil 22. Uluslararası Rezervler (1991-1997) ve (1997-2004)

1994 krizi öncesi uluslararası rezerv miktarındaki artış, krizle birlikte artan ithalatla yerini azalışa bırakmış; uygulamaya konulan 5 Nisan Kararları ile kısa vadede para ve döviz piyasaları hızla istikrar kazanmış, döviz kuru kontrol altına alınmış, TL'ye güven sağlanmıştır. Yapılan yüksek oranlı devalüasyon sonucunda ithalat azalmış, cari işlem açığı fazlaya dönmüş ve bunun sonucunda uluslararası rezervler artmıştır. Alınan devalüasyon kararının yanı sıra uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle birlikte iç faiz oranların artmasına bağlı olarak kısa vadeli sermaye girişlerinin artması da rezerv artışında etkili olmuştur.

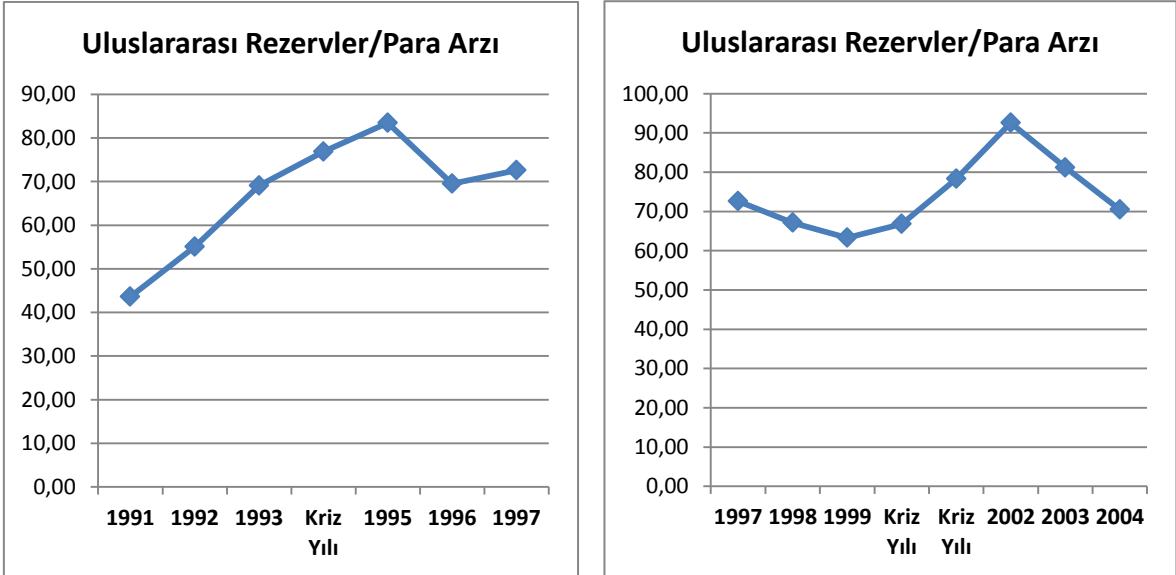
Uluslararası rezerv değişimi grafiği 2000-2001 krizlerinin öncesinde, kriz esnasında ve kriz sonrasında 1994 kriz dönemi benzer bir tablo oluşturmuştur. Krizler

enasında azalan rezerv miktarı, Kasım ve Aralık aylarında yapılan Stand-By düzenlemesi ile sağlanan ek rezerv kolaylığı sayesinde arttırılmıştır.

III.1.7. Uluslararası Rezervler/Para Arzı

Bu oran, bir finansal kriz durumunda ülkeden çıkarılabilecek sermaye düzeyine ilişkin bir gösterge olarak kullanılmaktadır. Rezervlerin para arzına oranı, bankacılık sektörünün yükümlülüklerinin ne kadarının uluslararası rezervler tarafından desteklendiğini göstermektedir. Oranın artması sermaye çıkışlarının ve kura yönelik spekülasyonun artabileceğini gösterirken aynı zamanda bankacılık krizlerini de işaret etmektedir. Bu göstergenin hangi oran üzerinden hesaplanması gerektiğine ilişkin bir fikir birliği bulunmamasına karşın, genellikle en yüksek % 20 seviyesinde olması gerektiği kabul görmektedir.

Şekil 23. Uluslararası Rezervler/Para Arzı (1991-1997) ve (1997-2004)

1991-1997 yılları arasındaki dönemde 1996 yılı hariç, uluslararası rezervler/para arzı oranının sürekli olarak yükseldiği ve % 20'nin üzerinde gerçekleştiği

görülmektedir. İhracat gelirleriyle artan rezervlerle birlikte, iç faiz oranlarının artmasına bağlı olarak ülkeye giren kısa vadeli sermaye girişlerinin yanında, döviz kurlarının artması da bu oranı arttırmıştır.

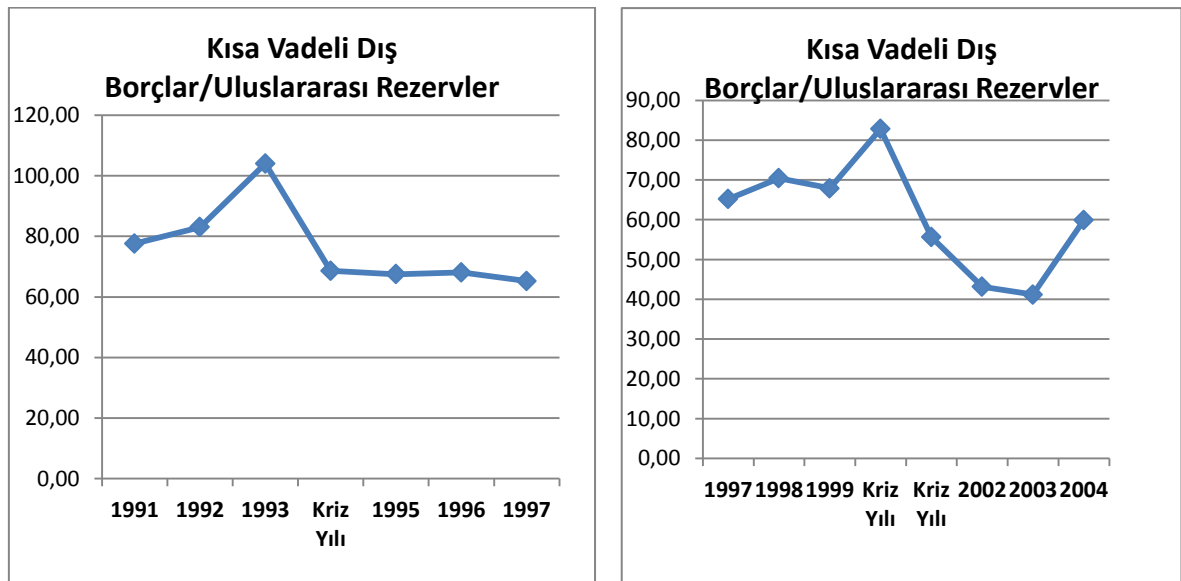
2000 Kasım ve 2001 Şubat krizlerini içeren dönemin rezerv/para arzı oranı, yurtiçi sermaye hareketleri ve döviz kurundaki değişmelere bağlı olarak daha istikrarsız bir tablo oluşturmuştur. Dönem boyunca % 20'nin üzerinde gerçekleşen oran; sermaye çıkışlarını, kura yönelik spekülasyon baskısını ve bankacılık krizini işaret etmektedir. Nitekim Kasım krizi dövize olan olağanüstü talep artışı neticesinde meydana gelmiş, bu dönem yurtdışına kaçan sermayeye bağlı olarak bankaların elinde yeterli oranda döviz fazlası kalmamıştır. Kasım ve Aralık aylarında IMF'den sağlanan ek rezervlerle krizin derinleşmesi önlenmeye çalışılmıştır. Şubat kriziyle birlikte kur artışı devam etmiş, Nisan 2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile döviz kurunda istikrar sağlamaya yönelik 'nominal çıpa' kur uygulamasına geçilmiştir. Her iki kriz sonucunda bankacılık sektörü, kur riskinden kaynaklanan sermaye kayıplarına uğramıştır.

III.1.8. KVDB/Uluslararası Rezervler

Dış borçların kısa vadede yoğunlaşması, ülkenin dış kırılganlığını arttırmakta ve ülkeyi dış şoklara açık hale getirmektedir. Bu yüzden ülkelerin borç miktarı ve özellikle kısa vadeli dış borçlar giderek daha önemli bir öncü gösterge haline almaktadır (Sarı, 2004: 8). Kısa vadeli dış borçların uluslararası rezervlere oranı, dış kırılganlığın ölçümünde önemli bir gösterge olarak kabul edilmekte ve ekonominin güvenilirliğinin en temel göstergelerinden birisi olarak değerlendirilmektedir (Yeldan, 2001). İlk olarak bu oran, ülkenin likiditesi hakkında bilgi vermektedir. İkinci olarak bu oranın büyüklüğü, ülkenin diğer makroekonomik problemleri bakımından önemli bir göstergedir. Çünkü bu oranın

büyük olması, ülkenin uzun vadeli ihtiyaçlarını, kısa vadeli enstrümanlarla finanse etmiş olması ihtimalini arttırmaktadır. Yabancı yatırımcılar açısından bu önemli bir sorun teşkil etmektedir. Üçüncü olarak kısa vadeli borçlar, paranın her an geri çekilmesi olasılığı bağlamında önemli bir risk ve kırılabilirlik yaratmaktadır. Son olarak bu oranın büyüklüğü, rezervlerin büyük bir kısmının ülkeye ait olmadığını ve ödemeler dengesinin finansmanının kalitesi hakkında olumsuz bir izlenim bırakmaktadır. Bu durumda Merkez Bankasının ekonomi üzerindeki hâkimiyeti azalmakta, gerekli durumlarda ekonomiye rezervlerle müdahalesi güçleşmektedir. (Sarı, 2004: 8). Bu oranın asgari % 60 sınırında olması, uluslararası finans çevrelerinde “kritik” bir eşik olarak algılanmaktadır (Yeldan, 2001).

Şekil 24. KVDB/Uluslararası Rezervler (1991-1997) ve (1997-2004)

KVDB/Uluslararası Rezervler oranının 1994 krizinin hemen öncesinde % 60 kritik eşik seviyesinin çok üzerine çıkarak % 104,01'e ulaştığı şekil 24'den görülmektedir. Bütçe açıklarıyla birlikte ithalat ağırlıklı tüketim, uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, yüksek kamu açıklarıyla birlikte artan iç faizlerin kısa vadeli sermaye

girişini cazip kılması gibi etmenler, oranın aşırı yükselmesine neden olmuş, bu bağlamda krizin habercisi olmuştur. 5 Nisanda alınan programın sonucu olarak hükümetin kamu kesimi borçlanma gereğini karşılamak için iç borçlanma yöntemini kullanması ve ihracatını arttırması ile % 104,01 olan KVDB/Uluslararası Rezervler oranı, 1994 yılında % 68,6 seviyesine indirilmiş ve 2000 krizine kadar istikrarlı bir seyir izlemiştir.

2000 kriziyle birlikte KVDB/Uluslararası Rezervler oranının yükselerek % 82,85 seviyesinde gerçekleştiği yine şekil 24'den görülmektedir. Bu dönem artan dış borç stoku içinde kısa vadeli dış borcun oranının yüksekliği, KVDB/Uluslararası Rezervler oranının yükselmesindeki en önemli faktördür. Yapılan Stand-By düzenlemesiyle IMF'den alınan ek rezervler, 2001 krizi ile birlikte KVDB/Uluslararası Rezervler oranının düşmesine yardımcı olmuş ancak bu düzenleme 2004 yılında kadar etkili olabilmıştır.

III.1.9. Bütçe Dengesi ve GSYH İçindeki Payı

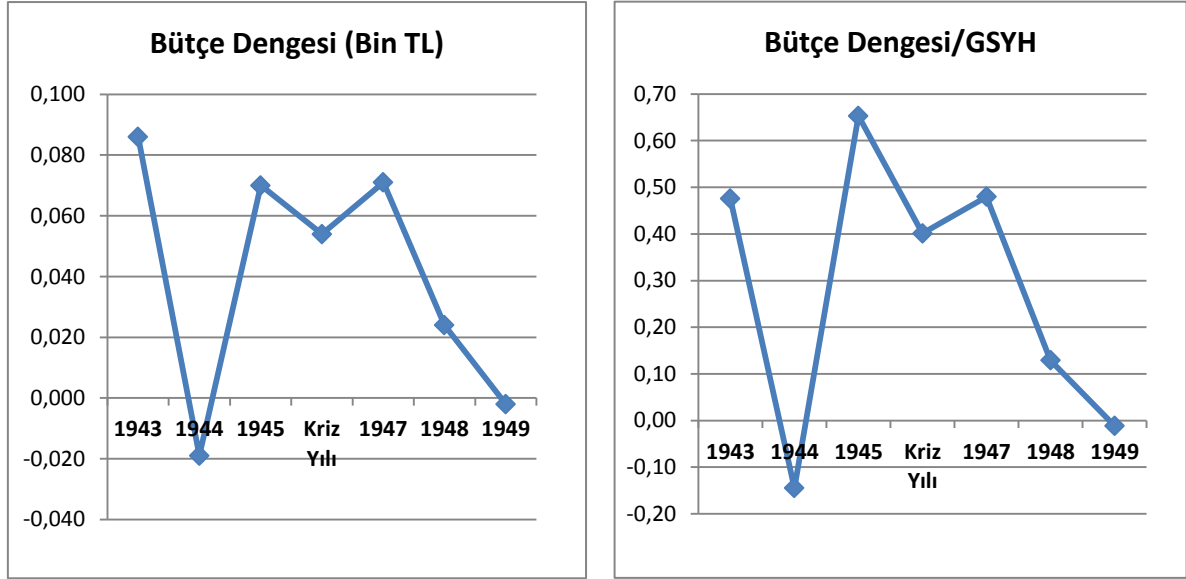
Keynes teorisine göre bütçe açık ve fazlaları, ekonomik istikrarsızlıkları önlemede kullanılacak başlıca araçlardan biridir. Ekonomik istikrarsızlık durumunda denk bütçe uygulaması, istikrarsızlığın daha da artmasına neden olur. Ancak Maastricht Kriterlerine göre, bütçe açığının GSYH içindeki payının % 3'ü geçmemesi gerekir. Bütçe açığının % 3'ü geçmesi, ekonominin kırılganlığını arttırıcı bir tehdit unsuru oluşturmaktadır. Bütçe açığının ülke ekonomisi için sorun teşkil edip etmediğinin bir diğer kriteri, bütçe açığının sürdürülebilirliğini sağlamak için uygulanan politikalardır.

Türkiye, sürekli olarak bütçe açığı ile karşı karşıya kalan bir ülke olduğu için bütçe açığını azaltmak veya en aza indirmek amacıyla birtakım politikalar uygulanmaktadır. Bunun için bütçe gelirlerini arttırıcı ve bütçe giderlerini azaltıcı olmak

üzere iki türlü politika izlenmektedir. Gelirlerin artırılması yoluyla bütçe açığının azaltılması noktasında; dolaylı vergi gelirleri, dolaysız vergi gelirleri ve özelleştirme gelirleri söz konusu olmaktadır. Vergi gelirlerinin toplanmasında dolaylı vergiler ile dolaysız vergiler ülke ekonomisinde farklı etkilere neden olmaktadır. Dolaysız vergiler genel olarak üretimden alınan vergilerdir ve vergi miktarının artması üretimin artmasına bağlıdır. Dolaylı vergiler ise genellikle tüketim üzerinden alınan vergilerdir. Dolaylı vergileri arttırmak suretiyle bütçe açığının sürdürülebilirliğinin sağlanmaya çalışılması, ülke ekonomisi için tehdit edici durum ortaya çıkarmaktadır. Çünkü bu vergi oranlarının artırılması, tüketicileri uyarabilmekte ve tüketimden vazgeçirebilmektedir. Ülkemizde dolaylı vergi oranları yüksek bir seyir izlerken, gelişmiş ülkelerdeki vergi gelirlerinin yaklaşık % 70'ini dolaysız vergiler oluşturmaktadır.

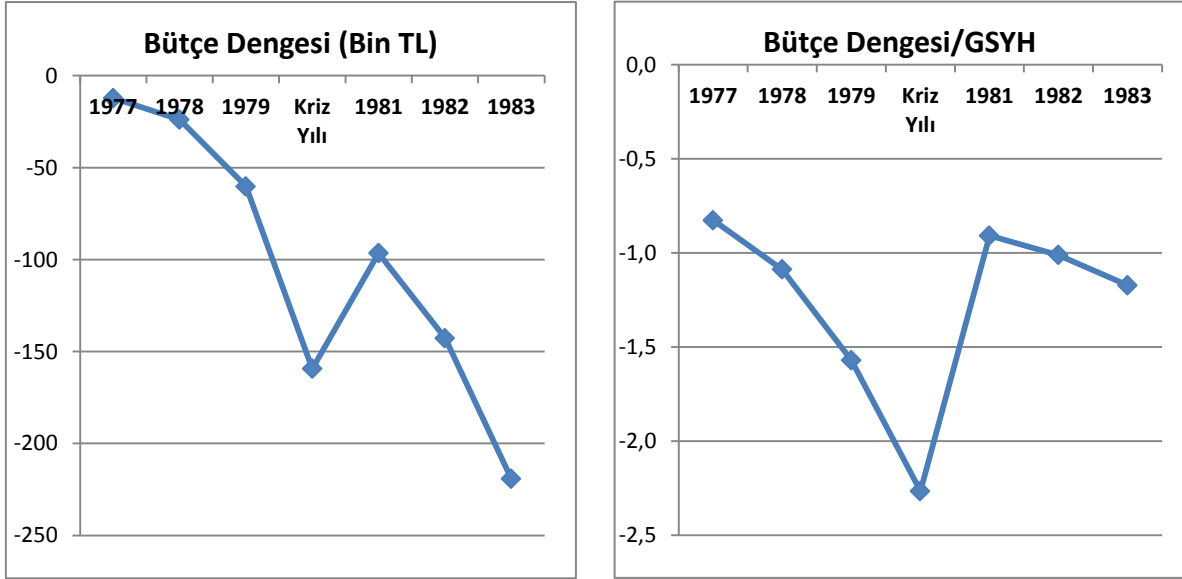
Merkezi yönetim bütçe gelirleri içinde diğer önemli kalem, özelleştirme gelirleridir. Devlet, gerçekleştirdiği özelleştirmeler sayesinde özelleştirdiği kurumların giderlerinden de kurtulmuş olur. Özelleştirme gelirlerinin büyük katkı yaptığı savunulabilir fakat bütçe açığın sürdürülebilirliği bakımından eleştirilere maruz kalmaktadır. Çünkü özelleştirme, sürekliliği olmayan bir politikadır.

Şekil 25. Bütçe Dengesi ve GSYH İçindeki Payı (1943-1949)

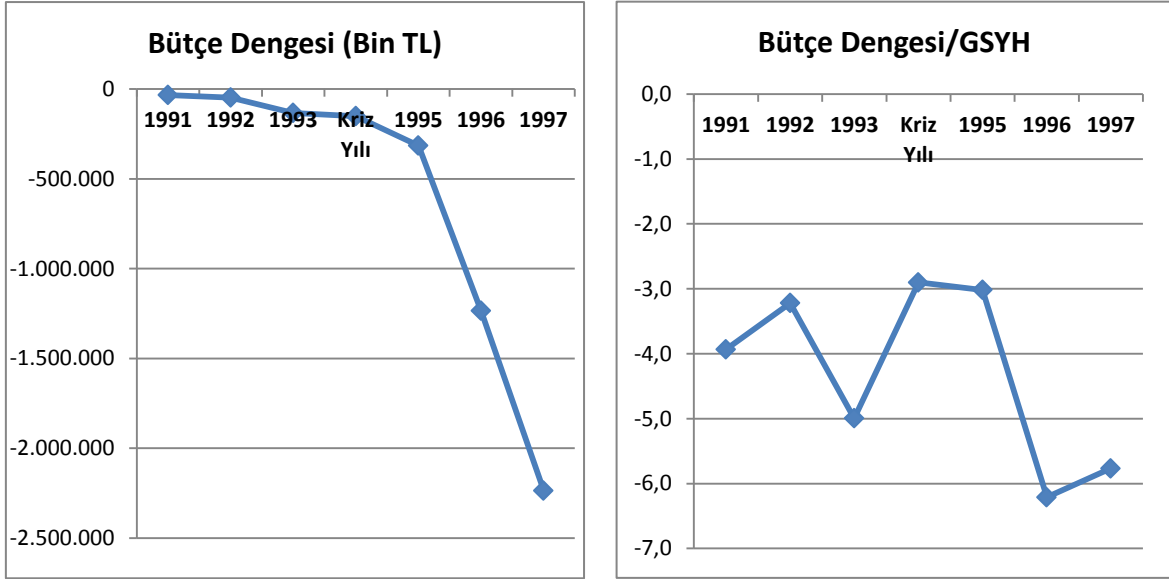
1943-1949 yıllarını içeren dönemin bütçe dengesi ve GSYH içindeki payı, oldukça istikrarsız bir yapı izlemiştir; 1943'den 1944 yılına geçişte bütçe dengesini en keskin düşüş yaşamıştır. 1943 yılındaki bütçe fazlası, 1944 yılında yerini bütçe açığına bırakmıştır. İkinci Dünya Savaşı döneminde başlayan planlama çalışmaları ve sınıai yatırım programı, savunma harcamalarının bütçeye hâkim olması yüzünden tümüyle ertelenmiştir. Savaşa girilmemesine rağmen bir milyon kişinin silahaltında tutulması, devletin masraflarının oldukça artmasına neden olmuştur.

Şekil 26. Bütçe Dengesi ve GSYH İçindeki Payı (1977-1983)

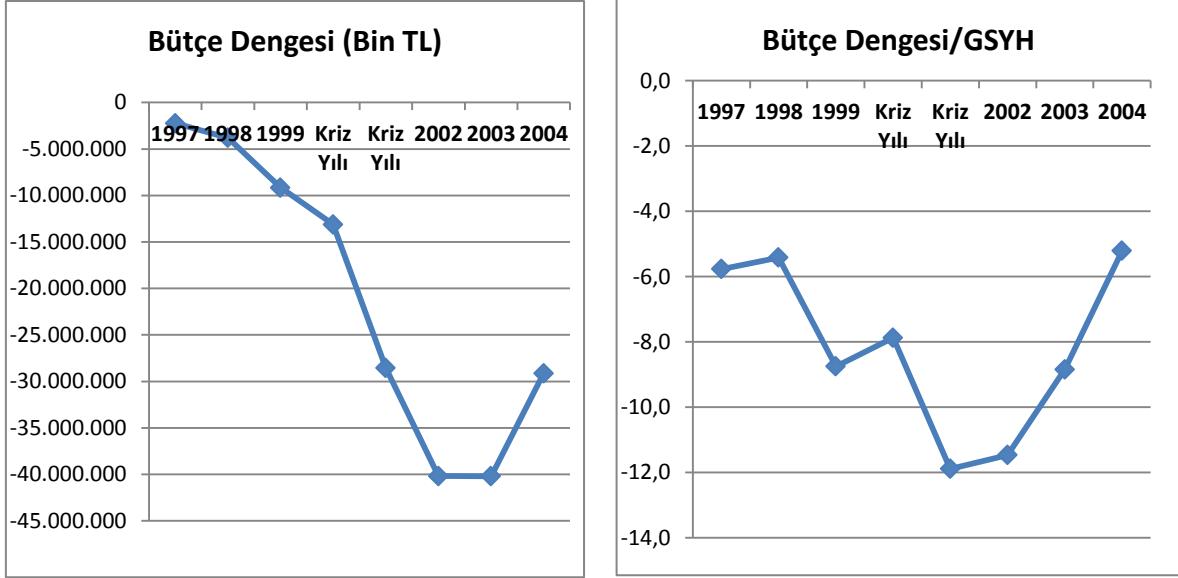
1970'lerin ikinci yarısından itibaren bütçe açığı önemli oranda artış göstermiştir. Bu dönemde alınan dış borçların önceki dönem dış borç ödemelerinde kullanılması, hatta iç piyasadan alınan borçla dış borç ödemesinin yapılması ile birlikte; 1974 petrol krizinin ardından petroldeki fiyat artışlarının, ithal edilen birçok mala yansması bütçe açıklarının artmasında neden olmuştur. 1980 yılında bütçe açığı 159 bin TL'yi bulmuştur. Bozulan kamu maliyesini iyileştirmek amacıyla çıkarılan Finansman Yasası ile kamu gelirlerinin arttırılması amaçlanmış ancak bu yasa ile yapılan düzenlemelerin uzun vadeli ve yapısal değişiklik içeren bir amaç taşımadığı görülmüştür (Mancı, 2006: 89). Nitekim 1981 yılında 97 bin TL'ye düşürülen bütçe açığı tekrar yükselmiş, 1983 yılında 219 bin TL'yi bulmuştur.

Şekil 27. Bütçe Dengesi ve GSYH İçindeki Payı (1991-1997)

5 Nisan Kararları belirli yapısal önlemlerle desteklenmemesi nedeniyle kalıcı sonuçlar vermekten uzak kalmıştır. Gittikçe artan bütçe açığı 1994 kriziyle birlikte çok yüksek boyutlara ulaşmış, krizden sonra da bütçe açığındaki artış hızı artmıştır. Bütçe açıklarındaki artışın önemli bir kısmını cari giderler oluşturmuştur. Öte yandan Türkiye ekonomisi 1994 yılında iç borç baskısı altında kalmış, dış borç ödemesi için içeride daha fazla borçlanılmıştır. Dış borç ödemesi, iç borcu önemli boyutlarda arttırmış; yoğun iç borçlanma politikası izlenmesi sonucunda 1995 yılında ödenen iç borçlanma faizi artmıştır. Bunlarla birlikte 1994 yılı için öngörülen özelleştirme programı hayata geçirilememiş, başta kamu kesiminde özelleştirme olmak üzere IMF'nin öngördüğü hedefler tutturulamamıştır (Kuran, 2006: 46).

Şekil 28. Bütçe Dengesi ve GSYH İçindeki Payı (1997-2004)

2000 ve 2001 krizlerinde, 1994 krizinde olduğu gibi etkili bir vergi reformu yapılamamış; bunun sonucu olarak bütçe açıkları ülkenin kronik bir sorunu haline gelmiştir. Dönemin mevcut konjonktür yapısı da bütçe açıklarının kronik bir hal almasında önemli bir rol oynamıştır. KİT'lerin verimli kuruluşlara dönüştürülememesi, bütçe açıklarının emisyon ve yüksek reel faizli borçlanma ile finanse edilmesi, yatırıma ve üretime yönelik olmayan kamu harcamaları, 1997-98 Asya ve Rusya krizlerinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri ile 1999 yılında yaşanan deprem sonrasında Türkiye son derece karamsar bir ekonomik yapıya bürünmüş, 2004 yılı ile birlikte toparlanma sürecine girilmiştir.

III.1.10. Dış Borç Stoku ve GSYH İçindeki Payı

Dış borç stoku, bir ülke içinde özel kesim ve kamu kesiminin döviz cinsinden yaptığı tüm borçlanmaları göstermektedir. Dış borç stokunun artmasından çok sürdürülebilirliği önemlidir. Ülkelerin; dış borçlanma şeklindeki finansal kaynaktan en iyi şekilde yararlanabilmeleri, dış borçlanmanın yük teşkil etmemesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için bir takım kriterlere göre sınır belirlemeleri gerekmektedir. Bu sınırlar; ekonominin masnetme kapasitesi, ödemeler bilançosu dengesi ve dış borcun vadesi şeklinde üç ana başlık altında toplanmaktadır.

Ekonominin masnetme kapasitesi; ülkelerin ne kadar dış borç kullanabileceklerini, dış borçları verimli kullanabilme kısıtlarını belirleyen bir kriterdir. Ekonominin masnetme kapasitesi, dış borçlara ödenecek anapara ve faiz ödemelerin ile sınırlandırılmaktadır. Dış tasarrufların marjinal katkısı, dış borçlara ödenecek gider haddine eşit olduğu zaman masnetme kapasitesinin tamamı kullanılmış olacaktır. Dolayısıyla dış borçtan yararlanan bir ekonomide bu tasarruflarla reel büyümenin sağlanması, bu borcun ödenip ekonomik büyümenin sürdürülebilir olması açısından zorunludur.

Ödemeler dengesi kriterine göre; dış âlem gelirleri ile giderleri arasındaki fark kadar dış finansmana başvurulmalıdır. Bu farktan daha fazla dış kaynağa başvurmak, alınan borcun verimli alanlarda kullanılmadığını göstermektedir. Böyle bir durumda ülkenin ödeme gücü zayıflayacaktır.

Dış borcun vadesi, borç alan ülkenin dış kaynağa bağımlı olup olmadığının açık bir göstergesidir. Buna göre; toplam dış borç stoku içinde kısa vadeli borcun artış hızı,

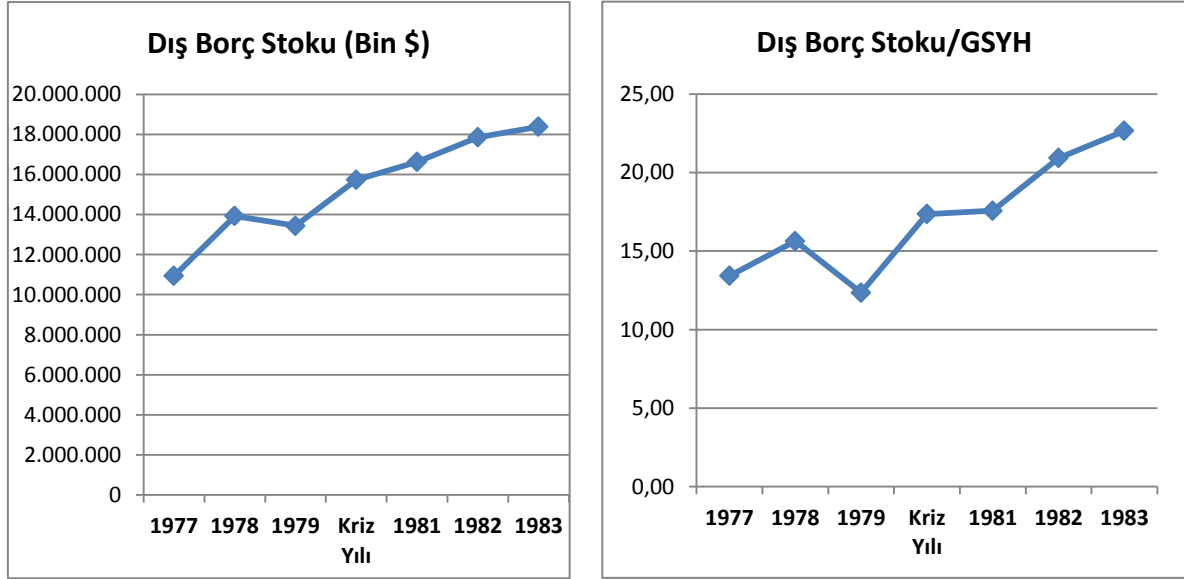
uzun vadeli dış borcun artış hızına eşitse ülke dış borçlanmanın sınırına gelmiş demektir. Kısa vadeli borçların toplam borç stoku içindeki payının artması, ülkeyi borç geri ödeme sorunuyla karşı karşıya bırakacaktır.

Gelişmekte olan ülkelerde dış borçların büyük boyutlara ulaşması, dikkatleri birtakım oran analizleri üzerinde toplamıştır. Bu oranlar, borç veren taraf açısından borç verilecek ülkenin güvenilirliğini ve borcu geri ödeme kapasitesini ölçerken; borçlanan taraf açısından dış borcun etkin bir şekilde kullanılıp kullanılmadığını, borç ödeme kapasitesinin analiz edilebilmesi ve alternatif politikalar oluşturulması bakımından önem taşımaktadır. Dış borç oranları bir bütün olarak ele alındığında, ülkenin dış borç profili kapsamlı bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu oranlar dış borç kapasitesinin ölçülmesinde, dış borç miktarındaki artışları izlemede ve ülke içi ile ülkelerarası analizlerin yapılmasında etkin bir şekilde kullanılmaktadır.

Dış borç stokunun GSYH içindeki payı (borç yükü), genel olarak bir ülkenin kredibilitésinin ölçülmesinde kullanılmaktadır. Bununla birlikte risk ve borç yükü analizlerinde de genel bir ölçüt olarak kullanılmaktadır. Dünya Bankası ve IMF tarafından kabul edilen ölçütlere göre, eğer bir ülkenin dış borç stoku/GSYH oranı % 30-50 arasında ise ülke orta derecede borçlu, % 50'nin üzerinde ise çok borçlu olarak kabul edilmektedir. Maastrich kriterlerine göre ise bu oranın % 60'ın üzerine çıkmaması gerekmektedir.

Şekil 29. Dış Borç Stoku ve GSYH İçindeki Payı (1977-1983)

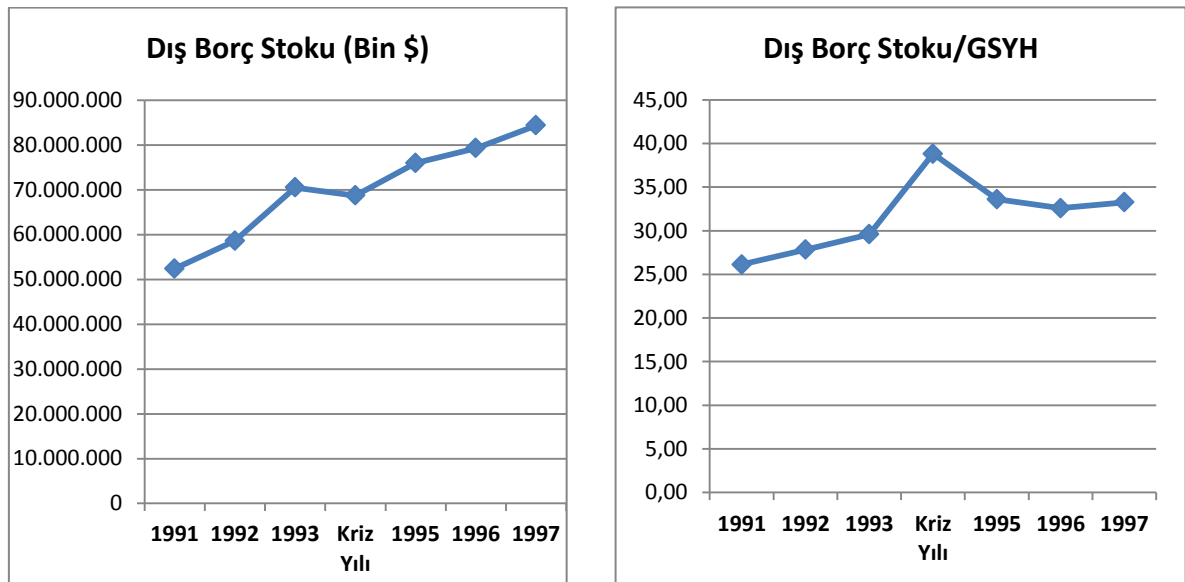

1980’li yıllarda uygulanan ekonomi politikaları önemli miktarlara ulaşan dış borç stoklarının temel nedeni olmuştur. Türkiye’nin 1980 sonrası iktisat tarihi büyüme ve kalkınma için ihtiyaç duyduğu finansman kaynağı bakımından 1980 öncesi iktisat tarihinden farklılık arz etmektedir. Türkiye, önceki dönemde büyüme ve kalkınma için daha çok iç finansman kaynağına ihtiyaç duyan bir ülke görünümündeyken, 1980 sonrasında dış kaynağa yönelen bir ülke konumuna gelmiştir. Dışa açılan ekonominin döviz girdisini arttırmak için dış ticarete konu olan malların fiyatlarını arttırma çabasına girişilmiş, üreticiler bu malları üretmek için teşvik edilmeye çalışılmıştır. Fakat dönem boyunca yapılan özel sektör ve kamu sektörü yatırımları, ihracatı besleyici nitelikteki imalat sanayi yerine, dış ticarete konu olmayan sektörlerle yönelmiştir. İhracatı arttırmaya yönelik oluşturulan vergi politikası, sağlıklı bir finansman politikası izlenmesini engellemiş, hızla artan kamu açıklarının finansmanı için iç ve dış borçlanma tercih edilmiştir (Sarı, 2004: 48).

Bu dönem dış borç dinamiklerini tetikleyen diğer bir gelişme, sağlanan kredi yapılarında borçlu ülkeleri zora sokacak önemli değişikliklerin olmasıdır. 1980'lerin başında dış borç yapısının ağırlığı hükümet kredileri ve uluslararası kuruluşlardan sağlanan kredilerden oluşmakta iken 1983'den itibaren ticari banka kredilerinin ağırlığı artmıştır (Sarı, 2004: 51).

Türkiye'nin 1980 yılı ile birlikte içine girdiği yapısal dönüşüm sonucunda hızlı ve kontrolsüz bir şekilde dışa açılması ile dış borç stoku daha da artmıştır. Cari gereksinimlerin finansmanı için daha fazla dış borçlanma önemli hale gelmiş, toplam dış borç stokunun GSYH içindeki payı 1977 yılında % 13 iken, 1983 yılına gelindiğinde % 22'ye yükselmiştir. Bu dönemde uygulanan politikalar dış borç stokunun artmasına yol açmış, toplam dış borçlar bu dönem artmaya devam etmiştir.

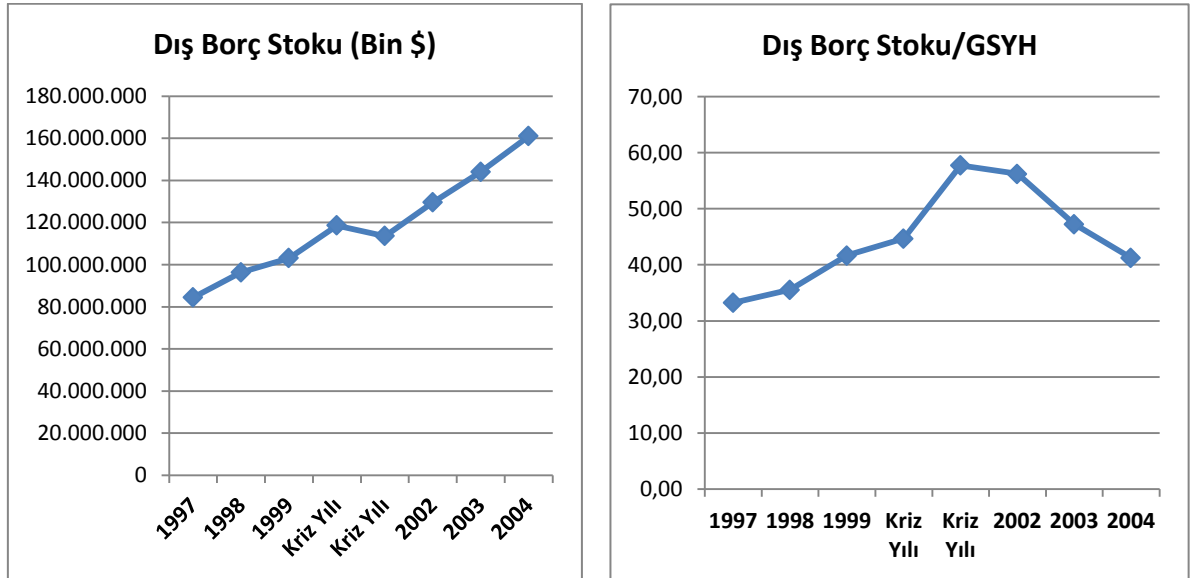
Şekil 30. Dış Borç Stoku ve GSYH İçindeki Payı (1991-1997)

Borçlanmaya dayalı mali politikalarla faiz oranlarının yükselmesi sonucunda 1994 krizi öncesi Türkiye ekonomisi dış borç stoku artan bir seyir izlemiştir. 1994

yılındaki krizden çıkmak için istikrar programı ile kamu açıklarının ortadan kaldırılması ve enflasyonun düşürülmesi hedeflenmiştir. Kamu açıklarının azaltılması için daraltıcı maliye politikası uygulanmış, kamu harcamalarında kısıtlamalar yapılmış, kamu gelirlerinde artış sağlamak için bir defaya mahsus olarak Ekonomik Denge Vergisi, Net Aktif Vergisi, Ek Motorlu Taşıtlar Vergisi ve Ek Gayrimenkul Vergisi gibi önlemlere başvurulmuştur. Bu yolla kamu kesimi açıkları az da olsa düşürülmüş, dış borçlanma gereksinimi azaltılmış ve dış boş stoku bu yıl azalmıştır (Sarı, 2004: 56).

Şekil 31. Dış Borç Stoku ve GSYH İçindeki Payı (1997-2004)

1997-98 Asya ve Rusya krizleri, 1997 ile 2000 yılları arasındaki dış borç artışının dışsal nedenlerini oluşturmaktadır. Asya ve Rusya krizleri ihracat olanaklarını azaltmış, bu durum ödemeler bilançosu açıklarının kapatılmasında dış borçlanmaya daha fazla başvurulmasına neden olmuştur. Ayrıca 1999 yılında IMF ile yapılan Stand-by anlaşması çerçevesinde iç borçların dış borçlarla ikamesi kararlaştırılmış ve bu nedenle 2000 yılında dış borç stoku önemli ölçüde artmıştır. Bu yıl içerisinde ülkeden çıkan kısa vadeli sermaye transferlerinin karşılanması ve cari işlemler dengesinin finansmanı

amacıyla dış borçlanmaya ağırlık verilmiştir (Sarı, 2004: 58). Dönem boyunca uygulanan politikalar, kamu kesimi ve ödemeler dengesi açıklarını arttırmış, toplam dış borçlar bu dönemde katlanarak büyümeye devam etmiştir. Toplam dış borç stoku içinde 2002 yılından sonra özel sektör dış borçlanmasına bağlı olarak kısa vadeli borç stoku artmıştır. Bu dönem istikrarlı bir biçimde artmaya devam eden orta ve uzun vadeli borçlarda ise IMF'den kullanılan kaynakların büyük bir payı vardır.

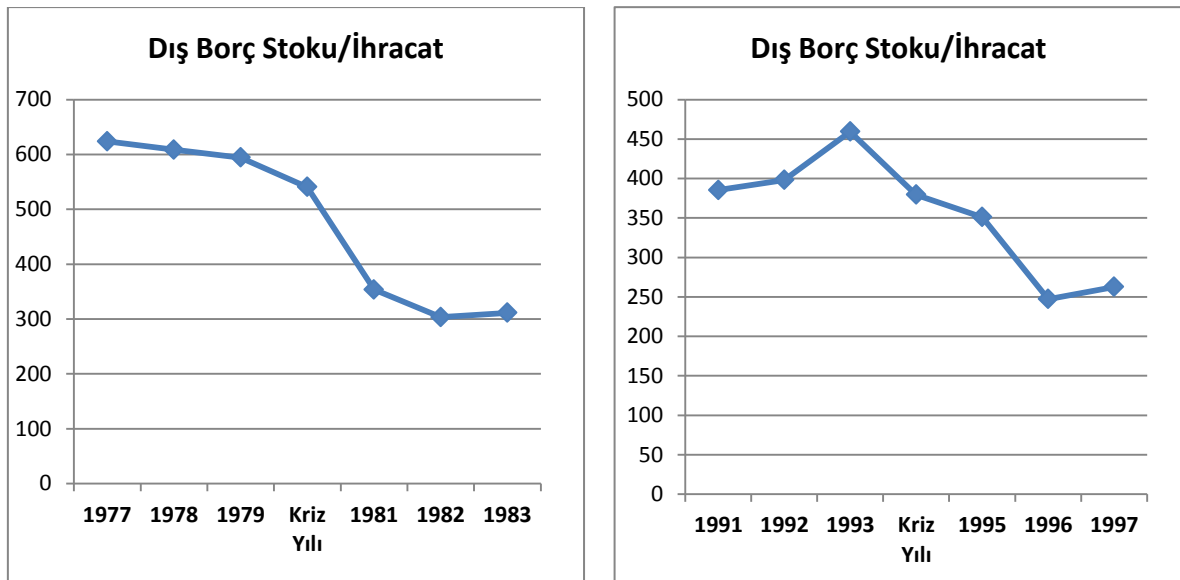
Şekil 31'de 2000-2001 krizleri öncesi 3 yıllık dönemin dış borç stokunun oldukça yüksek seviyelere ulaştığı görülmektedir. 1997 yılı dış borç stoku 84,4 milyar dolar iken 1999'da 103,1 milyar dolar olmuştur. 2000 yılına gelindiğinde ise dış borç 118,6 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Dış piyasalardaki olumsuz gelişmelere rağmen uygulamaya konulan istikrar politikaları ile 2001 yılı dış borcu 113,6 milyar dolara düşürülmüştür. Ancak bu dönemde uygulanan politikalar, kısa süreli ve hızlı fiyat değişikliklerinin önlenmesi ve piyasalardaki belirsizliklerin azaltılmasına yönelik olmuş; 2002 yılından itibaren dış borçlar hızlı bir biçimde artmaya devam etmiştir.

Ülkenin borçlu olup olmadığını gösteren diğer bir ölçüt olan borç yükü (dış borç stoku/GSYH) incelendiğinde; 2000 yılında % 45 olan borç yükünün 2001 yılında % 58'e yükseldiği görülmektedir. Borçluluk eşiklerinden biri olan borç yükü, IMF kriterlerine göre riskli seviyelere ulaşmıştır. Çünkü IMF'ye göre bir ülkenin dış borç/GSYH oranının % 50'nin üzerinde olması, ülkenin çok borçlu olduğunu göstermektedir.

III.1.11. Dış Borç Stoku/İhracat

Dış borç stoku/ihracat oranı, ülkenin borçluluk durumunu ve dış borç kapasitesini gösteren bir orandır ve ihracat gelirlerinin toplam dış borç stoku üzerindeki etkileri hakkında bilgi edinmek amacıyla kullanılmaktadır. Bu oranın yükselmesi borçlu ülkeler açısından olumsuz, küçülmesi ise olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Bu oranın % 165-275 arası olması halinde ülkenin orta derecede borçlu, % 275'i aşması halinde ise ülkenin çok borçlu olduğu kabul edilmektedir.

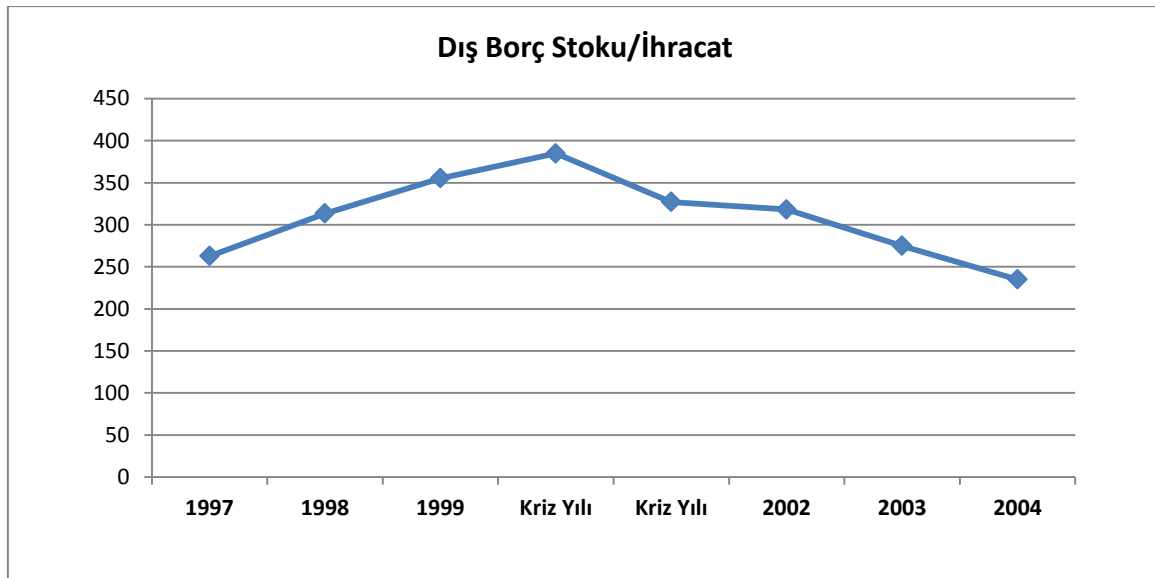
Şekil 32. Dış Borç Stoku/İhracat (1977-1983) ve (1991-1997)

1977-83 yıllarını kapsayan dönem boyunca dış borç stoku/ihracat oranı, IMF ve Dünya Bankası tarafından belirlenen kriterlere göre ülkenin çok borçlu olduğunu göstermektedir. 1980 yılı ile birlikte Türkiye'nin içine girdiği yapısal dönüşüm sonucunda hızlı ve kontrolsüz bir dışa açılma ile dış borç stoku artmış olsa da, bu dönem artan ihracat gelirleri ile birlikte dış borç stoku/ihracat oranı 1980 yılına kadar ve sonrasında azalış grafiği izlemiştir.

1980 krizinde olduğu gibi, 1991'den 1995 yılına kadar olan dönemde dış borç stokunun ihracata oranı % 275 sınırının üzerinde seyretmiştir. 1994 yılında, bir defaya mahsus olarak alınan ekonomik önlemlerle düşürülen dış borç stoku ile bu dönem yapılan devalüasyon sonucu artan ihracatla 1995 yılından itibaren dış borç stokunun ihracata oranı düşmüştür. 1996 ve 1997 yıllarında sırasıyla % 247 ve % 263 oranlarıyla Türkiye orta derecede borçlu olmuştur.

Şekil 33. Dış Borç Stoku/İhracat (1997-2004)

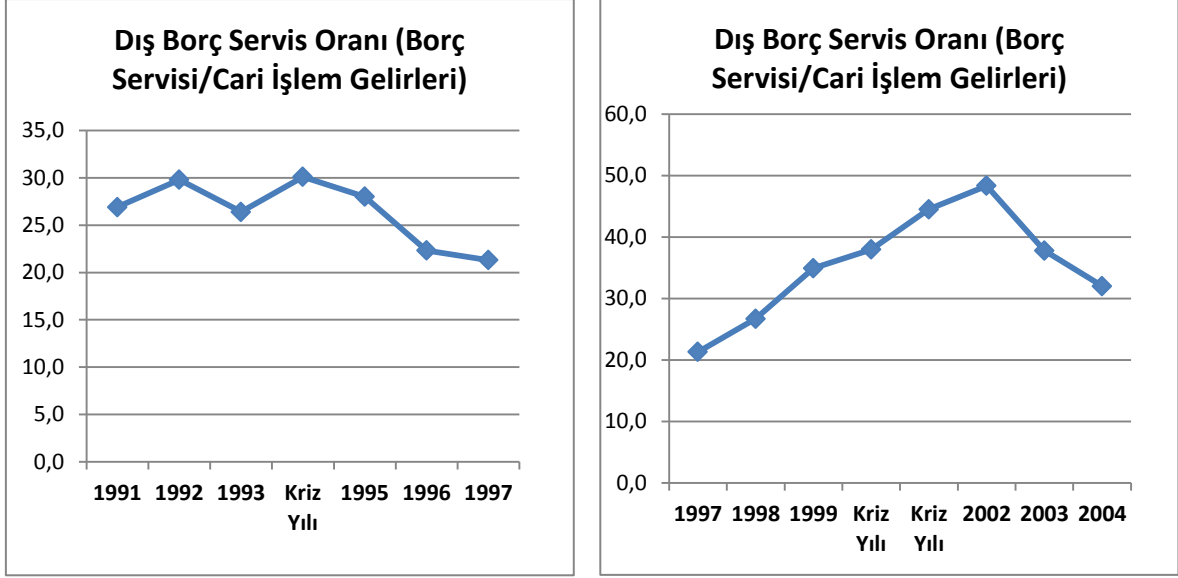
1997 ve 1998 yıllarında yaşanan Asya ve Rusya krizlerinin Türkiye'ye yansımaları ihracatın azalması şeklinde olmuş, bunun sonucu olarak 1997 yılında % 263 olan dış borç stoku/ihracat, 1998 yılından itibaren hızlı bir biçimde artmış, 2000 krizinde en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2000 ve 2001 krizlerinde Türkiye % 385 ve % 327 oranlarıyla çok borçlu ülke konumundadır. Uygulamaya konulan istikrar politikaları ile 2001 yılından itibaren erimeye başlayan dış borç stoku ve artan ihracat ile dış borç stoku/ihracat düşmeye başlamıştır. 2001 yılında % 327 olan oran, 2004 yılına gelindiğinde

% 235'e düşürülerek çok borçlu ülke konumundan orta derecede borçlu ülke konumuna getirilmiştir.

III.1.12. Dış Borç Servis Oranı

Dış borcun sürdürülebilirliğinin göstergelerinden biri de dış borç servis oranıdır. Ülkenin dış borç yükünün değerlendirilmesinde çok borçlu olup olmadığının ölçülmesinde kullanılan bir orandır. Dış borç servis oranı, ülkenin mal ve hizmet ihracat gelirlerinin ne kadarının borç servisi ödemelerine ayrıldığını ifade etmektedir. Oranın büyük değerlere ulaşması, ülke cari işlem gelirlerinin dış borç karşılama oranını düşürdüğünden, bu durum borçlu ülkenin dış borç yükümlülüklerini yerine getiremediği anlamına gelmektedir. Oranın küçük değer alması ise ödemeler dengesinde iyileşme olduğu ve buna bağlı olarak ülkenin dış ödeme gücünde artış olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Bu oran, % 18-30 arasında ise ülke orta derecede borçlu, % 30'un üzerinde ise çok borçlu olarak değerlendirilmektedir.

Şekil 34. Dış Borç Servis Oranı (1991-1997) ve (1997-2004)

1994 krizine kadar olan dönemde dış borç servis oranı bakımından ülkenin orta dereceli borçlu ülke grubuna girdiği görülmektedir. Nitekim 1991 yılından itibaren bu oran % 26,9, % 29,8 ve % 26,4 olarak gerçekleşmiştir. Kriz yılı olan 1994’le birlikte % 30 ile sınır seviyede kalmış, cari işlem gelirlerinin artırılmasıyla kriz yılından sonra dış borç servis oranı yeniden düşme eğilimine girmiştir.

2000-2001 krizlerine kadar olan dönemde de dış borç servis oranının yükseldiği görülmektedir. Kriz yıllarında % 38 ve % 44,5 rakamlarıyla ülke çok borçlu olarak değerlendirilmektedir. Dış borç servis oranındaki yükseliş 2002 yılına kadar devam etmiş, 2003 yılından itibaren izlenen ekonomi politikaları etkisini göstermeye başlamış ve dış borç servis oranı düşmeye başlamıştır.

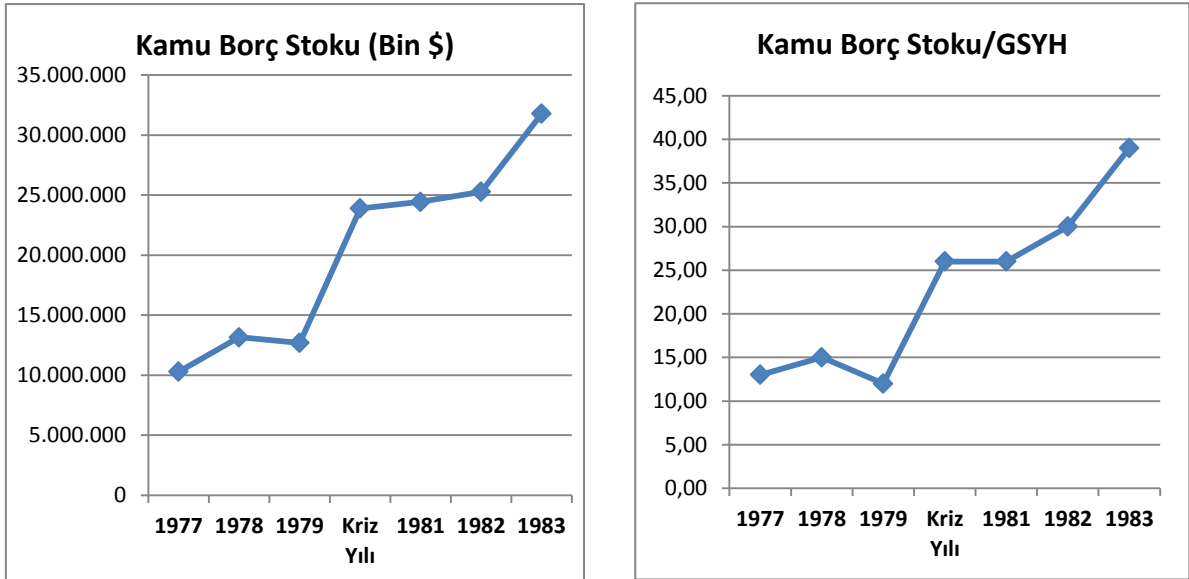
III.1.13. Kamu Borç Stoku ve GSYH İçindeki Payı

Kamu borç stoku; bir ülkedeki özel kesim ve kamu kesiminin döviz cinsinden yaptığı tüm borçlanmalar olan dış borç stoku ile kamu kesiminin yurt içi piyasalardan TL biriminden yaptığı iç borçlanma toplamından, özel kesimin döviz cinsinden yaptığı borçlanmanın çıkarılmasıyla bulunur. Kamu borç stokunu kısaca şu şekilde formüleştirmek mümkündür: $\text{Kamu Borç Stoku} = \text{Dış Borç Stoku} + \text{İç Borç Stoku} - \text{Özel Sektör Borç Stoku}$

Ülkelerin çoğu genel olarak yurt içinden borçlanmayı tercih etmektedir. Bunun nedeni iç borçlanmanın yerel para biriminden yapılıyor olmasıdır. Bunun hükümetler açısından şöyle bir kolaylığı bulunmaktadır; ülkenin borcu çok yüksek seviyelere çıkar ve bunu geri ödemede sorunlar ortaya çıkarsa en kötü ihtimalle borcu, para basarak ödemek gibi bir çıkış yolu bulunabilmektedir. Bunun enflasyon gibi tehlikeli yan etkileri bulursa da iç borçlanma hükümetler tarafından tercih edilen bir politikadır. Döviz cinsinden olan dış borcun, para basılmasıyla ödenmesi mümkün olmadığından dünyaya karşı iflas etme riski doğabilmektedir. Bu yüzden iç borçlanma kamu borç stokunun önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.

Dünya Bankası ve IMF tarafından kabul edilen kamu borç stoku/GSYH oranı % 30 ile % 50 arasında ise ülke orta derecede borçlu, % 50'nin üzerinde ise çok borçlu olarak kabul edilmektedir. % 60'a varan bir kamu borç stoku/GSYH oranı, ekonomik kriz açısından tehlike sinyali demektir.

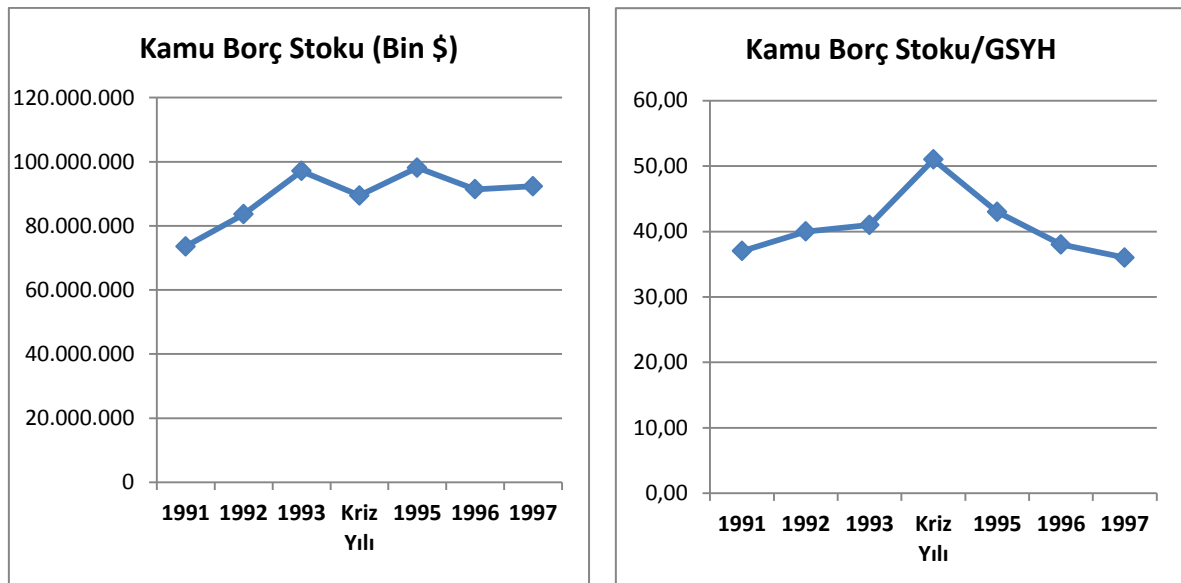
Şekil 35. Kamu Borç Stoku ve GSYH İçindeki Payı (1977-1983)

1970'li ve 1980'li yıllar küresel ekonomide enflasyon ve durgunluğun bir arada yaşandığı yıllar olmuş, gelişmekte olan ülke konumundaki Türkiye için büyük ekonomik güçlüklerin yaşandığı bir dönem olmuştur. 1970 yılından sonra küresel ekonomide meydana gelen krizler ve dalgalanmalar Türkiye ekonomisini derinden etkilemiş, meydana gelen döviz sıkıntısı dış borçlanmayı önemli ölçüde arttırmıştır. Bu dönemde yaşanan Kıbrıs Barış Harekâtı ve petrol şokları da dış finansman ihtiyacını arttırmıştır. Küresel çaptaki bu ekonomik olumsuzluklarla birlikte; enflasyon, bütçe açıkları, siyasi istikrarsızlıklar, sosyal gerginlikler ve nihayet askeri darbenin gerçekleşmesiyle Türkiye ekonomisi yapısal bir kırılma yaşamıştır. Bu olumsuz gelişmelere bağlı olarak yapılan yatırımlar ile enerji ve ulaştırma alanında yapılan harcamalar önemli miktarlarda kamu açıklarına neden olmuş; bu dönemde Merkez Bankasından finanse edilen kamu açıkları, iç ve dış borçlanmayla karşılanmaya başlamıştır. Merkez Bankasından yapılan borçlanmanın ekonomide enflasyon üzerine şiddetli baskılar oluşturması, bu dönemde daha çok iç borçlanmaya ağırlık verilmesine neden olmuştur. Yine bu dönemde alınan dış borçlar,

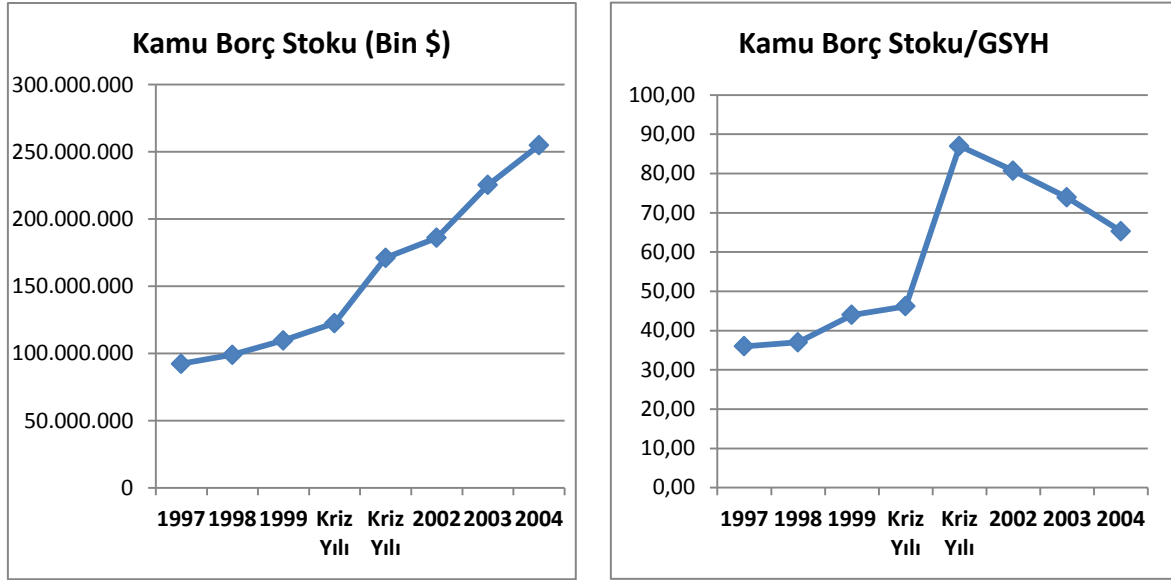
önceki dış borç ödemelerinde kullanılmış, hatta bazen alınan iç borçla, dış borç ödemesinin yapıldığı olmuştur (Görmezöz, 2007: 53). GSYH içindeki oranı bakımından ele alındığında 1982 yılından sonra % 30 ve % 39 oranlarıyla Türkiye, orta dereceli borçlu ülke konumuna gelmiştir.

Şekil 36. Kamu Borç Stoku ve GSYH İçindeki Payı (1991-1997)

1994 yılına kadar kamu borç stoku yükselmiş, 1994 yılında konulan ekonomik önlemlerle düşürülmüştür. Ancak bu yıl Türkiye ekonomisi önemli bir iç borç baskısı altında kalmıştır. Dış borç ödemek için yurt içi piyasalardan yapılan borçlanma sonucunda iç borç çığ gibi büyümüş, kamu borç stoku yeniden yükselmeye başlamıştır. Kamu borç stokunun GSYH içindeki ağırlığının artması, ekonomiyi 5 Nisan kararlarına taşıyan faktörlerin başında gelmiştir; 1994 yılında % 51 seviyesine gelen borç oranıyla Türkiye, çok borçlu ülke kategorisinde yer almıştır. Özelleştirme, KİT'lerin iyileştirilmesi, kamu sektöründe istihdamın artırılması ve sosyal güvenlik kuruluşları reformlarını içeren 5 Nisan kararları ile GSYH miktarı yükseltilmiş, buna bağlı olarak kamu borç stokunun GSYH miktarına oranı düşmüştür.

Şekil 37. Kamu Borç Stoku ve GSYH İçindeki Payı (1997-2004)

2000 ve 2001 krizleriyle birlikte kamu borç stokunun ve GSYH'ye oranlarının önemli derecede arttığı göze çarpmaktadır. 2000 krizinde 122 milyar dolar olan kamu borcu 2001 kriziyle 171 milyar dolara ulaşmış, bu dönem kamu borç stokunun GSYH'ye oranı % 46'dan % 87'ye yükselmiştir. 2001 krizinde yaşanan; yüksek reel faizler, KİT zararları, artan cari giderler, sosyal güvenlik kuruluşlarının açıkları, verimsiz kamu yatırımları ve yetersiz vergi gelirleri gibi yapısal sorunlar kamu borç stokunun artmasında belirleyici olmuştur. 2001 krizi öncesinde ülke, IMF'nin belirlediği ölçütlere göre orta derecede borçlu iken, 2001 kriziyle birlikte gerçekleşen % 87 oranıyla, kriz bakımından tehlike sinyali vermiştir. Kriz sonrasında ise hızlı bir artış eğilimine giren iç borç stoku, kamunun toplam borç stokunu olağanüstü seviyelerde arttırmıştır. Borç stokunun GSYH'ye oranı düşmeye başlamış fakat kriz eşiğinde seyretmeye devam etmiştir.

III.1.14. Enflasyon

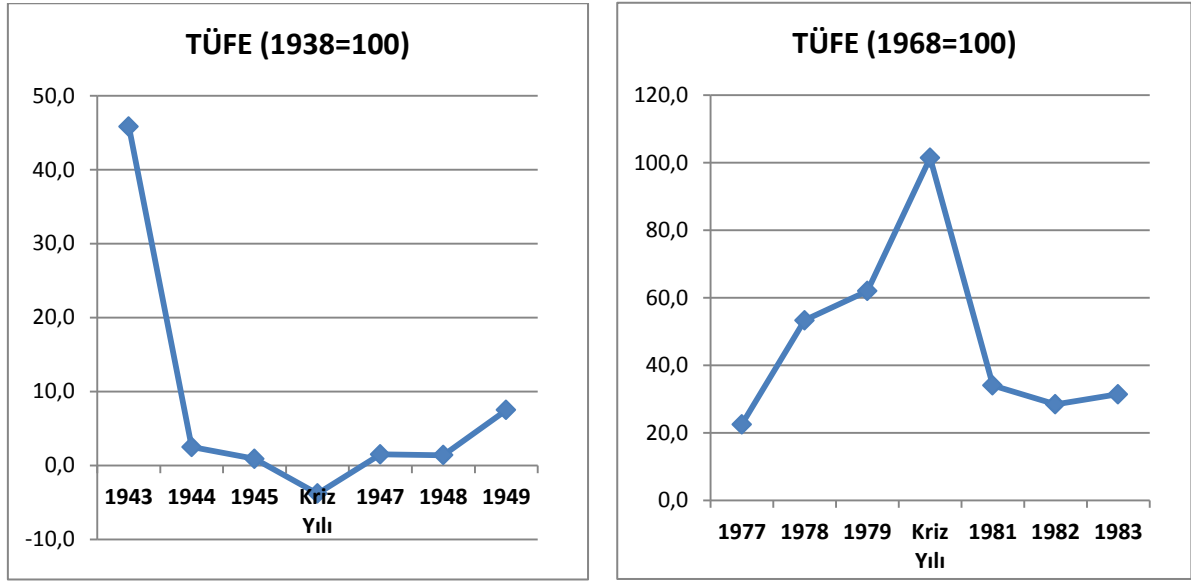
Fiyatlar genel düzeyindeki sürekli artışı ifade eden enflasyon, ekonomiler için ciddi sorunlar yaratmakta ve ekonomik yapının bozulmasına neden olmaktadır. Enflasyon nedeni ile üretici karları düşerken, alım gücü düştüğü için tüketicinin de refah düzeyi düşmektedir. Bu çalışmada, enflasyon artış hızı değerlendirilirken, tüketicilerin sabit bir mal ve hizmet sepetini satın alma maliyetindeki değişimleri ölçen Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE) baz alınacaktır.

Tüketicilerin kullandığı mal ve hizmetlere ilişkin fiyatlar genel düzeyindeki değişimi gösteren TÜFE için 2003 yılı itibariyle önemli değişiklikler yapılmıştır. TÜFE sepetinde bazı malların ağırlık yapılarında değişikliğe gidilmiştir. Örneğin, cep telefonu, internet ücreti, PVC pencere, bilgisayar donanımları gibi yeni ürünler sepete ilave olunurken, normal benzin, dikiş makinesi, kibrit, jeton gibi ürünler sepetten çıkarılmıştır. Endeks sepetinin kapsamı ve ağırlık yapısı her yıl hane halkı bütçe anketi sonuçları kullanılarak Aralık ayında güncellenmektedir ve endeks rakamları zincirleme Laspeyres formülasyonu çerçevesinde hesaplanmaktadır. Böylece sabit bir baz yıl yerine, bir önceki yıl baz alınarak hesaplama yapılmaktadır (Yıldırım, Karaman, & Taşdemir, 2010: 64).

TÜFE endeksine ilişkin mal sepeti ile birlikte, hesaplama yönteminde de değişikliğe gidilmiştir. Daha önce kullanılan aritmetik ortalama yerine birçok AB ülkesinde de kullanılan geometrik ortalama tercih edilmiştir. Geometrik ortalama yöntemine göre; daima aritmetik ortalamadan daha düşük bir değer oluşacaktır, geometrik ortalama aritmetik ortalama gibi aşırı değerlerden çok etkilenmemektedir, fiyat farklılaştırılmasının ve ikame işleminin yoğun olduğu mal ve hizmetlerde anlamlı sonuçlar üretecektir, çünkü endeks hesaplarında anormal nispi değişimler gösteren değerlerin

varlığı halinde, hem bütün değerleri kapsayan hem de nispeten istikrarlı bir ortalama hesaplayabilmek için geometrik ortalama tercih edilmiştir (Yıldırım, Karaman, & Taşdemir, 2010: 64-65).

Şekil 38. Enflasyon (1943-1949) ve (1977-1983)

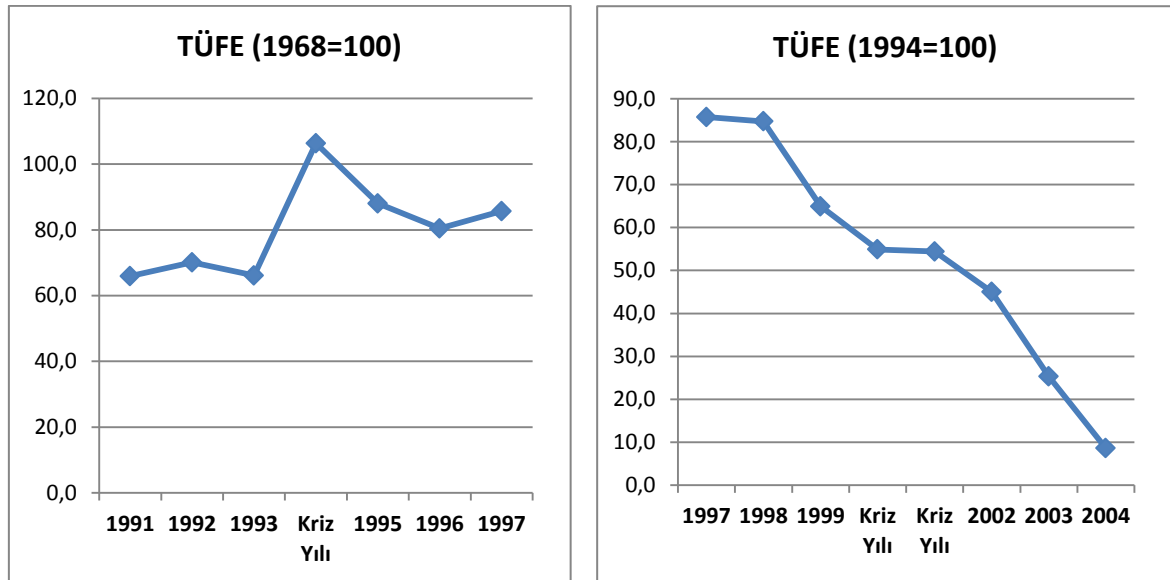

1939 yılında başlayan İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye ekonomisine bir önemli derecede etkisi de yüksek enflasyon olmuştur. İthalatın kısılması ve savunma harcamalarını karşılamak üzere yapılan aşırı emisyon sonucunda fiyatlar dört kat artmıştır. 1940-45 döneminde enflasyonist baskının etkisini azaltmak üzere, fiyat denetimine ve işgücünü denetlemeye yönelik olarak Milli Koruma Kanunu çıkarılmıştır. Bununla birlikte piyasadaki fazla parayı çekmek amacıyla 1942 yılında Varlık Vergisi çıkarılmış, enflasyon hızını düşürmeye yönelik etkisi 1946 yılına kadar sürmüştür. 1946 yılından sonra TÜFE oranı küçük bir artış hızıyla tekrar yükselmeye başlamıştır.

1970'li yıllar enflasyon ve durgunluğun bir arada yaşandığı, üretim ve fiyat dalgalanmalarının olduğu, istikrarsız bir dönemin yaşandığı yıllar olmuştur. Türkiye

ekonomisinde gerekli makroekonomik ve yapısal uyum politikaları uygulanmakta gecikilmiş, enflasyonda hızlı bir artış yaşanmıştır. 1971 yılından itibaren enflasyon hızı artmış, 1974 Petrol krizinin ardından, petroldeki fiyat artışlarının ithal edilen birçok mala yansması enflasyon hızını arttırıcı yönde etkili olmuştur. Bu etki 1980 yılına kadar sürmüş, 1980 yılı TÜFE oranı % 101,4 olarak gerçekleşmiştir. Bunda uygulanan maliye politikaları etkili olmuştur. 1980 yılından sonra enflasyon hızı ani bir düşüş yaşamıştır. Bu düşüşte, 1980 yılı başlarında uygulamaya konulan program ile ekonomide istikrar sağlamaya yönelik alınan önlemler etkili olmuştur. Programda; aşırı tüketim ve enflasyonu azaltmak için faiz oranları çok yüksek tutulmuş, ücret artışları durdurulmuş, ihracatın desteklenmesi amacıyla ihracata ilişkin kamu yönetimindeki karmaşık bürokratik işlemler basitleştirilmiştir. Bu çerçevede para arzındaki artış frenlenmiş, kamu harcamaları kısılmış, ücret ve maaş artışları kontrol altına alınmıştır.

Şekil 39. Enflasyon (1991-1997) ve (1997-2004)

1991 yılından itibaren enflasyon oranı yükselmeye başlamış, kriz yılında % 106,3 oranında gerçekleşmiştir. Piyasadaki likiditeyi düşürmeye yönelik olarak, para

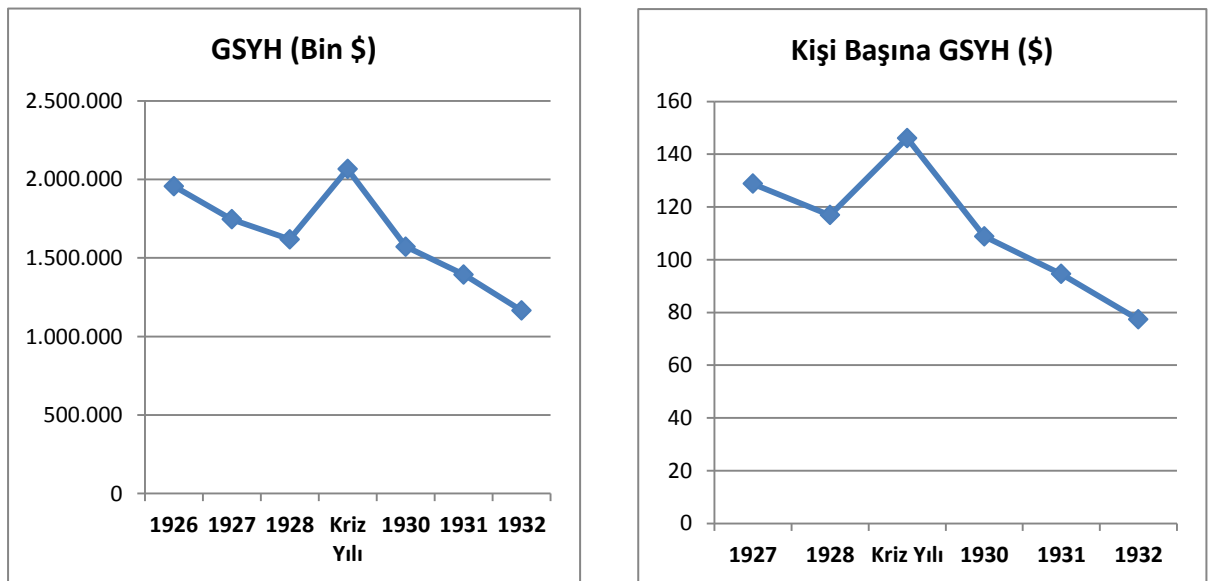
politikası izlenmeyip yalnızca maliye politikası önlemleri ile yetinilmesi ve siyasal iktidara duyulan güvensizlikten dolayı enflasyonist beklentilerin kırılmayışı, enflasyonun aşırı yükselişindeki etkenler olmuştur (Buluş, 2012: 117). 1994 yılında enflasyon artış hızını düşürmeye yönelik olarak alınan 5 Nisan Kararları ile enflasyon artış hızı % 106,3 seviyesinden % 88'e düşürülmüştür.

1996 yılına kadar enflasyonun artış hızı düşmüş, 1997 yılından itibaren tekrar yükselmeye başlamış, yurt içinde yaşanan siyasi istikrarsızlıkla birlikte Asya ve Rusya krizlerinin de etkisiyle enflasyon yüksek oranlarda gerçekleşmiştir. 1998 yılı ile birlikte uygulamaya konulan istikrar politikaları belirli ölçüde başarılı olmuş; kamu finansmanının güçlendirilmesi ile birlikte destekleyici ve iyi koordine edilmiş para politikası izlenmesi ve yapısal sorunların çözülmesiyle enflasyon artış hızı düşürülmüştür.

III.2. Uluslararası Krizlerin Ekonomik Göstergelerle Değerlendirilmesi

III.2.1. GSYH ve Büyüme

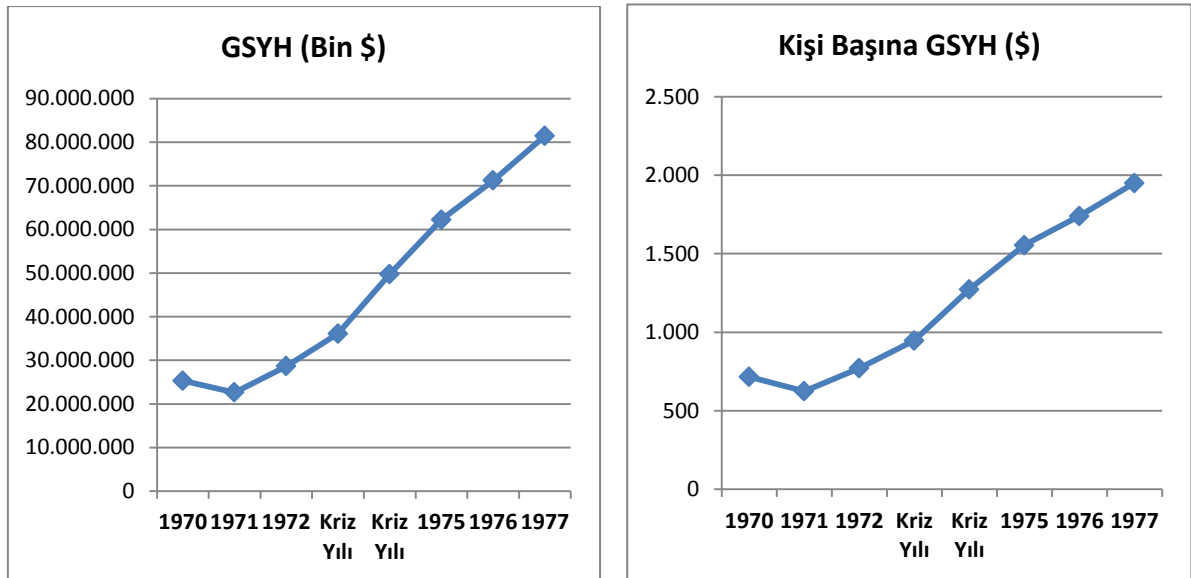
Şekil 40. GSYH ve Kişi Başına GSYH (1926-1932)

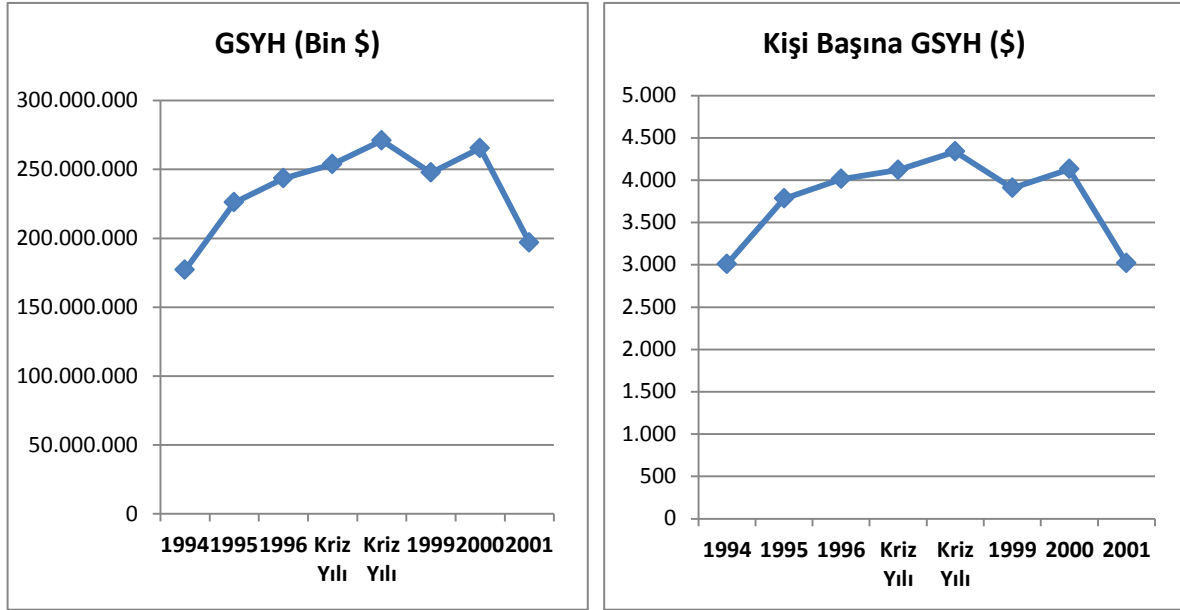
1929 krizinin GSYH miktarına etkisi, ülke ekonomisinin tarımsal yapısı ve dışa bağımlılığı ile paraleldir. Bu dönem dünya piyasalarında tarımsal ürün fiyatlarında meydana gelen dalgalanmalar Türkiye'yi de etkilemiştir. Kriz yılı olan 1929'da 2 milyar dolar olan GSYH miktarı, izleyen 3 yıl boyunca 1.6 milyar dolar, 1.4 milyar dolar ve 1.2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Olağan nüfus artışına bağlı olarak kişi başına düşen gelir, GSYH artış hızına paralel bir seyir izlemiştir.

Şekil 41. GSYH ve Kişi Başına GSYH (1970-1977)

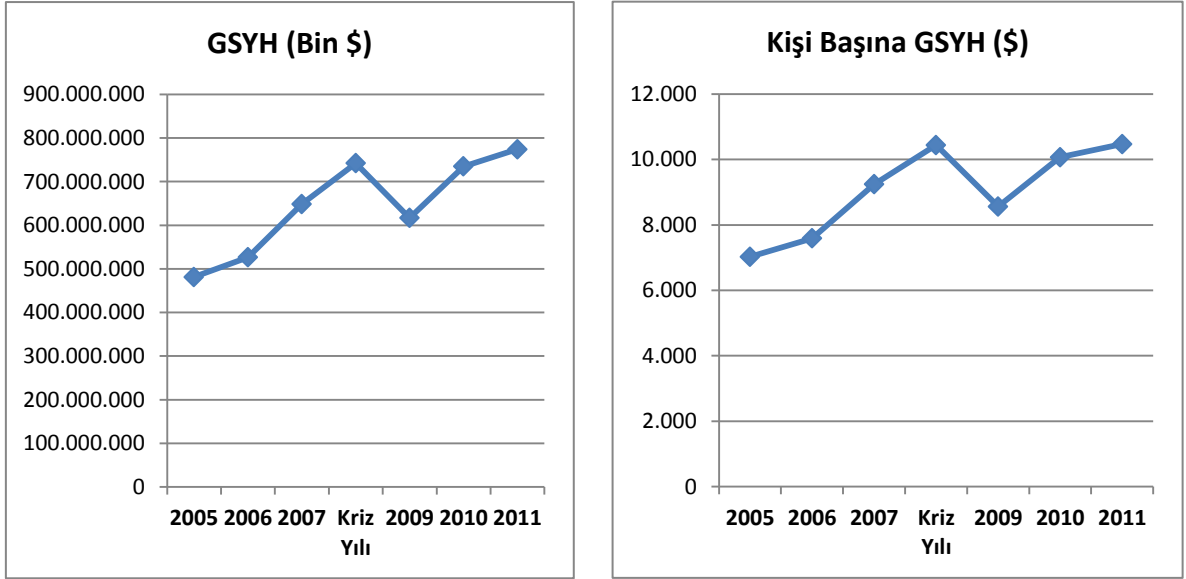
Petrol krizlerinin Türkiye ekonomisinde, GSYH göstergesi üzerinde çok fazla istikrarsızlaştırıcı bir etki gözükmemektedir. Artan petrol fiyatları, petrol ithalatçısı olan Türkiye'nin ödemeler dengesi üzerinde yük oluşturmuş ancak petrol harcamalarının milli gelir içindeki payına bağlı olarak GSYH artış hızında olumsuz bir etki yaratmamıştır.

Şekil 42. GSYH ve Kişi Başına GSYH (1994-2001)

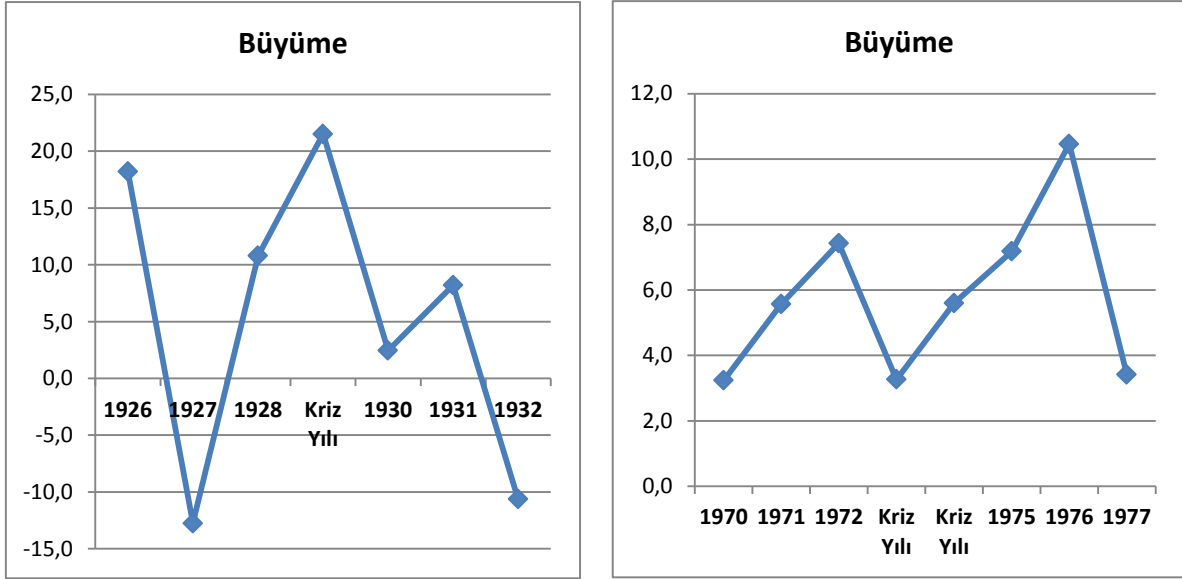
Asya-Rusya krizleri, Türkiye'nin 1994 krizi ile birlikte enflasyonu düşürmeye ve ekonomide istikrar sağlamaya yönelik olarak 5 Nisan kararlarının uygulandığı bir döneme rastlamıştır. 1994 yılında uygulanmaya başlayan 5 Nisan kararları, GSYH'nin yükselmesine yardımcı olmuş, bu yükseliş 1998 yılına kadar sürmüştür. 1998 yılında 270 milyar dolara ulaşan GSYH miktarı, 1999 yılında 247 milyar dolara düşmüştür. Dünya ekonomisinde yaşanan 1997 Güneydoğu Asya ve 1998 Rusya krizleri ile birlikte yurtiçinde yaşanan siyasi istikrarsızlık ve 1999 yılında yaşanan deprem de GSYH'nin düşmesine sebep oluşturmuştur. 1999 yılında düşen GSYH miktarı, 2000 yılına gelindiğinde kısa vadeli sermaye girişleriyle yükselmiş, 2001 yılında tekrar düşmeye başlamıştır.

Şekil 43. GSYH ve Kişi Başına GSYH (2005-2011)

Küresel krizin GSYH üzerindeki etkisi 2008 yılından itibaren hissedilmeye başlamıştır. Kriz yılına kadar artış trendi izleyen GSYH grafiği, dış talep ve içteki gerilemeye bağlı olarak üretim düşüşü sonucunda kriz yılında azalış trendine girmiştir. 2009 yılında düşen GSYH miktarı, Türkiye ekonomisinde Kasım ve Şubat krizlerinden sonra uygulamaya konulan Güçlü Ekonomiye Geçiş programı sonucunda oluşan kısa vadeli sermaye girişleri ve bu dönem gerçekleştirilen yapısal reformlarla yükselmeye başlamıştır.

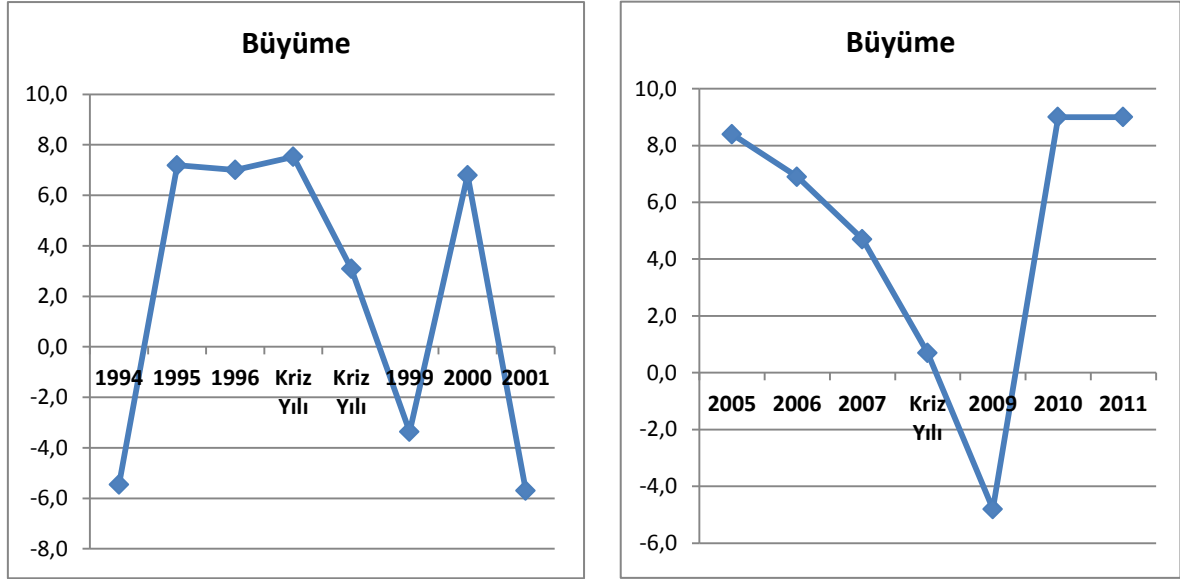
Şekil 44. Büyüme (1926-1932) ve (1970-1977)

1926-1932 dönemini kapsayan Türkiye ekonomisi büyüme hızı grafiği son derece inişli çıkışlı, istikrarsız bir trend izlemiştir. 1926 yılında % 18,2 olarak gerçekleşen büyümedeki artış hızı, 1927 yılına gelindiğinde % -12,7 dip seviyesini bulmuştur. I. Dünya Savaşının dünya piyasalarında tarımsal ürünlerin fiyatlarında meydana getirdiği dalgalanmalar Türkiye ekonomisini de etkilemiş, 1928 yılından kriz yılı olan 1929 yılına kadar büyüme hızı büyük oranda artmıştır. 1929 krizi ile birlikte büyüme hızı azalmaya başlamış, 1932 yılına gelindiğinde Türkiye ekonomisi % 10,6'lık bir küçülme yaşamıştır.

1973 yılında yaşanan Birinci Petrol krizi Türkiye ekonomisindeki büyüme artış hızını olumsuz etkilemiştir. Bu yıla kadar artış gösteren büyüme hızı bu yıl azalmıştır. Büyüme hızını arttırmak için izlenen genişletici maliye politikaları ile kamu sektörü yatırımları hızla arttırılmıştır. 1974 yılından itibaren 3 yıl boyunca büyüme hızı % 5,6, % 7,2 ve % 10,5 olarak yükselme trendine girmiştir. Ancak bu dönemde tüketim harcamaları sınırlandırılmadığından 1977 yılından itibaren büyüme hızında yeniden azalış yaşanmıştır.

Şekil 45. Büyüme (1994-2001) ve (2005-2011)

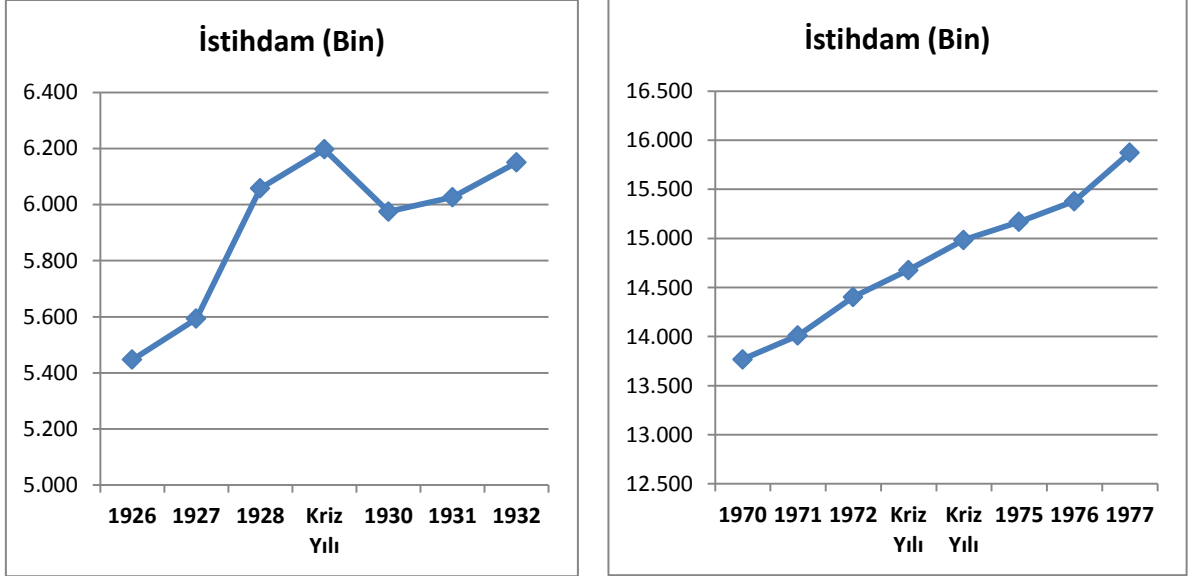
1994-2001 dönemi, Türkiye ekonomisi açısından; 1994 ulusal krizi ile 1997-98 Asya-Rusya krizleri ve 2001 ulusal krizleri olmak üzere dört farklı ekonomik krizin etkilerinin ülkenin makroekonomik göstergeleri üzerinde etkili olduğu bir dönem olmuştur. Bu nedenle bu dönemin ekonomik göstergeleri değerlendirilirken, Türkiye'nin etkisi altında kaldığı krizler ayrı ayrı değerlendirilmek zorundadır. Bu dönemin ekonomik büyüme grafiği incelendiğinde 1994 yılında büyüme hızının negatif seviyede olduğu, diğer bir ifadeyle ekonominin küçüldüğü görülmektedir. 1994 krizi ile birlikte ekonomi % 5,5 oranında küçülmüş, krizin ardından hızlı bir artış hızı ile büyüme oranı sırasıyla % 7,2, % 7 ve Asya krizinin yaşandığı yıl % 7,5 olarak gerçekleşmiştir. 1998 Rusya krizi ile birlikte büyüme hızında belirgin bir düşüş yaşanmıştır. Rusya'daki devalüasyon ve moratoryum sonrasında Rusya borsası % 6,6'lık bir düşüş yaşarken İMKB'de % 5,4 oranında düşüş yaşanmış, Rusya piyasası ile birlikte Türkiye piyasalarından da kaçan yabancı sermaye sonucu büyümedeki artış hızı düşmüş; bu gelişmelere 1999 yılında yaşanan deprem de eklenince, ülke ekonomisi % 3,4 oranında küçülmüştür. 2000 yılında sermaye

hareketlerinin serbestleştirilmesiyle yurtiçine giren kısa vadeli sermaye ile yeniden yükselmeye başlayan büyüme hızının, 2001 krizi ile birlikte yerini küçülmeye bıraktığı görülmektedir.

2008 küresel krizinin Türkiye'ye yansımaları, finans piyasalarında başlamış, hızlıca reel sektöre sıçramıştır. Reel sektörde yaşanan üretim daralmaları sonucunda 2007 yılından itibaren ekonomide kısmi bir yavaşlama başlamıştır. Büyüme hızı önceki yıllara göre düşme eğilimine girmiş, 2007 yılında % 4,7 iken 2008 yılı sonunda % 0,7 ve 2009'da % -4,8 olarak gerçekleşmiştir. Küresel piyasalardaki dalgalanmalar, seçimlere ilişkin belirsizlikler ile verimlilik hızında yavaşlama ve rekabet gücünün azalması ile özel tüketim harcamalarının artması ekonomik büyüme hızını yavaşlatmıştır. 2009 yılında dip seviyesini bulan büyüme hızı 2010 yılı ile birlikte sanayi sektöründeki verimliliğin artmasıyla büyük bir ivme kazanmıştır.

III.2.2. İstihdam

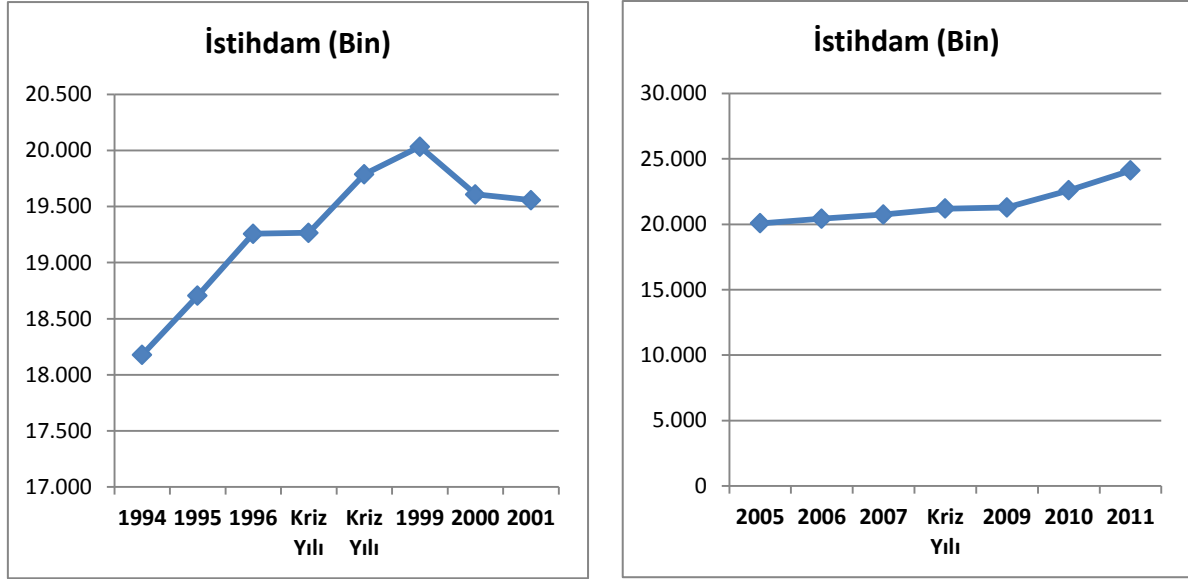
Şekil 46. İstihdam (1926-1932) ve (1970-1977)

Dünyada 1929 krizinin yaşandığı dönem, Türkiye ekonomisi tarıma dayalı ve dünya ekonomisine hammadde ihraç eden bir ülke konumunda idi. 1929 krizinin hammadde fiyatlarını düşürmesi ve tarımsal ürün fiyatlarında meydana getirdiği dalgalanmalar, Türkiye ekonomisinde bu alanlardaki istihdam oranında benzer şekilde dalgalanmalar yaşanmasına neden olmuştur. 1929 krizinden sonra düşen istihdam oranı bir sonraki yıl tekrar artmaya başlamıştır.

Petrol krizlerinin, Türkiye'nin bu dönem istihdam rakamlarına olumsuz bir etkide bulunmadığı Şekil 46'dan görülmektedir. Arap ülkelerinin petrol fiyatlarını yükseltmesi sonucu meydana gelen petrol krizleri Türkiye'nin üretim yapısına, dolayısıyla istihdam yapısına olumsuz etkide bulunmamış, istihdam oranı normal seyrinde artış göstermiştir.

Şekil 47. İstihdam (1994-2001) ve (2005-2011)

Asya ve Rusya krizlerinden ülkemizdeki tekstil ve deri sektörü zarar görmüş, tüm sektör değerlendirildiğinde, istihdam rakamları üzerinde gözle görülür bir oranda etkide bulunmadığı gözlemlenmektedir. Ancak 1999 yılına kadar artan istihdam artış hızı, bu yıldan sonra Ülkemizde meydana gelen deprem ve 2000-2001 yıllarında yaşanan krizlerden olumsuz etkilenmiştir.

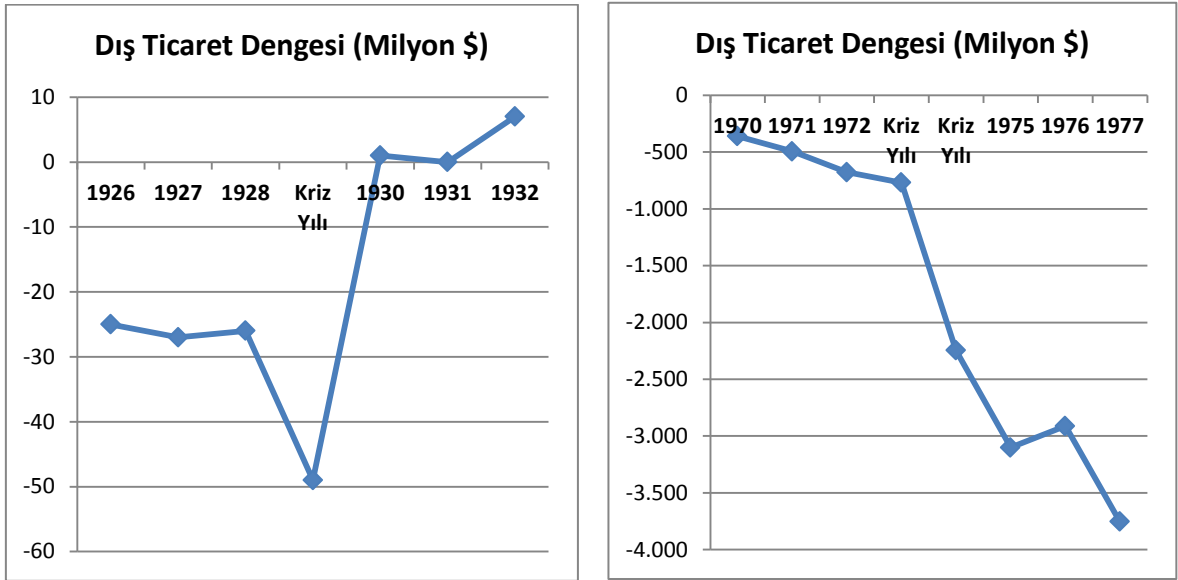
2008 krizinin reel sektör üzerinde yarattığı üretim daralmaları sonucu, bu dönem istihdam artış hızı çok düşük oranlarda gerçekleşmiştir. 2008 Küresel Krizinin Türkiye'deki yansıması öncelikli olarak reel sektörde görülmüştür. Ancak kriz, çok yüksek oranda üretim daralmalarına neden olmadığından istihdam artış hızı üzerinde istikrarsızlaştırıcı bir etkide bulunmamıştır. Üretimle alakalı olarak GSYH ve büyüme artış hızının düşmesi daha çok verimlilikteki düşüşten kaynaklanmıştır. 2008 Krizi finansal türev piyasalarında ortaya çıkan bir krizdir ve dolaylı olarak dış ticaret yoluyla Türkiye'yi etkilemiştir. Krizin Türkiye ekonomisi üzerinde doğrudan etkili olmaması, bu dönem

Türkiye’inde finans piyasaları içerisinde türev ürünlerinin çok fazla kullanılmıyor olması ve mortgage sisteminin çok yerleşmemiş olması ile alakalıdır.

III.2.3. Dış Ticaret Dengesi

Şekil 48. Dış Ticaret Dengesi (1926-1932) ve (1970-1977)

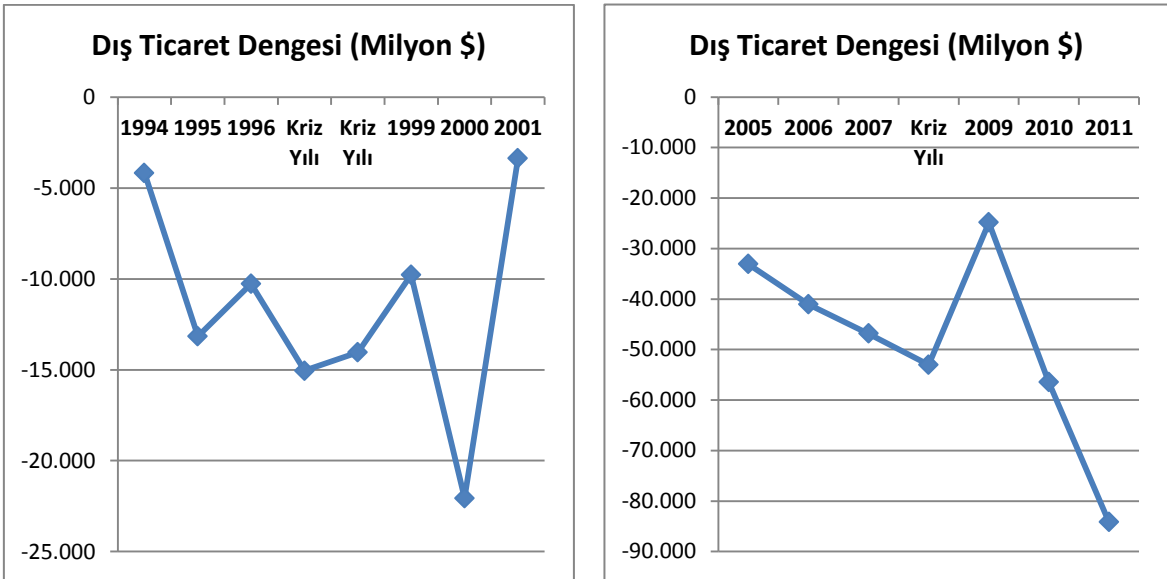

1929 krizinin yaşandığı dönem Türkiye, dünya ekonomisine hammadde ihraç eden ve çoğunluğu tüketim malı olan sınai ürün ithal eden bir ülke konumundadır. Dünya ekonomisine serbest ticaret rejimleri içinde katılan Türkiye için; 1929 krizinin hammadde fiyatlarını, sınai ürün fiyatlarından daha çok düşürmesi, serbest ticaret politikalarının sürdürülememesine ve ihracatın reel alım gücünün düşmesine neden olmuştur. Kriz ile birlikte dış ticaret açığı 1928 yılına göre yaklaşık iki kat birden artmış ve 49 milyon doları bulmuştur. Krizin bitmesiyle, dış ticaret gelişmeleri önemli ölçüde olumlu gelişmeler göstermiştir. Dış ticaret dengesini iyileştirmeye yönelik olarak, dış ticarete ikili anlaşmalar yapılması, ithalatta miktar kısıtlamalarına gidilmesi ve Türk Lirası'nın değerini korumaya

yönelik olarak gümrük tarifelerinin arttırılması ile ihracat arttırılmış, dış ticaret açığı krizden sonraki yıllarda dış ticaret fazlasına dönüştürülmüştür.

Türkiye'nin dış ticaret dengesi 1973-1974 Petrol Krizleri ile birlikte kötüleşmiş, dört katına çıkan petrol fiyatları, petrol ihracatçısı olan Türkiye'yi derinden etkilemiştir. 1972 yılında 678 milyon dolar olan dış ticaret açığı, 1973 krizinde 769 milyon dolara, 1974 krizinde ise 2,2 milyar dolara ulaşmış, bu artış krizden sonraki yıl da devam etmiş ve tam 3,1 milyar doları bulmuştur. Dış ticaret açığının bu denli yükselmesinde dünya ekonomisinde yaşanan petrol krizleri kadar, ara ve yatırım mal ithaline bağımlı bir sanayileşme politikası izlenmesinin de rolü büyüktür. Sanayi, tüketim malları üretimine ağırlık veren bir yapıdadır ve yatırım malları üretiminde, kalkınma planlarında hedeflenen artış sağlanamamıştır. 1976 yılı sonunda ihracatın ithalattan daha hızlı bir artış göstermesi bu yıl dış ticaret dengesinde olumlu bir gelişme yaşanmasını sağlasa da açık, bu yıldan sonra artmaya devam etmiştir.

Şekil 49. Dış Ticaret Dengesi (1994-2001) ve (2005-2011)

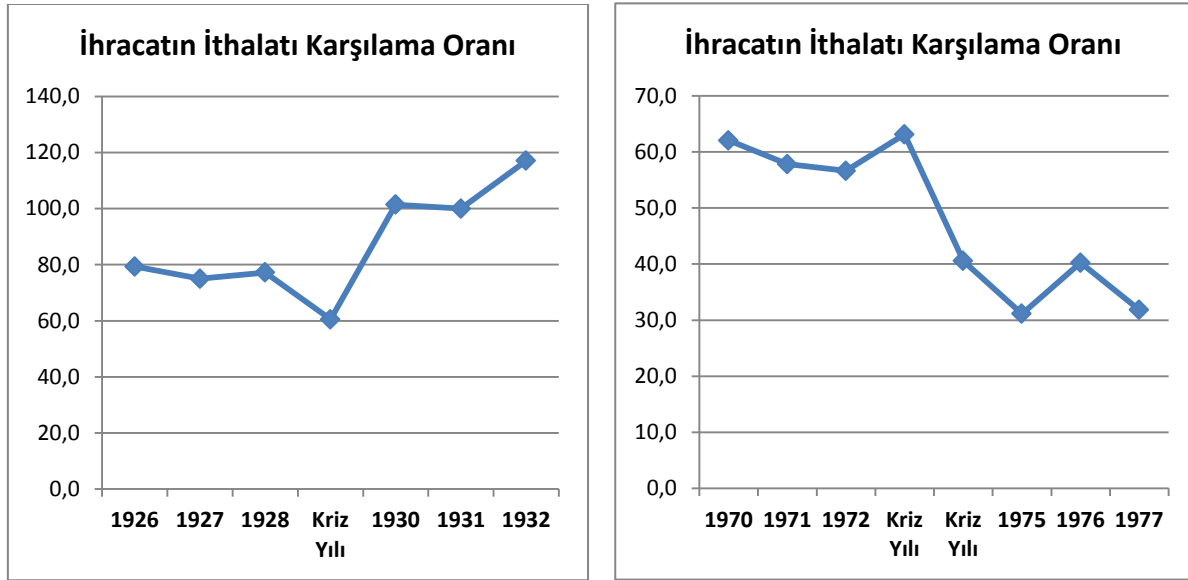

Yurt içinde meydana gelen ve 1994 krizinden sonra artmaya başlayan dış ticaret açığının nedenlerini mali serbestleşme ile birlikte ulusal parada meydana gelen aşırı değerlenme sonucunda ihracatın azalıp ithalatın artması oluşturmuştur. Asya kriziyle birlikte ihracatımız olumsuz etkilenmiş, özellikle iki ülke arasında yapılan bavul ticareti büyük zarar görmüştür. Asya krizinin ardından meydana gelen Rusya kriziyle dış ticaret açığı nispi olarak düşmüş olsa da, yine de yüksek oranda gerçekleşmiştir. Rusya, krizin yaşandığı yıl, 2 milyar dolar kayıtlı ihracat ve 5 milyar dolar bavul ticareti ile Türkiye'nin en büyük ihracat pazarıydı (Aracı, 2010: 40-41). Bu nedenle Asya krizi kadar Rusya krizi de ihracat ve döviz gelirleri açısından Türkiye ekonomisini ciddi anlamda sarsmıştır. 1999 yılında düşüş gösteren dış ticaret açığı, ulusal kaynaklı 2000 kriziyle birlikte ithalatın olağanüstü biçimde artması sonucu 22 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. 2001 yılına gelindiğinde uygulamaya konulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile açık, büyük bir oranda düşürülmüş, 3 milyar dolara gerilemiştir.

2005 yılından 2008 küresel krizine kadar olan dönemde dış ticaret dengesinin kötüye gitmesinde, 2003 yılından bu yana süren yoğun sıcak para girişinin reel kurları düşürmesi ile ithalatın ucuzlatılarak hızla arttırılması ile birlikte dünya piyasalarında 2007 yılında başlayan üretim daralmalarının etkisi olmuştur. Tüm dünya ile ticari ve finansal bağları bulunan Türkiye ekonomisi, küresel krizden olumsuz etkilenmiştir. 2008 yılına kadar artan dış ticaret açığı, bu yıl ABD faiz oranlarının düşük seyretmesi ve uluslararası likidite fazlası ile 53 milyar dolardan 2009'da 24 milyar dolara düşürülmüş, 2009 yılından sonra yüksek oranda artmaya devam etmiştir.

III.2.4. İhracatın İthalatı Karşılama Oranı

Şekil 50. İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (1926-1932) ve (1970-1977)

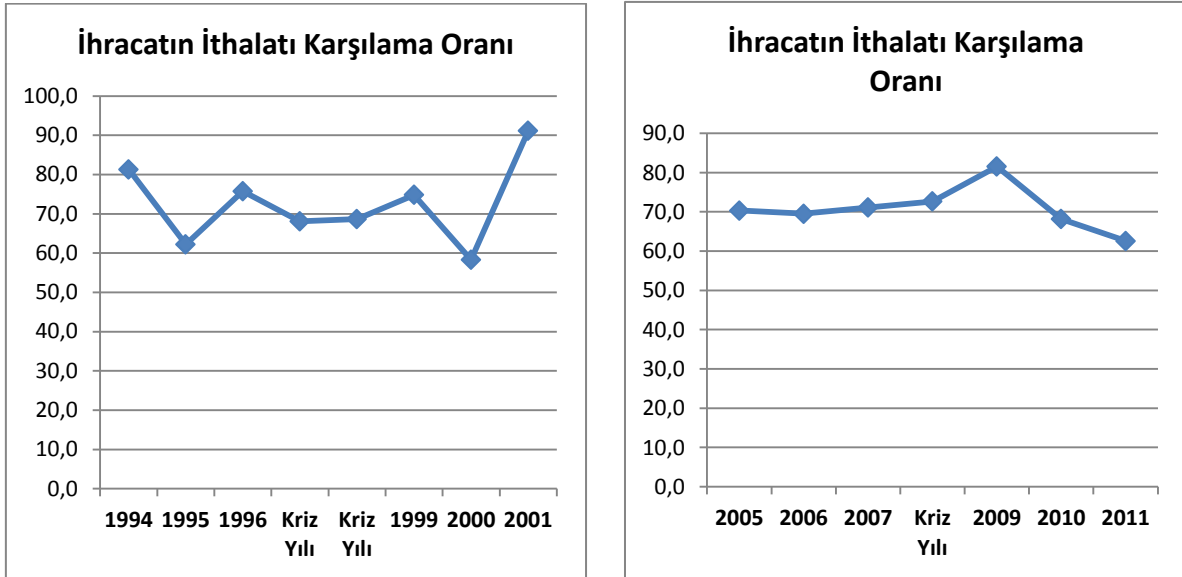

1929 krizinin meydana getirdiği dış ticaret açığına bağlı olarak ihracatın ithalatı karşılama oranı düşmüş, 1928 yılında % 77,2 iken 1929 yılı sonunda % 60,5 olmuştur. Kriz yılından itibaren 3 yıllık dönemde Türkiye'nin ihracat ve ithalat rakamlarında sürekli olarak düşüş meydana gelmiş ancak ithalat ihracattan daha fazla azaldığı için ihracatın ithalatı karşılama oranı artmıştır. 1929 yılında bu oran % 60,5 iken 1930, 1931 ve 1932 yıllarında sırasıyla % 101,4, % 100 ve % 171,1 olarak gerçekleşmiştir. Bu artışta, TL'nin değer yitirmesine karşın, Türkiye'nin dış ticarete ikili anlaşmalar yapması, ithalatta miktar sınırlamalarına gitmesi ve gümrük tarifelerini arttırarak TL'nin değerini korumaya çalışması etkili olmuştur (Boratav, 2001: 64).

1970-1977 dönemi ihracatın ithalatı karşılama oranı grafiği, bu dönem dış ticaret dengesi grafiği ile paralel bir seyir izlemektedir. 1973 ve 1976 yılları dışındaki yıllar boyunca dünya ekonomisinde yaşanan petrol krizleri, petrol ve diğer ithal malları

fiyatlarını arttırmış, ihracatı artırma çabaları yetersiz kalmış, buna ilave olarak ithalat giderleri, ihracat gelirlerine oranla daha fazla artış göstermiştir.

Şekil 51. İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (1994-2001) ve (2005-2011)

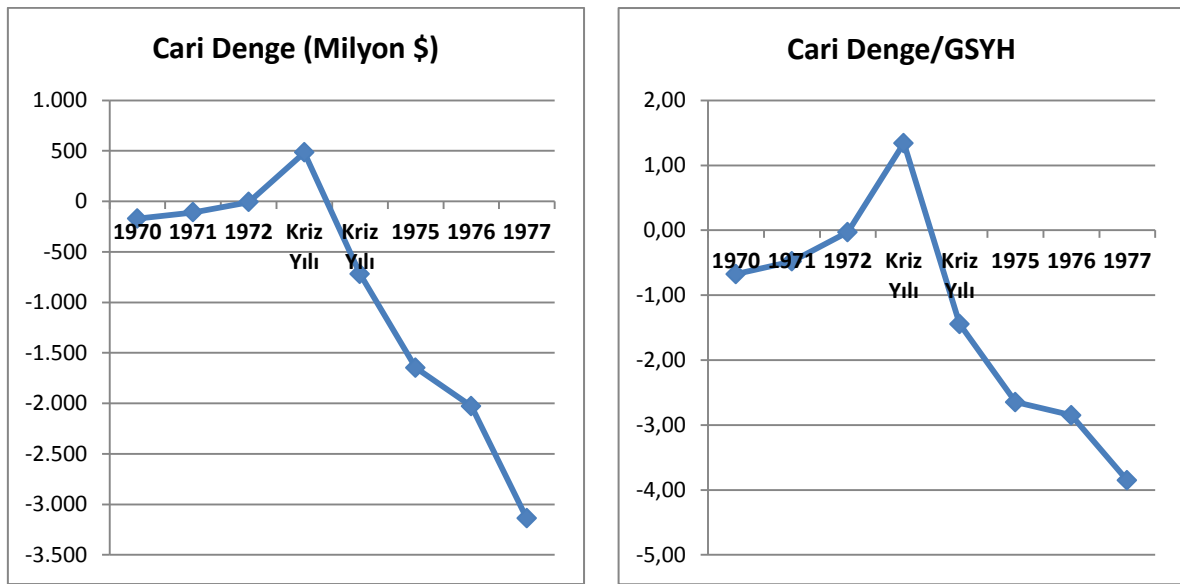

1994-2001 döneminin dış ticaret açığı göstergeleri gibi aynı dönemin ihracat/ithalat oranı göstergeleri de istikrarsız bir seyir izlemiştir. Çünkü bu dönem üç farklı krizin etkisinin yaşandığı bir dönem olma özelliği taşımaktadır. İlk olarak 1995 yılındaki düşüşün nedeninin, yurtiçinde yaşanan 1994 krizinden sonra ulusal para da meydana gelen aşırı değerlenme sonucunda azalan ihracat ve artan ithalat olduğunu söylemek mümkündür. 1997-1998 Asya-Rusya krizleri esnasında ihracatın ithalatı karşılama oranının tekrar düştüğü görülmektedir. Her iki krizden de ihracatımız olumsuz etkilenmiştir. Asya ve Rusya krizlerinin etkilerinin azalmasıyla 1999 yılında ihracat/ithalat oranı tekrar artmaya başladıysa da, 2000 yılına gelindiğinde yaşanan ulusal boyutlu Kasım kriziyle birlikte ithalatın artmasıyla oran tekrar düşmüş, uygulamaya konulan ekonomik program ile yükseltilmiştir.

2005 yılından itibaren ihracatın ithalatı karşılama oranı daha istikrarlı bir yapıya bürünmüştür. 2009 yılında ihracatın ithalattan daha fazla artması sonucu bu oran küçük bir yükseliş trendine girmiş, bu yıldan sonra ithalatın daha fazla artmasıyla düşmeye başlamıştır.

III.2.5. Cari İşlemler Dengesi ve GSYH İçindeki Payı

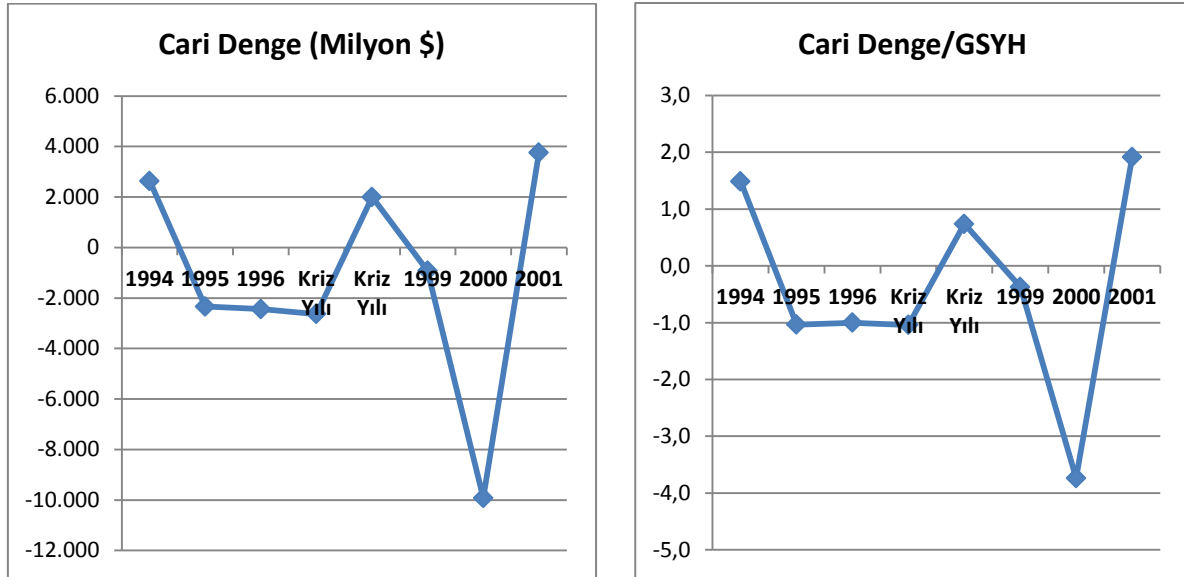
Şekil 52. Cari İşlemler Dengesi ve GSYH İçindeki Payı (1970-1977)

1970'li yıllar Türkiye ekonomisi için gerekli makroekonomik politikaların uygulanmakta gecikildiği ve artan ithalat hızının cari işlemler dengesini bozduğu yıllar olmuştur. Dış ticaret açığına bağlı olarak oluşan cari açık, 1973 yılına gelindiğinde cari fazlaya dönüşmüştür. 1973 yılında ödemeler dengesi olumlu gelişme göstermiş, % 34 oranında artan ithalata karşılık ihracatın % 49, işçi dövizlerinin ise % 60 oranlarında artması sonucu cari işlemler fazlası 484 milyon dolara ulaşmıştır (Parasız, 1998: 171). Cari açığın değişimine bağlı olarak cari açık/GSYH oranı 1973 Petrol Krizine kadar olan

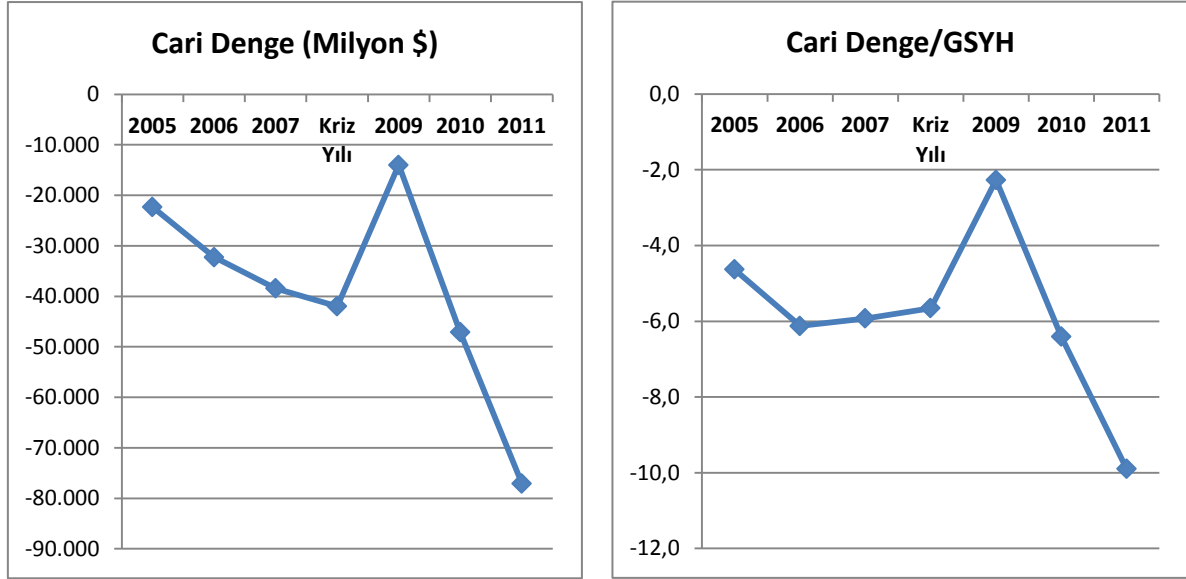
dönemde azalmıştır. 1974 yılı ile birlikte cari açık yeniden artmaya başlarken, cari açığın milli gelire oranı yükselme grafiği izlemiştir.

Şekil 53. Cari İşlemler Dengesi ve GSYH İçindeki Payı (1994-2001)

1994 yılında oluşan cari fazla, bu yıl 5 Nisan kararları ile alınan devalüasyon kararı sonucu azalan ithalat giderlerinden kaynaklanmıştır. 1995 yılından itibaren cari fazlanın yerini cari açık almış ve bu yıldan itibaren cari açık tırmanışa geçmiştir. 1997 Asya krizine kadar dış ticaret açığı ile birlikte yurtiçi ve yurtdışı konjunktüre bağlı olarak artan cari açık, bu yıldan sonra son derece istikrarsız bir yapı izlemeye başlamıştır. 2000 yılında uygulamaya konulan programla artan bankacılık kesimi dış kredileriyle cari açık 9,9 milyar doları bulmuş, bu yıl cari açık/GSYH oranı bir önceki yıla oranla yaklaşık 10 kat artarak % 3,7'yi bulmuştur. 2001 yılında ise IMF destekli program ile ekonomik büyümeyle birlikte cari denge pozitif değere ulaşarak 3,8 milyar dolar cari fazla verilmiştir.

Şekil 54. Cari İşlemler Dengesi ve GSYH İçindeki Payı (2005-2011)

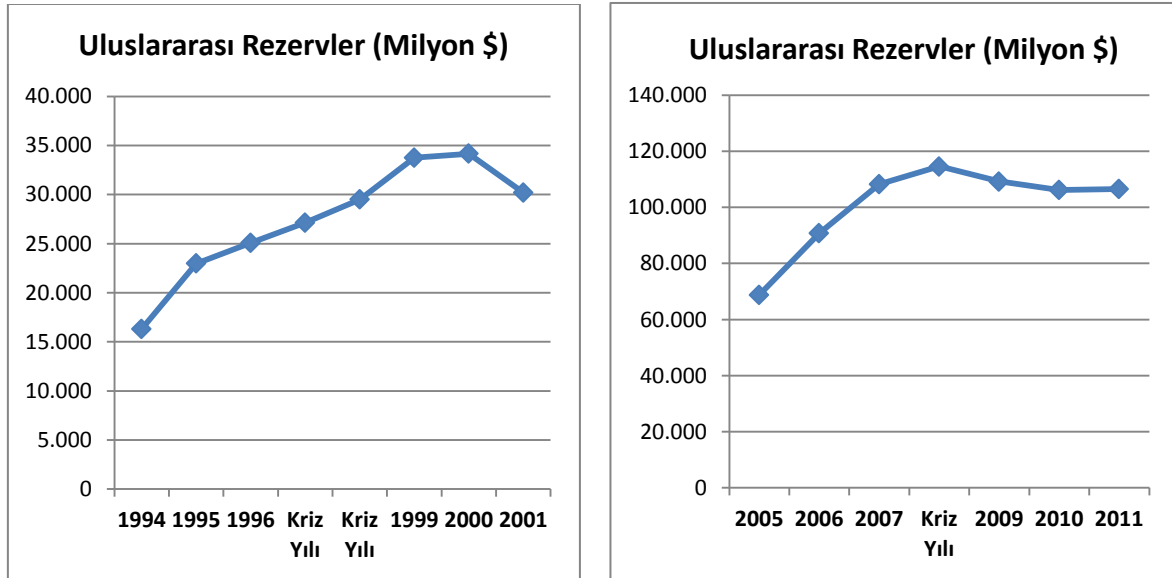

2003 yılından bu yana süren sıcak para girişleri, reel kurları düşürmüştür, bu da ithalatı ucuzlatarak hızla arttırmış ve cari açık büyümüştür. İthalata dayalı büyüme modelinin damgasını vurduğu bu dönemde, büyüme giderek daha fazla cari açık vermeyi gerekli kılmıştır. 2005 yılında 22 milyar dolar olan cari açık 2008 yılına kadar artmıştır. Küresel krizle birlikte özel sektör odaklı önlemler doğrultusunda KOBİ'lere verilen desteklerin çeşitlendirilip artırılması ve ihracat desteklerinin uygulamaya konulması ile 42 milyar dolar olan cari açık 2009 yılında 14 milyar dolara düşürülmüştür. Ancak uygulanan politikaların etkisi kısa sürmüştür ve 2010 yılından itibaren cari açık hızla artmaya ve cari açığa bağlı olarak cari açık/ GSYH oranı düşmeye başlamıştır. 2010 yılında % 6,4 ve 2011 yılında % 10 oranlarıyla cari açık/GSYH kriz eşliğinin üzerinde gerçekleşmiştir.

III.2.6. Uluslararası Rezervler

Şekil 55. Uluslararası Rezervler (1994-2001) ve (2005-2011)

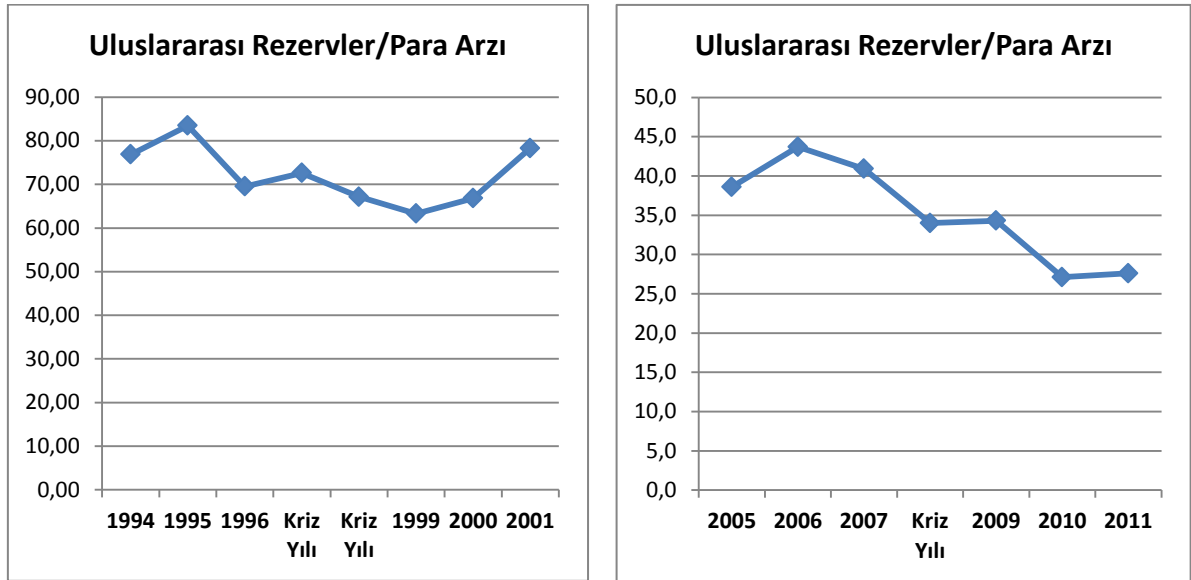
Şekil 55'den de görüldüğü gibi 1994-95 yılları arası dönem, uluslararası rezerv miktarının artış hızının yüksek olduğu dönemdir. Bu dönem uygulamaya konulan 5 Nisan Kararları ile kısa vadede para ve döviz piyasaları istikrar kazanmış, döviz kuru kontrol altına alınmış, Türk Lirası'na güven sağlanmıştır. Yapılan yüksek oranlı devalüasyon sonucunda azalan ithalatla cari işlem fazlası yaratılmış, bunun sonucu olarak uluslararası rezervler artmıştır. 1994 yılından 1999 yılına kadar olan dönemde kısa vadeli sermaye girişleriyle rezervler artmış, 1999'da yaşanan deprem ve ülke içinde meydana gelen siyasi istikrarsızlıklar rezerv artış hızını duraklatmıştır. 1997-1998 Asya ve Rusya krizlerinin Türkiye'deki rezerv hareketlerinde çok fazla istikrarsızlaştırıcı bir etki yaratmadığını şekilden görmek mümkündür.

2005 yılından 2008 Küresel Ekonomik Krizinin yaşandığı döneme kadar rezerv değişiminin artış yönünde olduğu görülmektedir. 2008 kriziyle birlikte yatırımcıların

gelişmekte olan ülkeleri terk etmeye başlamasıyla cari açık artmış, buna bağlı olarak uluslararası rezervler azalmaya başlamıştır.

III.2.7. Uluslararası Rezervler/Para Arzı

Şekil 56. Uluslararası Rezervler/ Para Arzı (1994-2001) ve (2005-2011)

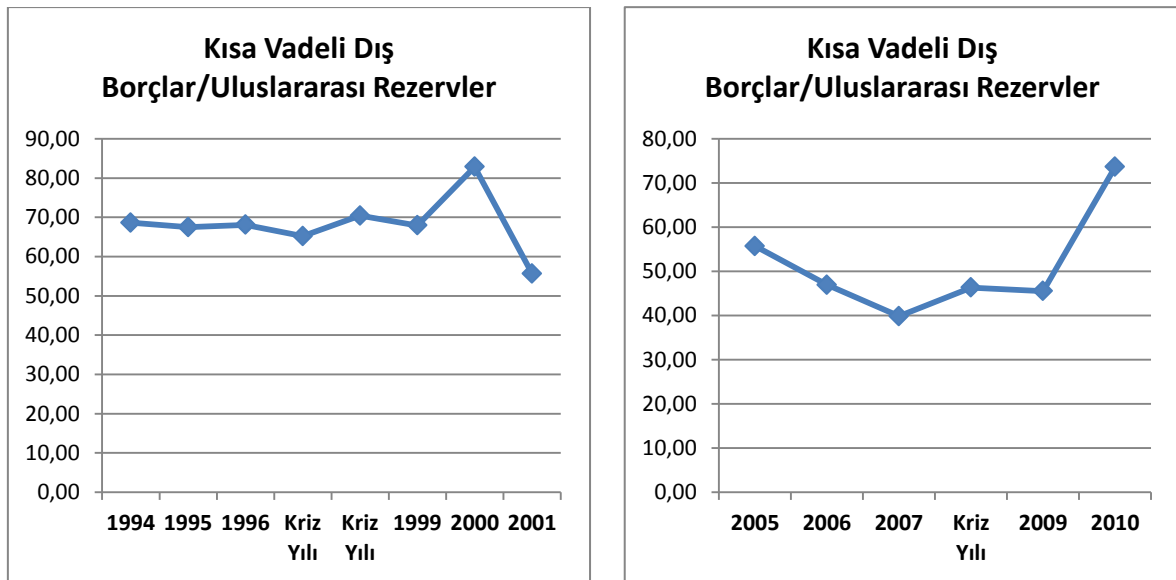
1994-2001 dönemi rezerv/para arzı oranı, üç farklı ekonomik krizin etkisi altında değişime uğramıştır. 1994 ulusal kriz dönemindeki rezerv/para arzı, bu yıl yapılan devalüasyon sonucu artan ihracat dövizleriyle artmış, bu artış 1996 yılına kadar sürmüştür. 1997’de tekrar yükselen oran, Rusya ekonomisinde meydana gelen moratoryumun Türkiye piyasasından yabancı sermaye kaçmasına neden olmasıyla tekrar düşmüştür. Kredi yapısı bozulan bankacılık sektörünün karlılık performansı düşmüş, likit varlıkları azalan bankalar krize daha duyarlı hale gelmiştir.

2008 küresel krizi dönemindeki rezerv/para arzı oranları, çalışma kapsamındaki diğer uluslararası krizlere nispetle daha düşük oranlarda gerçekleşmiştir. Bu dönem ortalama olarak % 30’larda seyreden rezerv/para arzı oranı % 20 olan eşik değerine

oldukça yakındır. Bu krizden Türk bankacılık sistemi dünyadaki diğer örnekleri gibi etkilenmemiştir. Bunda 2001 yılında Türkiye’de yaşanan bankacılık krizi neticesinde yeniden yapılandırılan ve güçlendirilen bankacılık sisteminin etkisi olduğu gibi, henüz ülkemiz finans piyasaları içerisinde türev ürünlerinin çok fazla kullanılmıyor olmasının ve mortgage sisteminin ülkemizde çok yerleşmemiş olmasının da payı büyüktür (Aracı, 2010: 54).

III.2.8. KVDB/Uluslararası Rezervler

Şekil 57. KVDB/Uluslararası Rezervler (1994-2001) ve (2005-2010)

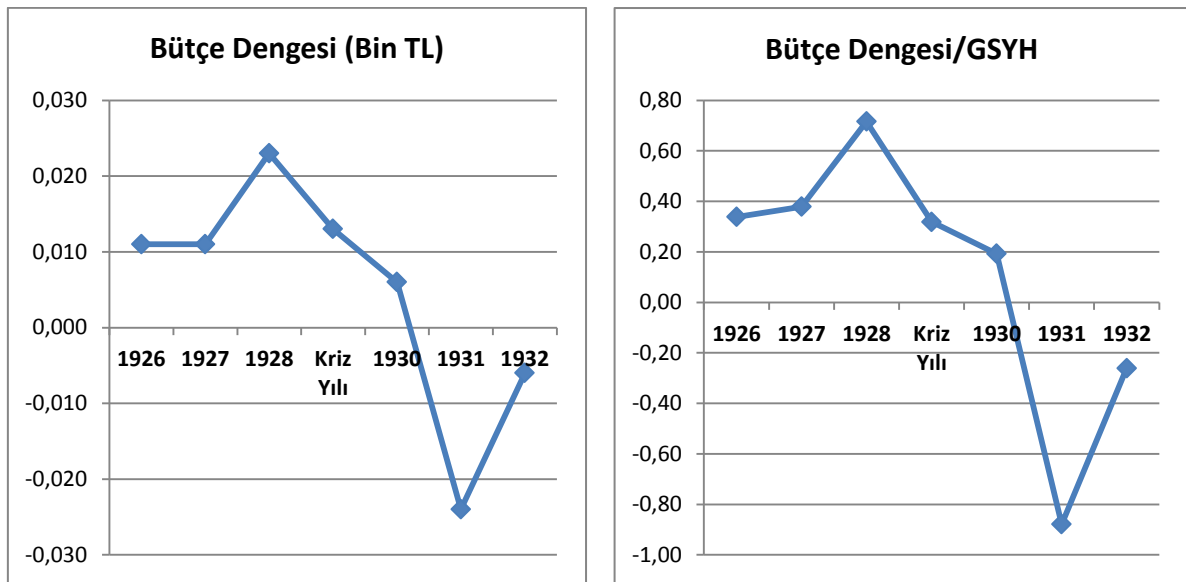

1994 yılından 2000 yılına kadar KVDB/Uluslararası Rezervler oranı dalgalanma göstermemekle birlikte % 60 eşik seviyesinin üzerinde gerçekleşmiş, bu bağlamda dış kırılganlığın kritik seviyede olduğunun işaretçisi olmuştur. 2000 yılında sıcak para girişleriyle KVDB/Uluslararası Rezervler oranı yükselmiş, IMF ile yapılan Stand-by anlaşmasıyla alınan rezervlerle oran, eşik seviyesinin altına düşürülmüştür.

2005-2010 dönemi içerisindeki KVDB/Uluslararası Rezervler oranı, 2010 yılı hariç olmak üzere istikrarlı ve eşik değerinin altında seyretmiştir. 2003 yılından itibaren süren düşen reel kurlarla ithalat artmış, yine bu dönem artan özelleştirme gelirleriyle rezervlerin büyük kısmını ithalat ve özelleştirme gelirleri oluşturmuştur.

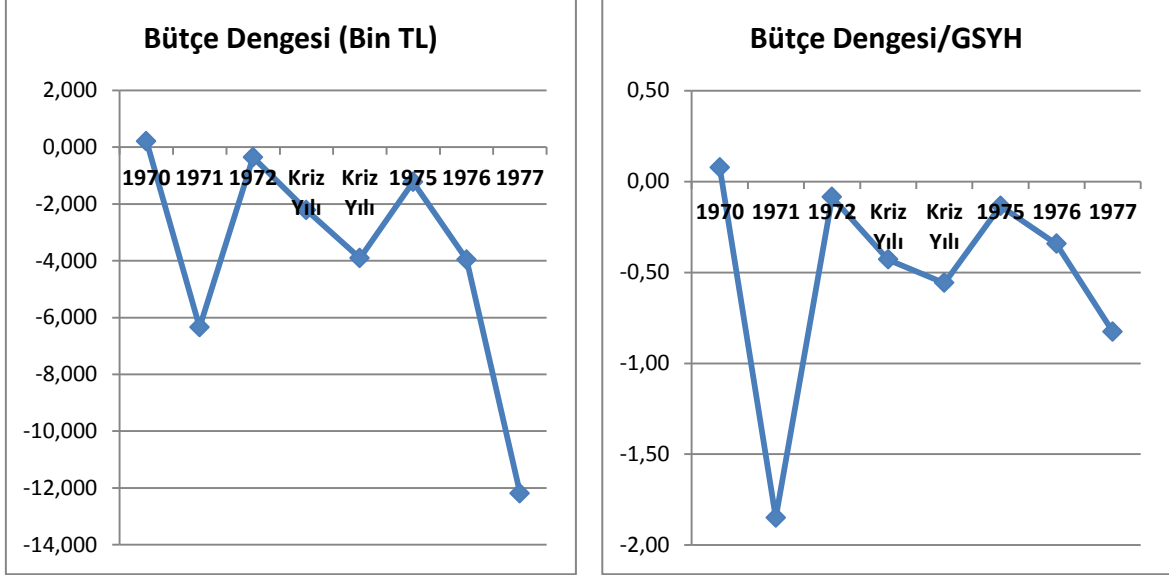
III.2.9. Bütçe Dengesi ve GSYH İçindeki Payı

Şekil 58. Bütçe Dengesi ve GSYH İçindeki Payı (1926-1932)

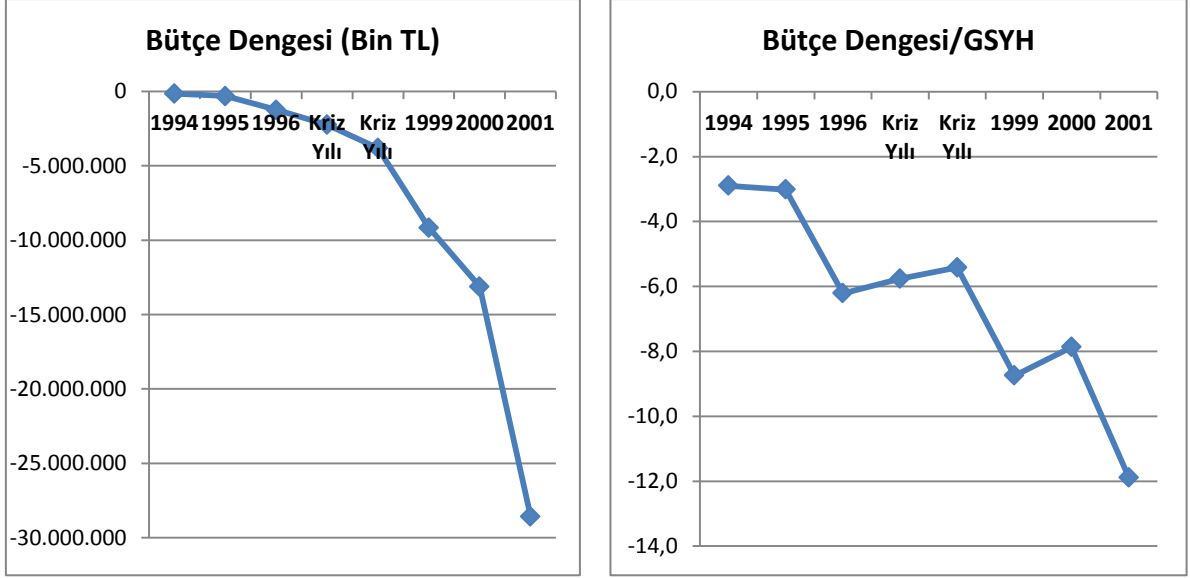
Türkiye ekonomisinin ağırlıklı olarak tarıma dayalı yapısı, tarımsal ürün fiyatlarında meydana gelen dalgalanmalardan olumsuz etkilenmiş, dünya piyasalarında tarımsal ürün fiyatlarının artması sonucunda gelirler büyük oranda azalmıştır. 1929 Krizi öncesinden başlayarak krizle birlikte Türkiye ekonomisinde yaşanan üretim daralması, vergi gelirlerinin azalmasına neden olmuş; krizle birlikte Devletçilik politikasına geçilmesi sonucu artan kamu giderleri sonucunda bu dönem bütçe açığı hızla artmıştır.

Şekil 59. Bütçe Dengesi ve GSYH İçindeki Payı (1970-1977)

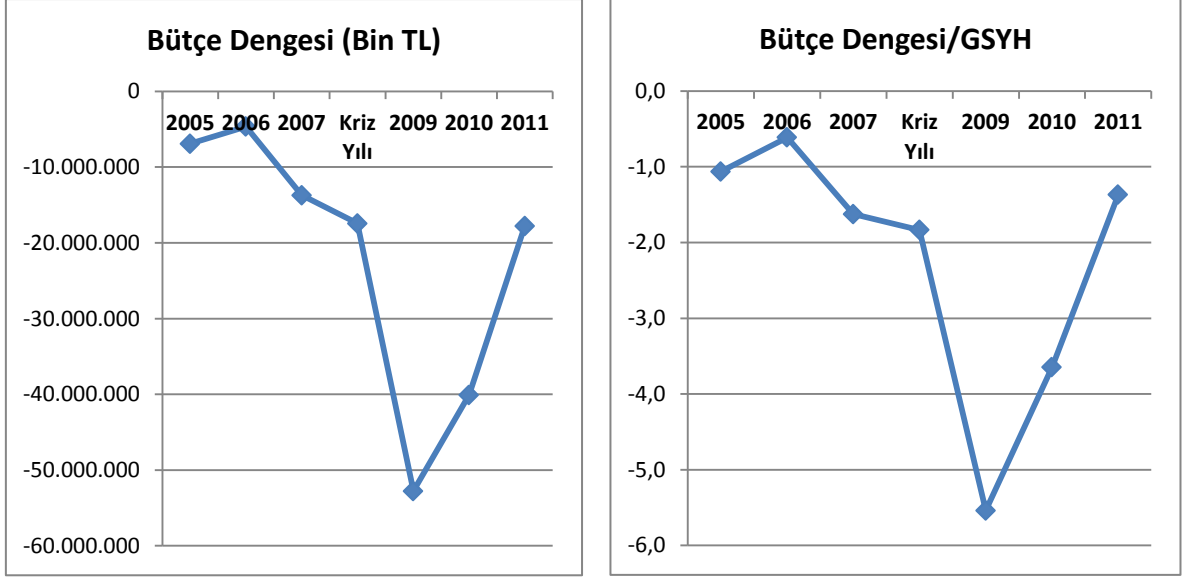
1970-1977 dönemi bütçe dengesi ve bütçe açığının GSYH içindeki oranı, uygulanan tutarsız maliye politikalarının etkisiyle son derece istikrarsız bir yapı oluşturmuştur. Dünya piyasalarındaki istikrarsız yapıdan dolayı sanayi iç piyasaya yönelmiş, tüketim mallarından oluşan sanayi üretimi ihracatında gelişme sağlanamamıştır. 1973 yılında 2,2 bin TL olan bütçe açığı, 1977 yılına gelindiğinde 12,19 bin TL'ye yükselmiştir.

Şekil 60. Bütçe Dengesi ve GSYH İçindeki Payı (1994-2001)

Asya-Rusya krizlerinde var olan bütçe açıkları, 1994 ulusal krizinden itibaren artmaya başlamış, 2000 Kasım ve 2001 Şubat ulusal krizlerine kadar olan dönemde açık, büyük bir hızla artmıştır. 1994 yılından itibaren oluşan bütçe açıklarının büyük bir kısmını cari giderler oluşturmuştur. Bunun dışında dış borç ödemesi için izlenen yoğun iç borçlanma politikası sonucunda artan iç borçlanma faizi, bütçe açıklarının artmasına neden olan bir diğer unsur olmuştur. 1994 krizinin etkileri devam ederken, dünya piyasalarında yaşanan Asya-Rusya krizlerinin üretim gelirlerini azaltması, ardından yaşanan 1999 depremi ve 2000-2001 krizleri ile bütçe açığı hızla artmış, GSYH içindeki payı büyümüştür.

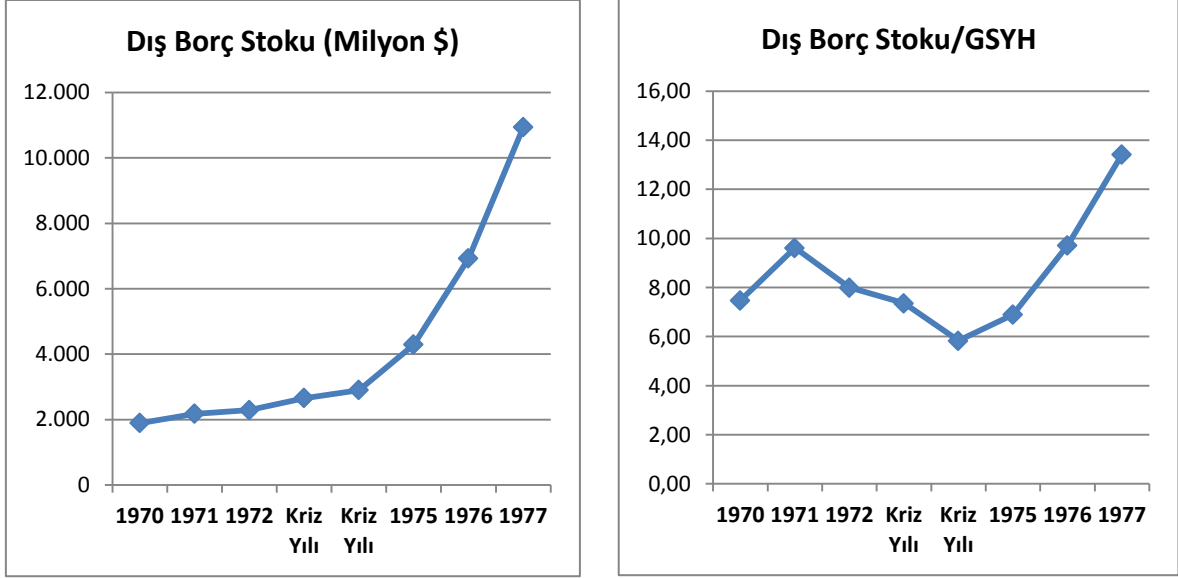
Şekil 61. Bütçe Dengesi ve GSYH İçindeki Payı (2005-2011)

2008 Küresel krizi ile birlikte bütçe açığının keskin bir artış içine girdiği görülmektedir. Reel sektörde yaşanan üretim daralmaları, özel sektörün artan dış borcunu azaltmak için uygulanan vergi indirimleri, işsizliği azaltmak amacıyla sigorta primlerinde indirimler yapılması gibi ekonomik nedenlerle 2008 yılında 17 milyar TL olan bütçe açığı 2009 yılında 52 milyar TL'ye yükselmiştir. 2010 yılından itibaren ekonomi, bütçe dengesi bakımından toparlanma sürecine girmiş, paralel olarak bütçe açığının GSYH içindeki payı da düşmüştür.

III.2.10. Dış Borç Stoku ve GSYH İçindeki Payı

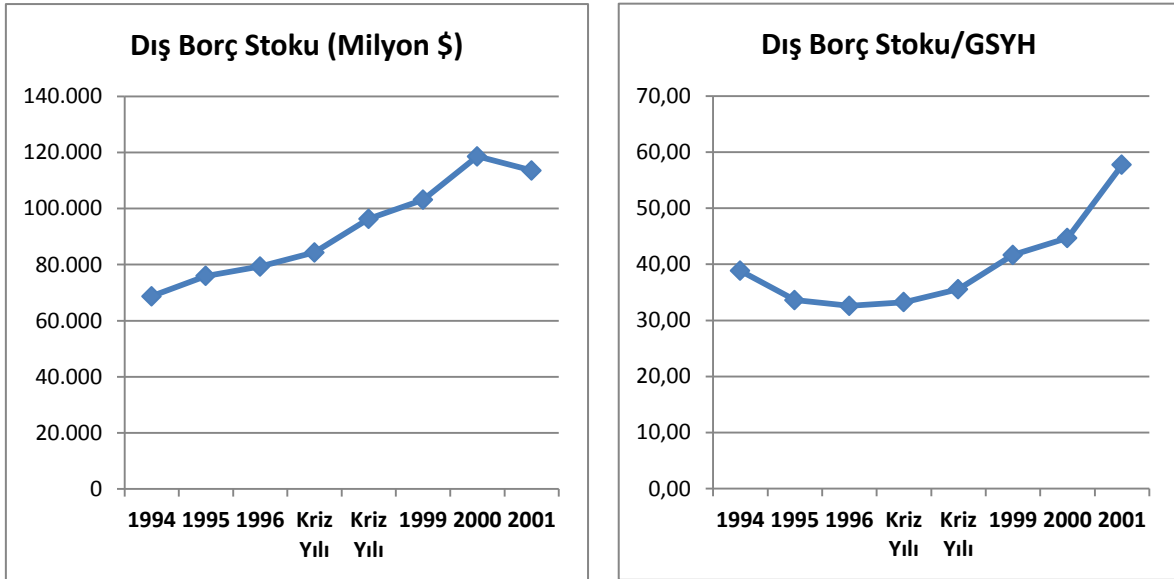
Şekil 62. Dış Borç Stoku ve GSYH İçindeki Payı (1970-1977)

1973-74 yıllarında petrol fiyatlarındaki artışın sebep olduğu maliyetler önemli boyutlara ulaşmış, petrol ithalatı için yapılan giderler artarken dünya piyasalarındaki daralma dış ticaret hadlerinin kötüleşmesine neden olmuştur. İthalat kapasitesinin azalması ve ihracatı artırma çabalarının yetersiz kalması ile dış borçlanmanın gerekliliği kaçınılmaz olmuş, 1974'deki Petrol krizi ile birlikte yüksek bir artış hızı ile artmıştır. GSYH miktarındaki değişime bağlı olarak dış borç stokunun GSYH'ye oranı 1971 yılına kadar artış, 1973 yılına kadar ise azalış grafiği izlemiştir; 1974 Petrol krizinden sonra dış borçtaki artış ile paralel olarak artmıştır.

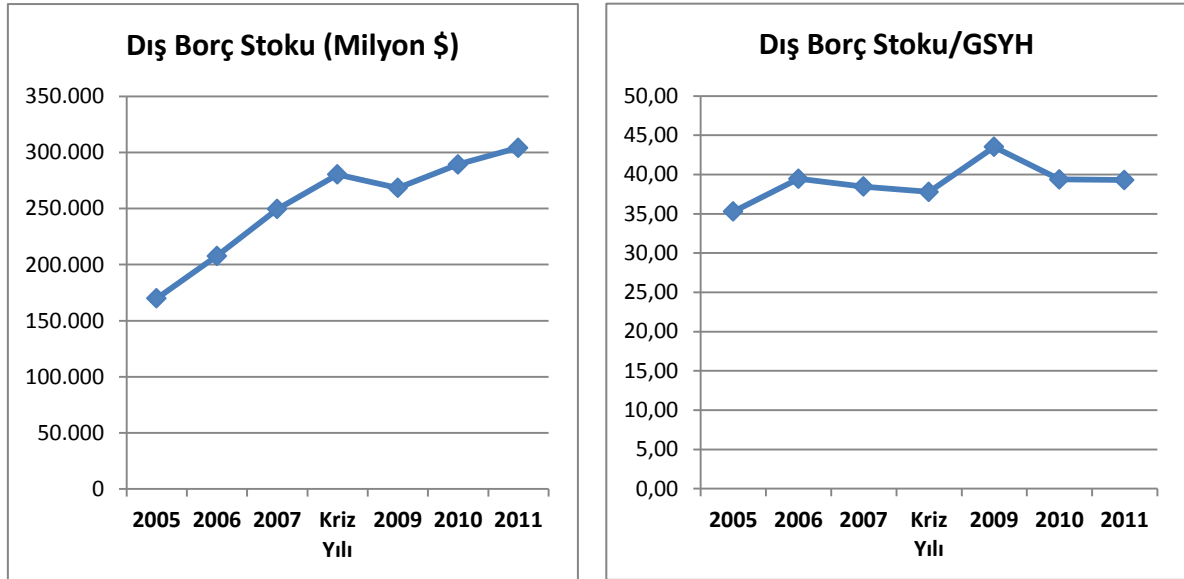

Şekil 63. Dış Borç Stoku ve GSYH İçindeki Payı (1994-2001)

Borçlanmaya dayalı maliye politikalarıyla 1994 yılından bu yana artan dış borçlar, Asya ve Rusya krizleriyle artışını sürdürmüştür. 1994 yılında 64 milyar dolar olan dış borç stoku Asya ve Rusya krizlerinde 84 milyar dolar ve 96 milyar dolara ulaşmıştır. Asya ve Rusya ülkelerindeki devalüasyon sonucunda ihracat olanaklarımız azalmış, oluşan ödemeler bilançosu açıkları dış borçlanmayla kapatılmaya çalışılmıştır. 1999 yılında IMF ile yapılan Stand-by anlaşması ile iç borçların dış borçlarla ikamesi kararlaştırılmış, bu nedenle 2000 yılında dış borç stoku önemli ölçüde artmıştır. Yine bu yıl içerisinde ülkeden çıkan kısa vadeli sermaye transferlerinin karşılanması ve cari işlemler dengesinin finansmanı amacıyla dış borçlanmaya ağırlık verilmiştir (Sarı, 2004: 58). Borç stokunun GSYH'ye oranı incelendiğinde, 2000 yılına kadar ortalama % 37 oranı ile IMF ölçütlerine göre ülkenin orta derecede borçlu olduğu görülmektedir. 2001 yılında ise % 57,74 oranı ile Türkiye, çok borçlu ülke konumuna gelmiştir.

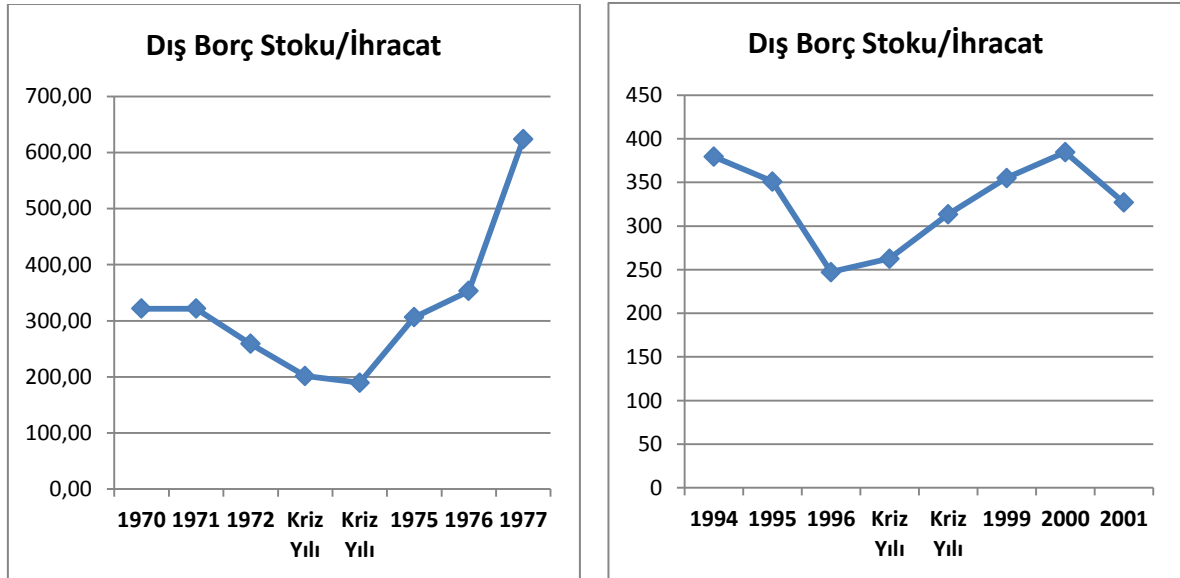
Şekil 64. Dış Borç Stoku ve GSYH İçindeki Payı (2005-2011)

2008 Küresel Ekonomik Krizi, üretim daralmaları ve özel kesim dış borçlarındaki hızlı artışlarla kendini göstermiştir. Toplam borçlar içinde önemli bir paya sahip olan özel sektör dış borç stoku, 2007 yılında 160 milyar dolar iken, 2008 kriziyle yaklaşık olarak 185 milyar dolara yükselmiş ve krizden sonraki 3 yıl boyunca 171 milyar dolar, 189 milyar dolar ve 203 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Dış borç stokunun milli gelire oranı bakımından ise 2005-2011 yılları arasındaki dönemde Dünya Bankası ve IMF tarafından kabul edilen ölçütlere göre, Türkiye orta dereceli bir ülke olmuştur. Dış borçların artmasına karşın, dış borç stoku/GSYH oranının çok yüksek çıkmamasında, aynı dönem içerisinde artan milli gelirin etkisi olmuştur.

III.2.11. Dış Borç Stoku/İhracat

Şekil 65. Dış Borç Stoku/İhracat (1970-1977) ve (1994-2001)

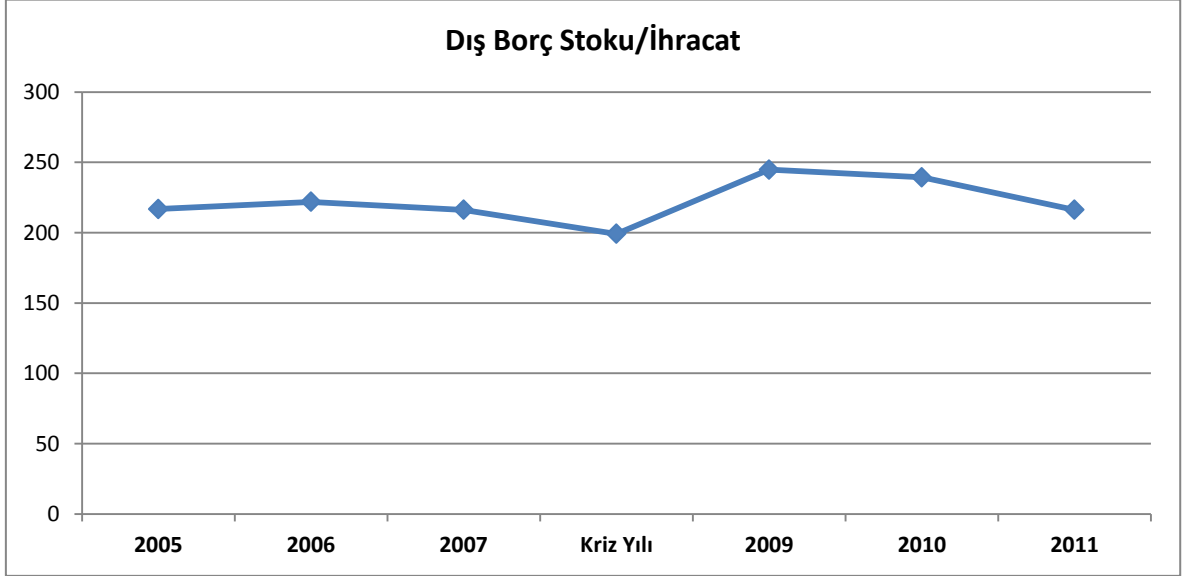

1970'li yılların başından 1974 Petrol Krizine kadar düşük seyreden dış borç stoku ile paralel olarak dış borç stokunun ihracata oranı da düşük seyretmiştir. Ancak 1970 ve 1971 yıllarında gerçekleşen % 321 oranıyla, IMF ve Dünya Bankası kriterlerine göre çok borçlu olunmuştur. 1974 Petrol Krizi ile ihracat gelirlerinin azalmasının, bu azalmaya bağlı olarak dış borç stokunun artmasının sonucu olarak dış borç stoku/ihracat oranı hızlı bir şekilde artmıştır. Krizden sonraki yıl boyunca % 306, % 353 ve % 624 oranlarıyla ülke, % 275 kritik seviyesini fazlasıyla aşarak çok borçlu ülke kategorisinde yer almıştır.

1994 yılında bir defaya mahsus olarak alınan ekonomik önlemlerle dış borç miktarı düşürülmüş, buna bağlı olarak dış borç stokunun ihracata oranı düşmüştür. 1997 ve 1998 Asya-Rusya krizleri ile ihracat miktarı azalmış; 1997 yılında % 263 olan dış borç stoku/ihracat, 1998 yılından itibaren hızlı bir biçimde artmış, 2000 krizinde en yüksek

seviyesine ulaşmıştır. 2000 ve 2001 krizlerinde Türkiye % 385 ve % 327 oranlarıyla çok borçlu ülke konumunda yer almıştır.

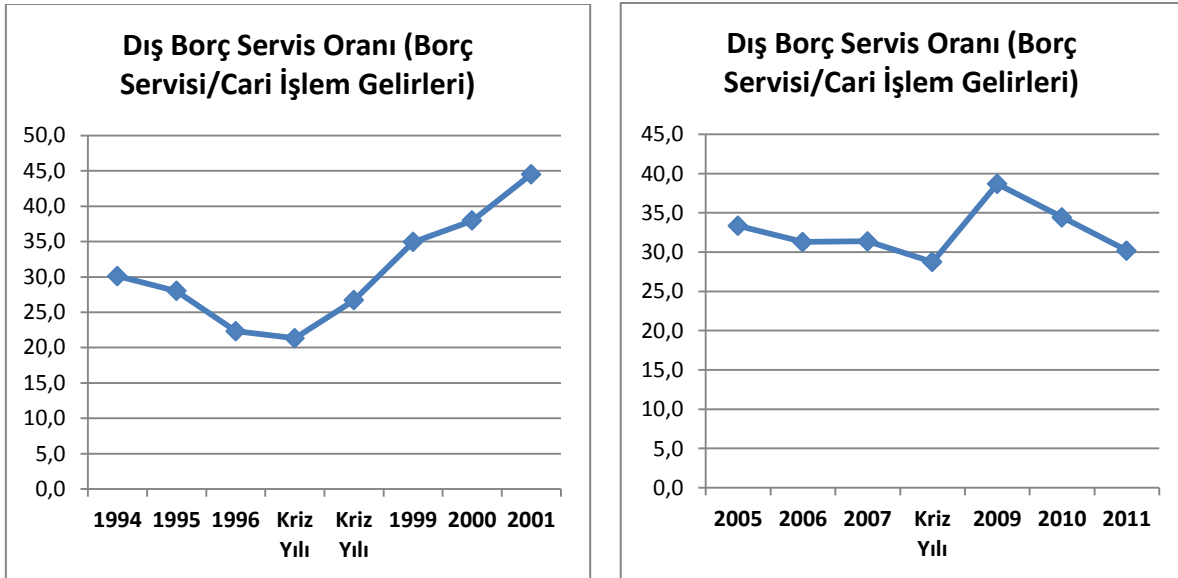
Şekil 66. Dış Borç Stoku/İhracat (2005-2011)

2005-2011 döneminde dış borç stoku/ihracat oranları % 275 kritik seviyesinin altında gerçekleşmiştir. Bunun anlamı, bu dönem boyunca ülkenin hep orta derecede borçlu olmasıdır. Uygulamaya konulan istikrar politikaları ile 2001 yılından itibaren erimeye başlayan dış borç stoku ve artan ihracat ile dış borç stoku/ihracat düşmeye başlamıştır. 2008 kriziyle birlikte ihracat yapısının bozulması ve dış borç stokunun artmasıyla oran yükselişe geçmiştir.

III.2.12. Dış Borç Servis Oranı

Şekil 67. Dış Borç Servis Oranı (1994-2001) ve (2005-2011)

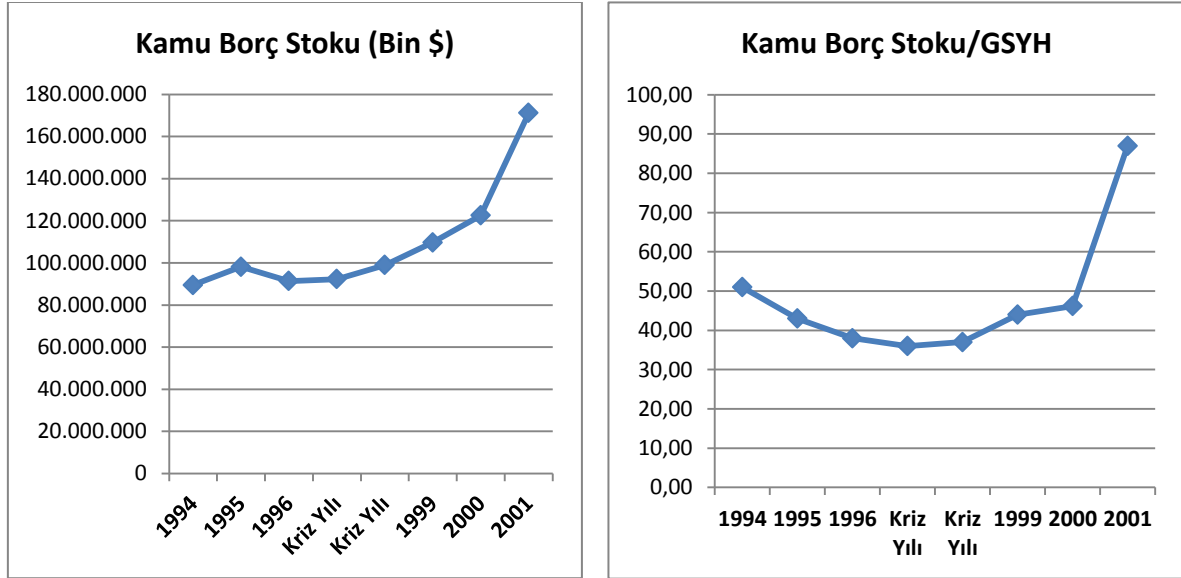

1994 yılında % 30 sınır seviyesinde gerçekleşen dış borç servis oranı 1997 Asya krizine kadar düşmüş, 1998 Rusya kriziyle birlikte artmaya başlamıştır. Gerek dünya piyasalarında yaşanan Asya ve Rusya krizleri esnasında oluşan ödemeler bilançosu açıklarının dış borç stokunu arttırması, gerekse 1999 yılında yaşanan depremin ülke ekonomisine yansıyan olumsuz etkileriyle bu yıldan itibaren dış borç servis oranı yükselmiş, % 30'un üzerinde gerçekleşmiştir. % 30'un üzerindeki dış borç servis oranı, dış borcun sürdürülemez boyutlara ulaştığını, ülkenin çok borçlu olduğunu göstermektedir.

2008 krizinden sonraki yıl dış borcun artmasına bağlı olarak artan dış borç servis oranı, ardından gelen yıldan itibaren yeniden düşmeye başlamış borçluluk kriteri bakımından sınır % 30 sınır değerine yaklaşmıştır.

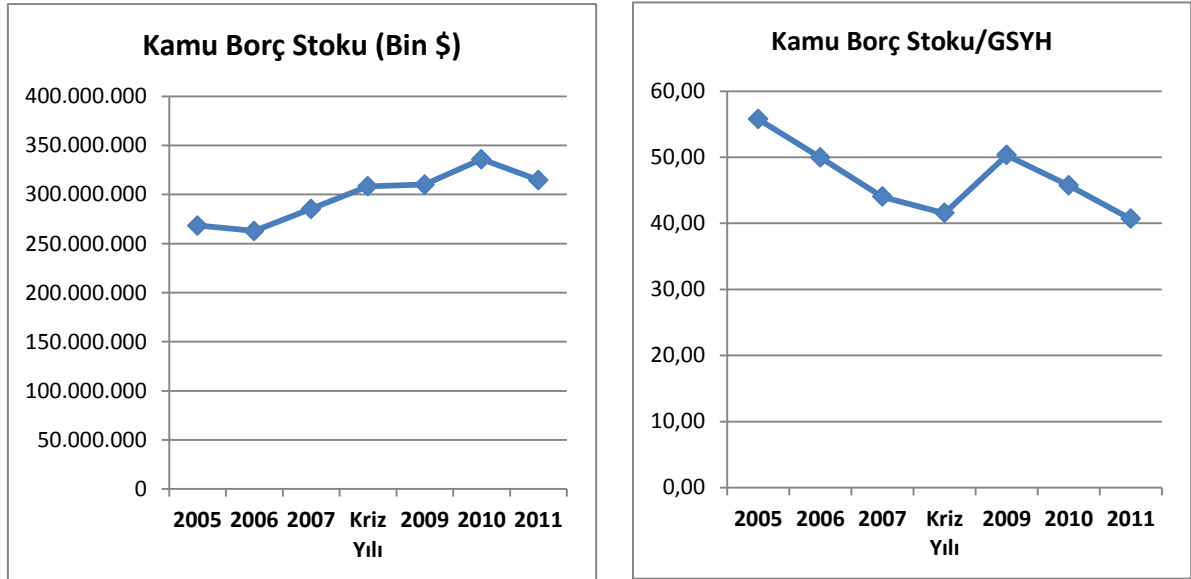
III.2.13. Kamu Borç Stoku ve GSYH İçindeki Payı

Şekil 68. Kamu Borç Stoku ve GSYH İçindeki Payı (1994-2001)

1994-2001 yılları arasındaki kamu borç stokunun ve GSYH içindeki oranının seyri incelendiğinde, 1994 yılında kamu borç stoku artmasına rağmen GSYH içindeki payının azaldığı dikkat çekmektedir. 1994 krizi ile birlikte alınan 5 Nisan Kararları doğrultusunda; özelleştirme, KİT'lerin iyileştirilmesi, kamu sektöründe istihdamın artırılması ile GSYH miktarı arttırılmıştır. Krizden sonra alınan ekonomik önlemlerle kamu borç stokunun GSYH içindeki oranı düşürülmüştür. Ancak 1998 Rusya kriziyle birlikte artan kamu borç stoku ile ihracat pazarımızın daralması sonucunda azalan GSYH miktarı, kamu borç stokunun GSYH içindeki payının artmasına neden olmuştur. 2001 yılında yaşanan ulusal çaplı krizle ise bu artış yüksek bir ivme kazanmış, 2001'de % 87'ye ulaşan kamu borç stoku/ GSYH oranıyla Türkiye, borçluluk bakımından kriz sinyali vermiştir.

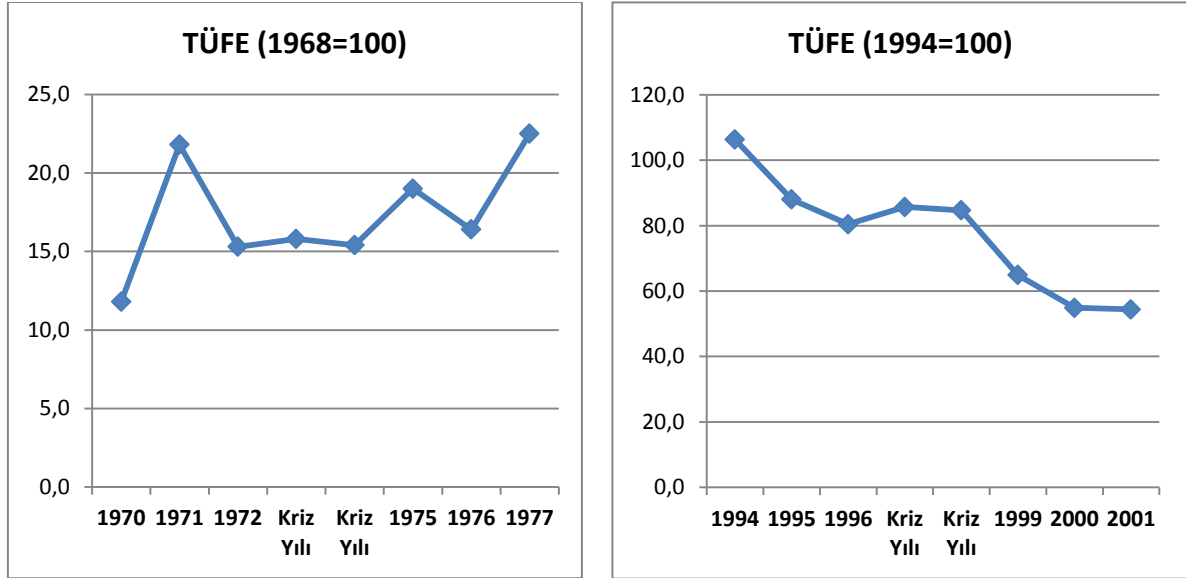
Şekil 69. Kamu Borç Stoku ve GSYH İçindeki Payı (2005-2011)

2005-2011 dönemindeki kamu borç stokunun yüksekliği dikkat çekici boyutlardadır. Bu dönem dikkat çeken bir diğer husus 1994 krizinde olduğu gibi, 2008 Küresel Ekonomik Krizi esnasında kamu borcunun artarken, GSYH'ye oranının düşüyor olmasıdır. Dünya ekonomisinde kriz yaşanırken, Türkiye'deki GSYH artışı devam etmiş, Küresel Krizin milli gelir üzerindeki olumsuz etkisi 2009 yılından itibaren hissedilmeye başlamıştır.

III.2.14. Enflasyon

Şekil 70. Enflasyon (1970-1977) ve (1994-2001)

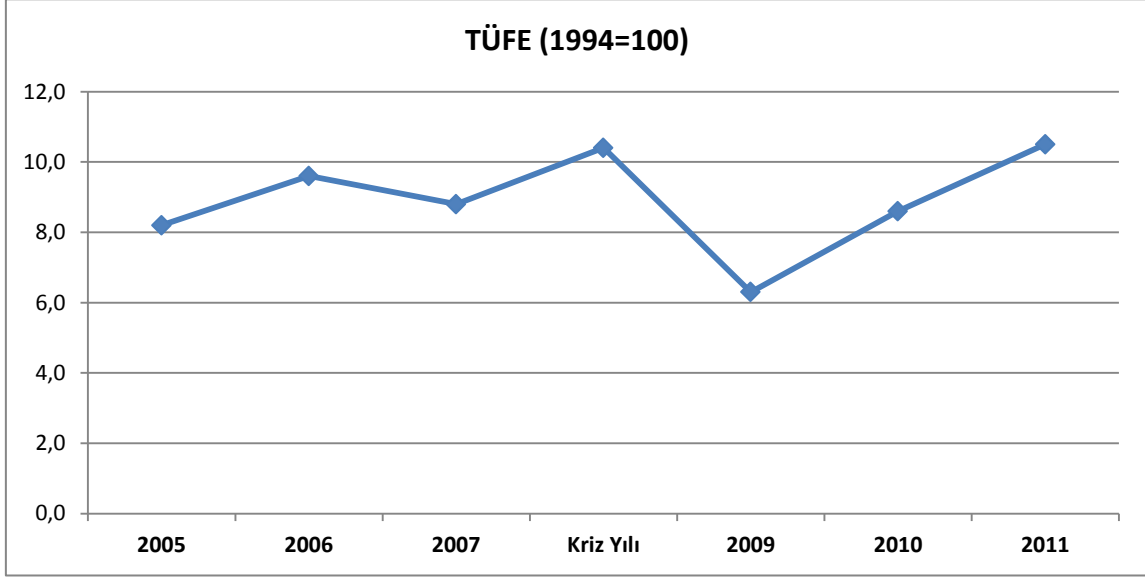
Türkiye ekonomisi 1970'li yıllarda yaşanan iki büyük petrol şoku ile birlikte uygulanan para ve maliye politikalarının etkisiyle, giderek hızlanan bir enflasyon olgusuyla karşı karşıya kalmıştır. Petrol krizleri ile birlikte dünya ekonomisinde yaşanan enflasyon artış hızına paralel olarak Türkiye'de enflasyon artış hızı artmıştır. Enflasyon ve durgunluğun bir arada yaşandığı bu dönem, üretim ve fiyat dalgalanmalarının olduğu istikrarsız bir yapı oluşturmuş, gerekli makroekonomik politikalarının uygulanması geciktiğinden, enflasyon hızındaki artış durdurulamamıştır. 1974 yılından itibaren petroldeki fiyat artışlarının ithal edilen birçok mala yansması enflasyonu arttırıcı yönde etkili olmuştur.

1994 yılında % 106,3 oranında gerçekleşen enflasyon artış hızı, enflasyonu düşürmeye yönelik olarak alınan 5 Nisan Kararları ile % 88'e düşürülmüştür. Enflasyondaki artış hızı 1996 yılına kadar düşmüş, 1997 yılında yaşanan Asya krizi ve

1998 yılında yaşanan Rusya krizi ile birlikte tekrar yükselmiştir. Enflasyonu düşürmeye yönelik uygulanan daraltıcı ekonomik politikalar başarılı olmuş ve 1999 yılından itibaren enflasyon artış hızı düşmeye başlamıştır.

Şekil 71. Enflasyon (2005-2011)

Küresel kriz Türkiye ekonomisi üzerinde temelde, küresel fon piyasalarından fon temininde daralma ve ihracatta daralma şeklinde kendini göstermiş, enflasyon rakamları bu krizden olumsuz etkilenmemiştir. 2005-2011 dönemi Türkiye ekonomisi enflasyon rakamları yüksek olmamıştır. Türkiye, ABD ve Avrupa ülkelerindeki gibi gelişmiş mortgage piyasasına sahip değildir. Ayrıca 2001 krizi sonrası oluşturulan yapısal reformlar sayesinde bu krizden Avrupa ülkeleri kadar etkilenmemiştir.

III.3. Ulusal ve Uluslararası Krizlerin Makro Göstergeler Işığında

Karşılaştırılması

Çalışmanın birinci bölümünde ekonomik kriz modelleri teorik yaklaşımlar çerçevesinde incelenmiş, ikinci bölümünde veri setleri oluşturularak ekonomik krizlerin analizi yapılmıştır. Üçüncü bölüm ise çalışma konusu krizlerin dâhil olduğu kriz modellerinin kronolojik sırayla değerlendirilerek; bu krizleri aşmak için uygulanan ekonomi politikalarının işlevselliğinin, bu krizlerden sonra meydana gelen siyasi dönüşümlerin ve ülkenin sosyo-ekonomik yapısının Türkiye bağlamında ele alındığı bölüm olmuştur. Çalışma kapsamına alınmış ulusal ve uluslararası ekonomik krizlerin karşılaştırmalı analizinin yapılacağı bu bölüm çalışmanın sonucunu oluşturacak, belirlenmiş makroekonomik göstergelerin kriz esnasındaki değişimi grafikler yardımıyla ortaya konulacaktır. Siyasi ve ekonomik konjonktür dönemlerinin benzerliği dikkate alınarak yapılacak olan analizde; ulusal ve uluslararası reel krizler ile ulusal ve uluslararası finansal krizler kendi aralarında, seçilmiş makro ekonomik göstergeler çerçevesinde karşılaştırılacaktır. Ülkemizin makroekonomik göstergelerinin ulusal ve uluslararası krizler öncesinde ve sonrasında değişimi ve gelişimi ortaya konularak, gelecekte karşılaşılabilecek muhtemel krizlerde uygulanacak politika matrislerinin oluşumuna katkı sağlanacaktır.

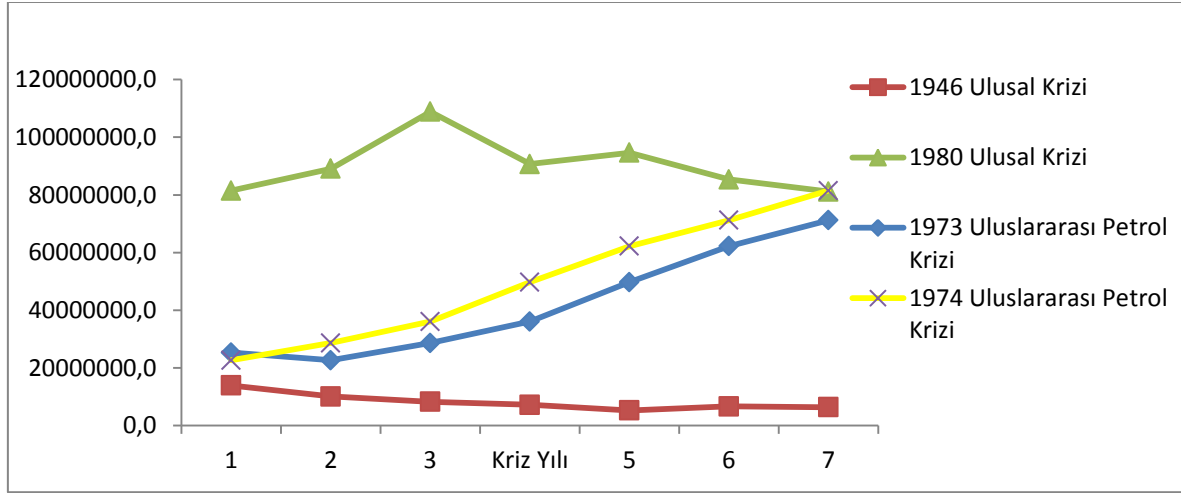
Reel krizler kapsamında, 1980 ulusal krizleri ile 1973 ve 1974 uluslararası petrol krizlerinin; finansal krizler kapsamında ise 1994, 2000 ve 2001 ulusal krizleri ile 1997, 1998 ve 2008 uluslararası krizlerinin makroekonomik göstergeler üzerindeki etkisi karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir. Ancak bu analizde 1929 krizi ile 1946 krizinin etkileri kapsam dışı tutulacaktır. Bu krizlerin yaşandığı dönem Türkiye ekonomisinin sahip olduğu siyasi ve devlet egemenliğine dayanan ekonomik yapısı, krizlerin ekonomik

etkilerinin net olarak ölçülememesine neden olmuş, ekonomi literatüründe beklenen etkiler bu dönemlerde gerçekleşmemiştir.

Dünya ekonomisinde 1929 krizinin yaşandığı dönemde, Türkiye’de serbest piyasa mekanizmasının işlerliği yetersizdir ve ülkenin dünya ticaretindeki payı oldukça sınırlıdır. Bu dönem, Türkiye’de borsa da yoktur. Bu nedenle Türkiye, dünyadaki finans sektörünün olumsuz gelişmelerinden çok fazla etkilenmemiştir. 1929 krizinin Türkiye’ye en önemli etkisi; Ülkenin, iktisat politikasının yönünü Devletçiliğe açık bir biçimde çevirmesi olmuştur. Nedeni ekonomik temellere dayanmayan bir kriz olan 1946 krizine ait ekonomik göstergeler incelendiğinde ise krize neden olacak yüksek oranda sorunlar olmadığı görülecektir. Örneğin, 96 milyon dolarlık dış ticaret fazlasıyla 1946 yılında yapılan devalüasyonun gerekli olmadığı sonucuna varılmaktadır. Nitekim devalüasyon kararı alındıktan sonraki 3 yıl boyunca dış ticaret açığının büyüdüğü görülmektedir. Bu dönemin makroekonomik verileri genel olarak değerlendirildiğinde, meydana gelen diğer krizlerden çok farklı sonuçların meydana geldiği görülmektedir.

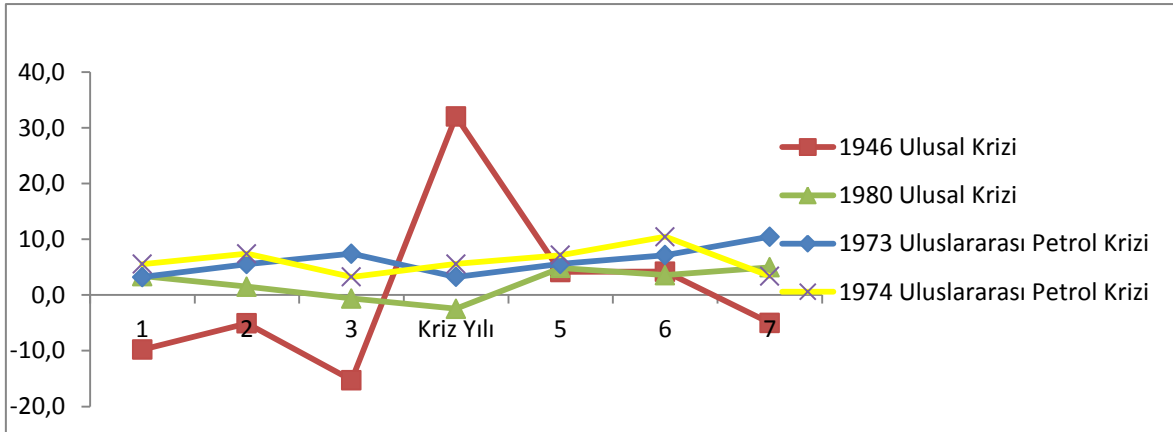
III.3.1. Ulusal ve Uluslararası Reel Krizlerin Karşılaştırılması

Şekil 72. Ulusal ve Uluslararası Reel Krizlerde GSYH (Bin \$)

1980 ulusal krizinin hemen öncesinde GSYH miktarı ani bir düşüş sergilerken, uygulamaya konulan İstikrar Programı ile GSYH yükseltilmiş ancak dönemin konjonktür yapısı serbest piyasa mekanizmasının uygulanmasına müsaade etmemiş, 1981 yılından itibaren istikrar programının GSYH'yi artırıcı etkisi zayıflamıştır. 1973-74 Uluslararası Petrol krizlerinin GSYH artış hızını, 1980 Ulusal krizindeki kadar istikrarsızlaştırmadığı grafikten açıkça görülmektedir. Türkiye'nin bu yıllarda petrol harcamalarının milli gelir içinde fazla bir paya sahip olmamasının yanı sıra krizle karşı karşıya gelen ülkelerle kuvvetli bir dış ticaret bağlantısının olmaması ve bu ülkelerle güçlü ekonomik ilişkiler içinde olmaması, bu krizlerin GSYH miktarını çok fazla istikrarsızlaştırmamasının en önemli nedenlerini oluşturmuştur.

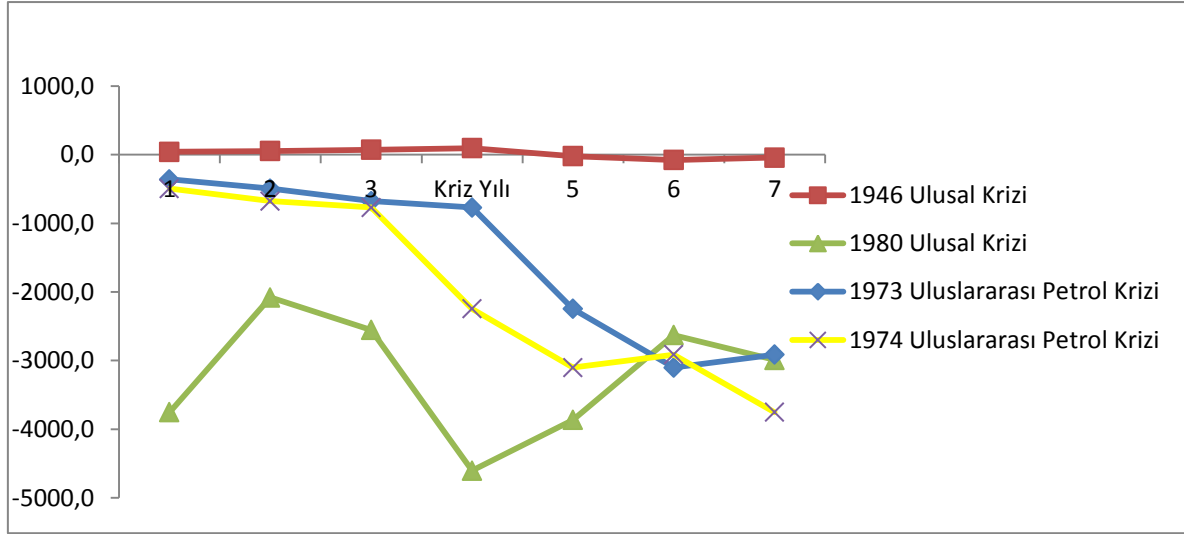
Şekil 73. Ulusal ve Uluslararası Reel Krizlerde Büyüme (%)

Krizlerin büyüme göstergesi üzerinde meydana getirdiği etkiler değerlendirildiğinde; 1980 ulusal reel kriz öncesi büyüme hızının bir önceki döneme göre artış hızının azaldığı, krizden önceki yılda ve kriz yılında ekonominin küçüldüğü, krizden çıkışta ise uygulanan istikrar politikaları ile büyüme hızının birden yükseldiği, ekonomik küçülmenin, yerini hızlı bir şekilde ekonomik büyümeye bıraktığı görülmektedir. 1973-74 uluslararası petrol krizlerinde ise büyüme hızı³ krizden hemen önce rijit bir şekilde düşmüş, krizden sonraki yıllarda ise büyüme tedrici bir şekilde artmıştır. Sınırlandırılmayan tüketim harcamaları sonucu büyüme hızı çok fazla arttırılamamıştır.

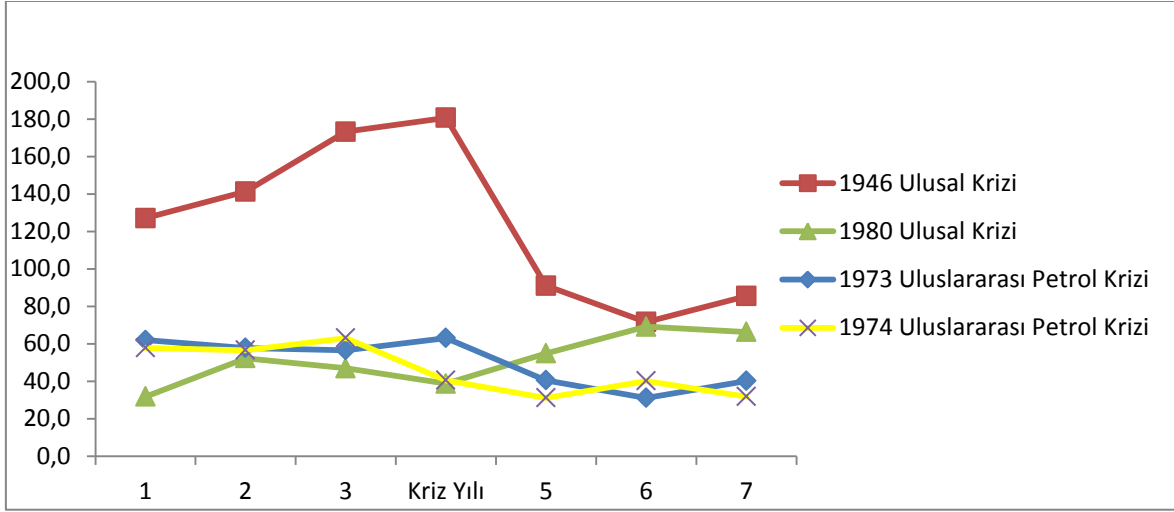
³ İktisat literatüründe büyüme, GSYH miktarının bir önceki yıla göre artış oranını göstermektedir. Bu tanıma göre, büyümenin artış hızı ile GSYH miktarındaki değişim uyumlu olmalıdır. Ancak incelenen dönemlerdeki ekonomik krizlerde GSYH miktarındaki değişim ile büyüme hızı arasında bir uyumsuzluk olduğu dikkat çekmektedir. Bu uyumsuzluk, büyüme rakamlarının GSYH'nin sabit fiyatlarındaki değişimi göstermesinden kaynaklanmaktadır. Diğer bir deyişle, GSYH verisi cari kalemlerle hesaplanırken, büyüme verisi reel kalemlerle hesaplanmaktadır.

Şekil 74. Ulusal ve Uluslararası Reel Krizlerde Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)

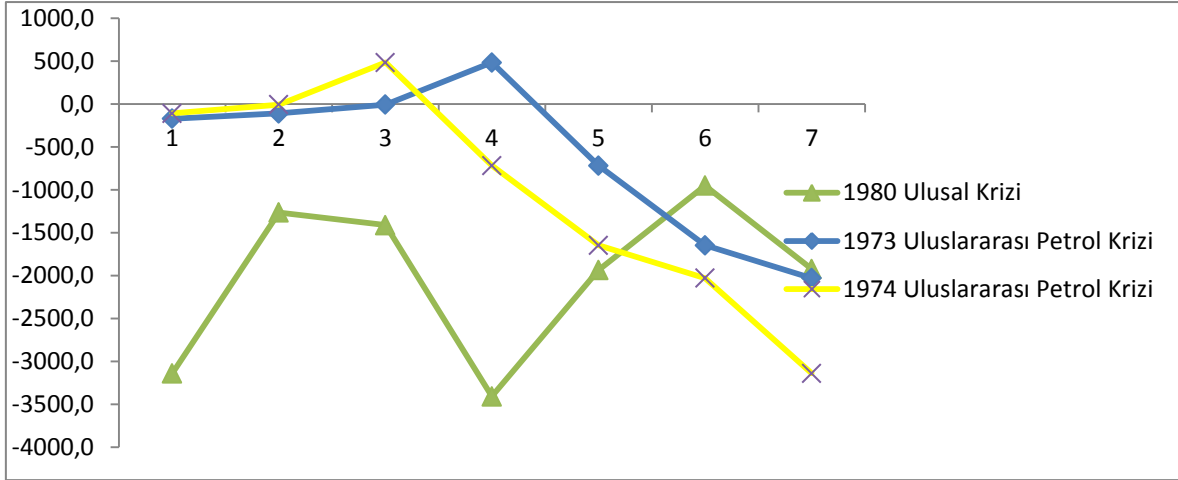
Dış ticaret açığı 1980 ulusal krizi öncesi, 1978 yılı ile birlikte yükselme eğilimine girmiş; 1980 kriz yılına gelinceye kadar açık, zirve seviyesine ulaşmıştır. Bu yıl hemen uygulamaya konulan serbest piyasa anlayışına dayalı ihracat politikası ile dış ticaret açığı düşürülmüştür. Grafiğin eğimi incelendiğinde, büyümede olduğu gibi 1980 ulusal krizinden çıkışta rijitlik söz konusudur. Diğer bir deyişle, krizden hemen sonra dış ticaret açığı yüksek bir oranda düşürülmüş, dış ticaret dengesi grafiği oldukça dik bir eğimle yukarı doğru çıkmıştır. 1973-74 uluslararası petrol krizlerindeki dış ticaret dengesi grafiği, kriz yılına gelinceye kadar oldukça yatık bir seyir izlemiştir. 1980 grafiğine ait dik eğimli grafiğe nispeten petrol krizlerindeki yatık eğimli grafik, dış ticaret göstergesinin petrol krizlerinden önce çok daha az istikrarsızlaştığını işaret etmektedir. Bu bağlamda petrol krizlerinde haber verici herhangi bir sinyal oluşmadığı sonucuna varılabilmektedir. Dört katına çıkan petrol fiyatlarının dış ticaret dengesi üzerindeki olumsuz etkisi, kendisini kriz yılıyla birlikte birdenbire göstermiş, bu yıldan sonra dış ticaret açığı olağanüstü boyutlarda artmıştır. Uygulanan sanayileşme politikası, etkisini 1975 yılı ile birlikte göstermiş, ihracatın ithalattan daha hızlı artması, açığı az da olsa düşürücü etkide bulunmuştur.

Şekil 75. Ulusal ve Uluslararası Reel Krizlerde İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)

1980 ulusal krizine ait ihracatın ithalatı karşılama oranı, kriz gerçekleşmeden önce düşmeye başlamış, krizle birlikte en düşük seviyesinde gerçekleşmiştir. Dış ticaret dengesi grafiği ile paralel olarak krizin hemen sonrasında iyileşme içine girmiş, uygulanan ihracat politikası, olumlu etkisini göstermiştir. 1973-74 uluslararası petrol krizlerinde, dış ticaret dengesindeki artışla bağlantılı olarak, kriz yılına gelinceye kadar ihracatın ithalatı karşılama oranı yükselmeye devam etmiştir. 1973 petrol krizinin başlamasıyla birlikte petrol ve diğer ithal mal fiyatlarının artması ile birlikte krizin meydana geldiği ülkelere ihracat artış hızımızın yavaşlaması sonucunda bu oran keskin bir düşüş eğilimine girmiş ve krizden sonra düşmeye devam etmiştir. 1975 yılı ile birlikte sanayileşme politikasının etkisi sonucu, ihracatın ithalattan daha hızlı artmasıyla grafik yükselme eğilimine girmiştir.

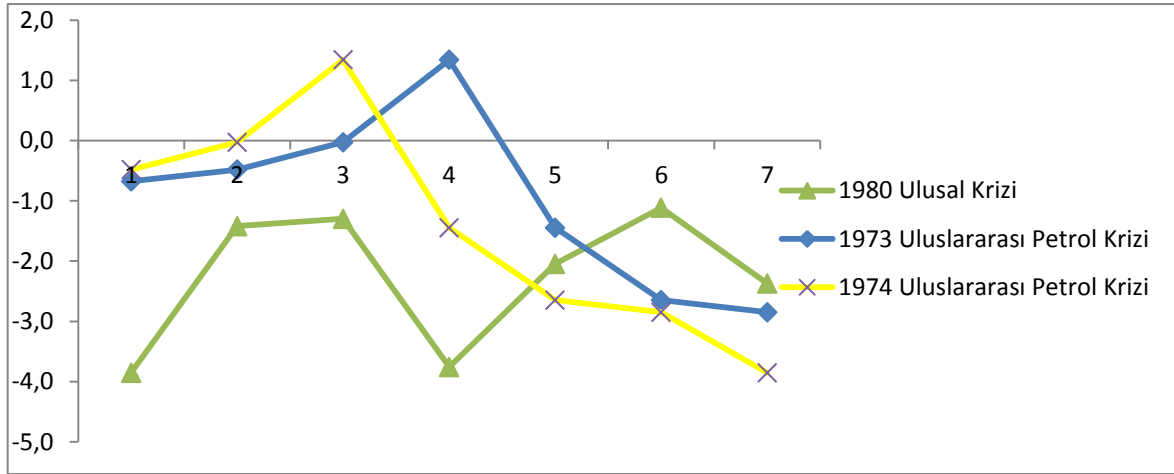
Şekil 76. Ulusal ve Uluslararası Reel Krizlerde Cari Denge (Milyon \$)

Uluslararası petrol krizleri, krizlerin gerçekleştiği yıllara kadar cari denge verileri üzerinde istikrarsızlaştırıcı bir etkide bulunmamıştır. Bu krizlerin yaşandığı yıldan itibaren artan petrol ve diğer ithal mal fiyatları ile birlikte cari açık olağanüstü boyutlarda artmış, bu keskin artış 1970’li yılların sonuna kadar sürmüştür. 1970’li yılların sonlarında, gerekli olan makroekonomik politikaların uygulanmakta gecikmiş olunmasının yanı sıra 1977’den itibaren döviz gelirindeki azalmayla birlikte yaşanan finansal daralma sonucunda bu dönem, cari denge grafiği istikrarsız bir yapı izlemiştir. Krizden hemen önceki yıl cari açığındaki keskin yükseliş, 1980 ulusal krizi için erken uyarı sinyali niteliğindedir. Kriz yılında zirve seviyeyi bulan açık, bu yıl uygulamaya konulan, temeli ihracata yönelik yapısal düzenlemeye dayanan istikrar programı ile düşürülmüştür.

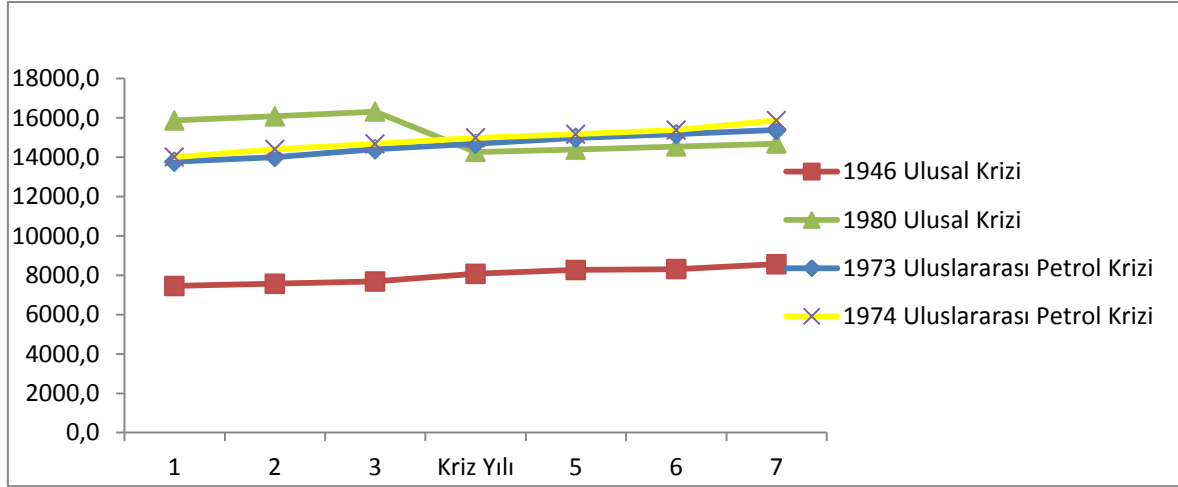

Şekil 77. Ulusal ve Uluslararası Reel Krizlerde Cari Denge/GSYH (%)

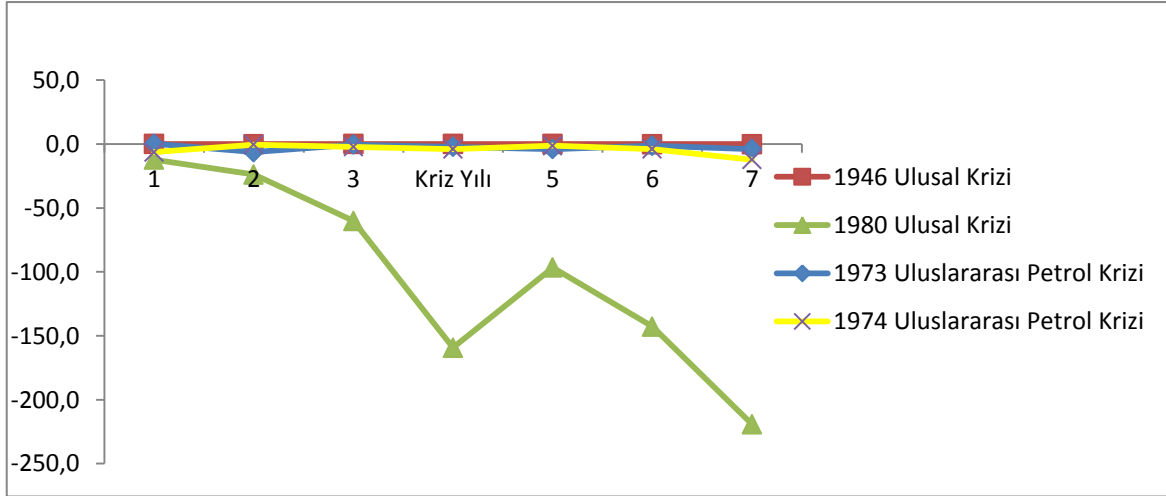
Cari açığın GSYH içindeki payı, 1980 ulusal krizi ve uluslararası petrol krizlerindeki cari açık grafiği ile paralel bir seyir izlemiştir. Kriz yılına kadar 1980 ulusal krizi cari denge/GSYH grafiği istikrarsız bir yapı izlemiş, krizle birlikte % 4 eşik değerine oldukça yaklaşmıştır. Petrol krizlerine ait cari denge/GSYH grafiği ise daha istikrarlı yapıdadır. 1980 ulusal krizi sonrası cari açığın GSYH'ye oranı, cari açığa paralel olarak düşerken, petrol krizlerindeki cari açık/GSYH oranı artmaya devam ederek, literatürde kabul edilen eşik değere yaklaşmıştır.

Şekil 78. Ulusal ve Uluslararası Reel Krizlerde İstihdam (Bin)

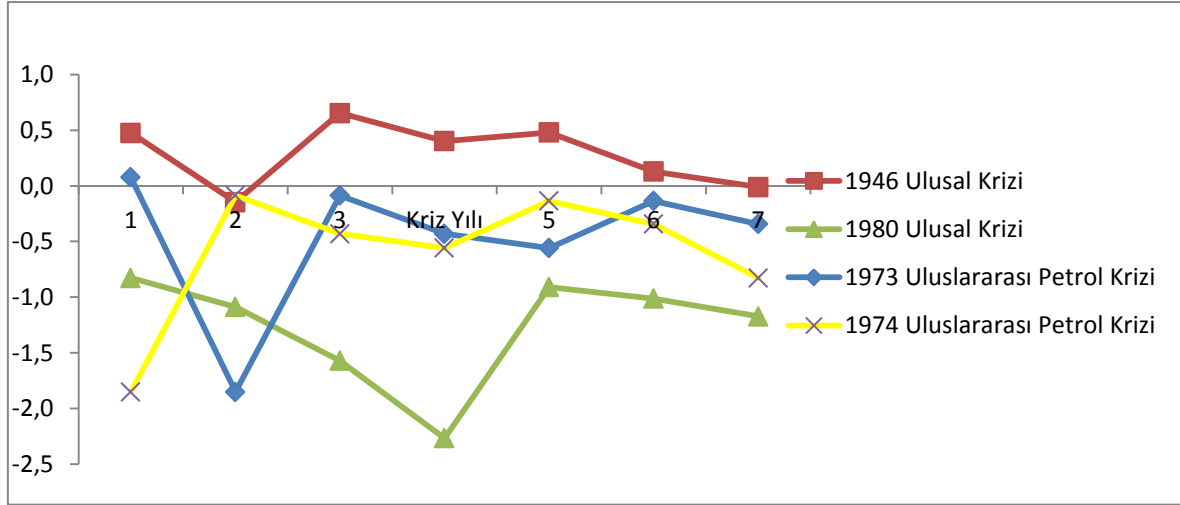
1980 ulusal reel krizi öncesinde azalan ve kriz yılında negatif seviyeye düşen büyüme hızı, bu dönemin istihdam artış hızına da yansımış; büyüme hızına bağlı olarak istihdam oranındaki artış hızının yavaşlaması krizin yaklaşmakta olduğunu hissettirmiştir. Krizden sonra ise artmaya devam eden büyüme hızına rağmen, istihdamdaki artış hızı çok yavaş olmuştur. Resmi kayıtlara girmeyen istihdamla birlikte verimlik artışı, büyüme hızı ile istihdam artış hızı arasındaki bu uyumsuzluğun nedenini oluşturmaktadır. 1973-74 uluslararası petrol krizlerinin öncesinde ve sonrasında istihdam rakamları istikrarsız bir yapı göstermemiştir. Petrol fiyatlarının yükselmesi Türkiye'nin üretim yapısını, dolayısıyla istihdam yapısını olumsuz yönde etkilememiştir.

Şekil 79. Ulusal ve Uluslararası Reel Krizlerde Bütçe Dengesi (Bin TL)

Petrol krizleri için bütçe dengesi rakamları, bu krizleri öngörececek bir sinyal yaklaşımı oluşturmamıştır. Petrol fiyatlarındaki artış reel üretim üzerinde istikrarsızlaştırıcı etkide bulunmamış, bütçe dengesi rakamları ulusal krizlere göre çok daha düşük düzeylerde gerçekleşmiştir. Uluslararası petrol krizlerinin etkileri 1970'lerin ikinci yarısından itibaren bütçe açığını önemli oranlarda arttırmış, 1980 ulusal krizi için erken uyarı sinyali niteliği oluşturmuştur. Petrol krizlerinin ardından petroldeki fiyat artışlarının, ithal edilen birçok mala yansımaları ile birlikte alınan dış borçların önceki dönem dış borç ödemelerinde kullanılması, bütçe açığındaki bu olağanüstü artışın nedenlerini oluşturmaktadır. Krizle birlikte bozulan kamu maliyesini iyileştirmek amacıyla çıkarılan Finansman Yasası ile kamu gelirleri arttırılmış, bunun sonucunda bütçe açığı düşürülmüştür. Ancak uzun vadede yapısal değişiklik amacı taşımayan yasanın etkisi kısa sürmüştür, 1981 yılından itibaren bütçe açığı hızla artmaya devam etmiştir.

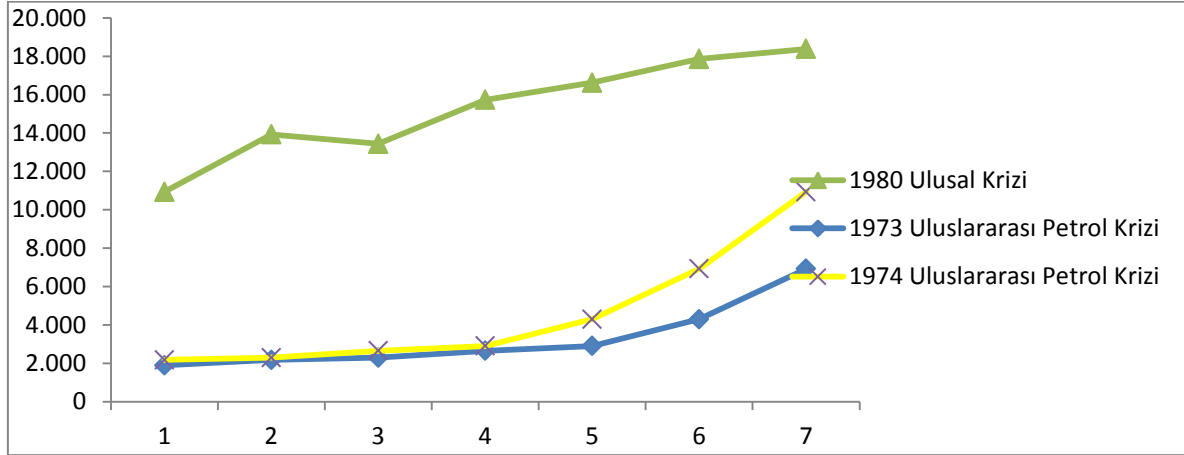
Şekil 80. Ulusal ve Uluslararası Reel Krizlerde Bütçe Dengesi/GSYH (%)

1973-74 petrol krizleri için bütçe dengesi rakamları, bu krizlerin önceden tahmin edilmesini kolaylaştıracak bir sinyal niteliği oluşturmamış, ancak azalan milli gelire bağlı olarak bütçe dengesinin GSYH'ye oranı krizin hemen öncesinde düşmeye başlamıştır. Kriz sinyali niteliği taşıyıp taşımadığına ilişkin bir değerlendirme yapıldığında ise krizden önce ve sonra bütçe açığının milli gelire oranının % 3 eşik değerine ulaşmadığı görülmektedir. Dolayısıyla 1973-74 petrol krizleri öncesinde ve sonrasında bütçe açığının milli gelire oranı Maastricht kriterleri açısından ekonominin kırılganlığını arttırıcı bir tehdit oluşturmamıştır denilebilir. Uluslararası petrol krizlerinin bütçe açığı/GSYH açısından olumsuz etkisi 1970'lerin ikinci yarısından itibaren görülmeye başlamış, 1980 ulusal krizinin önceden tahmin edilmesini sağlayacak bir erken uyarı sinyali oluşturmuştur. Petroldeki fiyat artışlarının ithal edilen birçok mala yansması ile alınan dış borçlar önceki dönem dış borç ödemelerinde kullanılmış, 1980 ulusal krizi ile birlikte % 2,3 bütçe açığı/GSYH oranı ile Maastricht kriterleri ile belirlenen orana yaklaşmıştır. Krizde bozulan kamu maliyesini iyileştirmeye yönelik uygulamaya geçirilen Finansman Yasası ile kamu

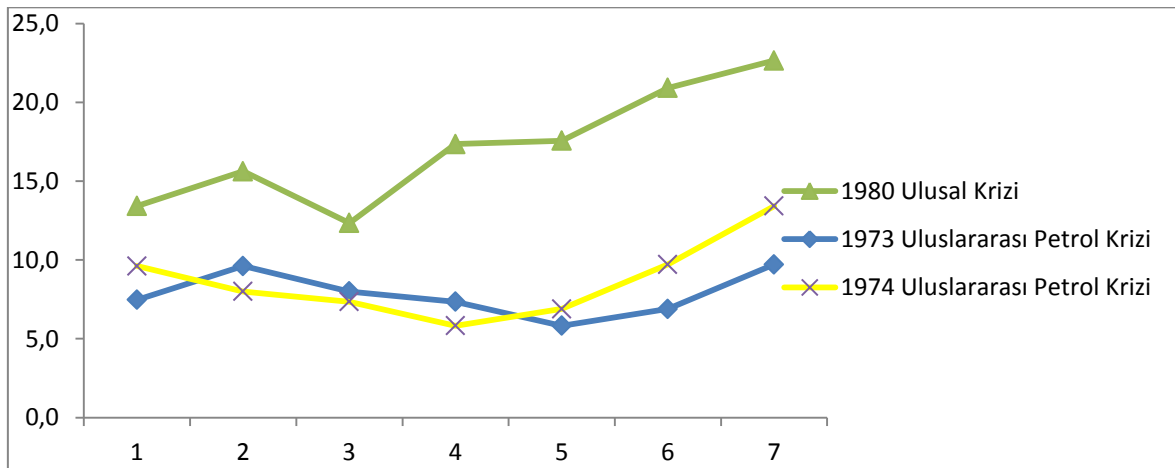
gelirleri arttırılmış, düşen bütçe açığına bağlı olarak bütçe açığının milli gelir içindeki oranı düşürülmüştür.

Şekil 81. Ulusal ve Uluslararası Reel Krizlerde Dış Borç Stoku (Milyon \$)

Dış borç stoku, uluslararası petrol krizleri öncesi istikrarlı bir seyir izlemiştir. Petrol krizleri ile birlikte azalan ithalat kapasitesi, dış borçlanma yapılarak arttırılmaya çalışılmış ve bunun sonucunda 1973-1974 petrol krizleri ile birlikte dış borç stoku yüksek bir hızla artmaya başlamıştır. 1980 ulusal krizine gelindiğinde dış finansmana dayanan ekonomi politikaları ile birlikte dış borç stoku daha da yüksek bir hızla artmıştır.

Şekil 82. Ulusal ve Uluslararası Reel Krizlerde Dış Borç Stoku/GSYH (%)

Dış borç stokunun milli gelire oranı 1971 yılına kadar, milli gelir miktarındaki değişime bağlı olarak artmış, 1971'den uluslararası petrol krizlerinin gerçekleştiği yıllara kadar ise azalmıştır. Bir ekonomik gösterge olarak kriz sinyali niteliği taşımayan oran, krizden itibaren dış borç miktarı ile paralel bir şekilde yükseliş trendine girmiştir. 1980 ulusal krizi için dış borç stokunun milli gelire oranı, artan borç stoku ile paralel olarak artmış, bu anlamda krizin habercisi olmuştur. Hızlı ve kontrolsüz bir şekilde dışa açılmanın etkileri krizden sonra da devam etmiş ve oran, artan bir hızla artmaya devam etmiştir.

III.3.1.1. Ulusal ve Uluslararası Reel Krizlerin Öngörülebilirliğine İlişkin

Genel Bir Değerlendirme

GSYH değişkeni krizden önce belirgin bir şekilde istikrarsızlaşarak 1980 ulusal krizi için net bir öngörü oluşturmuş, 1973-74 petrol krizleri için ise krizin gelişiminin tahmin edilmesini sağlayacak bir değişikliğe uğramamıştır. Büyüme değişkeni 1980 ulusal krizi ve 1973-74 uluslararası petrol krizleri olmak üzere her iki tip krizde de tepki vermekle birlikte, şiddeti ve zaman aralığı bakımından yalnızca 1980 ulusal krizi için erken uyarı sinyali oluşturmuştur. Şöyle ki; 1980 krizinin 3 yıl öncesinden başlayarak azalan büyüme hızı, kriz daha meydana gelmeden negatif seviyeye düşmüş, kriz esnasında ise dip seviyeyi bulmuştur. Buna karşılık 1973 petrol krizi ile birlikte büyüme artış hızındaki azalma, krizin tahmin edilmesini kolaylaştırıcı bir unsur oluşturmamıştır.

1980 ulusal krizi öncesi dış ticaret dengesindeki bozulma, kriz için erken uyarı sinyali oluştururken; 1973-74 petrol krizleri öncesi dış ticaret dengesinde erken uyarı sinyali oluşturacak bir bozulma yaşanmamıştır. Dış ticaret dengesine paralel bir seyir izleyen ihracatın ithalatı karşılama oranı 1980 krizinden önce hızla azalarak kriz esnasında

en düşük seviyesinde gerçekleşmiştir. Petrol krizleri öncesinde ise, bu oranın arttığı görülmektedir.

Dış ticaret değişkeni ile bağlantılı bir seyir izleyen cari denge/GSYH değişkeni, petrol krizlerinin öncesinde istikrarsız bir seyir izlememiştir. Ancak 1970'li yılların sonlarında azalan döviz gelirleri sonucu oluşan finansal daralma, 1980 ulusal krizi için erken uyarı sinyali oluşturmuştur.

Bütçe dengesinin milli gelire oranı, literatürde kabul edilen eşik değerin (% 3) altında gerçekleşerek, her iki tip kriz için de kriz erken uyarı sinyali oluşturmamıştır.

Son olarak dış borç stokunun milli gelire oranının petrol krizlerinin öncesinde azalması krizi haber verici bir nitelik oluşturmazken, 1980 ulusal krizi öncesinde çok keskin bir yükselme grafiği izleyerek kriz için net bir erken uyarı sinyali oluşturmuştur.

Krizler öncesindeki ve esnasındaki makro göstergelerin uğradığı değişimler karşılaştırmalı olarak ele alındığında; ulusal ve uluslararası reel krizler için iki farklı sonuçla karşılaşmıştır. Ulusal reel krizlerde, makroekonomik göstergeler krizden önce istikrarsızlaşmaya bağlı olarak kriz için bir erken uyarı sinyali oluşturmuş ve göstergelerdeki kötüye gidiş, krizle birlikte en yüksek seviyeyi bulmuştur. Uluslararası reel krizler öncesinde ise genel itibariyle bir erken uyarı sinyali söz konusu olmamıştır. Makro göstergeler ancak kriz yaşanmaya başladığında sert bir şekilde kötüleşmiş veya krizin yaşandığı ülke ile olan ekonomik ilişkilerin derecesine bağlı olarak gösterge çok düşük bir oranda istikrarsızlaşmış ve bu istikrarsızlaşma ulusal krizlerdeki gibi uzun bir zaman dilimine yayılmamış, genellikle 1 yıl öncesine kadar uzanmıştır.

Krizlerden sonraki makro verilerdeki değişimler toplulaştırılmış olarak ele alındığında; GSYH göstergesinin, kriz öncesinde olduğu gibi kriz sonrasında da ulusal ve uluslararası krizler için tespit edilen kategoriye uyduğu görölmektedir. 1980 krizi ile birlikte dip seviyesini bulan GSYH artış hızı, krizden hemen sonra izlenen ekonomik politikalarla belirgin bir oranda yükseltilmiştir. Her ne kadar 1981 yılından sonra, tam olarak yerleşemeyen serbest piyasa mekanizmasından dolayı uygulanan ekonomi politikalarının GSYH'yi arttırıcı etkisi zayıflamış olsa da çalışma konusu için önem teşkil eden unsur, GSYH göstergesinin krizden hemen sonra verdiği tepkidir.

Petrol krizlerine ait GSYH göstergesi kriz öncesi döneme oranla artmakla beraber, 1980 ulusal krizine oranla istikrarsız bir tablo çizmemiştir. Büyüme hızı 1980 ulusal krizi sonrası oldukça yüksek bir hızla artarken, petrol krizlerinden sonra oldukça düşük bir hızla artmıştır.

Dış ticaret açığı, 1980 ulusal krizinden hemen sonra yüksek bir oranda düşürölmüş, 1973-74 petrol krizlerinden sonra yüksek bir hızla artmıştır. Dört katına çıkan petrol fiyatlarının dış ticaret dengesi üzerindeki olumsuz etkisi, kendisini kriz yılıyla birlikte birdenbire göstermiş, petrol krizlerinden sonra dış ticaret açığı olağanüstü boyutlarda artmıştır. Uygulanan sanayileşme politikası, etkisini 1975 yılında göstermeye başlamış, ihracatın ithalattan daha hızlı artması, açığı az da düşürmüştür.

1980 kriziyle birlikte uygulanan ihracat politikaları sonucunda krizden sonra ihracatın ithalatı karşılama oranı yüksek bir hızla artmıştır. Petrol krizlerinde ise diğer ithal mal fiyatlarının artmasıyla birlikte krizin meydana geldiği ölkelere olan ihracatın azalması sonucu ihracatın ithalatı karşılama oranı krizlerden sonra düşmeye başlamış, 1975 yılında uygulanan sanayileşme politikasının olumlu etkisi sonucu yükselmeye başlamıştır.

1980 krizi sonrası cari açığın milli gelire oranı cari açığıdaki düşüşe paralel olarak oldukça yüksek bir hızla düşerken, petrol krizleri sonrası cari açık/GSYH oranı tam tersine yüksek bir hızla yükselerek % 4 eşik seviyeye yaklaşmıştır.

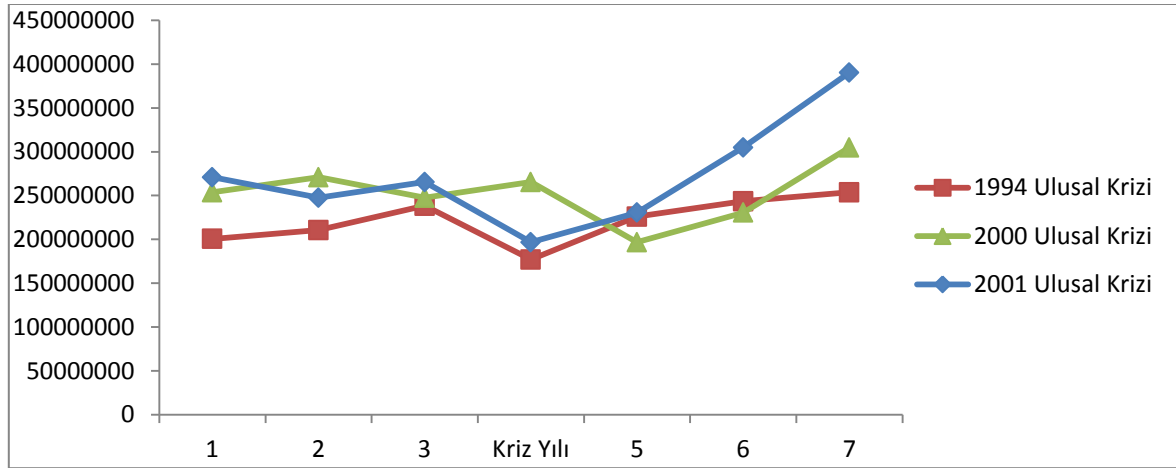
Bütçe açığının GSYH miktarına oranının 1973 petrol krizinden sonra da yükselmeye devam etmesine karşılık, 1980 kriziyle birlikte uygulamaya konulan Finansman Yasası ile artan kamu gelirleri sayesinde bütçe açığının milli gelir içindeki payı düşürülmüştür.

Son olarak dış borç stokunun milli gelir içindeki payı karşılaştırıldığında; 1980 krizi esnasında uygulanan politikalarla dış borç stoku/GSYH artış hızı düşürülmüş, ne var ki krizden 1 yıl sonra hızlı ve kontrolsüz dışa açılmanın sonucu olarak daha yüksek bir hızla artmaya devam etmiştir. Petrol krizleri için kriz sonrası dış borç stokunun milli gelire oranı grafiği, 1980 ulusal krizi ile benzer bir seyir izlemiştir. 1973 krizi ile birlikte düşürülen oran tekrar yükselmeye başlamıştır.

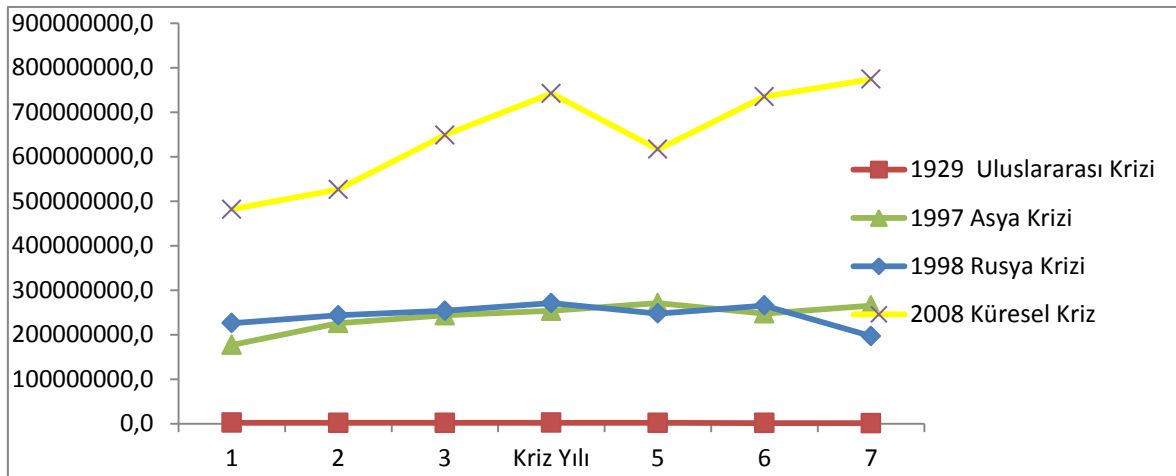
Kriz sonrası dönemde de genel itibariyle, kriz öncesinde olduğu gibi makro göstergeler ulusal ve uluslararası krizlerde farklı tepkiler vermektedir. Ulusal kriz sonrasında, uygulanan ekonomi politikalarının etkinliğine bağlı olarak makro göstergeler genel itibari ile keskin bir şekilde iyileşme göstermektedir. Uluslararası krizlerde ise ülkenin dış dünya ile entegrasyonuna ve krizin yaşandığı ülke ile olan ekonomik ilişkilerin derecesine bağlı olarak, krizin meydana geldiği yıl bozulan makroekonomik dengeler, çoğu zaman krizden sonra daha da kötüye gitmektedir. Göstergelerdeki istikrarsızlaşma dış dünya ile paralel olarak meydana gelmekte, uygulanan ekonomi politikaları ile göstergelerdeki kötüye gidişe anında müdahale edilememektedir.

III.3.2. Ulusal ve Uluslararası Finansal Krizlerin Karşılaştırılması

Şekil 83. Ulusal Finansal Krizlerde GSYH (Bin\$)

Şekil 84. Uluslararası Finansal Krizlerde GSYH (Bin\$)

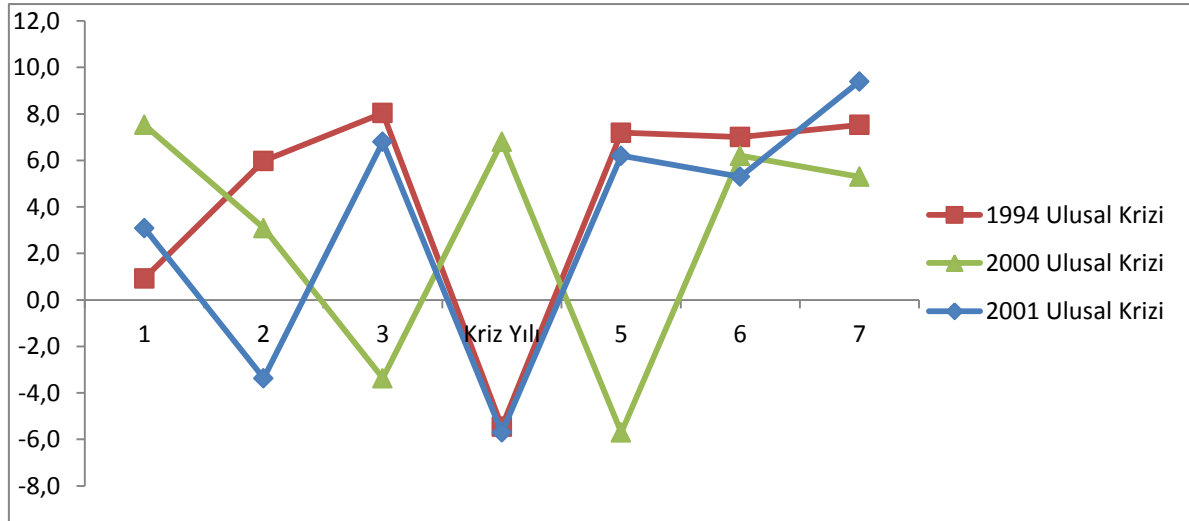

1994 ulusal krizi öncesi ve sonrası GSYH değişimi incelendiğinde; 1993 yılına kadar artış gösteren GSYH miktarının, bu yıldan 1994 kriz yılına kadar birden bir düşüş içine girdiği görülmektedir. Bu yıl enflasyonu düşürmeye ve ekonomide istikrar sağlamaya yönelik alınan 5 Nisan Kararları ile GSYH miktarı yükselmiş ve kriz sonrası yıllarda da artan bir hızla yükselişine devam etmiştir. 2000 ve 2001 ulusal krizlerindeki GSYH miktarı

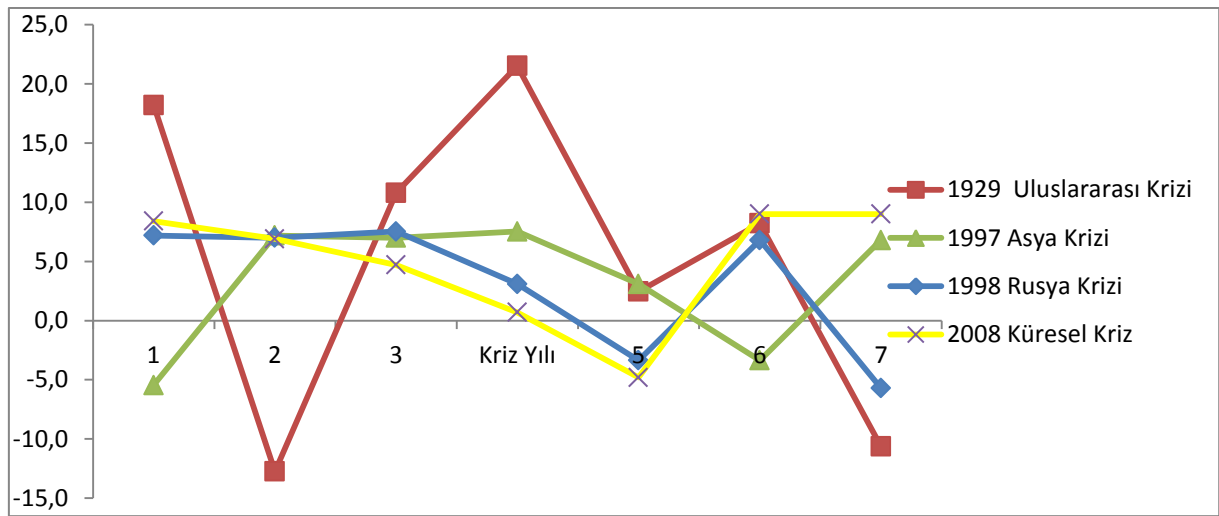
da yine düşme eğilimindedir. Yurtiçinde yaşanan siyasi istikrarsızlıkla birlikte 1997 yılında yaşanan Güneydoğu Asya krizi, 1998 yılında yaşanan Rusya krizi ve Türkiye’de meydana gelen 1999 depremi GSYH miktarının düşmesine neden olan etkenler olmuştur. Krizlerden sonraki eğilim, tüm ulusal krizlerde olduğu gibi artış yönündedir. Kasım 2000 ve Şubat 2001 ulusal krizlerinden sonra uygulamaya konulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile sağlanan kısa vadeli sermaye girişleri ile GSYH miktarı hızlı bir yükseliş trendine girmiştir.

1997 Asya ve 1998 Rusya krizlerindeki GSYH miktarındaki değişim ise bu krizlerle paralel bir seyir oluşturmamıştır. Krizlerin öncesinde ve sonrasında GSYH üzerinde istikrarsızlaştırıcı bir etki görülmemiş, genel olarak GSYH miktarı artmıştır. Bunda Asya ve Rusya krizlerinin, Türkiye’de 5 Nisan kararlarının uygulandığı bir döneme rastlamasının önemli bir etkisi vardır. 1994 yılında uygulamaya konulan 5 Nisan kararlarının GSYH’yi arttırıcı etkisi 1998 yılına kadar sürmüştür. 1999 yılında krizlerle birlikte yaşanan depremin de etkisiyle GSYH miktarı düşmüş, 2000 yılındaki kısa vadeli sermaye hareketleriyle yükselmiş, 2001 yılında tekrar düşmüştür. 2008 küresel finans krizinin GSYH miktarı üzerindeki olumsuz etkisi kriz yılında hissedilmiş, bu yıldan sonra GSYH kısa vadeli sermaye girişleri ile yükselmeye devam etmiştir.

Şekil 85. Ulusal Finansal Krizlerde Büyüme (%)

Şekil 86. Uluslararası Finansal Krizlerde Büyüme (%)

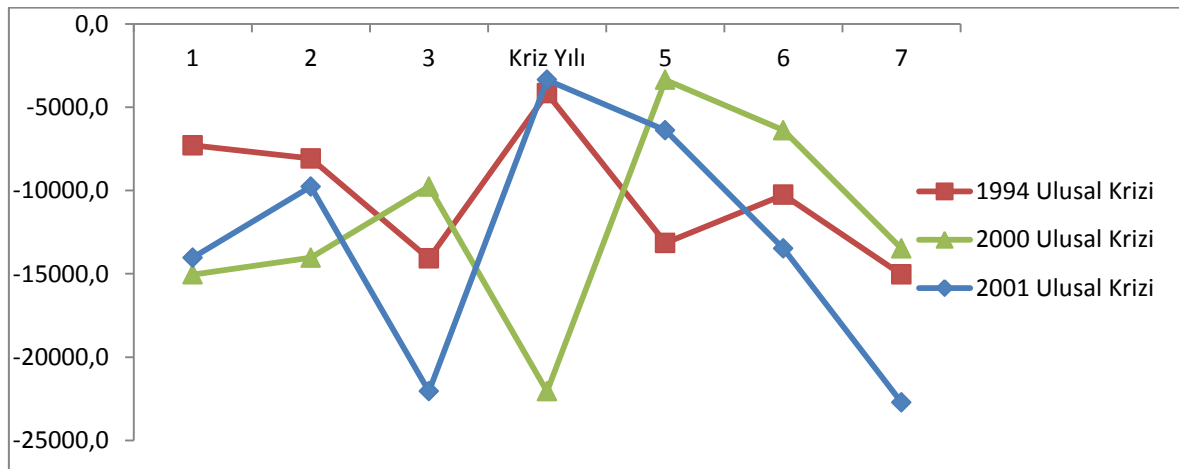
Ulusal ekonomik krizler için önemli bir sinyal niteliğinde olan büyüme göstergesinin artış hızı incelendiğinde; 1994 ulusal finansal krizi öncesi büyüme hızının keskin bir şekilde düştüğü, bu bağlamda krizi belirgin bir şekilde haber verdiği görülmektedir. Krizin meydana geldiği yıl dip seviyesini bulan büyüme hızı, krizden sonra artan GSYH miktarına bağlı olarak hızlı bir artış ivmesi yakalamıştır. 2000 ve 2001 ulusal finansal krizleri öncesinde büyüme hızı, Güneydoğu Asya ve Rusya krizi ile birlikte 1999

yılında yaşanan depremin de etkisiyle hızlı bir şekilde düşerek kriz yıllarında dip seviyesini bulmuştur. Krizden sonraki yıllarda Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile artan GSYH miktarına bağlı olarak büyüme hızı artmıştır.

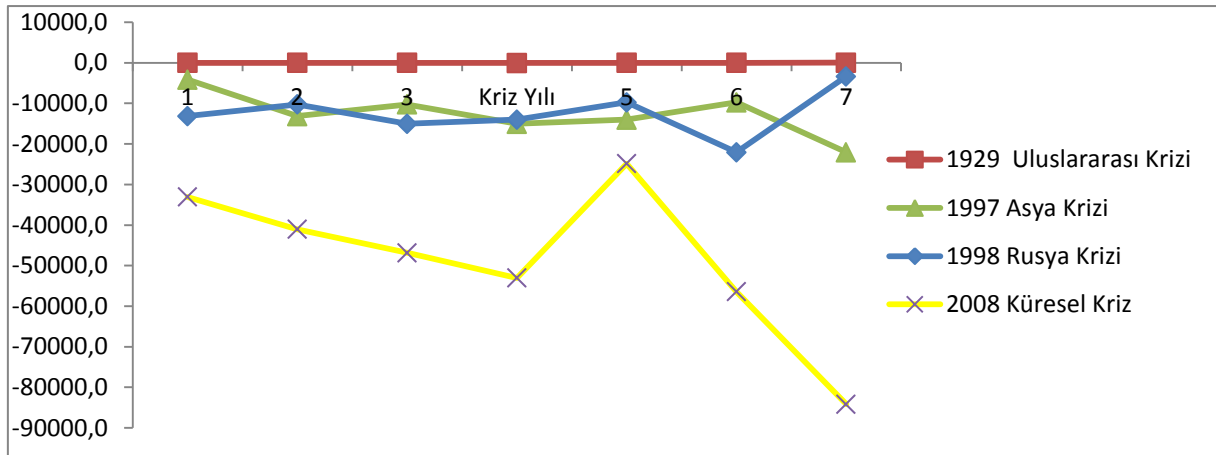
1994-2001 dönemine ait büyüme grafiğinin istikrarsızlığı yalnızca 1997 Asya ve 1998 Rusya krizlerinden kaynaklanmamıştır. Bu dönemin büyüme grafiği, dünya ekonomisinde meydana gelen Asya-Rusya krizlerinin yanı sıra Türkiye'deki 1994 ve 2000-2001 ulusal krizlerinin de büyüme üzerindeki etkilerini yansıtmaktadır. 1994 yılı negatif seviyede olan büyüme hızı, 1994 ulusal krizinin etkisini yansıtmaktadır. 1994 krizi ile küçülen ekonomi, alınan 5 Nisan kararlarıyla krizin ardından hızlı bir artış hızına geçmiş, Asya krizinin yaşandığı yıl en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Asya krizinden hemen sonra büyüme hızında belirgin bir düşüş yaşanmış, Rusya'daki devalüasyon ve moratoryum sonrasında Rusya piyasası ile birlikte Türkiye piyasalarından kaçan yabancı sermaye, büyümedeki artış hızını düşürmüştür. 1999 yılında Türkiye'de yaşanan deprem, bu dönem büyüme grafiğini olumsuz yönde etkileyen en önemli gelişmedir. Ekonomi bu yıl % 3,4 oranında küçülmüştür. 2000 yılında sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle yurtiçine giren kısa vadeli sermaye ile artmaya başlayan büyüme hızı, 2001 krizinin etkisiyle yeniden azalmaya başlamıştır. 2008 küresel krizinin Türkiye'ye etkisi öncelikle finans piyasaları kanalıyla olmuş, daha sonra reel sektöre sıçramıştır. 2006 yılının ikinci yarısından sonra küresel piyasalardaki daralmanın etkisiyle, büyümesi ağırlıklı olarak dış kaynağa bağlı olan Türkiye ekonomisine ait büyüme göstergesinde yavaşlama eğilimi görülmeye başlamıştır. 2007 yılının sonlarına doğru mortgage krizi ile bağlantılı olarak azalan büyüme hızı 2008 küresel krizinin ertesi yılı % -4,8 ile en düşük seviyesinde gerçekleşmiştir. 2009'daki daralmanın en büyük kaynağı özel tüketim harcamaları olmuştur (Buluş, 2012: 156). Küresel kriz sonrasındaki % 4,8'lik daralmadan sonra 2010

ve 2011 yıllarında yeniden büyüme gerçekleşmiştir. 2002'den sonraki büyüme performansı Türkiye ekonomisinde gerçekleşen uzun süreli büyüme dizilerinden biri olma özelliği yanında, en yüksek ortalama büyüme performanslarından biridir (Buluş, 2012: 152).2002'den sonra büyümeye katkı yapan en önemli sektör, sanayi sektörü olmuştur. Tarım sektörü ise; işletmelerin küçük ve parçalı oluşu, pazarlama sorunları ve üretici örgütlenmelerinin düşüklüğü gibi yapısal sorunların, verimliliği olumsuz etkilemesi nedeniyle bu sektörün büyümeye katkısını kısıtlamıştır. Üstelik 2007 yılındaki kuraklık, bu yıl sektörün % -5,6 küçülmesine yol açmıştır. 2010 yılında büyümeye en büyük katkıyı özel tüketim ve yatırım harcamaları, stok değişimi ve az da olsa kamu tüketimi sağlamıştır (Buluş, 2012: 155).

Şekil 87. Ulusal Finansal Krizlerde Dış Ticaret Dengesi (Milyon\$)

Şekil 88. Uluslararası Finansal Krizlerde Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)

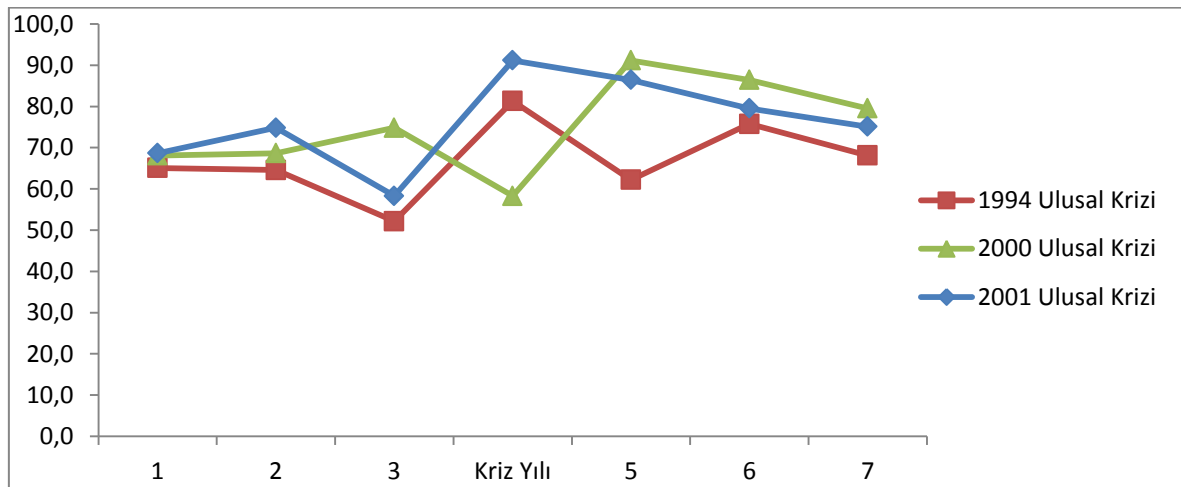

1994 ulusal finansal krizinin hemen öncesinde belirgin bir artış trendine giren dış ticaret açığı, 1994 kriz yılına gelindiğinde alınan ekonomik önlemlerle hızlı bir şekilde düşürülmüştür. Mali serbestleşme ile birlikte ulusal para da meydana gelen aşırı değerlendirme sonucunda ihracatın azalıp, ithalatın artmasıyla alınan ekonomik önlemlerin etkisi kısa sürmüş, dış ticaret açığı yeniden yükselişe geçmiştir. 2000 ulusal finansal kriziyle birlikte ithalatın artması sonucunda dış ticaret açığı iki kattan fazla artarak 22 milyar doları bulmuştur. 2001 yılında uygulamaya konulan program ile açık büyük bir oranda düşürülmüş, 3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Uluslararası Asya ve Rusya krizlerindeki istikrarsızlığın en önemli nedenini ulusal paranın aşırı değerlemesi sonucunda azalan ihracat ve artan ithalat oluşturmuştur. Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerinin zamanlaması bakımından değerlendirildiğinde; nedeni 1994 ulusal finansal krizine kadar uzanan istikrarsız dış ticaret dengesi, dünya ekonomisinde yaşanan Asya-Rusya krizlerinin Türkiye'ye yansıtacağını işaret etmemiş, inişli çıkışlı bir yapı oluşturmuştur. 1994 yılında yapılan devalüasyonun üzerine, Asya ülkelerinde yaşanan krizden dolayı bu ülkelerle olan ihracatımız olumsuz etkilenmiş;

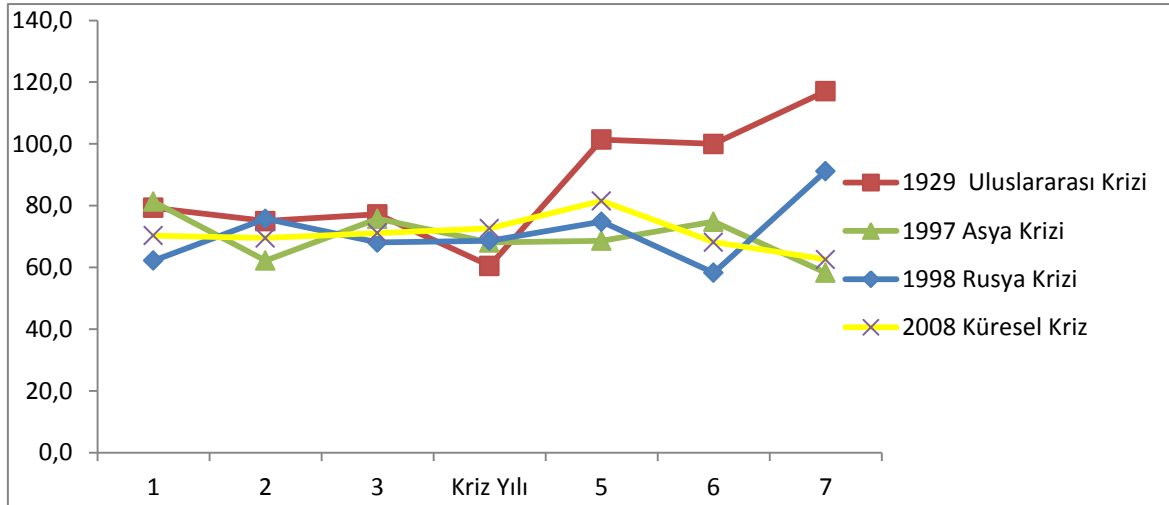
ardından Türkiye'nin en büyük ihracat pazarı olan Rusya'da krizin meydana gelmesiyle Türkiye ekonomisi, dış ticaret gelirleri açısından sarsıntılı bir dönem geçirmiştir. 2008 küresel krizine dair dış ticaret göstergeleri değerlendirildiğinde; 2005 yılından, kriz yılı olan 2008 yılına kadar dış ticaret dengesinin kötüye gittiğini, bu anlamda bu krizi belirgin bir şekilde haber verdiğini göstermiştir. Dış ticaret açığının bu denli yükselişinde 2003 yılından bu yana süren yoğun sıcak para girişlerinin reel kurları düşürerek, ucuzlayan ithalatı hızlı bir şekilde arttırması ve dünya piyasalarında 2007 yılında başlayan üretim daralmalarının etkisi olmuştur. 2008 yılında ABD faiz oranlarının düşük seyretmesi ve oluşan uluslararası likidite fazlası ile 53 milyar dolar olan dış ticaret açığı 2009 yılında 24 milyar dolara düşürülmüş ancak 2009 yılından sonra artan bir hızla artmaya başlamıştır.

Şekil 89. Ulusal Finansal Krizlerde İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)

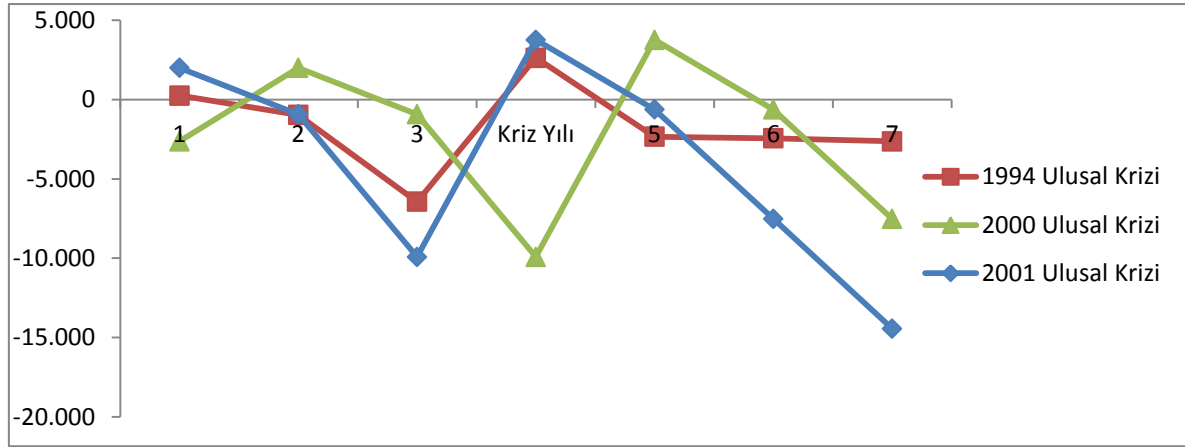
Şekil 90. Uluslararası Finansal Krizlerde İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)

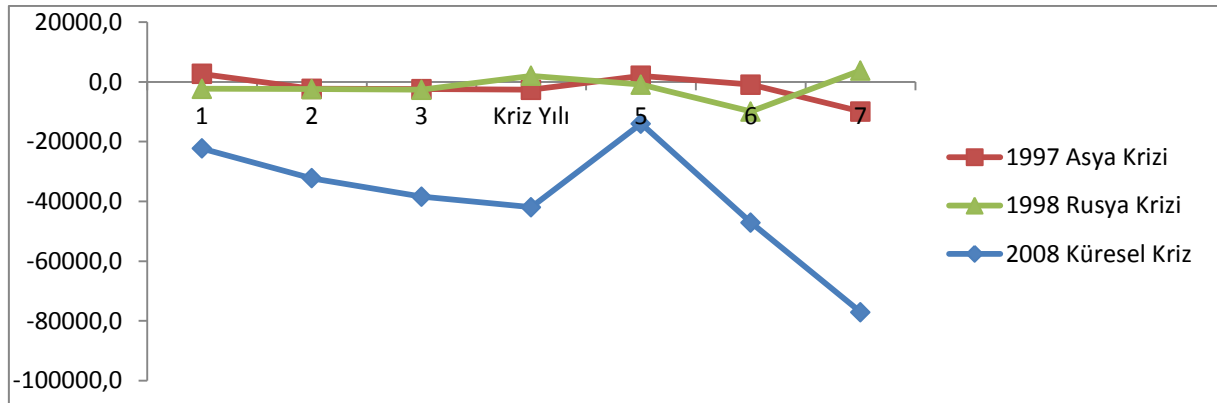
1994 ulusal finansal krizi öncesi ve sonrası ihracatın ithalatı karşılama oranı göstergeleri, bu dönem dış ticaret dengesi göstergeleri ile genel olarak paraleldir. Krizin hemen öncesinde artan dış ticaret açığına bağlı olarak ihracatın ithalatı karşılama oranı düşmüş, krizle birlikte alınan ekonomik önlemlerle yükselmiştir. Krizden sonra mali serbestleşme sonucunda azalan ihracat ve artan ithalatla, ihracat/ithalat oranı yeniden düşmeye başlamıştır. 2000 ulusal finansal krizi ile birlikte ithalat miktarının yükselmesiyle ihracat/ithalat oranı düşmüş, krizden hemen sonra dış ticaret açığının küçülmesine paralel olarak ihracatın ithalatı karşılama oranı artan bir ivme ile yükselmiştir.

1997 Asya ve 1998 Rusya krizlerinin ihracat/ithalat grafiğindeki istikrarsız seyir, bu dönem dış ticaret dengesi grafiği ile paralel bir seyir izlediği grafikten net olarak görülebilmektedir. Dolayısıyla ihracat/ithalat oranının, krizin gelişini haber verici bir sinyal oluşturmadığını söylemek mümkündür. 2008 küresel krizi için ise dış ticaret açığı göstergeleri ile ihracat/ithalat göstergeleri aynı doğrultuda gittiğini söylemek pek mümkün değildir. Kriz meydana gelinceye kadar dış ticaret açığında belirgin bir düşüş yaşanmasına rağmen, ihracatın ithalatı karşılama oranı daha istikrarlı bir yapıda gerçekleşmiştir.

Şekil 91. Ulusal Finansal Krizlerde Cari Denge (Milyon \$)

Şekil 92. Uluslararası Finansal Krizlerde Cari Denge (Milyon \$)

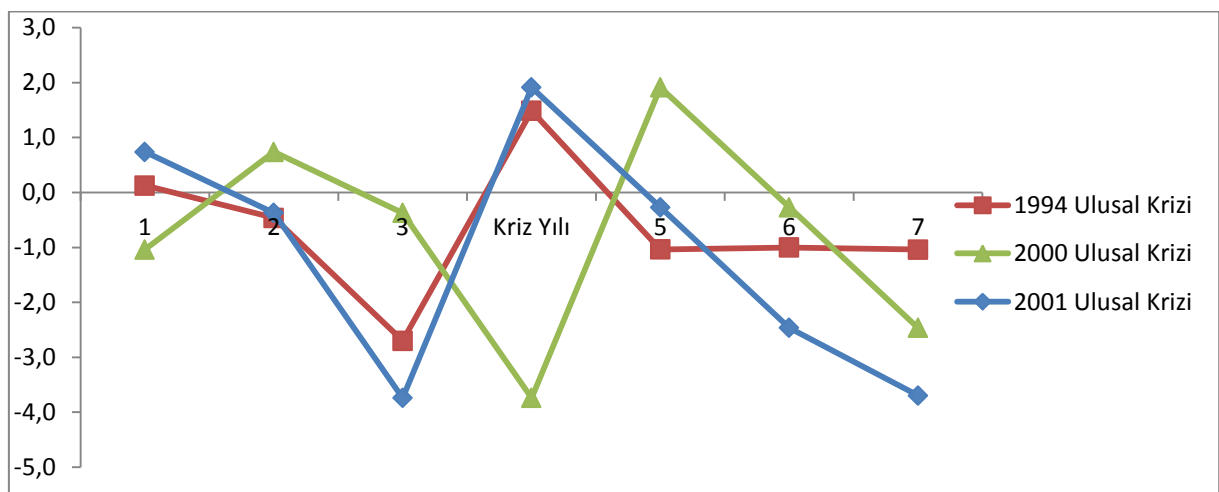

1994 krizine ait cari açık göstergeleri, aynı döneme ait dış ticaret açığı göstergeleri ile aynı doğrultudadır. Bunun sebebi, ödemeler dengesi içinde dış ticaret dengesinin en büyük kalemi oluşturmasıdır. Dolayısıyla dış ticaret dengesinde olduğu gibi cari denge göstergeleri 1994 ulusal finans krizi öncesinde negatif değere ulaşarak krizin sinyalini vermiş, krizle birlikte yapılan yüksek oranlı devalüasyonla cari açık, cari fazlaya dönüşmüştür. Cari açık göstergesinin kriz sinyali olarak içinde bulunduğu kötü gidişat 2000 ve 2001 ulusal krizleri için de geçerlidir. Bu krizlerin öncesinde ve sonrasında cari denge göstergeleri istikrarsız bir yapı izlemiş; 2000 krizinin hemen öncesinde yaklaşık 10

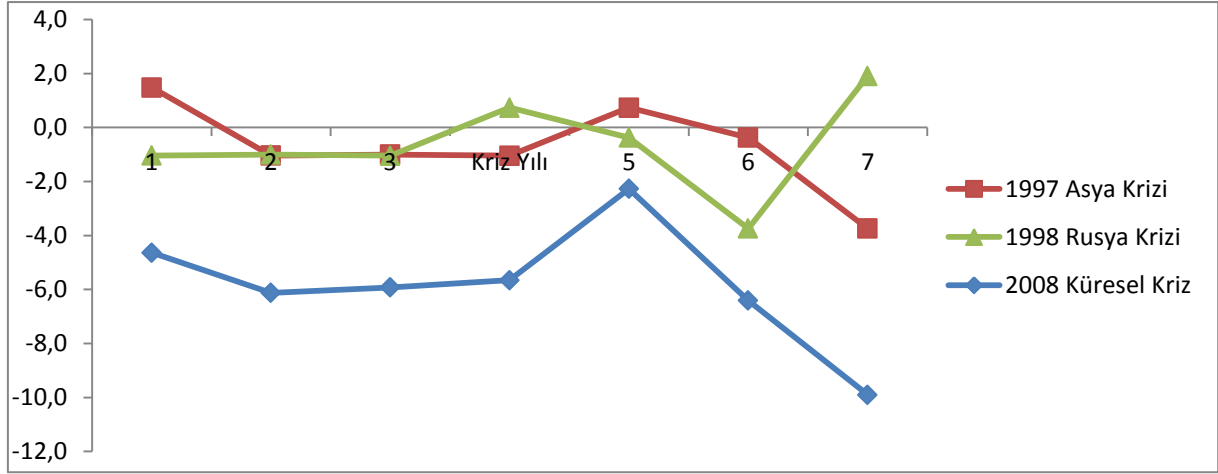
milyar dolar ile dip seviyesini bulmuş, 2001 yılında uygulanan IMF destekli program ile pozitif değere ulaşmıştır. Ancak bu olumlu etki kısa sürmüş, krizin ardından cari açık yıllar itibariyle artmıştır.

1997-98 Asya ve Rusya krizlerine ait cari denge göstergeleri de bu krizlere ait dış ticaret dengesi göstergeleri gibi oluşturduğu istikrarsız yapı ile krizlere dair herhangi bir öngöründe bulunmaya yardımcı olmamıştır. 2008 küresel krizine dair cari denge göstergeleri ise tıpkı bu krizin dış ticaret göstergeleri gibi krizin belirgin bir işaretçisi olmuş, krizden önce düşmeye başlayarak erken uyarı sinyali vermiştir. Bu dönem ithalata dayalı büyüme modelinin damgasını vurduğu bir dönemdir ve büyümeyi sağlamak için daha fazla cari açık vermek gereklidir. 2008 kriz yılında 42 milyar doları bulan cari açık, 2009 yılında özel sektör odaklı önlemler doğrultusunda KOBİ'lere verilen desteklerin çeşitlendirilip artırılması ve ihracat desteklerinin uygulamaya konulması ile 14 milyar dolara düşürülmüştür. Ancak uygulanan politikaların etkisi oldukça kısa sürmüş ve cari açık çok daha büyük bir ivmeyle artmaya devam etmiştir.

Şekil 93. Ulusal Finansal Krizlerde Cari Denge/GSYH (%)

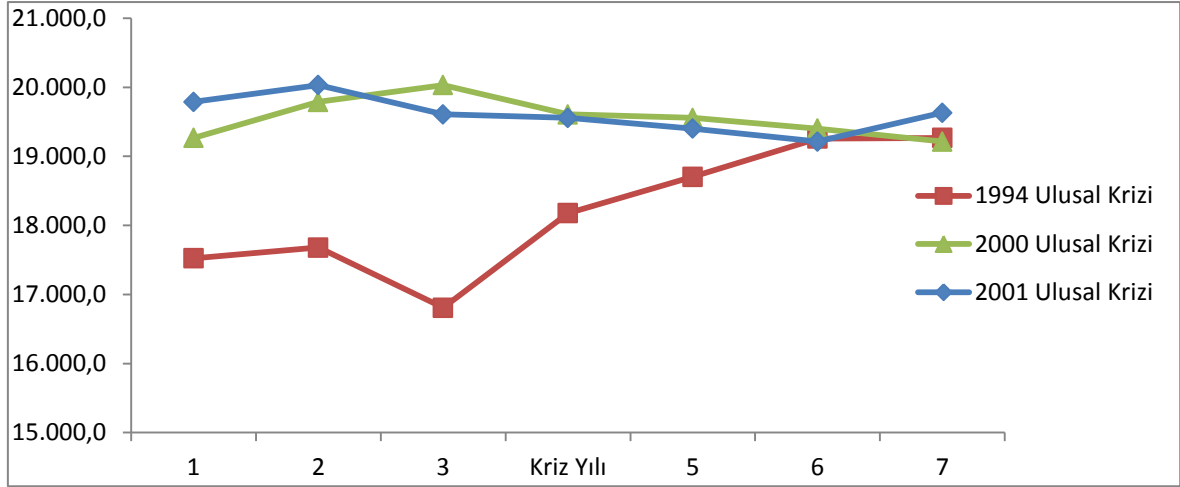

Şekil 94. Uluslararası Finansal Krizlerde Cari Denge/GSYH (%)

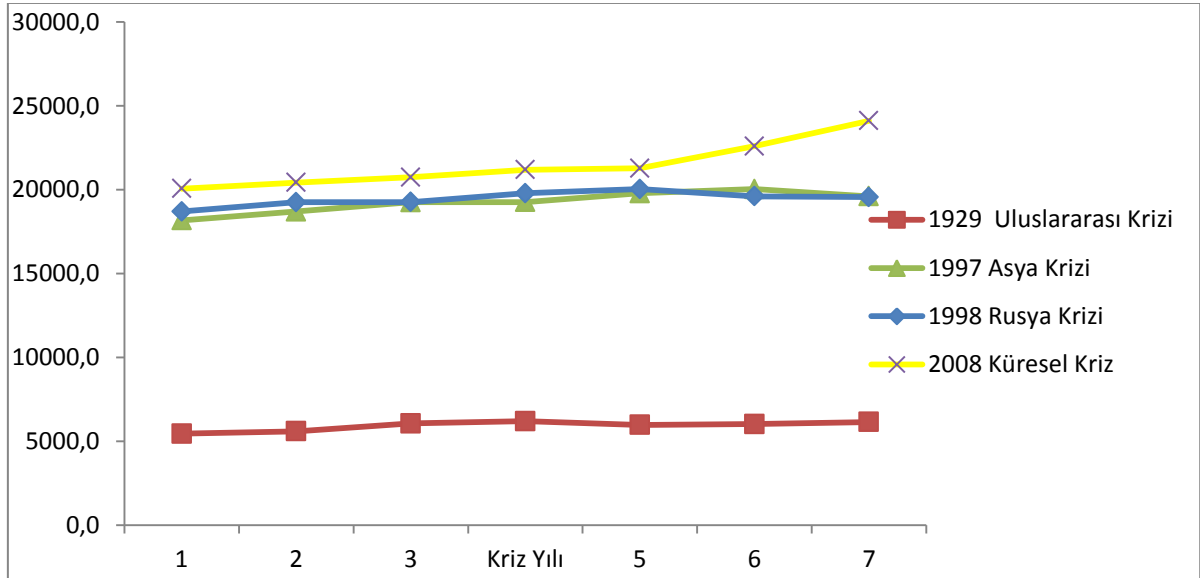

Ulusal ve uluslararası finansal krizlerde cari açığın GSYH'ye oranı, bu krizlerin cari açık göstergeleri ile paralel bir seyir izlemiştir. Dolayısıyla krizlerin öncesindeki ve sonrasındaki istikrar yapısıyla, genel olarak cari açık göstergeleriyle aynı koşulları oluşturmuştur. Bu oranın % 4'ü bulması ülkeyi ekonomik kriz bakımından kırmızı noktaya taşımaktadır. 2000 ulusal finansal krizinde cari açık/GSYH yaklaşık olarak % 4 oranında gerçekleşerek krizin çok net bir habercisi olmuştur. 2005 yılından başlayarak, analiz kapsamına alınmış kriz öncesi ve sonrası 3 yıl boyunca % 4 eşik seviyesinin üzerinde gerçekleşen cari açık/GSYH oranı, 2008 küresel ekonomik krizinin çok açık ve net bir habercisi olmuştur.

Şekil 95. Ulusal Finansal Krizlerde İstihdam (Bin)

Şekil 96. Uluslararası Finansal Krizlerde İstihdam (Bin)

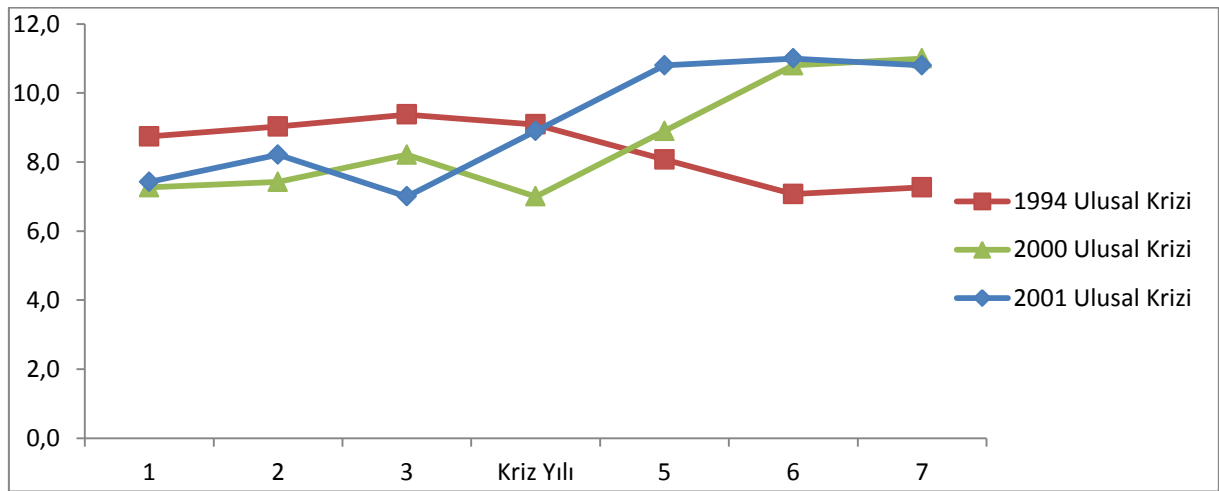

1994 ulusal finansal krizi öncesi istihdam artış hızı düşerek krizin habercisi olmuş; 1994 yılında ihracatı arttırmaya yönelik üretimin artmasıyla paralel olarak istihdam artış hızı artmıştır. 2000 ve 2001 ulusal finansal krizinin öncesinde de istihdamın artış hızı düşmüş, ekonomi için krizin habercisi olmuştur. Güçlü Ekonomiye Geçiş programı

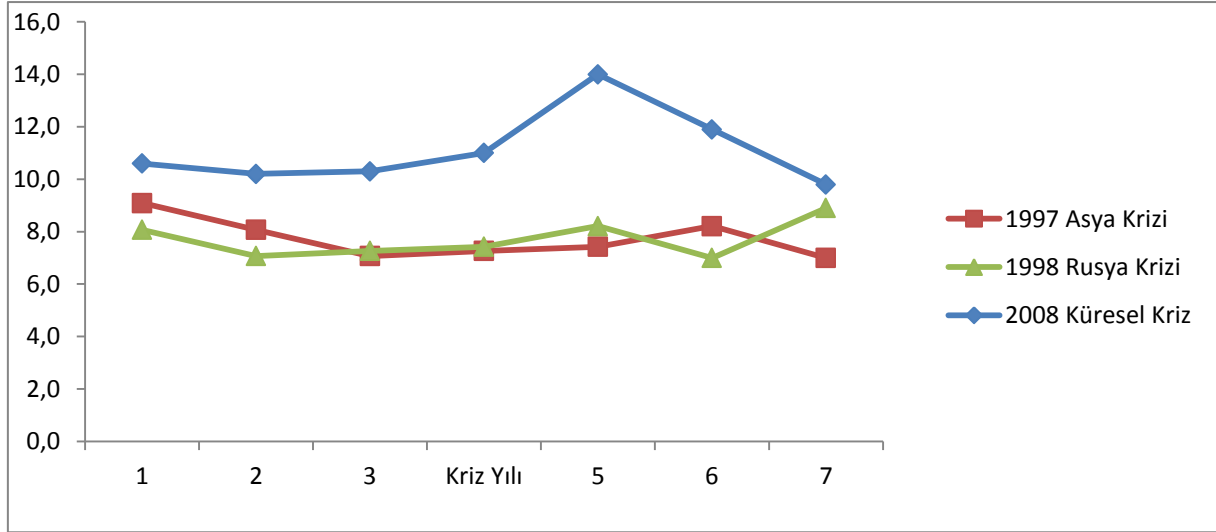
kapsamında alınan ekonomik önlemler istihdam artış hızının artmasına herhangi bir katkıda bulunmamıştır.

Uluslararası finansal kriz yıllarında istihdamın artış hızı çok düşük olmakla birlikte, ulusal finansal krizlerdeki istihdam göstergesi karşılaştırıldığında ekonomik krizler için sinyal niteliği taşımadığı grafikten açıkça görülebilmektedir. 1997-98 Asya ve Rusya krizlerinden ülkemizdeki tekstil ve deri sektörü zarar görmüştür. Ancak makro bazda tüm üretim sektörü değerlendirildiğinde, istihdam rakamları üzerinde çok olumsuz bir etki oluşturmamıştır. 2008 uluslararası finansal krizlerinde de üretim daralmaları sonucu istihdam artış hızı çok düşük oranlardadır. Ancak Asya ve Rusya krizleri gibi 2008 küresel krizinde de istihdam artış hızı negatif seviyeye düşmeyerek kriz için bir tehdit oluşturmamıştır.

Şekil 97. Ulusal Finansal Krizlerde İşsizlik (%)

Şekil 98. Uluslararası Finansal Krizlerde İşsizlik (%)

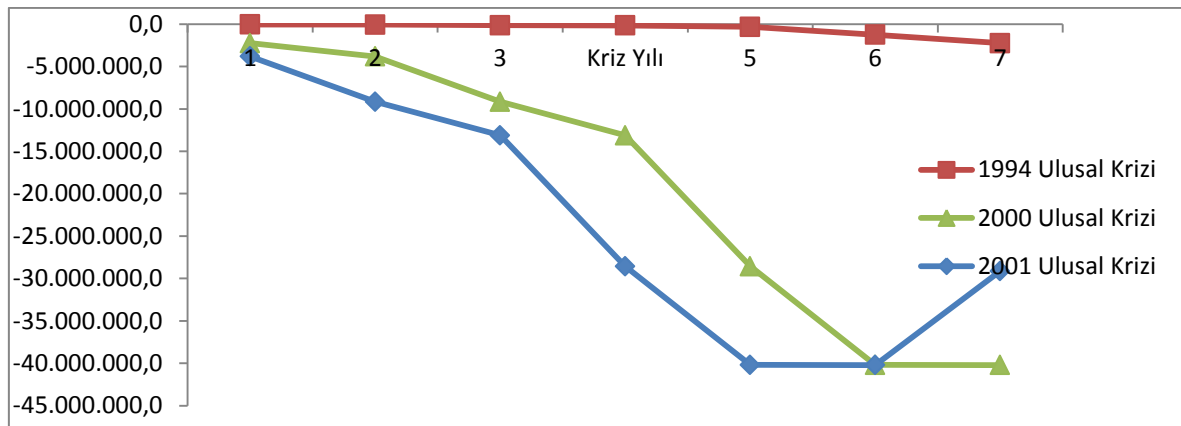

1994 ulusal finans krizi öncesinde düşen istihdamla birlikte, işsizlik oranının yükselmesi krizin belirgin bir göstergesi olmuştur. Krizle birlikte ihracata yönelik üretimin artmasıyla işsizlik düşmeye başlamıştır. 2000 ulusal finansal krizi ve ardından yaşanan 2001 ulusal finansal krizinin öncesinde, azalan istihdamla birlikte yükselen işsizlik oranı kriz sinyali niteliği taşımış, uygulanan program bu krizle birlikte yükselmeye başlayan işsizliği düşürmeye yetmemiştir.

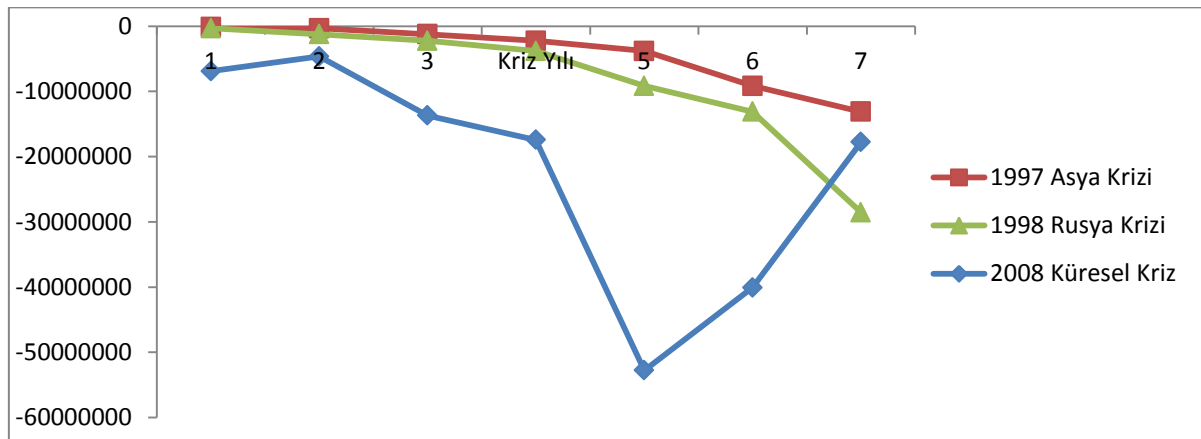
1997-1998 Asya ve Rusya krizleri için işsizlik oranı da istihdam oranı gibi krizler öncesinde olumsuz ve istikrarsız bir gösterge olarak karşımıza çıkmamıştır. Ancak krizlerden sonra işsizlik oranında meydana gelen artış, krizin meydana geldiği ülkelerle olan ihracatımızın olumsuz yönde etkilenmesinden kaynaklanmıştır. İhracata yönelik üretimin durmasıyla bu sektörlerdeki istihdam azalmış, işsizlik oranı artmıştır. Değerli TL, ithalatı özendirilen ihracatı zayıflatan bir olgu olarak, bazı sektörlerdeki üretimin ithalata mağlup olarak üretimden çekilmesi gibi sonuçları bakımından işsizliğin ivmesini arttıran faktörlerden biri olmuştur (Buluş, 2012: 133). 2008 küresel kriziyle birlikte artmaya

başlayan işsizlik artış hızı, bu krizin istihdam rakamlarıyla paralel bir seyir oluşturmamıştır. 2008 krizinden sonraki istihdam göstergelerine bakıldığında az da olsa istihdam artışı yaşandığı görülmektedir. Bu döneme ait işsizlik oranı artmasına rağmen istihdam rakamlarının yükselmesi nüfus artışıyla alakalıdır.

Şekil 99. Ulusal Finansal Krizlerde Bütçe Dengesi (Bin TL)

Şekil 100. Uluslararası Finansal Krizlerde Bütçe Dengesi (Bin TL)

1994 ulusal krizi öncesinden itibaren artmaya başlayan bütçe açığı, 1994 krizi ile birlikte yüksek boyutlara ulaşmış, krizden sonra da artmaya devam etmiştir. Yapısal önlemlerle desteklenememesi nedeniyle 5 Nisan kararları bütçe açığının kapatılmasında etkin olamamıştır. Öte yandan 1994 yılında yoğun bir iç borç baskısı altında kalınması ile

birlikte artan dış borç ödemeleri, 1995 yılında artan iç borçlanma faizi ve hayata geçirilemeyen özelleştirme politikaları, kapatılmayan bütçe açıklarının önemli sebeplerini oluşturmuştur.

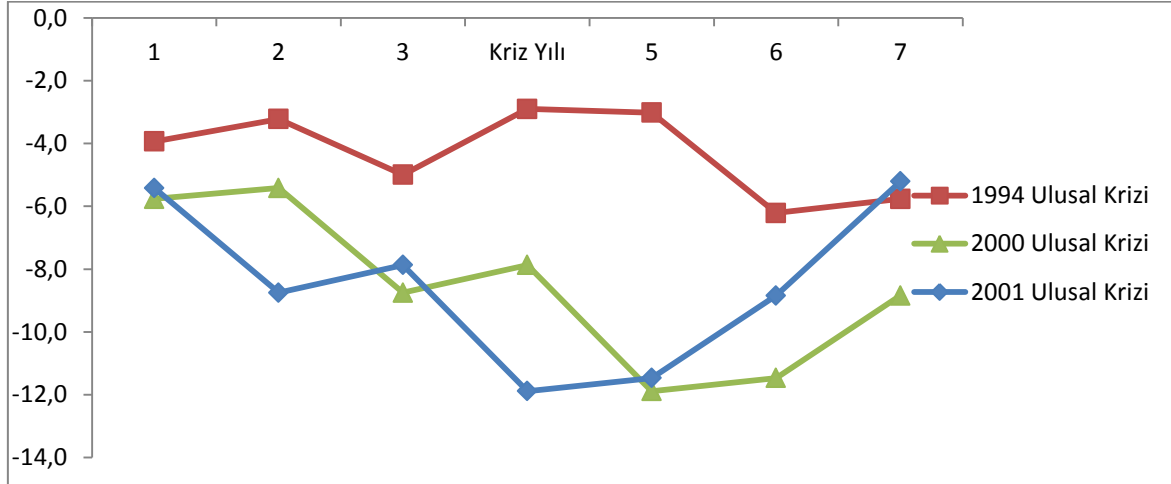
2000 ve 2001 krizlerinde, 1994 krizlerinde olduğu gibi etkin olmayan bir vergi reformunun varlığı, bütçe açıklarındaki kronikliğin önemli bir sebebidir. Bütçe açığı 2000-2001 krizleri için belirgin bir erken uyarı sinyali oluşturmuştur. Krizlerden önce açığın bu denli hızlı artmasında aynı anda birçok ekonomik faktörün önemli rolleri bulunmaktadır. KİT'lerin verimli kuruluşlara dönüştürülememesi, bütçe açıklarının emisyon ve yüksek reel faizli borçlanma ile finanse edilmesi, yatırıma ve üretime yönelik olmayan kamu harcamaları, 1997-98 Asya ve Rusya krizlerinin yansımaları ile 1999 yılında yaşanan deprem sonucunda bütçe açıkları 2000-2001 krizlerinden sonra da büyük bir hızla artmaya devam etmiştir.

1997-98 uluslararası Asya ve Rusya krizlerinden önce bütçe açığının artış eğilimi göstermesi, makro göstergelerin uluslararası krizlerde gösterdiği gelişim karakteristiğine uymamıştır. Asya ve Rusya krizlerinde var olan bütçe açıkları, 1994 ulusal krizinden itibaren artmaya başlamış, 2000 Kasım ve 2001 Şubat ulusal krizlerine kadar büyük bir hızla artmıştır. Görüldüğü üzere, 1997-98 krizleri öncesi ve sonrasına ait bütçe açığının seyri bu krizlerden çok, 1994 ve 2000-2001 yıllarında meydana gelen ulusal krizlerin etkilerini yansıtmıştır.

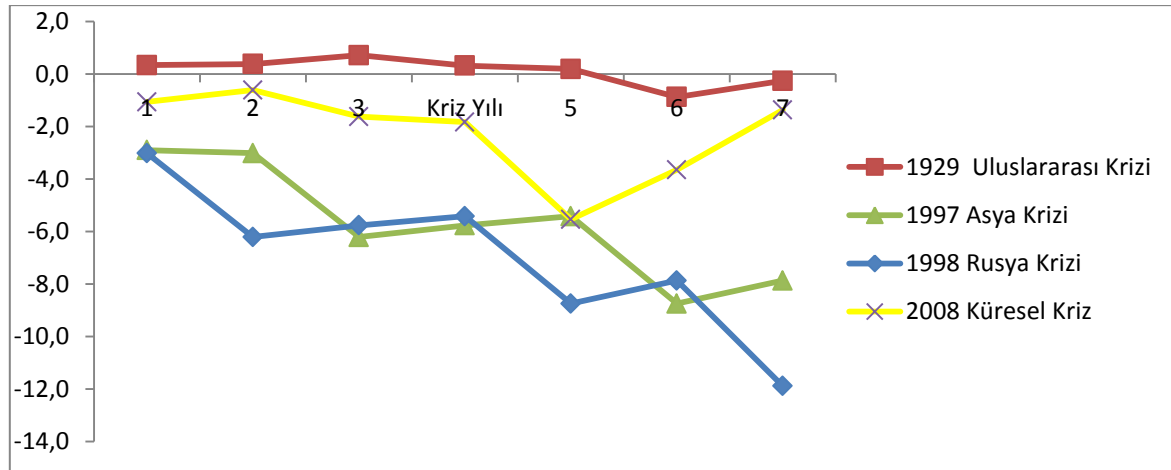
Bütçe açığı, 2008 küresel krizi öncesinde yükselmeye başlayarak diğer uluslararası krizlerden farklı olarak 2008 krizi için erken uyarı sinyali vermiştir. Krizin gerçekleştiği yılda ise bütçe açığı artış hızında çok keskin bir yükseliş yaşanmıştır. Reel

sektörde yaşanan üretim daralmaları, uygulanan vergi ve sigorta primi indirimleri, 2008 krizinde meydana gelen bütçe açığındaki bu keskin artışın sebeplerini oluşturmuştur.

Şekil 101. Ulusal Finansal Krizlerde Bütçe Dengesi/GSYH (%)

Şekil 102. Uluslararası Finansal Krizlerde Bütçe Dengesi/GSYH (%)

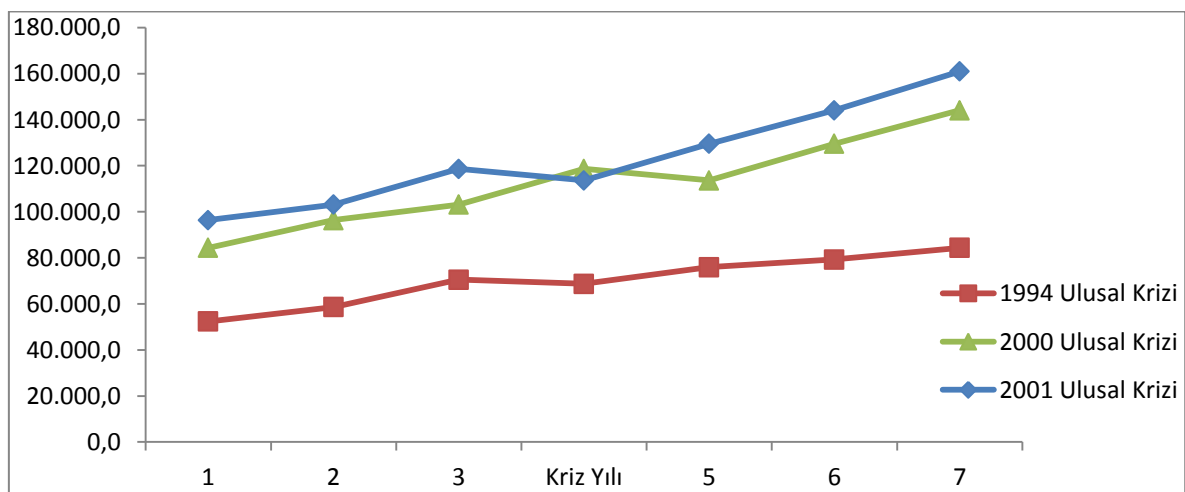

Aynı döneme ait bütçe açığı grafiği ile paralel izleyen bütçe açığının GSYH içindeki payı, 1994 ulusal krizi öncesinde % 3 eşik değerinin üzerinde gerçekleşmiştir. Krizden sonra ise cari açık grafiğinin izlediği gelişimden farklı olarak cari açığın, izlenen ekonomi politikaları sonucunda artan milli gelir içindeki payı nispi olarak düşmüştür.

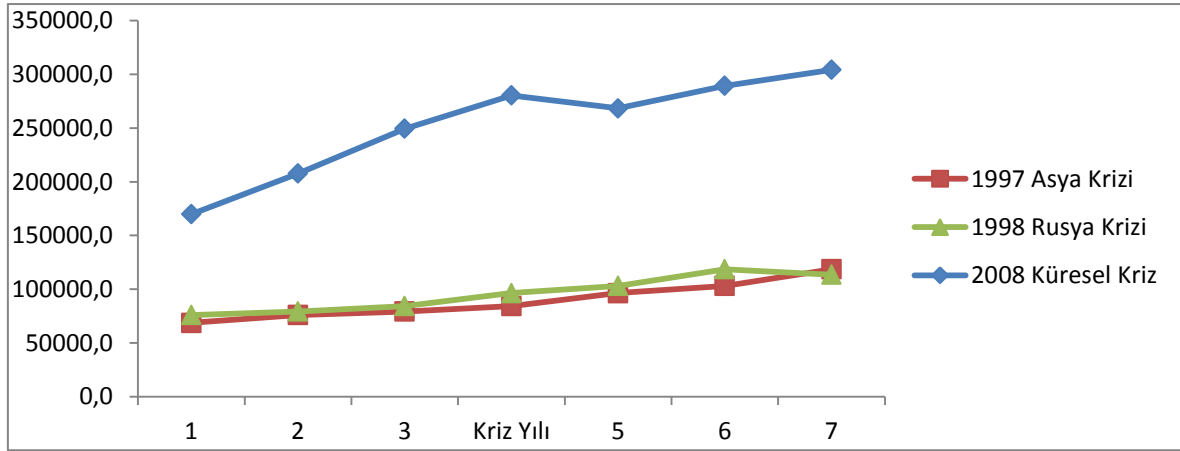
Bütçe dengesinin milli gelire oranı 2000 ve 2001 ulusal krizlerinin öncesinde ve sonrasında % 3'ün çok üzerinde gerçekleşerek son derece karamsar bir tablo çizmiştir. Her ne kadar 2000 krizi ile birlikte artan milli gelire bağlı olarak oran düşüyse de krizin hemen sonrasında hızla yükseliş devam etmiştir.

1997-98 Asya ve Rusya krizleri ile 2008 küresel krizlerine ait bütçe açığı/GSYH grafikleri, bu döneme ait bütçe açığı rakamları ile paralel olarak gelişmiştir. 1997 Asya krizi öncesinde, 1994 ulusal krizinden itibaren süregelen bir bütçe açığı mevcuttur ve bunun doğal bir sonucu olarak bütçe açığının milli gelire oranı yükselmektedir. 2008 küresel krizinde bütçe açığı/GSYH oranı yine bu krize ait bütçe açığı rakamları ile paralel izlemiş olmakla birlikte, krizden önce ve kriz yılında oranın % 3'ün altında gerçekleşmiş olması dikkat çekicidir. Krizden sonra ise oran, % 3 kritik seviyenin üzerine çıkmıştır. Bütçe açığı ile milli gelir artış hızı birlikte değerlendirildiğinde, bütçe açığındaki hızlı artışa karşın milli gelir içindeki oranının nispi olarak çok yüksek olmamasının sebebi anlaşılmaktadır.

Şekil 103. Ulusal Finansal Krizlerde Dış Borç Stoku (Milyon \$)

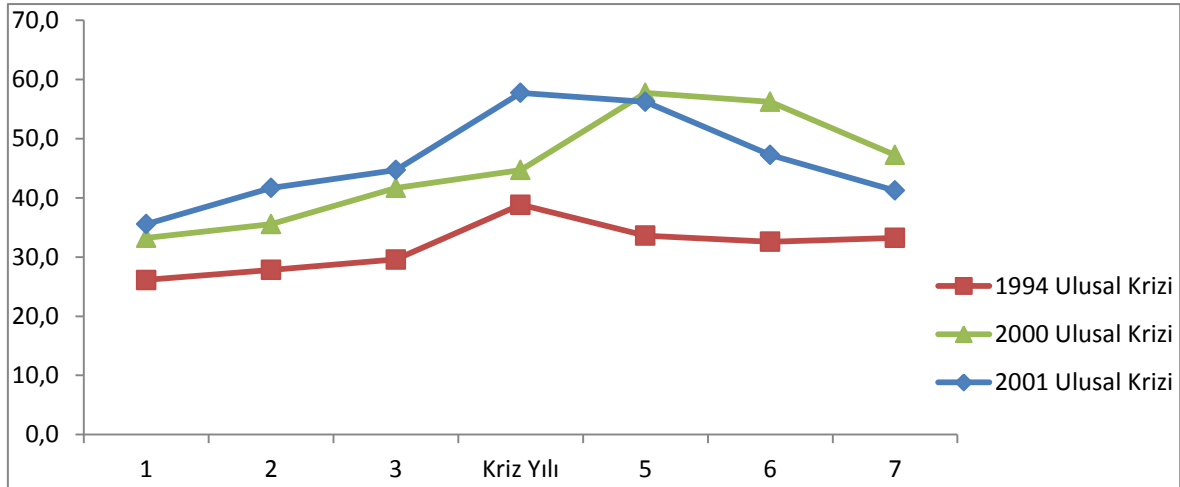
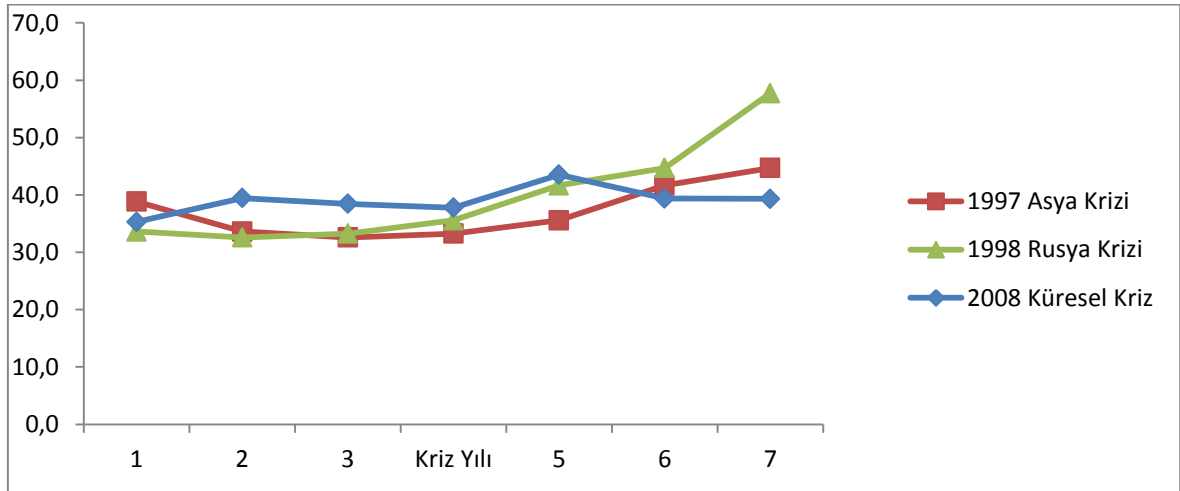
Şekil 104. Uluslararası Finansal Krizlerde Dış Borç Stoku (Milyon \$)

Borçlanmaya dayalı maliye politikalarına dayalı olarak faiz oranlarının yükselmesiyle 1994 ulusal finansal krizi öncesi dış borç stoku artan bir seyir izlemiştir. 1994 yılına gelindiğinde; krizden çıkmak için uygulanan istikrar programı ve daraltıcı maliye politikaları ile kamu harcamalarında kısıtlamalar yapılmış, kamu gelirlerini arttırmak amacıyla yalnızca bu döneme ait, bir defaya mahsus vergiler getirilmiştir. Bu yolla kamu kesimi açıkları az da olsa düşürülmüş ve dış borçlanma gereksinimi azaltılmıştır. Alınan ekonomik önlemler dış borcu yalnızca kriz yılında düşürücü etkiye bulunmuş, krizden sonraki yıllarda dış borç stoku artma yönlü bir eğilim izlemiştir. 2000 ve 2001 ulusal finansal krizlerinin öncesinde artan eğimli izleyen dış borç stokunun dışsal nedenlerini 1997 ve 1998 yıllarında gerçekleşen uluslararası Asya-Rusya krizleri oluşturmaktadır. Asya ve Rusya krizleri ihracat olanaklarını azaltmış, bu durum ödemeler bilançosu açıklarının kapatılmasında dış borçlanmaya daha fazla başvurulmasına neden olmuştur. Bunlara ilave olarak 1999 yılında IMF ile yapılan Stand-by anlaşması çerçevesinde iç borçların dış borçlarla ikamesi kararlaştırılmış, bunun sonucu olarak 2000 yılında dış borç stoku önemli ölçüde artmıştır. Kriz yıllarına kadar yükselme eğiliminde olan dış borç miktarı krizle birlikte dış piyasalardaki olumsuz gelişmelere rağmen

uygulamaya konulan istikrar politikaları ile düşürülmüştür. Ancak kısa süreli ve hızlı fiyat değişikliklerinin önlenmesi ve piyasalardaki belirsizliklerin azaltılmasına yönelik olarak izlenen politikaların etkisi kısa sürmüştür, 2002 yılından itibaren dış borçlar yükselen bir ivme ile artmaya devam etmiştir.

1997-1998 uluslararası Asya ve Rusya krizleri öncesinden başlayarak dış borç miktarı artmaktadır. Ancak bu artışın sebebi, 1994 ulusal finansal krizi ile birlikte uygulanmaya başlayan borçlanmaya dayalı maliye politikalarına dayanmaktadır ve 1997-98 krizlerini öngörece kadar yüksek bir ivme kazanmamıştır. Krizlerden sonraki yıllarda da dış borç stoku, krizler öncesine nazaran daha yüksek bir ivme ile artmaya devam etmiştir. Bu ivmenin artması, Asya ve Rusya ülkelerindeki devalüasyon sonucunda ihracat olanaklarımızın azalmasıyla oluşan ödemeler bilançosu açıklarının dış borçlanmayla kapatılmaya çalışılmasından kaynaklanmıştır. 2008 küresel krizine ait dış borç grafiği incelendiğinde; diğer uluslararası finansal krizlerden farklı olarak, krizden önce hızlı bir şekilde artmaya başlamış ve 2008 küresel ekonomik krizi için, kriz öncesi erken uyarı sinyali oluşturmuştur. Bu döneme ait toplam dış borçlar içinde özel kesim dış borçları önemli bir paya sahiptir. Kriz yılında özel sektörün artan dış borcunu azaltmak için özel sektöre uygulanan vergi indirimleriyle dış borç artışı bir miktar düşürüldüyse de bir sonraki yıl dış borç stoku artmaya devam etmiştir.

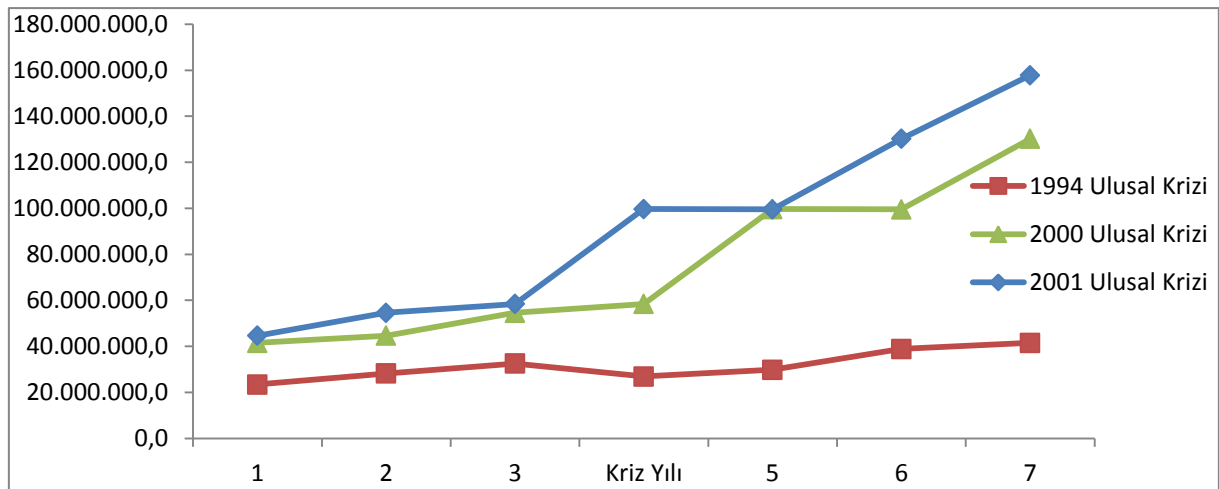
Şekil 105. Ulusal Finansal Krizlerde Dış Borç Stoku/GSYH (%)**Şekil 106. Uluslararası Finansal Krizlerde Dış Borç Stoku/GSYH (%)**

Ülkenin kredibilitesinin ölçülmesinde kullanılan bir oran olan dış borç stokunun milli gelir içindeki payı (borç yükü), Dünya bankası ve IMF tarafından kabul edilen ölçütlere göre ekonomik krizleri belirlemede büyük bir önem teşkil etmektedir. Dış borç stoku/GSYH oranı, GSYH miktarındaki artış hızı istikrarlı olduğu sürece dış borçtaki artış hızı ile paralel olarak artan bir orandır. Ulusal finansal krizlerdeki dış borç stoku/GSYH oranı, ana hatlarıyla dış borç stoku artış hızı ile aynı doğrultudadır. 1994,

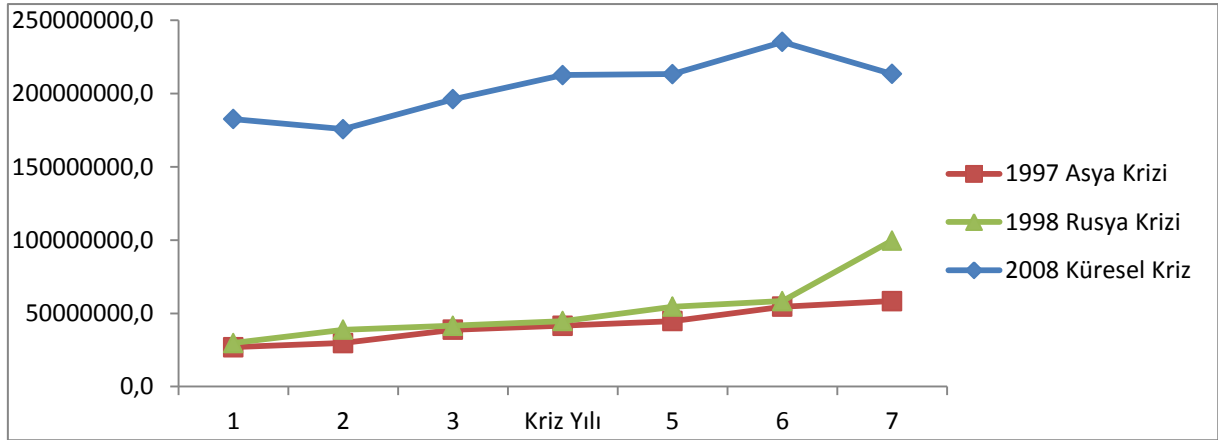
2000 ve 2001 ulusal krizlerinin her üçünde de kriz yılından hemen önceki yükselme trendi ile yaklaşmakta olan krizlerin sinyalini vermiştir. 1994 yılında % 38,8 oranıyla, 2000 yılında % 44,7 oranıyla ülke orta derecede borçlu iken, 2001 yılında % 57,7 oranıyla çok borçludur.

Uluslararası finansal krizleri dış borç stoku/GSYH artış hızı, aynı krizlerdeki borç stoku artış hızıyla aynı paralelde gerçekleşmemiştir. Bu dengesizlik, bu yıllardaki GSYH miktarındaki artış hızının istikrarsızlığından kaynaklanmıştır. Örneğin 1998 Asya krizi öncesi dış borç stoku artış eğilimindeyken, dış borç stokunun milli gelir içindeki payının düştüğü görülmektedir. 1998-98 Asya ve Rusya krizleri Türkiye’de 5 Nisan Kararlarının uygulanmakta olduğu bir döneme rastlamıştır. 5 Nisan Kararları GSYH miktarının artmasına yardımcı olan politikaları içermektedir. 1999 yılında meydana gelen depremde ise GSYH artış hızının düşmesiyle, dış borçların milli gelir içindeki payı nispi olarak artmıştır. 1997-1998 Asya ve Rusya krizleri ile 2008 küresel krizinin meydana geldiği yıllar ülke orta dereceli borçlu iken, her üç krizin sonrasında % 50 eşik seviyesine yaklaşarak ülke, çok borçlu ülke sınırına yaklaşmıştır.

Şekil 107. Ulusal Finansal Krizlerde İç Borç Stoku (Bin \$)

Şekil 108. Uluslararası Finansal Krizlerde İç Borç Stoku (Bin \$)

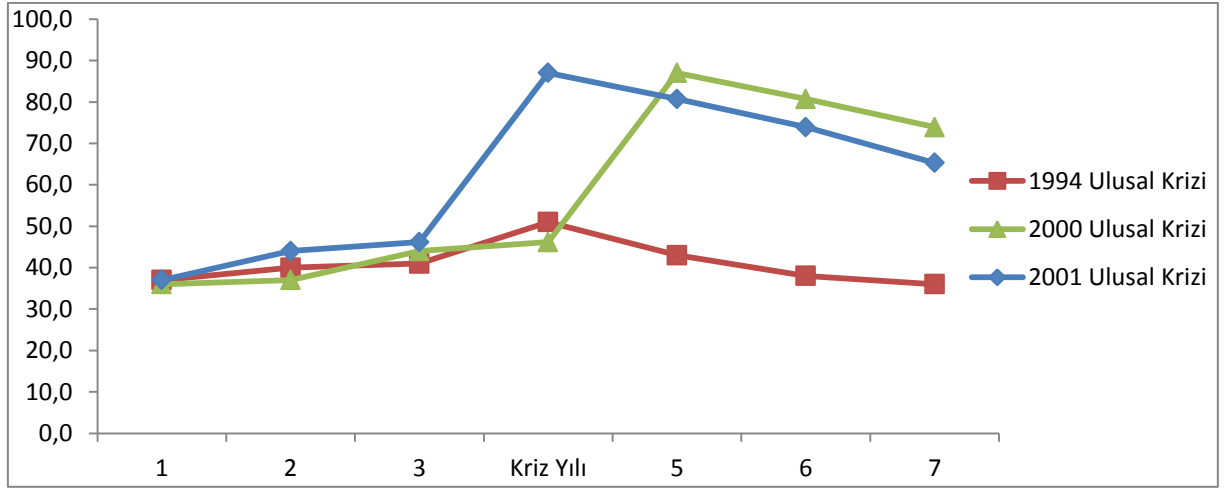
1994 ulusal krizi öncesi artan iç borç stoku, Türkiye ekonomisinin önemli bir iç borç baskısı altında kalmasından kaynaklanmıştır. İç borçlar, artan dış borçların ödemesinde kullanılmıştır. 1994 kriziyle birlikte 5 Nisan kararları kapsamında alınan ekonomik önlemlerle iç borç stoku bu yıl düşürülmüş ancak 1995 yılında artan bir hızla artmaya devam etmiştir. 2000 ve 2001 ulusal krizlerinde ise krizden önce artmakta olan iç borçlar, krizlerle birlikte daha hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır. 2001 krizi ile yükselen reel faizler ve artan cari giderler ile birlikte sosyal güvenlik kuruluşları açıklarının kapatılması için yurtiçi piyasalardan borçlanılmıştır.

Diğer tüm göstergelerde olduğu gibi iç borç stoku göstergesi de 1997-98 uluslararası Asya ve Rusya krizleri için sinyal niteliği taşımamıştır. 1998 Rusya kriziyle birlikte ihracat gelirlerinin azalmasıyla, iç borçlar bu yıl daha hızlı bir artış göstermiştir. 2008 küresel ekonomik krizi için, iç borç stokunun krizden önce yüksek bir hızla artmaya başlaması, krizin yaklaşmakta olduğunun çok açık bir göstergesi olmuştur. Diğer uluslararası krizlerden farklı olarak, 2008 uluslararası finansal krizinden önce makroekonomik göstergeler olumsuz gidişatlarıyla krizin sinyalini vermekte, krizle birlikte

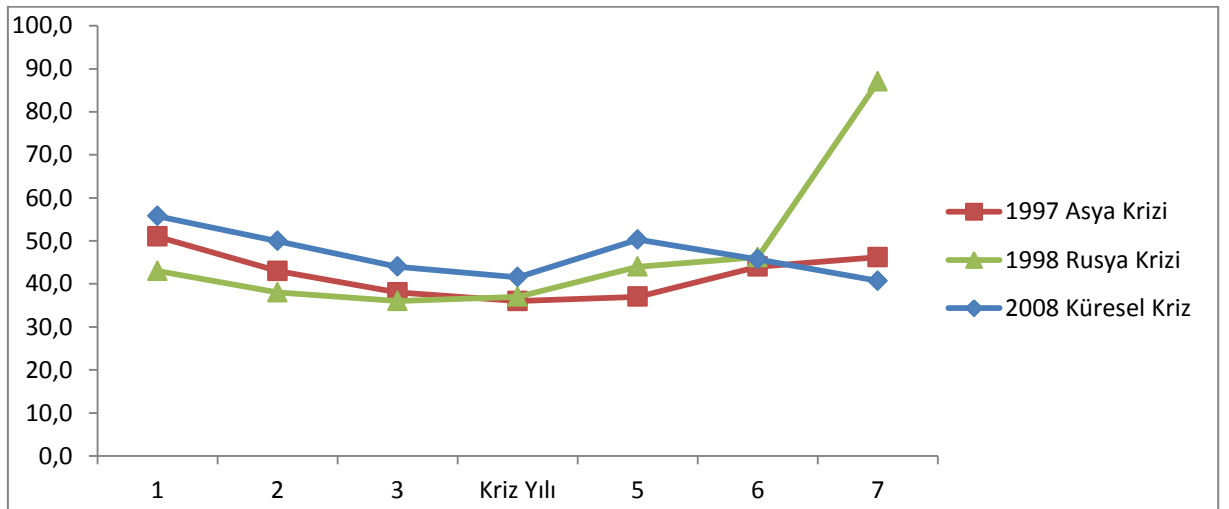

uygulanan ekonomi politikaları gösterge üzerinde kısa süreli olumlu etkide bulunmakta ve ardından gösterge üzerindeki olumsuz etki devam etmektedir. Bu anlamda 2008 küresel ekonomik krizi makroekonomik göstergeler üzerindeki etkisi bakımından, ulusal krizler gibi hareket etmektedir.

Şekil 109. Ulusal Finansal Krizlerde Kamu Borç Stoku/GSYH (%)

Şekil 110. Uluslararası Finansal Krizlerde Kamu Borç Stoku/GSYH (%)

Kamu borç stokunun milli gelir içindeki payı 1994 krizine kadar yükselmiş, 1994 yılında uygulanan ekonomik önlemlerle düşürülmüştür. Kamu borç stoku/GSYH oranının artması, ekonomiyi 5 Nisan kararlarına taşıyan faktörlerin başında gelmiştir. % 51 seviyesinde gerçekleşen oranla Türkiye 1994 krizinde, IMF ve Dünya Bankası ölçütlerine göre çok borçludur. Özelleştirme, KİT'lerin iyileştirilmesi, kamu sektöründe istihdam oranının artırılması ile sosyal güvenlik kuruluşları reformlarını içeren 5 Nisan Kararları ile arttırılan GSYH miktarıyla kamu borç stoku/GSYH oranı düşmeye başlamıştır. 2000 ve 2001 ulusal krizleriyle birlikte kamu borç stokunun GSYH miktarına oranının önemli ölçüde arttığı görülmektedir. 2001 kriziyle birlikte kamu borç stokunun GSYH'ye oranı % 87'ye ulaşarak, % 50 olan çok borçluluk eşik değerinin çok üzerinde yer almıştır. Krizle birlikte alınan ekonomik önlemlerle kamu borç stokunun milli gelire oranı düşürülmeye başlamış ancak krizlerden sonraki 3 yıl boyunca oran, çok borçluluk eşik değerinin altına düşürülememiştir.

Uluslararası finansal krizlerdeki kamu borç stoku/GSYH oranlarının genel eğiliminde; 1998 kriz sonrası, 2001 yılından itibaren kamu borcunun milli gelir içindeki payının ani yükselişi dikkat çekicidir. Bu dönem, büyük bir ihracat pazarımız olan Rusya'da krizin meydana gelmesiyle, azalan ihracat gelirlerimiz GSYH miktarını düşürmekle birlikte, iç borçlanma oranını arttırmış, bunların sonucunda da kamu borç stoku/GSYH oranı hızlı bir şekilde artmıştır. % 87 kamu borç stoku/GSYH oranıyla bu yıl Türkiye çok borçlu bir ülkedir. 2005-2011 dönemi kamu borç stoku, 1998-98 uluslararası Asya ve Rusya krizlerine nispeten daha yüksektir. Burada üzerinde durulması gereken bir nokta da; 2008 küresel krizi esnasında kamu borç stoku artarken, kamu borç stokunun milli gelir içindeki payının düşüyor olmasıdır. Bu durum GSYH miktarının kamu borç miktarından daha hızlı bir şekilde artmasıyla mümkün olmaktadır. Dünya ekonomisinde

2008 krizi yaşanırken, Türkiye’de GSYH miktarı artmaktadır ve küresel krizin GSYH üzerindeki olumsuz etkisi 2009 yılından itibaren hissedilmeye başlamıştır.

III.3.2.1. Ulusal ve Uluslararası Finansal Krizlerin Öngörülebilirliğine İlişkin Genel Bir Değerlendirme

Ulusal finansal krizler öncesine ait GSYH artış hızı keskin bir biçimde düşme eğilimlidir ve krizlerle birlikte dip seviyeyi bulmuştur. 1997-98 uluslararası Asya ve Rusya krizleri öncesi GSYH artış hızında krizi işaret edici herhangi bir belirti oluşmamıştır. Diğer bir ifadeyle bu krizlerin öncesinde istikrarsızlaşan, kötüye giden bir GSYH göstergesi oluşmamıştır. Yine bir uluslararası finansal kriz olan 2008 küresel krizi için GSYH göstergesi belirleyici olmamış, kriz meydana gelinceye kadar GSYH yükselme trendi izlemiştir.

Ekonomik krizleri izlemede önemli bir gösterge olan büyüme hızı, tüm ulusal finansal krizler için belirgin bir öngörü oluşturmuştur. Krizlerden önce keskin bir şekilde düşen büyüme hızlarının kriz esnasında negatif seviyelere düşmesi, ekonominin bu krizlerle birlikte küçüldüğünü göstermektedir. 1998-98 Asya ve Rusya krizleri öncesindeki büyüme hızının artması, bu dönem ülke konjonktürüyle ilişkilidir. 1994 ulusal krizi ile küçülen ekonomi, alınan 5 Nisan kararlarıyla krizin ardından hızlı bir artışa geçmiş, Asya krizinin yaşandığı yıl en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2008 küresel kriz yaklaşmakta iken, 2006 yılının ikinci yarısından itibaren küresel piyasalardaki daralmanın etkisiyle, büyümesi ağırlıklı olarak dış kaynağa bağlı olan Türkiye ekonomisine ait büyüme hızı belirgin bir düşüş yaşamış ve kriz esnasında düşmeye devam etmiştir.

1994 ulusal krizi öncesi artan dış ticaret açığı ve buna bağlı olarak azalan ihracatın ithalatı karşılama oranı, 1994 krizi ile birlikte alınan ekonomik önlemlerle ani bir iyileşme göstermiştir. Dış ticaret ve ihracat/ithalat göstergeleri 2000 ulusal krizi için çok daha belirgin bir şekilde istikrarsızlaşmış, kriz yılında devam eden dış ticaret açığı ile istikrarsızlık en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 1997-98 Asya ve Rusya krizleri öncesindeki dış ticaret açığı ve ihracat/ithalat göstergeleri yaklaşmakta olan krizleri öngörebilecek bir sinyal vermemiştir. 2008 küresel krizinin yaklaşmakta olduğu dönemde ise kötüye giden bir dış ticaret dengesine karşın daha istikrarlı bir yapıda izleyen ihracat/ithalat oranı mevcuttur.

Ödemeler dengesinde en büyük kalemi oluşturan cari dengenin milli gelire oranı 1994 krizi öncesi artan dış ticaret açığına bağlı olarak yükselmiş, alınan ekonomik önlemlerle krizle birlikte düşmeye başlamıştır. 2000 ulusal krizinden önce keskin bir şekilde yükselmeye başlayan cari denge/GSYH göstergesi kriz yılında en yüksek seviyesini bulmuştur.

İşsizlik ve istihdam rakamları da 1994 ve 2000-2001 ulusal finansal krizleri için belirgin bir sinyal oluştururken, 1997-98 Asya-Rusya ve 2008 küresel krizleri için belirleyici olmamıştır.

Dış borç stoku artış hızı ile aynı doğrultuda gerçekleşen dış borç stokunun milli gelire oranı 1994, 2000 ve 2001 ulusal krizleri yaklaşmakta iken yükselerek bu krizleri öngörmede belirleyici olmuştur. 1994 krizinde % 38,8 oranı ve 2000 yılında % 44,7 oranı ile Dünya Bankası ölçütlerine göre ülke orta derecede borçlu; 2001 yılında % 57,7 oranı ile çok borçlu ülke olmuştur. Uluslararası finansal krizlerindeki dış borç stokunun GSYH'ye oranı genel itibari ile bu krizlerdeki dış borç stoku artış hızı ile orantılı değildir. Buna

sebepler, bu krizler esnasındaki GSYH artış hızının istikrarsızlığıdır. 1998 Asya krizi ve 2008 küresel kriz öncesi dış borç stoku/GSYH oranı düşme yönlü bir seyir izlemiştir. Krizlerin gerçekleştiği yıllarda ise ülke orta derecede borçludur.

Kamu borç stokunun milli gelir içindeki payı 1994 ulusal krizine kadar yüksek bir hızla artmış, alınan 5 Nisan kararları ile kriz yılından itibaren düşmeye başlamıştır. Bu yıl, % 51 oranı ile Türkiye, IMF ve Dünya bankası ölçütlerine göre çok borçludur. 2000 ve 2001 krizlerinde ise bu oran krizlerle birlikte yükselişe geçmiştir. 2001 kriziyle birlikte kamu borç stoku/GSYH oranı % 87'ye ulaşarak, % 50 olan çok borçluluk eşik değerinin çok üzerinde gerçekleşmiştir. Uluslararası finansal krizleri için ise kamu borcunun milli gelir içindeki payı bakımından krizler yaklaşmakta iken herhangi bir olumsuz gelişme görülmemişken, 1998 krizi sonrasında oranın ani yükselişi dikkat çekicidir. En büyük ihracat pazarımızı oluşturan Rusya'da meydana gelen kriz ihracat gelirlerimizi azaltmış, düşen GSYH miktarı ile birlikte içi borçlanma bu yıl önemli miktarlarda artmış, bunun sonucu olarak kamu borç stokunun milli gelir içindeki payı yükselmiştir. % 87 kamu borç stoku/GSYH oranı ile Türkiye bu yıl çok borçlu bir ülke olmuştur.

Görüldüğü gibi finansal krizlerde de makroekonomik dengelerin tepki verme biçimi ulusal ve uluslararası krizlerde farklı olmuştur. Ulusal finansal krizler için makro göstergeler, krizi haber verici bir seyir izleyerek istikrarsızlaşmış; göstergelerdeki kötüye gidiş, krizler esnasında en yüksek seviyeye varmıştır. Uluslararası finansal krizlerin öncesinde ise makro dengelerde herhangi bir istikrarsızlık, bir kötüye gidiş gözükmemiştir.

Ulusal finansal krizleri sonrası için GSYH artış hızı göstergesinin yönü pozitif eğimli olup her üç ulusal kriz sonrasında GSYH'nin artış hızı yüksek olmuştur. 1997-98 Asya ve Rusya finansal krizlerinden sonra ise kriz öncesinde olduğu gibi GSYH artış hızı

negatif yönlü bir eğilim izlememiştir. 1994 ve 2001 ulusal finansal krizlerinden sonra artan GSYH hızına bağlı olarak büyüme de hızlı bir şekilde artmıştır. 1994-2001 yılları arasındaki büyüme grafiğindeki istikrarsızlık yalnızca 1997 ve 1998 Asya-Rusya uluslararası krizlerinin etkisinin sonuçları değil; bu dönem Türkiye’de meydana gelmiş olan 1994, 2000 ve 2001 ulusal krizlerinin toplam etkisinden kaynaklanmıştır. Asya krizinden hemen sonra büyüme hızında belirgin bir düşüş yaşanmış, Rusya’da meydana gelen devalüasyon ve moratoryum sonrasında Türkiye piyasalarından kaçan yabancı sermaye, büyümedeki hızı düşüren en önemli etken olmuştur. 2008 krizinin yaşandığı dönem düşmekte olan büyüme hızı, krizle birlikte düşmeye devam etmiştir. 2009 yılında % 4,8 oranında daralan ekonominin en büyük kaynağı özel tüketim harcamalarıdır. Dış ticaret göstergesi ulusal krizlerin sonrası için olumlu seyrederken, uluslararası krizlerin sonrasında dönemin konjonktürüyle alakalı olarak son derece istikrarsız bir yapı oluşturmuştur.

2008 küresel krizi için dış ticaret açığı, krizin hemen sonrasında uluslararası likidite fazlası ile düşürülmüş, 2009 yılından sonra artan bir hızla artmaya başlamıştır. Dış ticaret açığına bağlı olarak gelişen ihracat/ithalat oranı 1994 ulusal krizinden sonra, mali serbestleşme sonucunda azalan ihracat ve artan ithalatın sonucu olarak yüksek bir ivmeyle düşmüştür. 2000 ulusal finansal krizinden sonra ise dış ticaret açığının azalmasına bağlı olarak yükselmiştir. Uluslararası finansal krizlerine ait ihracat/ithalat rakamları, krizlerin öncesinde olduğu gibi belirli bir trendi takip etmeyen inişli çıkışlı bir yapı oluşturmuştur.

1994 ulusal krizinde alınan 5 Nisan kararları ile pozitif değere ulaşan cari denge/GSYH grafiği artan dış ticaret açığı ile krizden sonra yeniden negatif olmuştur. 2000 krizinde ise negatif eğimli cari denge/GSYH oranı, krizden sonra pozitif eğime geçmiştir.

Uluslararası krizler için ise krizler sonrası için cari dengenin milli gelir içindeki oranı belirli bir trendi takip etmeyen bir yapı oluşturmuştur.

İstihdam ve işsizlik göstergeleri 1994 ulusal krizi sonrasında birbirleriyle bağlantılı olarak pozitif sonuçlar vermiş; istihdam artış hızı yükselirken, işsizlik oranı düşmüştür. 2000-2001 krizleri öncesi düşmeye başlayan istihdam ve yükselmeye başlayan işsizlik rakamlarını bu dönem uygulamaya alınan program iyileştirmeye yetmemiş, işsizlik büyük bir hızla artmıştır.

Ulusal finansal krizlerdeki dış borç stoku/GSYH oranı, ana hatlarıyla bu krizlere ait dış borç stoku artış hızı ile aynı doğrultudadır ve her üç ulusal krizden sonra düşmeye başlamıştır. Uluslararası krizler için paralel olarak gerçekleşmeyen dış borç stoku ile GSYH içindeki oranı, GSYH miktarının bu krizler esnasındaki istikrarsızlığı ile ilişkilidir ve ulusal krizlerin aksine krizlerden sonra da yükselmeye devam etmiştir.

1994 ulusal krizine kadar yükselen kamu borç stokunun milli gelir içindeki payı, 1994 yılında uygulanan ekonomik önlemler sonucunda milli gelirin arttırılmasıyla düşmeye başlamıştır. 2000 ve 2001 ulusal krizleriyle yüksek oranlarda gerçekleşen kamu borç stoku/GSYH, krizlerle birlikte alınan ekonomik önlemlerle düşmeye başlamıştır. Uluslararası krizler sonrası kamu borç stoku/GSYH oranı ise genel itibariyle yükselme trendlidir. Rusya krizinde azalan ihracat gelirleri ile milli gelir oranının düşmesi sonucunda artan iç borçlanma ile bu oran yükselmiş, 2008 küresel krizinde ise daralan küresel piyasaların GSYH üzerindeki daraltıcı etkisi ile kamu borç stokunun milli gelir içindeki payı yükselmiştir.

Kriz sonrası dönemde de reel krizlerde olduğu gibi makro dengelerin işleyişi ulusal ve uluslararası krizler için belirleyici olmuştur. Uygulanan ekonomik politikalar yalnızca ulusal krizlerden sonra iyileştirici etkide bulunmuş, uluslararası finansal krizlerde bozulan dengeler artarak bozulmaya devam etmiştir.

Bunlarla birlikte, makro dengelerin verdiği tepkiler bakımından yukarıda anlatılan genellemeye uymayan bir uluslararası kriz var ki o da 2008 küresel krizidir. 2008 uluslararası krizinin öncesinde ve sonrasında makro göstergelerin verdiği tepkiler, ulusal krizlerdeki göstergelerle benzer karakteristik özellikler taşımaktadır. Makro dengeler, kriz öncesinde erken uyarı sinyali bağlamında belirleyici olmuş, krizlerden sonra ise tıpkı ulusal krizlerde olduğu gibi izlenen ekonomi politikalarına cevap vermiştir. Başka bir anlatımla kriz öncesinde istikrarsızlaşan makro dengeler, krizden sonra alınan ekonomi politikaları sonucunda ani bir iyileşme trendine girmiştir. 2008 krizindeki bu istisna yapının en önemli nedeni küreselleşme olgusuna bağlanmaktadır. Kapitalizmin en yüksek aşaması olarak varsayılan küreselleşme olgusunun bir sonucu ve dünya piyasalarındaki teknolojik ilerleme ile birlikte işlem hızındaki artış, aynı hızla dünyanın her yerine krizi de yaymıştır. ABD'nin finansal kesiminde 2007 yılında başlayan ve hızla yayılan kriz, bütün ülkeleri derinden etkilemiş ve hemen hemen tüm dengeleri değiştirmiştir. Bu kriz 1929'da yaşanan büyük buhran dâhil, diğer krizlerden oldukça farklı ve dünyada bugüne kadar yaşanan ilk gerçek küresel krizdir.

Bunlara ek olarak, yüksek hacimli türev ürünlerine dayanarak yapılan işlemlerin sonucunda meydana gelen 2008 küresel krizi, yalnızca finansal bir kriz olarak görülmemektedir. Kriz, finansal kriz özellikleri göstermesine rağmen aynı zamanda bir reel sektör krizidir. Finansal kriz neticesinde ortaya çıkan güven kaybıyla, küresel ekonomi

ciddi bir daralma eğilimine girmiştir. Bu bağlamda 2008 küresel krizi birçok iktisatçıya göre, kapitalist sistemin tarihinde karşılaşılan ilk küresel krizdir.

SONUÇ

İktisadi terminolojide, konjonktürdeki yön değiştirmeyi, diğer bir deyişle genişleme ya da ilerleme evresinden, bunalım ya da daralma evresine geçişi ifade eden kriz olgusu, insan ihtiyaçlarının çeşitlenmeye ve bu ihtiyaçları karşılayacak kaynakların yetersiz kalmaya başladığı dönemden itibaren üretimdeki düşüşlere bağılı olarak görülen refah seviyesindeki azalmalar şeklinde ortaya çıkmıştır. Bundan sonraki aşama ise tüketime dayalı kriz olarak kendisini göstermiştir.

Tarihsel süreç içerisinde yaşanan yapısal ve konjonktürel krizler çeşitli ekonomik yaklaşımlar tarafından değerlendirilmiştir. Yaşanan krizlerin her biri, diğerleri ile benzer veya farklı özellikler sergilemiştir. Diğer taraftan farklı iktisadi konjonktürlerde meydana gelen her yeni kriz, kendinden önceki krizlerle aynı veya farklı nedenlere dayandırılmıştır. Bu durum, yaşanan her yeni krizle birlikte, krizleri açıklama iddiasındaki mevcut modelleri kısmen veya tamamen geçersiz kılmıştır. Tüm bu gelişmeler sonucunda krizleri açıklamaya ve tahmin etmeye yönelik olarak yeni ve farklı modeller, görüşler ortaya atılmıştır. Ekonomik krizleri farklı çerçevelerde değerlendiren tüm yaklaşımların ortak noktası, krizlerden çıkışı sağlamak amacıyla iktisat politikaları önermek ve/veya krizin meydana gelmesini engelleyecek önlemler aramak olmuştur. Yaşanan her yeni kriz, yeni iktisat teorilerine ya da yeni yönelişlere yol açan kavramlar geliştirilmesine zemin hazırlamıştır.

Genel anlamda krize yol açan etkenler; yüksek borç oranları, likidite darlığı, mali savurganlıklar, yanlış uygulanan döviz kuru politikaları, uluslararası sermaye piyasaları ile sıkı bağlantılar, bankacılık sektöründeki zayıflıklardan ve reel sektörde yaşanan konjonktürel hareketlerden oluşmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde krizler

çoğunlukla para, döviz kuru, dış borç, kamu harcamaları, enflasyon, dış ticaret krizleri ve yapısal krizler olarak yaşanmıştır. Türkiye ekonomisinde krizlerle öne çıkan temel makroekonomik sorunlar ise; mali, yapısal, siyasi ve psikolojik birçok etkenle birlikte, finansal yetersizlikler, yüksek enflasyon, aşırı değerli kur, esnek para politikalarının yol açtığı çelişki, finansal piyasaların kırılmalı ve düzensiz işlemesi ile zayıf bankacılık sektöründen kaynaklanmaktadır.

20. yüzyılın başından itibaren dünya çapında ve ülke çapında pek çok ekonomik krizle karşılaşmıştır. Nedenleri ve etkileri bakımından ele alındığında bu krizlerin bir kısmının ekonomide derin izler bırakarak kalıcı yapısal değişimler oluştururken, diğeri bir kısmının daha kısa sürede atlatıldığı ve yapısal dönüşümlere koşut oluşturmadığı görülmektedir.

1946 Devalüasyonu, Türkiye'nin karşılaştığı ilk ulusal çaplı kriz olmuştur. 1939-45 yılları arasında meydana gelen İkinci Dünya Savaşı'nın olumsuz etkisi, artan savunma harcamaları sonucunda fiyatların dört kat artması olmuştur. İçer dönük iktisat politikaları gevşetilerek, ithalatın serbestleştirilip arttırıldığı, dış açıkların kapatılmaya çalışıldığı bir ekonomik yapı yerleşmiştir.

1970'li yıllarda siyasi ve ekonomik anlamda çalkantılı bir dönem geçiren Türkiye ekonomisi, 1980'li yıllarla birlikte yapısal bir dönüşüm süreci içine girmiştir. 1970 yılı ile birlikte dünya ekonomisinde meydana gelen krizler ve yaşanan döviz darlığı, Türkiye ekonomisinde dış borçlanmayı önemli ölçüde arttırmış; petrol şokları, Kıbrıs Barış Harekâtı ile siyasi istikrarsızlıklar ve diğeri olumsuz gelişmeler dış finansman ihtiyacını muazzam boyutlara taşımıştır (Yavuz, 2009: 213). Yaşanan bu olumsuz gelişmeler sonucunda, 1980 yılında 24 Ocak kararları çerçevesinde ülke ekonomisinin dışa açılması,

döviz darboğazının giderilmesi ve ihracatın teşvik edilmesi gibi bir dizi karar alınmıştır. Ancak bu dönem, ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve toplumsal karmaşa, bu kararların uygulanmasına engel olmuştur. 24 Ocak 1980 kararları, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi sonrasında uygulamaya geçirilebilmiştir. Ülke ekonomisini uluslararası ekonomilerle bütünleştirmeyi öngören 24 Ocak kararları, ekonominin dışa açılmasının piyasa ekonomisi aracılığı ile gerçekleştirilmesini benimsemiştir. 24 Ocak kararları ile 1960'lı yıllarda başlayan ithal ikameci ve içe dönük ekonomi modeli terkedilerek dışa açık ekonomik modele geçilmiş ve kamu yönetimi yeniden yapılandırılmıştır.

5 Nisan 1994 istikrar kararları mal piyasasının yanısıra para ve döviz piyasasının da serbest işlemekte olduğu bir ortamda alınmıştır. Nedeni hızlı kamu harcamaları artışı, ithalat ağırlıklı tüketime dayalı büyüme, mali piyasalarda istikrarsızlık ile borç baskısı olan 1994 kararlarında, finansal yapıdaki aksaklıkların yanısıra reel sektördeki aksaklıkların da önemli rolü olmuştur.

1994 krizinin devamı niteliğinde art arda gelen Kasım ve Şubat krizleri mali nitelikteki krizlerdir ve bu krizler para piyasasına, faiz ve kurlarda artış şeklinde yansımıştır. Kasım krizi bir paradigma krizi olup Türkiye ekonomisinin yeterince liberalleşmediğini, devlet kontrolünde bir yapının oluştuğunu göstermektedir. Bununla birlikte kötü uygulanan politikalar, yetersiz sermayeli bankacılık sektörü ve piyasa aksaklıkları da krizin temel sebeplerini oluşturmuştur (Işık, Alagöz & Yıldırım, 2006: 256). Şubat krizi, tam olarak atlatılmayan Kasım krizinin devamıdır. Devlet yönetiminde çıkan bir anlaşmazlık, baskı altında tutulan krizi su yüzüne çıkarmış, para piyasasında faiz ve kurların artmasına sebep olmuştur. Siyasi anlaşmazlık, ekonomiye kriz olarak

yansımıştır. Dolayısıyla bu kriz, ekonomik nedenlerden kaynaklanmamıştır (Karluk, 2009: 440).

Bir uluslararası finansal kriz olan 1929 Krizi; küresel ekonominin karşılaştığı ilk büyük kriz olup ekonomik krizlere yönelik kuramsal yaklaşımların değişiminde dönüm noktası oluşturmuştur. 1929 yılından önce dünyada meydana gelen krizler klasik öğretinin ortaya çıkardığı kuramsal yaklaşımlar çerçevesinde değerlendirilirken, krizden sonra ise Keynesyen öğretilerden oluşan politikalar etkin hale gelmiştir. 1929 krizinin temelini oluşturan ana nedenler her ne kadar reel göstergelerden oluşsa da, reel ekonomide meydana gelen bu aşırı iyimser tablonun finans sektörüne yansımaları sonucunda, kriz meydana gelmiştir. Finansal sektörde meydana gelen bu iyileşme faiz hadlerini düşürmüş, bu durum değerli kağıtlara ilgiyi arttırmış, artan bu ilgi spekülasyon hareketlerin hızlanmasına neden olmuştur. Spekülasyon hareketleri değerli kağıtların fiyatlarını olağanüstü yükseltmiş, bu suni fiyat artışları Amerikan borsasının istikrarsızlaşmasına neden olarak ekonomik krizin meydana gelmesine zemin hazırlamıştır.

1973-74 uluslararası petrol krizleri, petrol ihracatçısı ülkelerin (özellikle Arap ülkelerinin), petrolü Batı dünyasına karşı siyasi bir koz olarak kullanmak istemesinden kaynaklanmıştır. Petrol şokları ve bu dönemde uygulanan tutarsız para ve maliye politikaları Türkiye'deki makro göstergeler üzerinde istikrarsızlaştırıcı etki yaratmıştır. Bu dönemde ödemeler dengesi sorunu derinleşmiş, ciddi üretim gerilemeleri meydana gelmiş ve giderek hızlanan bir enflasyon olgusuyla karşı karşıya kalmıştır. Ekonomik nedenlerin yanında krizin derinleşmesinde askeri, siyasi ve sosyal faktörlerin de etkisi olmuştur.

Asya ülkelerindeki çözülmemiş yapısal ekonomik sorunlar ve dengesizliklerden kaynaklanan Güneydoğu Asya krizi ve sonrasında meydana gelen

olumsuz ekonomik gelişmeler, uluslararası finansal piyasaya da yansımıştır. İlgili ülke ekonomilerindeki çözülemeyen yapısal ekonomik sorunlar ve dengesizliklerden kaynaklanan kriz, dünyanın en hızlı büyüyen bölgesinde gerçekleşmiştir. Asya krizi ile beraber, krize muhatap olan ülkelerin art arda gerçekleştirdiği devalüasyonlarla uluslararası piyasalarda fiyata bağlı olarak elde ettikleri rekabet karşısında Türkiye'nin dış ticaret dengesi olumsuz etkilenmiştir. Aynı pazarlarda rekabet içerisinde bulunduğumuz Uzakdoğu firmalarının kriz sürecinde fiyatlarını düşürmeleri sonucunda, ülkemizdeki tekstil ve deri sektörü büyük oranda zarar görmüştür.

1998 yılında meydana gelen Güneydoğu Asya krizi Çin ve Rusya'nın ekonomik yapısını olumsuz yönde etkilemiş, özellikle Rusya'nın dış ticaret dengesini bozmuştur. Ruble'nin devalüe edilmesine rağmen ekonomik yapısını düzeltmemesi, Rusya'nın moratoryum ilan etmesine ve bir finansal krizle karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Yaşanan bu krizin en temel nedeni, özellikle hammadde ihracatçısı konumunda olan Rusya'nın bu dönemde düşen emtia fiyatlarından dolayı dış ticaret dengesinin olumsuz etkilenmesinden kaynaklanmaktadır. Rusya krizinin Türkiye ekonomisine yansımaları daha çok reel piyasalarda hissedilmiştir. Çünkü Rusya ile olan dış ticaretimiz Türkiye aleyhine dönmüştür.

2008 küresel krizi, ABD'de konut piyasasındaki ve niteliksiz kredi piyasasındaki bir çalkantı olarak tanımlanmış, bu çalkantı zamanla ABD finansal sektöründe krize dönüşmüştür. Krizle beraber, küresel çapta daralan reel pazarlar uluslararası büyük finans kuruluşlarının iflasıyla sonuçlanmıştır. Finansal piyasaların yeterince gelişmemiş olmasından dolayı Türkiye ekonomisi, bu krizden dış ticaret yoluyla etkilenmiştir.

Ulusal ve uluslararası ekonomik krizlerin, makro göstergeler ve ekonomi politika uygulamaları sonucunda uğradığı değişimlerin incelendiği çalışmada, belli başlı ekonomik krizlerin genel değerlendirmesi yapılmıştır. Yaşanmış kriz tecrübeleri ışığında ulusal ve uluslararası krizlerin öngörülebilirliğine odaklanılmış, göstergelerin kriz öncesi ve sonrasında görece nasıl etkilendiği araştırılmıştır. Krizler öncesinde olağandışı gelişme eğilimi göstererek kriz sinyali veren makro göstergelerin, krizleri aşmak için uygulanan ekonomi politikaları sonucunda uğradığı değişimler analiz edilmiştir.

Ekonomik krizlerin açıklanması ve tahmin edilebilirliği konusunda deneye dayalı olarak yapılan tüm istatistiki (sinyal yaklaşımı) ve ekonometrik analizlerde kullanılan değişkenleri ortak bir kümede toplamak mümkündür. Bu değişkenler; reel faiz oranları, aşırı değerli döviz kuru, cari açık/GSYH, yatırım, uluslararası rezervler/M2, uluslararası rezervler, GSYH miktarı ve büyüme hızı, ihracatın ithalatı karşılama oranı, enflasyon, bütçe dengesi, bütçe dengesi/GSYH, istihdam, dış ticaret dengesinden oluşmaktadır. Çalışmada ortak kümede yer alan krizler ve belirlenen makroekonomik göstergeler için öngörülen veri setleri oluşturulmuş, bu verilerin analizleri yapılmış ve farklı ekonomik krizlerin belirlenen göstergeler üzerindeki etkilerinden elde edilen bulgular karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Krizlerin tahmin edilebilirliğine ilişkin olarak, ulusal krizlerde makroekonomik değişkenler kriz öncesinde tepki verirken, uluslararası krizlerde krizin tahmin edilmesini sağlayacak tepkiler vermemiştir. Daha somut olarak ifade etmek gerekirse, ulusal krizlerde makro değişkenler krizlerden önce istikrarsızlaşmaya başlayarak bu krizlerin öngörülmesine yardımcı olmuş, uluslararası krizler öncesinde ise değişkenlerde, krizin öngörülmesine yardımcı olacak herhangi bir kötüleşme ya da istikrarsızlaşma

görülmemiştir. Krizler sonrasında ise makro değişkenlerin uygulanan ekonomi politikaları karşısındaki tepki verme biçimleri ulusal ve uluslararası krizlerde olmak üzere iki farklı karakterde olmuştur. Başka bir ifadeyle, ulusal krizlerde izlenen ekonomi politikaları ile kötüleşen makro değişkene anında müdahale edilebilirken, uluslararası krizlerde makro göstergelerdeki kötüleşme krizden sonra bir süre daha devam etmekte ve hatta zaman zaman daha kötüye gitmektedir. Uygulanan ekonomi politikaları ile düzelme daha yavaş olmaktadır.

İncelenen ulusal ve uluslararası krizler reel ve finansal krizler olarak ayırma tabi tutulduğunda; ekonomik büyüklüğün en önemli ölçütü olan büyüme değişkeninin, ulusal reel kriz öncesinde erken uyarı sinyali oluştururken, uluslararası reel krizlerde ise erken uyarı sinyali oluşturmadığı sonucuna varılmaktadır. Kriz sonrasında uygulanan ekonomi politikalarının büyüme değişkeni üzerindeki etkisi incelendiğinde, ulusal reel kriz sonrasında hızlı bir iyileşme görülürken, uluslararası reel kriz sonrasında ise bu iyileşmenin daha yavaş bir şekilde kendini gösterdiği görülmektedir. Ulusal ve uluslararası finansal krizlerin büyüme değişkeni üzerindeki etkisi ise şu şekilde kendini göstermektedir; ulusal finansal krizlerde büyüme değişkeni aniden kötüleşmekte, kriz sonrası uygulanan politikalar sonucunda hızlı bir iyileşme göstermektedir. Ancak uluslararası finansal krizlerde büyüme değişkeni, uygulanan politikalara rağmen kriz ve kriz sonrası kötüleşmeye devam etmekte ve belli bir süre sonra yavaş bir iyileşme eğilimine girmektedir.

Reel ekonominin önemli bir göstergesi olan istihdam değişkeni, ulusal reel krizler öncesinde hızlı bir biçimde kötüleşmekte, uygulanan ekonomi politikalarına ise yavaş bir biçimde cevap vermektedir. Uluslararası reel krizler öncesinde ise istihdam

göstergesi kriz sinyali vermediği gibi, krizlerden sonra uygulanan ekonomi politikalarından etkilenmemektedir. İstihdam göstergesi ulusal ve uluslararası finansal krizlerde, reel krizlerde verdiği tepkilerle benzer tepki vermektedir. Ulusal finansal krizler öncesinde kötüleşmeye başlayan gösterge, krizlerden sonra düzelme eğilimine girmeye başlamaktadır. 1994 ulusal finansal krizinde bu düzelme daha hızlı gerçekleşmiştir. Uluslararası finansal krizler öncesinde ve sonrasında istihdam göstergesi kriz konjonktürü ile paralel bir seyir izlememektedir.

Dış denge ile alakalı makroekonomik göstergelerin ulusal ve uluslararası reel krizlerden nasıl etkilendiği incelendiğinde; ulusal reel krizlerde, dış ticaret dengesi krizden önce kötüleşmeye başlayarak erken uyarı sinyali oluşturmakta, kriz yılında hızlı bir şekilde dip noktasını bulmaktadır. Kriz sonrası uygulanan politikalarla dış ticaret dengesi yavaş bir şekilde iyileşme eğilimi göstermektedir. Ayrıca ihracatın ithalatı karşılama oranı da ulusal reel krizlerde dış ticaret dengesi ile paralellik göstermektedir. Uluslararası reel krizlerde ise dış ticaret dengesi, kriz öncesinde yavaş bir şekilde kötüleşmekte, kriz yılı ve sonrasında ise kötüleşme derinleşerek devam etmektedir. Aynı şekilde ihracatın ithalatı karşılama oranı da dış ticaret dengesi gelişimine paralellik göstermektedir. Ulusal ve uluslararası finansal krizlerin dış ticaret dengesi ile alakalı makro göstergeler üzerindeki etkisi incelendiğinde; ulusal finansal krizler öncesinde kötü olan dış ticaret dengesi, kriz yılında hızlı bir şekilde düzelmekte, kriz sonrasında ise hızlı bir şekilde kötüleşmektedir. İhracatın ithalatı karşılama oranı da yine kriz öncesi ve kriz sonrasında dış ticaret dengesi ile paralel bir eğilim izlemektedir. Uluslararası finansal krizlerin dış ticaret dengesi üzerindeki etkisi incelendiğinde ise kriz öncesinde bir erken uyarı sinyali oluşturmamakta, kriz yılında derinlik kazandırmadan olumsuz etkilemekte, kriz sonrasında ise yavaş bir iyileşme göstermektedir. Ancak 2008 küresel krizi her ne kadar finansal kriz kapsamında olsa dahi,

Türkiye ekonomisi bu krizden dış ticaret yoluyla etkilendiği için kriz öncesinde dış ticaret dengesi yavaş bir şekilde kötüleşmekte, kriz yılında hızlı bir iyileşme göstermekte ve krizden sonra hızlı bir şekilde derinlik kazanarak kötüleşmektedir. Bu özelliği açısından 2008 uluslararası finansal krizi, uluslararası reel gibi davranmaktadır. Uluslararası finansal krizlerin ihracatın ithalatı karşılama oranı da bu döneme ait dış ticaret dengesi ile aynı eğilimi göstermektedir.

Ödemeler bilançosunun; dış ticaret, hizmetler, yatırım gelirleri ve cari transfer dengesi toplamından oluşan cari işlemler dengesi ve cari dengenin GSYH içindeki payı ekonomide önemli göstergelerdir. Bu göstegelerin ulusal-uluslararası reel ve finansal krizlerdeki gelişimi incelendiğinde; ulusal reel krizlerden önce kötüleştiği ancak krizle birlikte izlenen ekonomi politikaları ile hızlı bir şekilde düzeldiği görülmektedir. Uluslararası reel krizlerde ise kriz ile birlikte aniden kötüleşmekte, kötüye gidiş kriz sonrasında izlenen ekonomi politikalarına rağmen bir süre daha devam etmektedir. Ulusal finansal krizlerde cari denge ve milli gelir içindeki payı krizden önce istikrarsız bir seyir izlemektedir. Sadece 2000 krizi öncesinde cari denge ve milli gelir içindeki payı hızlı bir şekilde kötüleşmekte ve krizden sonra uygulanan politikalarla hızlı bir şekilde düzelmektedir. 1994 krizi her ne kadar finansal kriz içerisinde yer alsada, bu kriz aynı zamanda ikinci nesil spekülasyon atak kriz özelliği de taşımaktadır. Uluslararası krizlerden 2008 küresel kriz dışındaki krizlerde cari denge ve milli gelir içindeki payı, krizlere dair herhangi bir erken uyarı sinyali taşımamaktadır. Söz konusu göstergenin 2008 küresel finansal krizinden önceki seyri tıpkı ulusal krizlerdeki gibi krizi öngörmeye yardımcı olabilecek şekilde kötüye doğru gitmektedir. Uluslararası finansal krizler sonrasındaki cari denge göstergeleri, bu dönem izlenen ekonomi politikalarından bağımsız bir seyir izlemiştir. Ancak 2008 küresel finansal krizi için daha farklı bir sonuç söz konusudur.

2008 krizindeki cari denge ve milli gelir içindeki payı krizle birlikte alınan politikalar etkisini göstererek, takip eden yılda hızlı bir şekilde iyileştirmiştir. Ancak sonraki yıllarda göstergelerdeki kötüleşme devam etmektedir.

Ulusal ve uluslararası reel ve finansal krizlerde dış borç ve iç borç stoklarının gelişimi incelendiğinde, genel eğilimin değişmediği görülmektedir. Ulusal ve uluslararası reel krizlerde dış borç stoku, kriz öncesinde sistematik artışına devam ederken, kriz sonrasında daha yüksek oranda artış eğilimi göstermektedir. Aynı şekilde dış borç stoku/GSYH oranı değerlendirildiğinde, ulusal reel kriz öncesi ve sonrasında artış eğiliminin daha yüksek olduğu görülmektedir. Ulusal ve uluslararası finansal krizlerde de dış borç stoku kriz öncesinde sistematik artışına devam ederken, ulusal finansal krizler sonrasında dış borç stokunun artış eğilimi daha yüksek olmaktadır. Dış borç stokunun GSYH' ye oranı bakımından incelendiğinde, uluslararası finansal krizlerdeki genel eğilim krizle beraber düşük düzeyde artış şeklinde olmaktadır. Ancak söz konusu gösterge, ulusal finansal krizler öncesinde hızlı bir şekilde artış göstermekte, kriz sonrasında ise bu artış eğilimi tersine dönmektedir. Diğer taraftan iç borç stoku açısından ulusal ve uluslararası finansal krizler incelendiğinde; uluslararası finansal krizler öncesi ve sonrasında iç borç stokundaki artış sistematik bir şekilde devam etmektedir. Bu gösterge, ulusal finansal krizler öncesinde istikrarsız bir artış seyri izlerken, krizle birlikte çok yüksek oranda artış eğilimi göstermektedir.

Kamu borç stokunun GSYH'ye oranı ulusal finansal krizler öncesinde hızlı bir şekilde yükselmekte ve bu açıdan erken uyarı sinyali özelliği taşımaktadır. Krizle birlikte uygulanan politikalarla ise yavaş bir şekilde tersine dönmektedir. Uluslararası finansal

krizlerde ise bu gösterge kriz öncesinde yavaş bir şekilde azalma eğilimi gösterirken, kriz sonrasında yavaş bir şekilde artma eğilimi göstermektedir.

Bütçe dengesi/GSYH oranı ulusal ve uluslararası reel krizler açısından değerlendirildiğinde; ulusal reel kriz öncesinde yavaş bir şekilde kötüleşmekte, krizle birlikte uygulanan politikalarla hızlı bir şekilde düzelme eğilimi göstermektedir. Uluslararası reel krizlerde ise bu gösterge, krizden hemen önceki yıl yavaş bir şekilde kötüleşmeye başlamakta, bu eğilim kriz sonrasında da devam etmektedir. Ulusal finansal krizlerde ise bu gösterge, kriz öncesi ve sonrasında kötüleşme eğilimini sürdürmektedir. Ancak 1994 krizi hem finansal hem de spekülatif atak krizi özelliği taşıdığı için kriz öncesinde aynı şekilde davranmamaktadır. Uluslararası finansal krizlerde ise göstergenin kriz öncesi ve sonrasındaki kötüleşme eğilimi daha yüksek gerçekleşmektedir.

Sonuç olarak, ulusal krizlerde makro göstergeler, krizlerden önce istikrarsızlaşmaya başlayarak krizlerin öngörülebilmesine yardımcı olmuştur. Uluslararası krizler öncesinde ise makro göstergeler, krizin öngörülmesini sağlayacak şekilde istikrarsızlaşma sergilememiştir. Krizler sonrasında ise makro değişkenler, uygulanan ekonomi politikaları karşısında ulusal ve uluslararası krizlerde farklı sonuçlar doğurmuştur. Başka bir ifadeyle, ulusal krizlerde izlenen ekonomi politikaları ile kötüleşen makro değişkene anında müdahale edilebilirken, uluslararası krizlerde makro göstergelerdeki kötüleşme krizden sonra bir süre daha devam etmiş ve hatta zaman zaman daha da kötüye gitmiştir. Bu krizlerde uygulanan ekonomi politikaları ile makro göstergedeki düzelme ulusal krizlere nispetle daha yavaş olmuştur.

KAYNAKÇA

Acar, İbrahim ve Muhammet Şahin (2009). *Kamu Müdahalelerine Dönüş: Yeni Dönemin Manifestosu* *Ne Olacak?*
<http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/kalkinma/kalkinma6.pdf>. Erişim: 09.04.2010.

Akdiş, Muhammed (1992). *Rasyonel Beklentiler Okulunun Enflasyon Yaklaşımları ve Türkiye'deki Faiz Oranları. Banka ve Ekonomik Yorumlar*. 63.

Akdiş, Muhammed (2000). *Global Finansal Sistem Finansal Krizler ve Türkiye*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

Akerlof, George A. (2007). *The Market for "Lemons": Quality Uncertainty and The Market Mechanism*. The Quarterly Journal of Economics, Vol. 84, No. 3. (Aug., 1970), pp. 488-500.:
<https://www.iei.liu.se/nek/730g83/.../1.../AkerlofMarketforLemons.p...> Erişim: 10.06.2012.

Akgüç, Öztin (2008). *Kriz Nedeni ve Çıkış Yolları*.
http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtadi=TPRJ%2CTTAR%2CTTIP%2CTMUH%2CTSOS%2CTHUK&c=google&ano=99381_e9bc1458df0c582a1f6100af314c1e04. Erişim: 19.03.2011.

Aktan, Can, Şen ve Hüseyin Şen (2002). *Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri*. Yeni Türkiye Dergisi, 2002/1.

- Alagöz, Mehmet (1996). *1980 Sonrası Türkiye-IMF İlişkisi: Bazı İstikrar Programlarının Türk Ekonomisine Etkisi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Bilim Dalı.
- Ali Burak Alıç ve diğerleri (2009). *Küresel Krizin Kobilerin İhracatına Etkileri ve Kobilerde Kriz Yönetimi: Eskişehir İli Kobiler Üzerine Bir Araştırma*. İzmir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.
- Alkin, Erdoğan (2001). *Gelişmekte Olan Ülkelerin "Kriz" İkilemi. Yeni Türkiye*.
- Aracı, Konur Alp (2010). *1929 Büyük Buhran'dan 2008 Ekonomik Krizi'ne Dünya Ekonomik Krizleri ve Türk Tekstil Sektörüne Etkileri*. Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Atatoprak, Şule (2007). *Türkiye'de Hükümetler ve Ekonomik Krizler 1963-2006 Dönemi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.
- Atik, Hayriye (2006). *Kriz Erken Sinyalleri Olarak Dış Ticaret Hareketleri*. H. Seyidoğlu, & R. Yıldız içinde, *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri* (s. 341-342). İstanbul: Arıkan Basım Yayım.
- Aydın, Üzeyir (2003). *Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Yaşanan Ekonomik Krizlerin Analizi*. <http://tez2.yok.gov.tr>. Erişim: 11.03.2011.
- Aykaç, Burhan (2001). *Kamu Yönetiminde Kriz ve Kriz Yönetimi*. Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi.

- Bağımsız Sosyal Bilimciler (2009). *Türkiye'de ve Dünyada Ekonomik Bunalım: 2008-2009*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Bayrak, Metin ve Osman Cenk Kanca (2013). *Türkiye'de 1970-2011 Yılları Arasında Oluşan Siyasi ve Ekonomik Gelişmelerin Seyri*. Akademik Bakış , 2.
- BDDK. (2010). *Krizden İstikrara Türkiye Tecrübesi*. Ankara: BDDK Çalışma Tebliği.
- Bilge, Orhan (2009). *Ekonomik Krizlerin Yoksulluk Üzerine Etkileri*. Ankara: Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi.
- Boratav, Korkut (1987). *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-1985*. Ankara: Gerçek Yayınevi.
- Boratav, Korkut (2011). *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Brunkhorst, Hauke (1995). *Crisis, The Blackwell Dictionary of Twentieth-Century Social Thought*. Oxford: Blackwell.
- Buluş, Abdulkadir (2012). *Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri*. Konya: Tablet Kitabevi Yayınları.
- Can, Halil (1997). *Organizasyon ve Yönetim*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çapraz, Neşe (2001). *Ekonomik Bunalımların Dünya'da ve Türkiye'de Yansımaları*. İstanbul: Der Yayınları.
- Çeçen, A. Aydın ve A. Suud Doğruel (1990). *Türkiye'de Ekonomik Büyüme, Yapısal Dönüşüm ve Kriz*. İstanbul: Egemen Yayıncılık.
- Çelebi, Işın (1991). *Dışa Açık Büyüme ve Türkiye*. İstanbul: E Yayınları.

- Delice, Güven (2003). *Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif*. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Sayı:20 ss. 57-81.
- Demir, Gülten (1999). *Asya Krizi ve IMF*. İstanbul: Der Yayınları.
- Diamond, Douglas ve Philip Dybvig (1991). *Bank Runs, Liquidity and Deposit Insurance*. Journal of Political Economy.
- DİE. (2003). *1923-2002 İstatistik Göstergeler*. Ankara: DİE Matbaası.
- Dinçer, Ömer (1992). *Stratejik Yönetim ve İşletme*. İstanbul: Timaş Basım Ticaret Sanayii.
- Doğan, Adem (2006). *Asya Krizi: Nedenleri ve Erken Uyarı Göstergeleri Açısından Bir Değerlendirme*. H. Seyidoğlu, & R. Yıldız içinde, *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri* (s. 181). İstanbul: Arıkan Basım Yayım.
- DPT. (1990). *1980'den 1990'a Makroekonomik Politikalar ve Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analizi ve Bazı Değerlendirmeler*. Ankara.
- DPT. (1994). *Ekonomik Önlemler Uygulama Paketi, 5 Nisan 1994*. Ankara: DPT Yayınları.
- DPT. (1995). *5 Nisan Kararları ve Uygulama Sonuçları*. Ankara.
- DPT. (1995). *1995 Yılı Geçiş Programı*.
- DPT. (2001). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara: Borçlanma, İç ve Dış Borç Yönetimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu.

Dumrul, Cüneyt (2003). *Para Krizleri ve Bu Krizlerin Tahmin Edilebilirliği: Teori ve Uygulama*. [http:// tez2.yok.gov.tr](http://tez2.yok.gov.tr). Erişim: 17.03.2011.

Eğilmez, Mahfi (2006). *Kasım 2000 Krizi Üzerine*. Blogcu.com Web Sitesi: <http://ekonomi.blogcu.com/kasim-2000-krizi-uzerine-mahfi-egilmez/130899>
Erişim: 02.02.2012.

Eğilmez, Mahfi (2008). *Küresel Finans Krizi-Piyasa Sisteminin Eleştirisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Emsen, Selçuk (2003). *Ekonomik Krizler ve Türkiye Deneyimi*. İstanbul: Beta.

Erdağ, M. Eser (2007). *Finansal Krizler: Kuramsal Yaklaşımlar ve Yaşanan Örnekler*. [http:// tez2.yok.gov.tr](http://tez2.yok.gov.tr). Erişim: 11.02.2011.

Erdoğan, Erkin (2011). *Neoliberalizm nedir?* <http://www.altust.org/2011/08/ekonomik-krizin-nedenleri/> Erişim: 14.09.2011.

Erdoğan, Bülent (2006). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizler ve Finansal Kriz Modelleri*. http://kutuphane.ksu.edu.tr/e-tez/sbe/T00526/Bulent_Erdogan_TEZ.pdf.
Erişim: 02.04.2011.

Eroğlu, Ömer ve Mesut Albeni (2002). *Küreselleşme, Ekonomik Krizler ve Türkiye*. Isparta: Bilim Kitabevi.

Filiz, Erdinç (2006). *Türk Kamu Yönetiminde Kriz Yönetimi*. [http:// tez2.yok.gov.tr](http://tez2.yok.gov.tr).
Erişim: 17.03.2011.

- Fırat, Emine (2006). *Ekonomik Krizler ve İstikrar Paketleri Türkiye Uygulaması (1980-2002)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Gerni, Cevat ve diğerleri (2006). Ekonomik Krizlerde Erken Uyarı Sinyalleri Olarak Dış Ticaret Göstergeleri: Türkiye Uygulaması. H. Seyidoğlu, & R. Yıldız içinde, *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri* (s. 296). İstanbul: Arıkan Basım Yayım.
- Görmezöz, Gökten (2007). *Türkiye Ekonomisinde Yaşanan Dalgalanmaların İstihdam Üzerindeki Etkisi ve Olumsuz Etkilerin Azaltılmasına Yönelik Önlemler*. Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi.
- Gültekin, Bülent (2008). *Krizler, Para ve İktisatçılar içinde İktisatçılar* (s.29).İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Günsoy, Güler ve Bülent Günsoy (2009). *Yapısal Reformların Ekonomik Başarısı*. Bursa: Ekin Yayın Dağıtım.
- Güran, Nevzat (1999). *Makro Ekonomik Analiz*. İzmir: Anadolu Matbaacılık.
- Gürsoy, Melih (2009). *Ekonomik ve Finansal Krizler, Dünü Bugünü*. İstanbul: MG Yayınları.
- Hiç, Mükerrerem (1974). *Büyüme Teorileri ve Gelişen Ekonomiler*. İstanbul: Sermet Matbaası.
- IMF. (2002, Aralık). *Eye of The Storm*. Finance & Development, s. 2.

- Işık, Nihat ve diğerleri (2006). *1990 Sonrası Türkiye'de Yaşanan Krizler: 1994, 2000 ve 2001 Krizleri*. H. Seyidoğlu, & R. Yıldız içinde, *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri* (s. 244). İstanbul: Arıkan Basım Yayım.
- Işık, Sayım ve Selahattin Togay, (2002). *Para Krizi Modellerinin Eleştirisi ve Uluslararası Para Sisteminin Düzenlenmesine Yönelik Keynesyen Öneriler*. İktisat, İşletme ve Finans Sayı:191, s. 31-53.
- Kar, Muhsin ve Sami Taban (2006). *Kriz Erken Uyarı Sinyalleri Olarak Reel Ekonomi Göstergeleri*. H. Seyidoğlu, & R. Yıldız içinde, *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri* (s. 425). İstanbul: Arıkan Basım Yayım.
- Karabıçak, Mevlüt (2000). *Türkiye'de Ekonomik İstikrarsızlığın Tarihi Gelişim Süreci*. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 53.
- Karlık, Rıdvan (2009). *Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi'nde Yapısal Dönüşüm*. İstanbul : Beta Basım Yayım.
- Kazgan, Gülten (1974). *İktisadi Düşünce*. İstanbul: Bilgi Yayınları.
- Kazgan, Gülten (1994). *Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri*. İstanbul : Altın Kitaplar Yayınevi.
- Kazgan, Gülten (2005). *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001) "Ekonomi Politik" Açısından Bir İrdeleme*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kepenek, Yakup ve Nurhan Yentürk (2000). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kibritçioğlu, Aykut (2001). *Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Hükümetler*. Yeni Türkiye Dergisi Yıl: 7 Sayı: 41 , 175.

Koç, Şermin (2010). *Cari Açık, Borçlanma ve Büyüme Bağlamında 1990 Yılından Sonra Türkiye'de Yaşanan Ekonomik Krizlerin Analizi*. Kocaeli: Kocaeli üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Köymen, Oya (2007). *Sermaye Birikirken- Osmanlı, Türkiye, Dünya*. İstanbul: Yordam Kitap.

Krugman, Paul (1979). A Model of Balance of Payments Crises. *Journal of Money, Credit and Banking*.

Kuran, İhsan (2006). *Türkiye'de Ekonomik Krizler ve İstikrar Programları (1980-2005)*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Kurtoğlu, Ramazan (2012). *Türkiye Ekonomisi (1838-2010)*. Ankara: Sinemis Yayınları.

Mancı, Ali Rıza (2006). *Küreselleşme, Türkiye'nin Ekonomik Küreselleşmesi ve Krizleri*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Marks, Karl (1986). *Kapital: 1. Cilt*. Ankara: Çeviren: Alaaddin Bilgi, Sol Yayınları.

Milli Eğitim Bakanlığı (2000). *Örnekleriyle Türkçe Sözlük: 2. Cilt*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Mishkin, Frederic (1996). *Understanding Financial Crises: A Developing Country Perspective*. Annual Bank Conference on Development Economics-The World Bank.

MÜSİAD. (1995). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul.

Orhan, S. Sevinç (2006). Kasım ve Şubat Krizlerinin Öncü Değişkenler Yoluyla Sinyal Analizi. R. Y. Halil Seyidoğlu içinde, *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri* (s. 407). İstanbul: Arıkan Basım Yayım.

Öğüt, Kaan (2006). *Azalan Kar Oranlarından, Tüketim yetersizliğine; Eski Teoriler Geri Dönerken*. Bağımsız Sosyal Bilimciler: http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_Uye/OgutMay06.pdf Erişim: 09.04.2010.

Özerol, Hakan (2009). *Kriz Geliyorum Der*. İş ve Yönetim Serisi: 33. Ankara: Elma Yayınevi.

Parasız, İlker (1995). *Kriz Ekonomisi Hiper Enflasyon ve Yüksek Enflasyonla Mücadelede Ünlü İstikrar Politikaları ve 5 Nisan 1994 Kararları*. Bursa : Ezgi Kitabevi.

Parasız, İlker (1996). *Kriz Ekonomisi*. Bursa : Ezgi Kitabevi.

Parasız, İlker (1998). *Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*. Bursa : Ezgi Kitabevi.

- Pasenti, Paolo ve Cedric Tille, (2000). The Economics of Currency Crises and Contagion: An Intraduction. *Federal Reserve Bank of New York Economic Policy Review*, 6,3 , s. 3-16.
- Rosier, Bernard (1992). *İktisadi Kriz Kuramları* (Çev. Nurhan Yentürk). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sağlam, Erdal (2008). *Türkiye'nin Kriz Deneyimi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Salant, Stephen ve Dale Henderson, D. (1978). Market Anticipation of Government Gold Policies and The Price of Gold. *Journal of Political Economy*.
- Sarı, Müslim (2004). *Dış Borç Yönetimi ve Türkiye Uygulamaları*. Ankara: Uzmanlık Yeterlilik Tezi, TCMB Dış İlişkiler Müdürlüğü.
- Savaş, Vural Fuat (1997). *İktisadın Tarihi*. İstanbul: Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları.
- Seyidoğlu, Halil (2006). Uluslararası Mali Krizler ve Az Gelişmiş Ülkeler. H. Seyidoğlu, & R. Yıldız içinde, *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri* (s. X). İstanbul: Arıkan Basım Yayım.
- Susam, Nazan ve Ufuk Bakkal (2008). *Kriz Süreci Makro Değişkenleri ve 2009 Bütçe Büyüklüklerini Nasıl Etkileyecek?* Maliye Dergisi.
- Sweezy, Paul (1970). *Kapitalizm Nereye Gidiyor? Kapitalist Ekonominin Marxist Eleştirisi*. Çeviren: Aslan Başar Kafaoğlu, Ağaoğlu Yayınevi.
- Şahin, Hüseyin (2002). *Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitabevi.

Şen, Ali (2006). *Asimetrik Bilgi-Finansal Kriz İlişkisi*. Dumlupınar Üniversitesi: sbe.dumlupinar.edu.tr/14/1.pdf. Erişim: 06.10.2012.

Şimşek, Hayal ve Asuman Altay (2009). Küresel Kriz Ortamında Türkiye'de Maliye Politikalarının Değerlendirilmesi. *Finans-Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 18.

TCMB. (2011). *Merkez Bankalarında Rezerv ve Risk Yönetimi*. TCMB Web Sitesi: http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/rezerv_risk.pdf. Erişim: 18.08.2013

TCMB. *Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı*. TCMB: www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/eko_program/program.pdf. Erişim: 10.02.2012.

Tunca, Zafer & Gökhan Karabulut (2001). Küreselleşme, Kriz ve Türkiye. *Türkiye Dergisi Kriz Özel Sayısı ss: 932-938*.

Tutar, Hasan (2000). *Kriz ve Stres Ortamında Yönetim*. İstanbul: Hayat Yayınları.

Ulusoy, Ahmet (2006). *Maliye Politikası*. Trabzon: Üçyol Kitabevi.

Unay, Cafer (2001). *Ekonomik Konjonktür*. Bursa: Etkin Kitabevi.

Uyar, Seçil (2003). *Bankacılık Krizleri*. Ankara: Ziraat Matbaacılık.

Üstünel, Anıl (2006). *Latin Amerika Mali Krizleri ve Türkiye*. <http://tez2.yok.gov.tr> Erişim: 17.03.2011.

Varlık, Cemil (2010). *İkiz Krizler: Para Krizleri ile Bankacılık Krizleri Arasındaki Bağlantılar*. <http://yaklasim.iibf.gazi.edu.tr/ciltler/13/42-43/9.pdf>. Erişim: 11.06.2011.

VikipediÖzgürAnsiklopedi.

http://tr.wikipedia.org/wiki/1929_D%C3%BCnya_Ekonomik_Bunal%C4%B1m%C4%B1

Yavuz, Ali (2009). *Başlangıcından Bugüne Türkiye'nin Borçlanma Serüveni: Durum ve Beklentiler*. SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 213.

Yavuz, Suat ve Erkan Tokucu, (2006). *Post Keynesyen İktisat ve Belirsizlik*. Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, 159.

Yay, Gürkan (2001). *1990'lı Yıllardaki Finansal Krizler ve Türkiye Krizi*. Yeni Türkiye.

Yay, Turan ve diğerleri (2001). *Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Finansal Düzenlemeler*. İstanbul Ticaret Odası Yayını.

Yeldan, Erinç (2001). *Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Değerlendirmeler*.

Bağımsız Sosyal Bilimciler-İktisat Grubu:
http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_BSB/BSBgegp.pdf. Erişim: 10.02.2012.

Yiğitoğlu, Ali İhsan (2005). *2001 Krizi Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinin ve Bankacılık Sektörünün Değerlendirilmesi*. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 120-122.

Yıldırım, Kemal ve diğlerleri (2010). *Makro Ekonomi*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

Yıldırım, Metin (2001). *Para Kurulu ve Kasım 2000 Krizi*. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 26.

Yılmaz, Ömer ve diğlerleri (2005). *İktisadi Kriz Kuramları, Finansal Küreselleşme ve Para Krizleri*. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 24, 83.

5 Nisan Kararları ve Uygulama Sonuçları, (1995). Ankara.